

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 5, 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 5, 2024
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 2049 від 13.06.2024 року.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 16 від 01.10.2024 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, професор (науковий редактор); **Боровик А.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – LL.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 5. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. – 278 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03035, м. Київ, вул. Г. Кірпи 2А, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2024

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.131
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.1>

КЕЛЬБЯ С.Г.

**СТАТУТИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО
ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВОВЛАДДЯ В УКРАЇНІ**

**STATUTES OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA
AS A SOURCE OF RULE OF LAW IN UKRAINE**

У статті досліджуються Статути Великого князівства Литовського як важливе джерело правовладдя в Україні. Зазначається, що входження українських земель до складу Великого князівства Литовського суттєво вплинуло на розвиток правової культури українського, литовського та інших народів. Акцентується, що Статути були створені у результаті кодифікаційних робіт в країні, а їх норми залишалися чинними впродовж багатьох століть. Статути містять важливий матеріал стосовно характеристики галузевих норм права, судової системи, суспільного та державного ладу, а також соціальних, політичних та економічних відносин, що склалися на території Великого князівства Литовського, у тому числі й українських землях. Стверджується, що завдяки Литовським Статутам у державі вдалось створити ефективну правову систему, яка мала свої особливості, і що полягала у домінуванні звичаєвого права та відображала характерні риси історичної доби. На основі аналізу Литовських Статутів простежується специфіка еволюції феодальної держави і феодального права у Князівстві. Стверджується, що для Статуту 1529 року були притаманні пріоритет приватного права та проголошення станових привілеїв, а у Статуті 1566 року можна спостерігати доволі високий рівень юридичної техніки та проголошення цілого ряду демократичних принципів. Статут 1588 року вже відображав основи суспільного і державного ладу, державно-правові ідеї та загальний рівень тогочасної правової культури. Наголошується, що у Третньому Литовському Статуті чітко простежується двоїста сутність права, де закріплено, з одного боку, права панівної верстви суспільства, а з іншого – соціальний захист інших верств населення. Відзначається, що норми Судових Статутів були направлені на розбудову демократичної правової держави, декларували рівність усіх перед законом, суверенність народу і держави, відповідальність уряду перед народом, проголошували юридичний захист прав особи. Окремі положення статутів чітко зобов'язували главу держави і державні органи при здійсненні своїх повноважень послуговуватися виключно законодавчими нормами та неухильно дбати за інтереси народу і держави.

Ключові слова: держава, державотворення, право, правовладдя, правотворення, Статути Великого князівства Литовського.

The article examines the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania as an important source of the rule of law in Ukraine. It is noted that the incorporation of Ukrainian lands into the Grand Duchy of Lithuania had a significant impact on the development of the

legal culture of Ukrainian, Lithuanian and other peoples. It is emphasized that the Statutes were created as a result of codification work in the country, and their provisions remained in force for many centuries. The Statutes contain important material on the characteristics of sectoral legal norms, the judicial system, the social and state system, as well as social, political and economic relations that developed on the territory of the Grand Duchy of Lithuania, including the Ukrainian lands. It is argued that the Lithuanian Statutes helped to create an effective legal system in the State which had its own peculiarities, and which was dominated by customary law and reflected the characteristic features of the historical era. Based on the analysis of the Lithuanian Statutes, the author traces the specifics of the evolution of the feudal state and feudal law in the Principality. It is argued that the Statute of 1529 was characterized by the priority of private law and the proclamation of class privileges, and the Statute of 1566 shows a fairly high level of legal technique and the proclamation of a number of democratic principles. The Statute of 1588 already reflected the foundations of the social and state system, state and legal ideas and the general level of legal culture of that time. The author emphasizes that the Third Lithuanian Statute clearly demonstrates the dual nature of law, which enshrines, on the one hand, the rights of the ruling class of society, and, on the other hand, social protection of other segments of the population. The author notes that the provisions of the Judicial Statutes were aimed at building a democratic state governed by the rule of law, declared equality of all before the law, sovereignty of the people and the State, responsibility of the government to the people, and proclaimed legal protection of individual rights. Certain provisions of the charters clearly obliged the head of state and state bodies to use exclusively legislative norms in the exercise of their powers and to strictly protect the interests of the people and the state.

Key words: *state, state-building, law, rule of law, law-making, Statutes of the Grand Duchy of Lithuania.*

Постановка проблеми. Розбудова сучасної демократичної правової держави вимагає врахування цілої низки факторів й особливостей, напрацювань у сфері права. Велику роль у цьому аспекті має досвід українського державо- і правотворення у різні історичні періоди з характерними специфічними рисами та атрибутами. У цьому зв'язку важливим є досвід Великого князівства Литовського, куди впродовж багатьох років входила значна частина українських земель. Проголошені демократичні принципи зазначеного періоду стали важливим підґрунтям розвитку українського державо- і правотворення у наступні історичні періоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблематика ставала об'єктом наукових зацікавлень значної кількості відомих учених, серед яких: В. Градова, С. Ківалов, Р. Лашенко, П. Музиченко, А. Паньков, В. Саленко, І. Терлюк та інші. Водночас науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, а тому постає потреба подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Прийняття Литовських Статутів стало однією із найбільших і найвдаліших спроб систематизації чинного законодавства Великого князівства Литовського. Така кодифікація передбачала цілий ряд принципів та пріоритети писаних законів. Проголошувалось рівність усіх перед законом незалежно від соціального стану та походження, єдність права, віротерпимість, відповідальність суддів перед законом, дотримання суверенності держави, що дає підстави вважати їх важливим джерелом правовладдя в Україні.

Метою даної статті є дослідження Литовських статутів як джерела правовладдя в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перші кроки щодо укладення Литовських статутів спостерігаються ще з першої чверті XVI століття. У 1529 році було укладено Перший Литовський статут [2, с. 3–4], основним джерелом якого була судово-практика державних органів, норми звичаєвого права, писане право, окремі норми Руської правди [1, с. 118]. При цьому була застосована адміністративна практика державних органів та залучені окремі норми польського права, яке було перероблено відповідно до місцевих потреб.

Під час підготовки цього Статуту його укладачі вперше вирішили низку виключно складних теоретичних та практичних питань. 3-поміж яких – розмежування норм права щодо окремих галузей, розташування їх за визначеною системою, запровадження багатьох нових положень, раніше невідомих праву Великого князівства Литовського. Статут 1529 р. став першим у Європі систематизованим зібранням законів різних галузей права. Він юридично закріпив основи суспільного та державного ладу, правове становище класів, станів і груп населення, порядок

утворення, склад та повноваження деяких органів державного управління та суду. У перших трьох його главах містилися в основному норми державного права, принципові положення інших галузей права, у четвертому та п'ятому – сімейно-шлюбне та спадкове, у шостому – процесуальне, у сьомому – кримінальне, у восьмому – земельне, у дев'ятому – лісове та мисливське, у десятому – цивільне, в одинадцятому, дванадцятому та тринадцятому – кримінальне та кримінально-процесуальне право [5, с. 21–22]. Розділи Статуту ділилися на статті (артикули). Вважається, що спочатку у Статуті було 244 (або 245) статей, у 30-х роках XVI ст. до нього було внесено доповнення та редакційні поправки. В результаті кількість статей збільшилася до 283.

Литовський Статут 1529 р. послужив дієвою базою для розвитку наступного законодавства і був головним джерелом під час підготовки Статуту 1566 року. Норми Першого Литовського Статуту були належним чином опрацьовані і внесені до нового кодифікаційного акту. Автори документа особливо уважно підійшли до чинних норм звичаєвого права, які у Другому Литовському статуті займають доволі важливе місце. Джерелами Статуту стали також судова та адміністративна практика, постанови Пани-ради і сеймів, рішення суду Великого князя. Водночас дослідники відзначають вплив на Статут 1566 року норм візантійського, римського, магдебурзького та польського права [6, с. 6].

Соціально-економічні зміни, що відбувалися в середині XVI ст., викликали необхідність внесення змін до законодавства. До таких змін, передусім, слід віднести зростання та зміцнення феодальної власності, посилення феодального гніту селян та їхнє обезземелення. Впродовж тривалого часу продовжували діяти старі норми права, що викликало критику серед численних шляхетських верств. Велике невдоволення тогочасним правом виражала середня шляхта і нові великі феодали, оскільки право не відбивало реального економічного та політичного значення цієї частини шляхетського стану держави. Другий Литовський Статут був уведений у дію з 1566 року. Він не лише відбив накопичені за чверть століття соціальні зміни, а й засвідчив зростання кодифікаторської техніки [4, с. 80].

Згідно з привілеєм Люблінської унії 1569 року, Другий Статут зберігав силу чинного законодавства на від'єднаних від Великого князівства та інкорпорованих у Корону Польську українських землях, де з часом отримав напівофіційну назву Волинського Статуту (або «волинського права») [2, с. 6–7]. Попри вказівки ряду сеймових постанов, Волинський Статут жодного разу не був надрукований і поширювався лише у рукописних копіях. Текст Статуту складається з 14 розділів, кожен із яких ділиться на статті (артикули). У першому розділі зібрані норми, що проголошують основні принципи права Великого князівства, а також норми, що належать до державного права та державних злочинів, у другому – норми, що стосуються оборони земської, третьому – норми про права шляхти, четвертому – про суддів і суди, п'ятому – норми сімейно-шлюбного права, шостому – про інститут опіки, сьомому – про записи та продажі (про право відчуження маєтків за умови застави та продажу), у восьмому – спадкові, дев'ятому – про земельні спори, десятому – про лісові промисли, одинадцятому – про насильство та злочини проти шляхти, дванадцятому – про злочини проти простих людей, тринадцятому – про майнові злочини, у чотирнадцятому – про злочини іншого характеру, зокрема, про феодально-залежних селян.

Потрібно зауважити, що правові норми, викладені у Статуті 1566 р., відбивали правовідносини того часу і забезпечували державно-правовий захист інтересів стану феодалів. До найважливіших норм, викладених у Статуті, відносяться норми державного права. Вони визначали територію держави, порядок утворення та діяльності державних органів, права та привілеї пануючого стану. Статут законодавчо закріпив привілеї та чільну роль великих феодалів у державі. За Статутом 1566 р. до участі в обмеженні влади Великого князя залучався і сейм. Питання оголошення війни, встановлення податків та прийняття нових законів не могли вирішуватись виключно Великим князем з Пани-радою, а мали вирішуватись лише на спільному сеймі. Важливе значення Статуту полягає ще й у тому, що він затвердив важливі демократичні принципи і фактично заклав підвалини правової держави [6, с. 6].

Третій Статут Великого князівства Литовського був прийнятий 1588 р. і мав на меті узгодити литовське право з польським. Це було викликано великими соціальними та політичними змінами, що відбулися у зв'язку з втіленням у життя акта Люблінської унії 1569 р. [7, с. 5]. З цієї метою у 1569 р. було створено комісію, якій доручалося узгодити Статут із польським правом [2, с. 9]. Згодом була ще одна комісія, яка, очевидно, і уклала Статут 1588 року. До складу цієї комісії входили найвідоміші юристи свого часу та окремі посадові особи Великого князівства Литовського. Формально дія нового Литовського Статуту не поширювалася на українську територію, але поступово Третньому Статуту вдалося витіснити попередній – Другий. Це відбулося завдяки неодноразовим публікаціям документа у 1588 р. старобілоруською мовою, і в подальшому впродовж 1614, 1619, 1623, 1648 років – польською мовою [9, с. 51–52].

Принципове державно-правове значення Статуту 1588 р. полягало в тому, що він на законодавчому рівні оформив збереження Великого князівства Литовського в якості окремої самостійної держави, незважаючи на відповідні акти Люблінської унії. Розробники Статуту не передбачили у його структурі жодної норми, що могла б нашкодити державній самостійності Князівства.

Структурно Статут 1588 року складається з 14 розділів, у яких міститься 487 статей. До першої частини належать різні за своєю природою норми, які можна поділити на дві групи: норми, пов'язані з основними нормами, і дефінітивні норми покарань за державні злочини. У другому розділі містяться положення про несення дворянами військової служби. Третя глава встановлює норми цивільного права. Зокрема, декларувалася непорушність кордонів Великого князівства Литовського та збереження свободи. Характерно, що Статут 1588 р. вже містив статті про відповідальність шляхтича за вбивство простої людини [9, с. 52].

Зауважимо, що видання Статуту 1588 р. мало велике значення для подальшого становлення права не лише в Україні, а й у Литві. Це був великий крок у розвитку правової думки і відображення змін, що відбулися в економічному розвитку. Документ, створений і надрукований староукраїнською мовою, був зрозумілий для всього населення. Така систематизація характеризується значним науковим і практичним рівнем, а Литовський Статут був чинним законом аж до 1840 року.

Досліджуючи Литовські Статути, вчені звертають увагу на певний дуалізм їхніх норм [9, с. 52]. Декларуючи значну кількість демократичних принципів, вони водночас передбачали положення про права і привілеї шляхти тощо. Водночас документи містили норми, притаманні саме для досліджуваного періоду. Так, передбачався принцип рівності всіх перед законом, хоча закон не був рівним для всіх, були обмежені джерела рабства, чітко врегульовувалися питання вини у злочині. Статутами ширше надавалися права відчуження власності, вказувався релігійний уклад, передбачалися норми, що обмежують владу князя і правлячої верхівки [3, с. 13].

Окремі статті зобов'язували Великого князя та органи управління державою відповідно до закону піклуватися про державу та народ. Ця думка особливо виражена в передмові до Статуту 1588 р. Укладачі та редактори Статутів внесли до них деякі модерні норми, що остаточно вивело Литовські Статути на одне з перших місць серед пам'яток європейського феодального права [8, с. 526]. Третій Литовський Статут (1588 р.) у сучасній літературі розглядається як перехідний документ від Середньовіччя до Нового часу [9, с. 53]. Водночас Литовські Статути стали джерелом права, зберегли руські правові традиції і належним чином відображали суспільні зміни, що відбувалися у державі у різні періоди її існування.

Висновки. Статути Великого князівства Литовського стали важливими законами, які були реалізовані на землях Великого князівства Литовського. Вони являли собою кодекс права в державі та увібрали норми цивільного, сімейного, державного, кримінального й процесуального права. Статути проголошували принцип рівності усіх перед законом, обмежували владу господаря і пануючої верхівки, відіграли значну роль у процесі становлення правовладдя в Україні.

Список використаних джерел:

1. Градова В. Г. Ідея верховенства права в українській правовій традиції: дис. ... к.ю.н.: 12.00.12. Київ, 2012. 251 с.
2. Лашенко Р. Литовський Статут, яко пам'ятник українського права. Прага, 1923. 32 с.
3. Музиченко П. П. Статути Великого князівства Литовського – видатна пам'ятка права слов'янських народів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 7-14.
4. Саленко В. І. Вплив Статутів Великого князівства Литовського на розвиток правової думки в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 78-82.
5. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с.
6. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах. Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. 560 с.
7. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 1 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. 672 с.
8. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. 568 с.
9. Терлюк І. Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття. Львів, 2003. 156 с.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

MODERN APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE OF LEGAL RESPONSIBILITY

Стаття присвячена аналізу сучасних підходів до розуміння сутності юридичної відповідальності. Це настільки багатостороннє системне явище, що розглядати його необхідно з багатьох точок зору: з точки зору самостійного інституту системи права, як різновид соціальної відповідальності, як соціальний регулятор і інш. Також цей інститут залежить від багатьох факторів державно-правового та соціального характеру. Це підтверджує динамічність, системність юридичної відповідальності, а це потребує постійного дослідження тенденцій і результатів змін у розумінні і трактуванні теоретико-методологічних і практичних засад реалізації інституту юридичної відповідальності.

Метою статті є аналіз наукових підходів до розуміння сутності і форм юридичної відповідальності в сучасному світі.

В основі юридичної відповідальності лежить державно-правовий примус, який можна використовувати з різною силою і частотою. Протягом людської історії формувались основоположні принципи, що були покладені в основу права як системи, і які знайшли своє відображення в справедливості, рівності, загальнообов'язковості, верховенстві права. Безперечно, ці принципи продовжують лежати в основі процесу формування права, але, не можна не визначити і того моменту, що останні сімдесят років проходила інтенсивна гуманізація юридичної відповідальності, що призвело до деяких негативних наслідків. Серед них потрібно визначити те, що в країнах з авторитарними і тоталітарними політичними режимами сформувалась вседозволеність поведінки як з боку держави, так і з боку окремо взятої особи. Це порушує сутність справедливості, формується персоніфікованість реалізації юридичної відповідальності. На зміну силі права приходить право сили. Такий, можна сказати, синусоїдний процес розвитку юридичної відповідальності показує змінність як суспільної свідомості взагалі, так і правосвідомості індивідуального і колективного характеру як частини суспільної свідомості. Тож треба відзначити такі теоретичні ознаки юридичної відповідальності, як системність, динамічність, стабільність, об'єктивність, історичність.

Ключові слова: соціальна відповідальність, юридична відповідальність, динамічність, принцип справедливості, соціальна природа юридичної відповідальності.

The article is dedicated to the analysis of contemporary approaches to understanding the essence of legal responsibility. This is such a multifaceted systemic phenomenon that it needs to be examined from many perspectives: as an independent institution of the legal system, as a type of social responsibility, as a social regulator, and more. This institution is also influenced by many state-legal and social factors. This confirms the dynamic and systemic nature of legal responsibility, which requires constant research into trends and outcomes in the understanding and interpretation of the theoretical, methodological, and practical foundations of the implementation of the institution of legal responsibility.

The purpose of the article is to analyze scientific approaches to understanding the essence and forms of legal responsibility in the modern world.

Legal responsibility is fundamentally based on state-legal coercion, which can be applied with varying degrees of intensity and frequency. Throughout human history, fundamental principles have been developed and enshrined in the foundation of law as a system, reflecting justice, equality, universality, and the rule of law. Undoubtedly, these principles continue to underpin the process of law formation, but it is also important to acknowledge that over the last seventy years, there has been an intensive humanization of legal responsibility, which has led to some negative consequences. Among them is the fact that in countries with authoritarian and totalitarian political regimes, permissiveness in behavior has developed on the part of both the state and individuals. This undermines the essence of justice and leads to the personalization of legal responsibility. The rule of law is replaced by the law of force. This sinusoidal process of the development of legal responsibility reflects the changing nature of societal consciousness in general, as well as the legal consciousness of individuals and collectives as part of that societal consciousness. Therefore, it is necessary to highlight the following theoretical features of legal responsibility: systemic nature, dynamism, stability, objectivity, and historicity.

Key words: *social responsibility, legal responsibility, dynamism, principle of justice, social nature of legal responsibility.*

Вступ. Юридичну відповідальність, як складне соціальне явище, можна розглядати з декількох точок зору – з визначення її місця у системі правових явищ та її ролі як соціального регулятора. Як один із найбільш ефективних інститутів регулювання соціальних відносин, юридична відповідальність формується і застосовується відповідно до багатьох факторів – форми держави, стану правової культури і правосвідомості відповідної людської спільноти, правової системи і багатьох інших. Це підтверджує думку про те, що юридична відповідальність є динамічним явищем, що повинно відповідати історичним умовам, що склалися в тій чи іншій країні. І хоча вважається, що основні принципи права є аксіоматичними, але, треба зауважити, що їх зміст може перетворюватися згідно зі змінами, що відбуваються у відповідному суспільстві.

Світова сучасність характеризується проявом змін цивілізаційного характеру, а як показала історія, саме у такі періоди відбуваються зміни в суспільній правосвідомості і, в першу чергу, у розумінні справедливості, як засадничого принципу і права, і юридичної відповідальності. Тож, поки цей процес знаходиться в початковій стадії, необхідно дослідити сучасне розуміння сутності юридичної відповідальності для прогнозування змін підходів до відтворення принципу справедливості в юридичній відповідальності. На наш погляд ці зміни будуть проходити обов'язково, а в якій бік – посилення чи подальшої гуманізації – покаже час.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз наукових підходів до розуміння сутності і форм юридичної відповідальності в сучасному світі.

Результати дослідження. Від початку правового регулювання суспільних відносин, юридична відповідальність набула ознак покарання за порушення, обмеження прав правопорушника та його відповідальності перед потерпілим під безпосереднім впливом держави. Тому, виходячи з соціально-юридичної природи юридичної відповідальності, цей інститут можна визначити як динамічний і детермінований, такий, що безпосередньо залежить від змін соціальних відносин і відносин між суспільством та державою.

На нашу думку, період мирного існування людства після Другої світової війни створив умови для локальних порушень прав людини в інтересах окремих осіб, груп чи держав. Формально ці права існують, але склалося відчуття безкарності та уникнення відповідальності значною групою осіб залежно від їх службового або матеріального становища. Це положення не проникло до всіх верств населення, але його широке розповсюдження, на жаль, очевидне.

Треба зауважити, що науковці останнім часом не приділяли достатньої уваги дослідженню трансформації сутності юридичної відповідальності, можливо, вважаючи, що цього процесу не відбувається. Проте, якщо б це не відбувалось, навряд чи виникли б сучасні військові події в різних кутках світу та підтримка правих рухів у країнах Західної Європи.

Серед закордонних авторів, що досліджували саме природу відповідальності в юридично-му сенсі можна назвати Джона Гарднера, Герберта Гарта, Алека Валена та інші.

В першому есе «Вступ до вивчення принципів покарання» своєї відомої праці «Покарання і відповідальність», що була надрукована ще у 1968 році, Г. Гарт зауважив, що існує багато визначень терміну «покарання», в тому числі і філософських. Але він вважає за необхідне виділити п'ять елементів, на які потрібно спиратися при визначенні покарання: «Я визначу стандартний або центральний випадок «покарання» з точки зору п'яти елементів:

- (i) Воно має включати біль або інші наслідки, які зазвичай вважаються неприємними.
- (ii) Це повинно бути за порушення правових норм.
- (iii) Це має бути фактичний або ймовірний правопорушник за злочин, який скоїв саме він.
- (iv) Він повинен навмисно вводитися людьми крім правопорушника.
- (v) Воно повинно бути встановлене та кероване органом влади, який створений правовою системою, проти якої скоєно правопорушення [1, с. 5].

Такі положення, на думку Г. Гарта, є стандартними і визначальними для характеристики покарання. Але він також і розглянув і нестандартні елементи, які безпосередньо стосуються покарання, але можуть впливати на визнання дій протиправними, які заслуговують (або навпаки не заслуговують) на визнання їх як злочинних:

«а) Накладені або застосовані покарання за порушення правових норм іншими суб'єктами, ніж офіційними особами (децентралізовані санкції).

(b) Покарання за порушення неправових правил або наказів (покарання в сім'ї чи школі).

(c) Заступницьке або колективне покарання певного члена соціальної групи за дії, вчинені іншими без попереднього дозволу, заохочення, контролю або доступу.

(d) Покарання осіб (інших, ніж згідно з (c)), які насправді не повинні бути правопорушниками.

Основне значення переліку цих нестандартних випадків полягає в запобіганні використанню того, що Г. Гарт називає «визначальною зупинкою» в обговореннях покарання. Це зловживання визначенням, особливо спокусливе, коли використовуються умови (ii) і (iii) стандартного випадку в аргументації проти утилітаристського твердження, що практика покарання виправдана сприятливими наслідками дотримання законів, які він забезпечує [1, с. 5].

Такий комплексний підхід до розгляду дефініції «покарання» показує складність і багатогранність цього явища. А ми звернулися до дослідження цієї дефініції, тому що вважаємо, що покарання є основою юридичної відповідальності. Але треба відзначити, що автори-прихильники позитивістської концепції в праві ретельно розглядають тільки кримінальну відповідальність, не приділяючи достатньої уваги іншим видам юридичної відповідальності. В працях науковців цього напрямку вважалось, що в основі інших видів відповідальності (крім політичної) лежить не покарання, а деяке обмеження прав і можливостей. Тому, достатньо повно зрозуміти, що лежить в основі юридичної відповідальності, можливо тільки ретельно досліджуючи кримінальну відповідальність.

При цьому покарання розглядається як страждання, що несе винний за свої діяння. Тут треба відзначити специфічність підходу Г. Гарта до розуміння цього страждання: «страждання спокутується – перетворюється з поганого на добре – через його зв'язок із вчиненням зла». Метою кримінального покарання є компенсаційна вигода. Складне запитання: що вважається компенсаційною вигодою? Гарт вважає, що зменшення кількості правопорушень у майбутньому кваліфікується як компенсаційна перевага кримінального покарання. Закон, каральні заходи можуть сприяти цьому зменшенню різними способами: шляхом стримування, шляхом громадської освіти, шляхом недієздатності, шляхом реабілітації тощо. Але як би це не було зроблено, відповідна вигода, вважає Гарт, полягає в підрахунку майбутніх кривд, які, завдяки системі, ніколи не будуть скоєні. Смертна кара за вбивство, вважав Гарт, може бути виправданою лише тоді, коли (зокрема) завдяки її застосуванню достатня кількість вбивств або, принаймні, достатня кількість досить тяжких злочинів залишаються невчиненими [1, с. xiv].

І взагалі, за Г. Гартом, мета кримінального законодавства полягає у встановленні типів поведінки (у цьому випадку відповідності вже існуючому моральному закону) як юридичних стандартів поведінки та забезпеченні їх дотримання.

Тобто, резюмуючи підхід Г. Гарта до визначення сутності покарання, як основи юридичної відповідальності, треба відзначити, що покарання має як перспективну, так і ретроспективну характеристики. На його думку, покарання повинно застосовуватися тільки щодо осіб, що дійсно вчинили злочинні дії. По-друге, покарання повинно бути зосереджено на стражданні, яке призведе до переродження особи злочинця, тобто, для його блага, для утримання його від злочинних дій в подальшому. І, по-третє, приклад покараного злочинця може утримати інших осіб від порушення закону.

Джон Гарднер у своїй роботі «Правопорушення та захист: вибрані нариси з філософії кримінального права» (2007) виділив специфічні види юридичної відповідальності, а саме – наслідкову (за Р. Дворкіним) і основну. Наслідкова відповідальність пов'язана з особистими переживаннями особи, що вчинила правопорушення.

Як вважає Дж. Гарднер «Щойно ми усвідомлюємо, що зробили щось неправильно чи помилкове, ми починаємо шукати виправдання та вибачення. Чому це так? Можна сказати, що

відповідь очевидна. Виправдовуючи або хоча б вибачаючи наші неправильні вчинки та помилки, ми можемо уникнути необхідності нести частину або всі неприємні моральні чи юридичні наслідки, пов'язані з їх здійсненням. Ми можемо уникнути відповідальності за покарання або докори, обов'язку відшкодування або вибачення, втрати права на допомогу чи компенсацію, або інших небажаних змін у нашому моральному чи правовому становищі. Коротше кажучи, ми можемо уникнути притягнення до відповідальності за те, що сталося не так [2, с. 177]. Вчений вважає, що правопорушник або особа, що вчинила неморальний проступок, намагається виправдатися як перед спільнотою, так і перед самим собою. Тобто, уникнути відповідальності, навіть якщо неправовий чи неморальний проступок реальні, уявляючи, що це можливо. І в продовж з'ясування сутності відповідальності, Дж. Гарднер пропонує ще один вид відповідальності – основну відповідальність. Чим вона відрізняється від наслідкової відповідальності? По-перше, тим, що особа усвідомлює своє порушення правового чи морального характеру. По-друге, ці особи не намагаються виправдовуватися у сенсі наслідкової відповідальності, але потребують виправдання в силу своєї соціальної зрілості: «Відповідальність в основному сенсі – це ніщо інше, як здатність пропонувати виправдання та пояснення. У термінах, які ми частіше використовуємо, це здатність пояснити себе, дати зрозуміле пояснення своїх дій, відповідати за себе як раціональна істота. Коротше кажучи, це саме те, на що вказує це слово: здатність відповідати – response-ability [2, с. 178].

Такі види відповідальності стосуються безпосередньо особи, що вчинила правопорушення. Так би мовити, зовнішня і внутрішня сторони усвідомлення неправильності свого проступку, але все ж таки, намагання не нести відповідальності за свої дії (основна відповідальність), і уникнути громадського осуду (наслідкова відповідальність). Хоча і наслідкова відповідальність проявляється в тому, що уникнути цієї відповідальності. Тобто, спільною рисою цих двох видів відповідальності автор показує намагання особи уникнути звуження своїх прав і захистити свої особисті інтереси, при цьому, отримавши виправдання від суспільства. В будь якому разі, правопорушник намагається зберегти повний обсяг своїх можливостей і уникнути відповідальності, усвідомлюючи, що відповідальність – це втрата можливостей, звуження їх обсягу у порівнянні з іншими членами суспільства.

Це загальні положення юридичної відповідальності, розглянуті Дж. Гарднером. А що стосується кримінальної відповідальності, то крім загальних положень, додаються і специфічні характеристики кримінальної відповідальності, що стосуються ролі, що відіграє особа у вчиненні злочину. В обіг вводяться ще два види, вже кримінальної відповідальності – особиста і опосередкована. Він наводить думку Л. Фармера з цього приводу, з якою погоджується: «...що закон може вибрати режим опосередкованої відповідальності як спосіб надання юридичної сили тому, що насправді (тобто, крім закону) є різновидом особистої відповідальності за співучасть. Можливо, таким чином опосередкована відповідальність роботодавця за делікти його працівників є «способом інституціоналізації в законі того факту, що [роботодавці] завжди беруть участь у правопорушеннях своїх підлеглих через їхню посаду». Друге джерело сумнівів полягає в тому, що здається, що є деякі випадки на межі, які є невизначеними між особистою відповідальністю за співучасть та опосередкованою відповідальністю [2, с. 251].

І складність визначення співучасті у вчиненні злочину полягає в тому, що, здебільш «крупна риба» виступає саме співучасником злочину, не виконуючи особисто якихось фізичних дій, що стосуються злочину. Причинний внесок у правопорушення головного виконавця є необхідною, але недостатньою умовою для того, щоб бути співучасником.

Тож, в основу розгляду кримінальної відповідальності покладено і визначення причинності відповідних дій окремо взятої особи.

Позиція сучасного дослідника теорій юридичної відповідальності Нільс Янсен взагалі викликає багато питань. Він стверджує, що відповідальність концептуально незалежна від вини та неправомірності, і її не слід отожденовати з жодним із цих понять. На його думку люди часто приймають на себе провину – а також приписують собі заслуги – за події, які частково є результатом поганої або доброї удачі [3]. Взагалі особа повинна нести юридичну відповідальність тільки в тому випадку, коли вона не може надати пояснення або виправдання. Такий підхід притаманний європейській правовій культурі. Навіть наводиться лінгвістичний доказ цього положення за допомогою таких термінів, як «responsabilita', responsabilitate'» або «Verantwortung». Сучасний підхід до визначення сутності юридичної відповідальності кардинально відрізняється від попереднього трактування індивідуальної відповідальності «Однак сьогодні відповідальність більше не можна сприймати як належне. З одного боку, широка концепція відповідальності оспорується,

оскільки серйозні автори вважають, що відповідальність обмежується лише наслідками вини. З іншого боку, можна відмовитися від відповідальності як принципової позиції. Справді, люди, які стикаються з очікуванням прийняття відповідальності, можуть просто відкинути саму ідею відповідальності. Такі люди можуть поставити просте запитання: «чому я повинен відповідати?» [3, с. 2–3].

Відповідаючи на це питання, дослідник показує, що юридична відповідальність може наступати (саме в юридичному сенсі) не тільки внаслідок порушення норми права, а й внаслідок безпідставного збагачення. Деліктне право тісно пов'язане з правом безпідставного збагачення. Моральний принцип проти безпідставного збагачення також лежить в основі деліктної відповідальності і допомагає пояснити ідею відповідальності. По-друге, основою як права безпідставного збагачення, так і деліктного права є права позивача в широкому сенсі, юридично захищені інтереси, що дають підставу для юридичних претензій. Це напрочуд стара ідея, яка протягом XX століття знайшла нове вираження у процесах, які зазвичай описують як «конституціоналізацію» приватного права: основні права розглядаються як пріоритетні щодо формулювання інших правових норм; вони визначають, подібно до конституційних принципів, зміст цих норм [3, с. 3].

Ідея громадянська рівність і принцип заборони безпідставного збагачення, що були покладені формування юридичної відповідальності, вимагають від громадян нести відповідальність не тільки за наслідки своєї вини, а й за наслідки дій, які одночасно загрожують правам інших громадян. Особливо чітко це можна побачити у випадках необхідності. Помилково розуміти юридичну відповідальність лише як засіб виконання законних обов'язків. Як вважає Нільс Янсен, «сувора відповідальність є інтелектуально цілісним поняттям і часто може бути доречною». Все це не означає, що моральні міркування повинні бути несуттєвими для обговорення деліктного права [3, с. 32].

Тобто, відповідальність за порушення саме деліктного права, а не права взагалі, повинна наступати разом з моральною відповідальністю. Така позиція, на нашу думку, є доволі спірною, але поява таких міркувань з приводу юридичної відповідальності показує зміни, які проходять в суспільній правосвідомості, що призведе, на нашу думку, до деякого нівелювання основного принципу юридичної відповідальності – принципу справедливості.

Знов треба зауважити, що дослідники, визначаючи сутність юридичної відповідальності, звертаються саме до кримінальної відповідальності, в якій найбільш повно і системно відображаються основні характеристики відповідальності.

Що стосується досліджень з приводу загальних положень юридичної відповідальності вітчизняних вчених, то потрібно відзначити праці В. К. Грищука, Н. М. Оніщенко, М. І. Козюбри, М. С. Кельмана, О. Г. Мурашина, О. В. Гришук, С. В. Петкова, Н. О. Армаш, Д. П. Калаянова та інші.

М. І. Козюбра, як теоретик і практик права, визначає юридичну відповідальність, як передбачений законом обов'язок особи перетерпіти несприятливі для себе наслідки як майнового, так і не майнового характеру, вид і міра яких визначаються компетентним органом за результатами розгляду скоєного особою діяння, визначеного законом як правопорушення [4, с. 302]. При цьому, правознавець у визначенні ознак юридичної відповідальності спирається на думку Г. Гарта, але на відміну від нього, не виділяє стандартні і нестандартні ознаки юридичної відповідальності, а об'єднує їх в єдину систему. І зауважує, що юридична відповідальність хоча і має примусовий характер, але її необхідно відрізнити від інших правових явищ, що мають примусовий характер: тимчасове обмеження прав особи у визначених законом випадках як превентивний захід від можливих правопорушень, для забезпечення розслідування правопорушення, для захисту прав та інтересів людини, інших осіб, суспільства.

Щодо поглядів іншого відомого вітчизняного теоретика права В. К. Грищука, то він визначив юридичну відповідальність, як вид соціальної відповідальності, яка, на його думку, виникла саме як регулятор соціальних відносин в суспільстві. Соціальна відповідальність визначена ним як соціальне явище, що являє собою добровільне та свідоме виконання, використання і дотримання суб'єктами суспільних відносин, приписів, соціальних норм, а у випадку їхнього порушення – застосування до порушника заходів впливу, передбачених цими нормами. Соціальна відповідальність переслідує мету упорядкування, гармонізації суспільних відносин і забезпечення їхнього поступального та стабільного розвитку [5, с. 52]. У залежності від видів соціальних норм виділяють такі різновиди соціальної відповідальності: моральна, релігійна, дисциплінарна, політична, правова (юридична) [5, с. 54].

Дослідник також виділяє і негативну, і позитивну соціальну відповідальність. Тож, логічно зауважити, що характеристики цілого (але не всі) екстраполюється на часткове, а в цьому

випадку, юридичну відповідальність необхідно розглядати як часткове, як різновид соціальної відповідальності.

Також В. К. Гришук зауважив, що соціальна відповідальність має дихотомічний характер, який передбачає не тільки «відповідальне ставлення суб'єктів суспільних відносин до своєї суспільно значимої поведінки, але й відповідальність держави перед суспільством і людиною». Це зауваження безпосередньо і можна сказати – в першу чергу – стосується юридичної відповідальності.

М. С. Кельман і О. Г. Мурашин відзначають таке цікаве явище в юридичній літературі, як протиставлення юридичної відповідальності (як виду) соціальній відповідальності (як родового поняття). На нашу думку, це не просто нелогічно, а абсолютно недоречно. Безперечно, будь яка частина цілого буде мати не всі ознаки виду, але більшість чи деякі ознаки частині будуть притаманні.

Висновки. Необхідно визначити, що на цей час юридична відповідальність є самостійним інститутом системи права, і одночасно виступає різновидом соціальної відповідальності. Тобто, вона виступає системним явищем, яке знаходиться на перетині взаємовідносин особа – суспільство – держава. Як різновиду соціальної відповідальності юридичній відповідальності притаманні характеристики соціального регулятора. З іншого боку, цей соціальний регулятор наділений можливістю використовувати примус у більших розмірах, ніж більшість інших видів відповідальності, що згадувалися вище.

І, на останок. Чомусь питанням зміни сутності юридичної відповідальності приділяється недостатньо увагу. Причиною цього, на нашу думку, можна вважати розуміння права як вже сформованої системи, яка сформувала головні принципи існування, що не підлягають зміні. Це помилковий підхід. Юридична відповідальність, так само як і саме право, явища динамічні, постійно відображаючи зміни суспільної свідомості, що тягне за собою і перегляд змісту основоположних принципів права. Достатньо згадати різноманітне розуміння принципу справедливості, що покладений в основу системи права, а, внаслідок цього, і в основу системи юридичної відповідальності, в різні історичні епохи. Тож треба констатувати, що в епоху кардинальних соціальних пертурбацій розуміння сутності юридичної відповідальності не може залишитися незмінним. А розуміння нових теоретичних засад юридичної відповідальності обов'язково вплине на її практичну реалізацію. Задача юристів-теоретиків спрогнозувати цей процес та його подальший розвиток.

Список використаних джерел:

1. H.L.A. Hart, *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law* (2nd ed., Oxford: Oxford University Press 2008) | Doi: 10.1093/acprof:oso/9780199534777.001.0001
2. Gardner, John (John B.) *Offences and defences: selected essays in the philosophy of criminal law* / John Gardner. Oxford. 2007.
3. Nils Jansen, *The Idea of Legal Responsibility* /Oxford Journal of Legal Studies, (2013), pp. 1–32. doi:10.1093/ojls/gqt031
4. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
5. Гришук В.К. Соціальна відповідальність: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 152 с.

**ПРОБЛЕМАТИКА ПРАВОВОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ПІДСТАВ ВВЕДЕННЯ
НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ. ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ**

**THE PROBLEM OF LEGAL UNCERTAINTY OF THE GROUNDS
FOR INTRODUCING A STATE OF EMERGENCY. TERMINOLOGICAL ASPECTS**

В статті розглянуто нормативно-правове та наукове трактування термінологічних визначень підстав введення надзвичайного стану в Україні кризь призму «якості закону» з огляду на можливість розширеного та неоднозначного застосування надзвичайного законодавства. Виявлено та проаналізовано низку невідповідностей та відсутності деяких правових визначень. Зокрема законодавство не врегульовує такі поняття, як: «застосування засобів ураження», «пандемія», «панзоотія», «значні верства населення», «міжнаціональний конфлікт» і «міжконфесійний конфлікт». Проведено словниковий та змістовний правовий аналіз наведених прогалин у законодавстві. Запропоновано, з метою запобігання волонтаристському тлумаченню підстав введення надзвичайного стану, визначеному законом України «Про правовий режим надзвичайного стану», ряд змін до законодавства. Так, у п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» має сенс замінити конструкцію «...значних верств населення» на «... не нижче державного рівня». Досліджено дійсний зміст інших понять, і, як наслідок – доцільність їх віднесення законодавцем до підстав введення надзвичайного стану. Автором зроблено висновки про порушення виключності підстав введення надзвичайного стану можливістю розширеного тлумачення неврегульованих понять, що, в свою чергу, тягне до викривлення принципів законності та верховенства права за відсутності ясності та недвозначності приписів, порушення системності та послідовності законодавства. Озвучена потреба приведення законодавства у взаємну відповідність, встановлення термінологічного значення відсутнім правовим поняттям, що має виняткове значення в умовах надзвичайних станів, за яких застосовуються обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, оскільки найвищою соціальною цінністю за Конституцією України є людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканість і безпека. Наведено перспективність подальших наукових досліджень.

Ключові слова: надзвичайний стан, застосування засобів ураження, пандемія, панзоотія, значні верства населення, міжнаціональний конфлікт, міжконфесійний конфлікт.

This article explores the regulatory, legal, and scientific interpretation of the terminological definitions concerning the grounds for declaring a state of emergency in Ukraine, with a focus on the «quality of the law» and the potential for a broad and ambiguous application of emergency legislation. It identifies and analyzes several inconsistencies and the lack of certain legal definitions. Specifically, the legislation does not address such terms as: «use of lethal means», «pandemic», «panzootic», «significant segments of the population», «interethnic conflict», and «interfaith conflict». A lexical and substantive legal analysis of these gaps has been conducted. To prevent a subjective interpretation of the grounds for declaring a state of emergency, as outlined in the Law of Ukraine «On the Legal Regime of a State of Emergency», several legislative amendments are proposed. In particular, clause 1, part 2,

article 4 of the Law should replace the phrase «...significant segments of the population» with «...at least at the state level». The article further investigates the actual content of other concepts and assesses the appropriateness of their inclusion in the grounds for declaring a state of emergency. The author concludes that the exclusivity of these grounds is compromised by the potential for a broad interpretation of undefined concepts. This, in turn, undermines the principles of legality and the rule of law due to the lack of clarity and certainty in the provisions, as well as the violation of the systematic coherence of the legislation. The need for legislative harmonization is emphasized, calling for the establishment of precise definitions for the missing legal concepts, which are crucial in times of a state of emergency when constitutional rights and freedoms may be restricted. This is particularly important, as the Constitution of Ukraine upholds the highest social value: the person, their life, health, honor, dignity, inviolability, and security. The article concludes with an outline of the prospects for further scientific research in this area.

Key words: *state of emergency, use of lethal means, pandemic, panzootic, significant segments of the population, interethnic conflict, interfaith conflict.*

Вступ. Особливість правового режиму надзвичайного стану полягає в тому, що за певних обставин при виникненні надзвичайних ситуацій соціально-політичного характеру на території України або в окремих її регіонах органам державної влади, місцевого самоврядування, військовому командуванню тимчасово можуть надаватися додаткові, збільшені повноваження, що призводять до обмежень конституційних прав та свобод людини й громадянина, інтересів юридичних осіб на визначений термін.

Тому чітке окреслення обставин та підстав введення цього особливого правового режиму потребує зрозумілого, якісного законодавчого закріплення в нормативних актах з дотриманням їх системного взаємозв'язку та передбачуваності.

Однак на практиці такі вимоги «якості закону», особливо при формулюванні категорійно-понятійного апарату Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», не в повній мірі реалізовано, а в деяких випадках існують прогалини.

Проблемам невизначеності понятійного апарату в національному законодавстві, що регулює правовий режим надзвичайного стану в Україні та пов'язані із ним надзвичайні ситуації та інші умови введення надзвичайного стану, присвячено наукові праці низки авторів, зокрема Басова А. В. [1], Колінко Я. А. [2], Тітко Є. В. [3], Кузніченко С. О. [4] та інших. Проте більшість дослідників приділяють увагу фундаментальним термінам «надзвичайний стан», «надзвичайна ситуація», їх змісту, співвідношенню тощо. В той час, як невирішеними залишаються ще низка термінологічних питань.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення невідповідності підстав введення надзвичайного стану в Україні таким складовим принципу верховенства права, як сталість і послідовність приписів права, в контексті вимоги до «якості» закону. Актуальність обраної теми полягає у відшуванні дійсного змісту законодавчо неврегульованої термінології, що застосовується в законодавстві при визначенні підстав введення надзвичайного стану.

Результати дослідження. Підстави введення надзвичайного стану в Україні, наведені в ч. 2 ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [5], лише за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим, зведені у чіткий перелік, який виключає будь-які інші умови. Тож такі підстави повинні бути ясними, конкретними, без можливості розширеного чи звуженого тлумачення, знаходитись у логічному та системному зв'язку із законодавством.

Тому необхідно окремо звернути увагу на відсутні правові визначення, що формулюють підстави для введення надзвичайного стану, згідно з ч. 2 ст. 4 цього Закону. Це важливо, оскільки, по-перше, Закон встановлює вичерпний перелік таких підстав, а по-друге, не дає визначення деяким термінам.

Наприклад, п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» містить низку термінів, таких як: надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру, які включають стихійне лихо, катастрофа, особливо великі пожежі, застосування засобів ураження, пандемія, панзоотія, значні верства населення, але без конкретизації їх змісту.

Отже поняття, які потребують нормативно-правового врегулювання, – це «застосування засобів ураження», «пандемія», «панзоотія», «значні верства населення», оскільки вони не мають чіткого правового визначення.

Вдаючись до тлумачення змісту слова «ураження», наведеним у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, ураження (враження) – це: дія за значенням уразити; порушення здоров'я людини внаслідок дії будь-яких фізичних, хімічних або біологічних факторів. Уразити (вразити) – поранити чи вбити; влучивши, пошкодити що-небудь; торкатися рани, ушкодженого місця, завдаючи болю, нового пошкодження; порушувати життєдіяльність, нормальний стан організму, його частин, органів і т. ін. (про хвороби); пошкоджувати сільськогосподарські культури та інші рослини. викликаючи у них хворобливі зміни, паразитуючи на них (про хвороби, шкідники) [6, с. 1512].

Водночас, згідно тому ж словнику слово «засіб» має зміст: якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб; те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі; механізми, пристрої і т. ін., необхідні для здійснення чого-небудь, для якоїсь діяльності. Рівно, як і слово «застосовувати» має наступне тлумачення: використовувати що-небудь, запроваджувати вжиток; пристосовувати до чого-небудь [6, с. 420].

Тобто поєднання зазначених слів несе змістове значення – вчинення, завдання шкоди здоров'ю, життю людини (тваринам, сільськогосподарським культурам та іншим рослинам) внаслідок дії будь-яких фізичних, хімічних або біологічних факторів, використанням знарядь, механізмів.

Однак, знов ж таки, нечіткість формулювання правового визначення призводить до ризику вільного, розширеного трактування в правозастосовній практиці, а отже й до порушення конституційних принципів рівності і справедливості щодо визначеності, ясності і недвозначності правової норми.

Виникають питання й до застосування законодавцем слів «пандемія», «панзоотія», «значні верства населення», оскільки вони також відсутні у національному законодавстві як чітко визначені правові терміни.

Зокрема, «пандемія», згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, – це епідемія, яка поширюється за межі міжнародних кордонів і, зазвичай, вражає велику кількість людей. Цей термін використовується лише для нових інфекційних хвороб (як, наприклад, H1N1 у 2009 році та COVID-19) і не стосується сезонних спалахів грипу чи ГРВІ. Пандемія також характеризується відсутністю колективного імунітету та ефективних засобів профілактики і лікування [7].

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) – спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй. У 1946 році Міжнародна конференція охорони здоров'я схвалила Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), який набув чинності 7 квітня 1948 р. Членами ВООЗ є 194 країни. Україна є членом ВООЗ з 3 квітня 1948 р. Одним із міжнародно-правових інструментів для боротьби з пандеміями та епідеміями є нормативна діяльність ВООЗ у сфері співпраці для подолання та запобігання інфекційним хворобам [8].

Згідно того ж Великого тлумачного словника сучасної української мови пандемія – найвищий ступінь розвитку епідемії, що поширилася на більшість населення однієї чи кількох країн [6, с. 880].

Інше тлумачення наведено у Великій українській енциклопедії, а саме: пандемія (від грец. πανδημία – всенародний, де παν – увесь, а δῆμος – народ) – це форма епідемії, що характеризується інтенсивним і масовим поширенням інфекційного захворювання, яке охоплює населення всієї країни, кількох країн або навіть континентів. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, пандемія – це глобальне поширення нового захворювання, яке вражає частину населення за відносно короткий час [9].

Епідемія ж відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» – широкомасштабне розповсюдження інфекційної хвороби серед мешканців певної території за короткий період [10].

Власне, між міжнародно визнаним поняттям «пандемія», його словниковим змістом, що ототожнюється з епідемією, та нормативно-правовим поняттям «епідемія» простежується ідентичність, рівнозначність понять через їх змістовне наповнення. Тож чому задля «якості закону» не використовувати наявний категоріально-понятійний апарат під час нормотворчості для приведення законодавства у відповідність один одному?

Аналогічна ситуація склалася з поняттям «панзоотія», термінологічного визначення якого не містить національне законодавство. Окрім хіба що Методичних рекомендацій «Епідеміологічний нагляд за пташиним грипом», затверджених Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.07.2006 р. № 488, згідно з якими панзоотія – це швидке поширення і високий рівень захворюваності на грип серед тварин або птахів на території України та в ряді країн Європи та світу [11].

Проте, Фармацевтична енциклопедія надає дещо інший зміст поняттю «панзоотія» – це вища стадія епізоотії, що характеризується надзвичайно широким розповсюдженням інфекційної хвороби серед тварин, яке охоплює одну або кілька країн, а також цілі континенти [12]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови панзоотія визначається як епідемія тваринного захворювання, яка охопила великі території однієї або кількох країн [6, с. 881].

Тож нормативне звуження в одному з підзаконних актів та відсутність такого законодавчого визначення є наочним і вкотре характеризує нормативно-термінологічну невизначеність національного законодавства.

Також звертає на себе увагу застосування законодавцем у п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» термінології «значні верства населення», яка не є достатньо ясною та недвозначною, що не відповідає якості закону в сенсі дотримання законності та верховенства права під час прийняття законодавчого акту.

На цю прогалину також звертає увагу Я. А. Колінко, пропонуючи замінити цю конструкцію словами «не нижче загальнодержавного рівня» [2, с. 4].

Погоджуючись з ідеєю в цілому щодо необхідності заміни конструкції «значні верства населення», вважаємо за необхідне дотримуватися таких ознак якості закону в розрізі конституційних принципів законності та верховенства права, як послідовність, системність та передбачуваність норми права. Оскільки, з одного боку, ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» вже містить ознаку надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру – «не нижче загальнодержавного рівня», а з іншого, ст. 5 Кодексу цивільного захисту України – норма спеціального закону – передбачає іншу термінологію, наводячи класифікацію надзвичайних ситуацій, для визначення найвищого рівня обсягів заподіяних наслідків, задіяних ресурсів тощо, – державний.

Аналогічна думка міститься і в рішенні Конституційного Суду України від 18 червня 2020 року № 5-р (II)/2020): «Принцип верховенства права (правовладдя) вимагає суддівської дії у ситуаціях, коли співіснують суперечливі норми одного ієрархічного рівня. У таких ситуаціях до судів різних видів юрисдикції висунуто вимогу застосовувати класичні для юридичної практики формули (принципи): „закон пізніший має перевагу над давнішим“ (lex posterior derogat priori) – „закон спеціальний має перевагу над загальним“ (lex specialis derogat generali) – „закон загальний пізніший не має переваги над спеціальним давнішим“ (lex posterior generalis non derogat priori specialis). Якщо суд не застосовує цих формул (принципів) за обставин, що вимагають від нього їх застосування, то принцип верховенства права (правовладдя) втрачає свою дієвість» [13].

Таким чином, доцільніше у п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» замінити конструкцію «...значних верств населення» на «... не нижче державного рівня».

Заслугує на увагу й відсутність законодавчого визначення термінів «міжнародний конфлікт» і «міжконфесійний конфлікт».

Законодавець ставить поряд такі види конфліктів, як підставу для введення надзвичайного стану, маючи на увазі їх рівнозначність за наслідками – загроза безпеці громадян і порушення нормальної діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Але змістовне наповнення таких конфліктів не є тотожним.

Встановлення дійсного вмісту цих термінів дозволить визначити суспільну небезпеку та логіку законодавця, чому саме ці обставини віднесені до однієї з підстав введення надзвичайного стану.

Великий тлумачний словник сучасної української мови надає таке визначення термінам:

– «конфлікт» – зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка; ускладнення в міжнародних відносинах, що може призвести до збройної сутички [6, с. 570];

– «міжнародний» – який існує, відбувається між націями, національностями, поширюється на них [6, с. 671];

– «нація» – конкретно-історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру [6, с. 744];

– «національність» – те саме, що нація; належність до якої-небудь нації [6, с. 744];

– «міжконфесійний» – який існує, відбувається між різними конфесіями [6, с. 670];

– «конфесія» – віросповідання; самостійний, незалежний від інших релігійний напрям, відгалуження [6, с. 570].

Таким чином, за логікою словникового тлумачення міжнародний конфлікт являє собою зіткнення, розбіжності, гостру суперечку між націями, які мають різні мову і територію,

культуру, що може призвести до збройної сутички. Своєю чергою, міжконфесійний конфлікт – це суперечка, зіткнення між прихильниками різних релігій, які також може спричинити збройні інциденти.

Українське законодавство не містить ясних підходів до визначення національності. Але виходячи зі змісту терміну «українська національна ідентичність», наведеному у п. 17 ст. 1 Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» нацією, зокрема й українською, є самобутня спільнота, об'єднана назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема мовою (українською) і народними традиціями [14].

За змістом ст. 5 та 6 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» громадянам України, незалежно від їх етнічного походження та приналежності до національних меншин, забезпечуються рівні права і свободи в громадянській, політичній, соціальній, економічній, культурній та мовній сферах, як це зазначено в Конституції України. Всі громадяни України мають право вільно обирати, чи вважати себе частиною національної меншини (або кількох національних меншин). Дане рішення та реалізація відповідних прав не повинні завдавати шкоди особі. Ніхто не може бути змушений оголошувати свій статус щодо належності до національної меншини [15].

Окремо слід зазначити, що ст. 35 Конституції України передбачає право кожної людини сповідувати всіляку релігію або не сповідувати жодної, а також проводити релігійні обряди і ритуали як індивідуально, так і в групах. Релігійна діяльність може бути обмежена лише законом, якщо це необхідно для забезпечення громадського порядку, здоров'я та моральності населення, а також для захисту прав і свобод інших осіб. В Україні церква і релігійні організації діють незалежно від держави, а навчальні заклади – від церкви. Жодна релігія не може бути проголошена державою як обов'язкова [16]. Аналогічні положення містять й ст. 3 та 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [17].

Цивільний кодекс України в ст. 300 поєднує національну та релігійну самобутність фізичної особи в єдине право на індивідуальність [18].

Водночас, ст. 161 Кримінального кодексу України криміналізує умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, також приниження національної честі та гідності, або образу почуттів громадян через їхні релігійні переконання [19]. Що додатково підтверджує відношення держави до міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів як до негативних соціально-правових явищ.

Тож, і міжнаціональний, і міжконфесійний конфлікти мають спільну рису походження – ідеологічну, але різні чинники. Перший в своїй основі передбачає такі чинники, як етнічну самосвідомість, мову, культуру, походження, історію, економічні зв'язки, територію (не завжди). Саме через розбіжності в поглядах на ці фактори між різними націями і можуть виникати міжнаціональні конфлікти. В той час, як другий тип конфлікту виникає на релігійному ґрунті як рушійній силі.

Розбіжність між цими видами конфліктів полягає саме в тому, що міжнаціональний конфлікт за своїм визначенням є більш ширшим поняттям, яке може поглинати й міжконфесійний конфлікт, оскільки релігія може бути і є частиною культурної спадщини нації. При цьому в міжнаціональному конфлікті релігійні розбіжності можуть бути лише одним з чинників його виникнення. На відміну від міжконфесійного, причинами якого виступають виключно релігійні розходження в поглядах.

А тому й є доречним віднесення законодавцем таких конфліктів до підстав введення надзвичайного стану.

Висновки. Власне, перелічені правові термінологічні недоліки, зведені у виключні підстави введення надзвичайного стану згідно з ч. 2 ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», нівелюють таку виключність через можливість розширеного їх трактування, а, отже, й спотворення принципів законності та верховенства права у вузькому значенні – «якості закону»: ясності та недвозначності його приписів, системного та логічного взаємозв'язку законодавства.

Приведення національного законодавства у взаємну відповідність, надання термінологічного визначення правовим поняттям, особливо у відносинах, що регулюють правовий режим надзвичайного стану, в умовах якого можливі обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, з огляду на проголошення Конституцією України людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю, потребує подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Басов А.В. Поняття «надзвичайна ситуація»: нормативно-правові та наукові підходи визначення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014 № 11 том 1. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc11/part_1/29.pdf (дата звернення: 01.12.2024).
2. Колінко Я.А. Щодо вдосконалення законодавства про надзвичайний стан. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/861/1/ЩОДО%20ВДОСКОНАЛЕННЯ%20Я%20ЗАКОНОДАВСТВА%20ПРО%20НАД%20ЗВИЧАЙНИЙ%20СТАН.pdf> (дата звернення: 01.12.2024).
3. Тітко Е.В. Розуміння і тлумачення понять «надзвичайна ситуація» та «надзвичайний стан» у контексті цивільного захисту. *Право і суспільство*. № 2 / 2017. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/2_2017/part_1/24.pdf (дата звернення: 01.12.2024).
4. Кузніченко С. О. Державне управління в надзвичайних ситуаціях: проблеми правового забезпечення. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2010. № 3. С. 52-56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_u_2010_3_13 (дата звернення: 01.12.2024).
5. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.06.2000 р. № 1550-III: станом на 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
7. Пандемія чи епідемія: у чому різниця? // Освітня асамблея: сайт. 14.03.2020. URL: <https://www.ea.org.ua/2020/03/14/pandemic/> (дата звернення: 10.12.2024).
8. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) // Постійне представництво України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві: сайт. 16.10.2012. URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2612-who> (дата звернення: 10.12.2024).
9. Велика українська енциклопедія. Пандемія: веб-сайт. URL: <https://vue.gov.ua/Пандемія> (дата звернення: 10.12.2024).
10. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 р. № 1645-III: станом на 01.13.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (дата звернення 11.12.2024).
11. Про заходи щодо профілактики і боротьби з пташиним грипом та запобігання виникненню його пандемії: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.07.2006 р. № 488: станом на 17.07.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0488282-06#Text> (дата звернення: 14.12.2024).
12. Фармацевтична енциклопедія. Панзоотія: веб-сайт. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/729/panzootiya> (дата звернення: 14.12.2024).
13. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 18 червня 2020 року № 5-р (П)/2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text> (дата звернення: 15.12.2024).
14. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13.12.2022 р. № 2834-IX: станом на 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#n24> (дата звернення: 15.12.2024).
15. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13.12.2022 р. № 2827-IX: станом на 10.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#n28> (дата звернення: 15.12.2024).
16. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 15.12.2024).
17. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII: станом на 23.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 15.12.2024).
18. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 03.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1648> (дата звернення: 16.12.2024).
19. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III: станом на 25.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16.12.2024).

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.4>

БАРСУК В.М.

**СТРУКТУРА ТА СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО
МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА**

**STRUCTURE AND COMPONENT ELEMENTS OF THE CONSTITUTIONAL
AND LEGAL MECHANISM FOR ENSURING HUMAN AND CITIZEN RIGHTS**

Наукова стаття розкриває сучасні підходи дослідження конституційно-правового механізму забезпечення прав людини і громадянина в Україні. Метою статті є теоретичне обґрунтування структури та розкриття складових елементів конституційно-правового механізму забезпечення прав людини і громадянина. Наукові дослідження конституційно-правового механізму забезпечення захисту прав людини і громадянина повинні враховувати ряд вимог: 1) міжнародні стандарти прав людини і відповідний механізм забезпечення; 2) національні стандарти прав людини на основі визнання міжнародних і відповідний механізм забезпечення; 3) дотримання і визнання обов'язковості міжнародних та національних процедур у процесі забезпечення прав людини. Резюмовано, що внутрішньодержавний механізм забезпечення прав людини і громадянина має свої особливості у кожній країні, у той час як міжнародний, у разі його визнання, є уніфікованим і єдиним для всіх держав, незалежно від політичних, релігійних та інших особливостей. Конституційно-правовий механізм забезпечення прав людини і громадянина включає як нормативні та організаційно-правові засоби, виділено складові елементи такого механізму: нормативний та інституційний. Сформульована розуміння конституційно-правового механізму забезпечення прав людини і громадянина як взаємопов'язану систему послідовно організованих юридичних засобів, за допомогою яких досягаються поставлені цілі щодо здійснення, охорони та захисту закріплених прав людини і громадянина. Обґрунтовано положення, що конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні має особливі характеристики, оскільки вимагає не стільки самостійних індивідуальних зусиль їхніх власників, скільки відповідних природі конституційних прав людини і громадянина забезпечувальних, охоронних та інших функцій і дій уповноважених державних та самоврядних органів або їх посадових осіб.

Ключові слова: конституційно-правовий механізм, права людини і громадянина, структура, забезпечення, воєнний стан, складові механізму забезпечення.

The scientific article reveals modern approaches to the study of the constitutional and legal mechanism of ensuring human and citizen rights in Ukraine. The purpose of the article is theoretical substantiation of the structure and disclosure of the constituent elements of the constitutional and legal mechanism for ensuring human and citizen rights. Scientific studies of the constitutional and legal mechanism for ensuring the protection of human and citizen rights must take into account a number of requirements: 1) international standards of human rights and the corresponding mechanisms for

ensuring them; 2) national standards of human rights based on international recognition and the corresponding enforcement mechanism; 3) observance and recognition of the obligation of international and national procedures in the process of ensuring human rights. It is summarized that the domestic mechanism for ensuring human and citizen rights has its own characteristics in each country, while the international mechanism, if recognized, is unified and unified for all states, regardless of political, religious and other characteristics. The constitutional-legal mechanism for ensuring human and citizen rights includes both normative and organizational-legal means, the constituent elements of such a mechanism are highlighted: normative and institutional. Formulated understanding of the constitutional and legal mechanism for ensuring human and citizen rights as an interrelated system of consistently organized legal means, with the help of which the set goals for the implementation, protection and protection of the enshrined human and citizen rights are achieved. The proposition that the constitutional mechanism for ensuring human and citizen rights under martial law in Ukraine has special characteristics is substantiated, as it requires not so much the independent individual efforts of their owners, but the protective, protective and other functions and actions of authorized state and self-government bodies or their officials.

Key words: *constitutional and legal mechanism, human and citizen rights, structure, provision, martial law, components of the provision mechanism.*

Вступ. Сучасна практика демократичних держав визнає необхідність закріплення на рівні національних конституцій прав, свобод і обов'язків людини та громадянина і відповідного механізму їх забезпечення. В юридичній науці точаться дискусії щодо підходів до формування дієвої та ефективної системи забезпечення прав і свобод людини та громадянина, визначення складових елементів конституційно-правового механізму забезпечення прав людини. Утвердження на конституційному рівні прав людини і громадянина є важливим, але не достатнім кроком для їх організаційного й процедурного забезпечення. Саме держава володіє ефективними засобами забезпечення прав людини та створює ефективний державний механізм гарантій їх реалізації. Саме уповноважені державні органи мають здійснювати свої повноваження на основі цінностей права, інструментарій насильства використовується переважно в тоталітарних режимах. Наукові дослідження конституційно-правового механізму забезпечення захисту прав людини і громадянина повинні враховувати ряд вимог: 1) міжнародні стандарти прав людини і відповідні механізми забезпечення; 2) національні стандарти прав людини на основі визнання міжнародних і відповідний механізм забезпечення; 3) дотримання і визнання обов'язковості міжнародних та національних процедур у процесі забезпечення прав людини. Пропозиції та рекомендації тільки тоді матимуть прагматизм і реалістичність, коли враховуватимуть означені вимоги, що дозволить впроваджувати уніфікований підхід до вдосконалення й розвитку прав людини та їх реалізації на практиці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В наукових джерелах розкриваються різні підходи до теоретичної конструкції та складових елементів правового механізму забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Український вчений С. Кучер своє дослідження присвятив проблемі забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань [1], в якому запропонував авторський підхід до конституційно-правових основ забезпечення окремих прав людини й дослідив теоретичні підходи до елементів механізму забезпечення прав людини. Правник П. Давиденко підготував наукове дослідження на тему «Механізм забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану» [2], яке спрямоване на розробку ефективних механізмів захисту конституційних прав людини в умовах воєнного стану, враховуючи нові загрози. Дослідниця І. Іванків підготувала дисертаційне дослідження на тему «Права людства: стан та перспективи їх забезпечення», в якій досліджуються права людства як особливі солідарні права третього покоління, які включають право на мир, на здорове довкілля та на сталий розвиток, а також наявні та потенційні механізми їх захисту [3, с. 21–22]. Правник Ю. Усманов підготував дисертаційне дослідження на тему «Міжнародно-правове забезпечення права на життя в умовах збройних конфліктів та ситуацій насильства всередині держави», яке розкриває проблему встановлення правових меж захисту права на життя в умовах збройних конфліктів і ситуацій насильства всередині держави, особливостей механізмів забезпечення й режимів захисту такого права [4]. Дослідниця В. Турянська сферою наукового пошуку обрала тему «Механізм забезпечення прав і свобод людини в Словачкій Республіці: теоретичні та історико-правові аспекти» [5]. Дослідник Б. Стахура в 2016 році підготував дисертаційне дослідження на тему «Роль органів

державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: «оретико-правовий вимір» в якому розкрив роль та місце органів державної влади в процесі забезпечення прав людини і громадянина [6]. Вчена С. Мельничук у своїй праці «Механізм захисту прав людини і громадянина: проблеми функціонування» розкрила сутність механізму захисту прав людини і громадянина. Також авторка здійснила аналіз захисту прав людини і громадянина в умовах воєнного стану та під час війни [7, с. 24]. Триваюча понад десять років збройна агресія РФ проти соборної України, зазіхання на її суверенні права вимагає зваженого науково обґрунтованого підходу до питань забезпечення прав людини та громадянина на основі і відповідно до існуючого конституційно-правового механізму.

Метою статті є теоретичне обґрунтування структури та розкриття складових елементів конституційно-правового механізму забезпечення прав людини і громадянина в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. У спеціалізованих джерелах спостерігається різноманітні підходи до розуміння правового механізму забезпечення прав людини. Досить популярним є підхід коли розглядають у вузькому та широкому розумінні. Не підтримуючи таку позицію, зауважимо, що в широкому розумінні трактують забезпечення прав і свобод людини через необхідність створення державою гарантій щодо їх забезпечення, яке охоплює як охорону, так і захист прав і свобод людини і громадянина. В свою чергу, вузьке розуміння забезпечення прав і свобод людини зводиться до діяльності органів публічної влади, включаючи і систему місцевого самоврядування, а також ще відносять правореалізаційну та правозахисну діяльність громадських інституцій та самих громадян. Так, дослідник К. Начіяма зазначає, що правовий механізм забезпечення прав і свобод людини розглядається як сукупність органів державної влади, громадських об'єднань та їх правових засобів для реалізації прав людини та громадянських прав і свобод. Цей вчений вважає, що положення прав і свобод слід тлумачити у широкому та вузькому сенсі. У широкому сенсі забезпечення прав і свобод людини – це гарантія, створена державою для її реалізації. Вона охоплює захист прав і свобод (статичні аспекти безпеки) та захист прав і свобод (динамічні аспекти безпеки). Для забезпечення вузького розуміння права і свободи людей і громадян слід розуміти як діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, громадян та їх об'єднань, і ця діяльність сприяє реалізації прав і свобод людини [8, с. 501].

Відстоюємо позицію, що правовий механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина слід розглядати комплексно і до цього включити діяльність органів публічної влади, громадських інституцій з використання існуючих правових засобів з метою здійснення прав і свобод людини та громадянина. Слід констатувати, що законодавче закріплення прав людини і громадянина не є достатнім елементом механізму забезпечення та захисту таких прав, тому що сама фіксація поведінки в нормі не гарантує безпосередню її дію. Тому при розробці та прийнятті законодавчих актів необхідно передбачити гарантії їх реалізації.

Підтримуємо думку вчених, що забезпечення конституційних прав людини і громадянина здійснюється через різні механізми як на національному, так і міжнародному рівнях [9, с. 34]. Цілком виправданим є той факт, що внутрішньодержавний механізм забезпечення прав людини і громадянина має свої особливості у кожній країні, у той час як міжнародний, у разі його визнання, є уніфікованим і єдиним для всіх держав, незалежно від політичних, релігійних та інших особливостей. Слід визнати, що в сучасних суспільствах все більшої ваги у процесі забезпечення прав людини мають релігійні та громадські організації, переважно правозахисні, засоби масової інформації та особистості. Підтримуємо думку вітчизняного правника П. Рабіновича, що забезпечення прав і свобод людини здійснюється шляхом сприяння реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини [10, с. 16–23].

Конституційно-правовий механізми забезпечення здійснюється шляхом сприяння реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина і являє собою систему методів та інструментів реалізації закріпленого на рівні Конституції та Законів України права, організованих функціонально і хронологічно. Конституційно-правовий механізм забезпечення прав людини і громадянина включає як нормативні та організаційно-правові засоби, тому доцільно виділити складові елементи такого механізму: нормативний та інституційний.

Нормативну складову національного конституційно-правового механізму забезпечення прав людини і громадянина складають положення ратифікованих Україною міжнародних договорів, Конституції та Законів України, що закріплюють права і свободи людини і громадянина та гарантії їх забезпечення. Інституційну (організаційно-правову) складову українського конституційно-правового механізму забезпечення прав людини і громадянина складають органи державної публічної влади, органи місцевого самоврядування, спеціалізовані міжнародні універсальні та регіональні органи, включаючи і судові (це, наприклад, національні суди, Уповноважений

Верховної Ради України з прав людини, Європейський суд з прав людини тощо). Окреме, але невід'ємне місце займають процесуальні прийоми, необхідні для ефективного і дієвого захисту й реалізації прав людини, а також гарантовані процесуальні інститути оскарження дії органів публічної влади, судові позови, скарги в міжнародні судові та правозахисні інституції.

Розкриваючи інституційні (організаційно-правову) складову конституційно-правового механізму забезпечення прав людини і громадянина, слід акцентувати увагу на діяльності судових та правоохоронних органів. Роль окреслених державних органів визначається їх компетенцією, чітко закріплення якої є ключовою передумовою для гарантованого виконання визначених законодавчо завдань. Україні до системи забезпечення прав людини входять значна кількість інституцій. Зокрема в Конституції України досить чітко визначено систему органів та посадових осіб різних рівнів, прерогатива яких – забезпечення та захист прав людини і громадянина. Таку систему складають: Президент України, Верховна Рада України, виконавчі органи влади, система судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судів, Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура, адвокатура, інші органи держави з правоохоронними функціями, органи та посадові особи місцевого самоврядування.

Так, ст. 124 Конституції України покладає на суди здійснення правосуддя [11]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про прокуратуру» прокуратура України становить єдину систему, яка на підставі цього Закону, здійснює встановлені відповідно до ст. 131¹ Конституції України функції, які мають на меті захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [12]. Згідно ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» одним із завдань поліції є охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави [13]. Слід визнати, що діяльність зазначених органів не завжди відбувається в законодавчо встановлених рамках, і як наслідок цього – порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина. Є необхідність удосконалення як нормативного регулювання статусу правоохоронних органів, так і зміна організаційно-правових основ їх діяльності.

Все більше виникає гострих питань до існуючих міжнародних механізмів захисту прав людини, які не змогли виконати свої зобов'язання щодо попередження, запобігання чи припинення збройної агресії РФ проти України. Насамперед йдеться про Організацію Об'єднаних Націй і її органи.

При дослідженні структури та складових елементів конституційно-правового механізму забезпечення прав людини і громадянина важливо наголосити, що конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні має особливі характеристики, оскільки вимагає не стільки самостійних індивідуальних зусиль їхніх власників, скільки відповідних природі конституційних прав людини і громадянина забезпечувальних, охоронних та інших функцій і дій уповноважених державних та самоврядних органів або їх посадових осіб.

Підтримуємо думку, що судова форма захисту є вищою формою захисту суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів, порівняно з іншими, несудовими засобами, яка забезпечує всім зацікавленим особам максимум процесуальних гарантій. У зв'язку з цим право на судовий захист виступає засобом забезпечення можливості людини звертатися до органів правосуддя задля захисту своїх прав та законних інтересів в порядку, передбаченому законом [14, с. 162].

На основі теоретичного напрацювання С. Кучера, представляється можливим сформулювати розуміння конституційно-правового механізму забезпечення прав людини і громадянина як взаємопов'язану систему послідовно організованих юридичних засобів, за допомогою яких досягаються поставлені цілі щодо здійснення, охорони та захисту закріплених прав людини і громадянина [1, с. 101–102]. Такий механізм повинен включати систему взаємопов'язаних і взаємозалежних структурних елементів, наприклад, таких як: конституційно-правове регулювання суспільних відносин і закріплення їх в законодавстві; комплекс правових заходів, що дозволяють гарантовано здійснювати охорону і захист конституційних прав і свобод людини; юридична відповідальність за порушення прав людини; діяльність уповноважених державних та самоврядних органів, що забезпечують функціонування конституційно-правового механізму забезпечення прав людини і громадянина; рівень правової культури і правосвідомості українського суспільства.

Досвід демократичних держав свідчить, що рівень правосвідомості людини значною мірою впливає на реалізацію, охорону та захист прав людини і громадянина. Для України важливим питанням залишається виховання громадянина, який має усвідомити, що реалізація права одночасно покладає на неї цілий комплекс обов'язків. Має бути чітке усвідомлення, що після слова хочу, одразу з'являється поняття зобов'язаний. Тому процес формування правосвідомості людини включає комплекс засобів, які сприяють становленню свідомості через навчання, уявлення, емоції та природні потреби.

Конституційно-правовий механізм забезпечення включає в себе ряд складових, а саме: «механізм виховання», «механізм охорони», «механізм забезпечення», «механізм відновлення порушених конституційних прав», «механізм притягнення до відповідальності за порушення прав людини і громадянина».

Досвід демократичних держав свідчить, що рівень правосвідомості людини значною мірою впливає на реалізацію, охорону та захист прав людини і громадянина. Для України важливим питанням залишається виховання громадянина, який має усвідомити, що реалізація права одночасно покладає на неї цілий комплекс обов'язків. Має бути чітке усвідомлення, що після слова хочу, одразу з'являється поняття зобов'язаний. Тому процес формування правосвідомості людини включає комплекс засобів, які сприяють становленню свідомості через навчання, уявлення, емоції та природні потреби. Найважчий в Україні конституційно-правовий механізм забезпечення прав людини включає ряд взаємопов'язаних складових: 1) закріплення прав і свобод людини на рівні Конституції та законів України; 2) юридичне закріплення рамок дозволеного та способів досягнення благ та потреб; 3) чітке закріплення умов та меж обмеження прав і свобод людини; 4) пріоритетність забезпечення прав людини в особливий період; 5) прагматичні та ефективні механізми охорони та захисту прав і свобод людини, 6) встановити справедливі форми та межі відповідальності за порушення прав і свобод людини, включаючи і відшкодування збитків; 7) гарантування очікуваного і бажаного результату для людини при реалізації конституційних прав людини.

Висновки. Обґрунтовано положення, що конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні має особливі характеристики, оскільки вимагає не стільки самостійних індивідуальних зусиль їхніх власників, скільки відповідних природі конституційних прав людини і громадянина забезпечувальних, охоронних та інших функцій і дій уповноважених державних та самоврядних органів або їх посадових осіб.

Доведено, що головною метою конституційно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини є створення дієвих гарантій реалізації прав і свобод людини базуючись на конституційних засадах рівності, невідчужуваності та непорушності. Згаданий конституційний механізм забезпечення охоплює: 1) закріплення прав людини і громадянина; 2) охорона прав людини і громадянина; 3) захист прав і свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Кучер С. А. Забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань: конституційно-правовий аспект : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 – Право] / Академія праці, соціальних відносин і туризму. Київ, 2021. 199 с.
2. Давиденко П. О. Механізм забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 – Право]; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2023. 226 с.
3. Іванків І. Б. Права людства: стан та перспективи їх забезпечення : лис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ, 2019. 214 с.
4. Усманов Ю.І. Міжнародно-правове забезпечення права на життя в умовах збройних конфліктів та ситуацій насильства всередині держави. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 2018. 23 с.
5. Туряниця В.В. Механізм забезпечення прав і свобод людини в Словаччійській Республіці: теоретичні та історико-правові аспекти. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 2014. 22 с.
6. Стахура Б.І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір. Дис. ... канд. юрид. наук. ЛДУВС МВС, 2016. 180 с.
7. Мельничук С.М. Механізм захисту прав людини і громадянина: проблеми функціонування. Вісник ЛННІ ім. Е.О. Дідоренка. 2023. Вип. 4 (104). С. 24-34.
8. Нісіяма, К. Між захистом і участю: переосмислення прав дітей на участь у протестах на вулицях, в онлайн-просторах і школах. *Журнал прав людини*. 2020. Т. 19. № 4. 501–517.
9. Гришко О.М. Механізм забезпечення прав людини в Україні. *Правове регулювання економіки*. 2017. № 16. С. 33-43.
10. Рабінович П. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Український часопис прав людини*. 1995. № 2. С. 16–23.
11. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697– VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2-3. Ст. 12.
13. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Ст. 379.
14. Гаврильців М.Т. Захист законного інтересу як передумова на звернення до адміністративного суду: поняття, сутність, види. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2016. Вип. 4. С. 161-171.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.627

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.5>

ГОРОБЕЦЬ Н.О., ТКАЧ А.В.

ЗДІЙСНЕННЯ СІМЕЙНИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**EXERCISE OF FAMILY RIGHTS UNDER MARTIAL LAW**

У статті висвітлюються актуальні питання здійснення сімейних прав в умовах воєнного стану в Україні. Акцентується увага на трансформації сімейних правовідносин у зв'язку з широкомасштабною агресією росії та обумовлену нею необхідність оновлення сімейного законодавства. Наголошується на важливості права батьків та дітей на спілкування, а також на необхідності розширення правового регулювання сучасних нетипових форм сімейних відносин. Розглядаються поняття «сім'я», «член сім'ї» та «сімейні правовідносини». Пропонується під «сім'єю» розуміти сукупність (правовий союз) фізичних осіб, засновану на шлюбі, кровній спорідненості, усиновленні чи інших підставах, не заборонених законом, що визначає взаємні сімейні особисті немайнові та майнові права й обов'язки, моральну та матеріальну підтримку, а також відповідальність за невиконання сімейних обов'язків. Звертається увага на відсутність єдності у визначенні суб'єктного складу сім'ї, а також на роль моральних цінностей, які регулюються правом лише опосередковано. У статті пропонується класифікація сімейних правовідносин, що охоплює внутрішньосімейні, зовнішньосімейні, договірні, привірні до сімейних та нетрадиційні правовідносини. Аналізується проблема штучного розділення сімей через війну, з огляду на відсутність законодавчого врегулювання цього питання. Автор підкреслює, що суди змушені керуватися загальними принципами права та судовою практикою для вирішення таких спорів. Здійснення сімейних прав визначається як правомірна поведінка учасників правовідносин, спрямована на реалізацію їхніх прав і задоволення духовних чи матеріальних потреб у межах закону, договору та принципів моралі. Зазначається, що немайнові відносини визначають моральну, емоційну та духовну основу сім'ї, формують пріоритет духовних цінностей, стійкість у кризових ситуаціях і впливають на виховання дітей. Пропонується доповнити Сімейний кодекс України статтею 159-1 «Право батьків та інших родичів на спілкування з дітьми, які перебувають за кордоном», що сприятиме забезпеченню законодавчих гарантій цього права.

Ключові слова: право на особисте спілкування батьків та дітей, сім'я, член сім'ї, сімейні правовідносини, сімейні особисті немайнові права.

The article addresses current issues related to the exercise of family rights during martial law in Ukraine. It focuses on the transformation of family relations caused by Russia's large-scale aggression and the resulting need to update family legislation. Emphasis is placed on the importance of the right of parents and children to communicate and the necessity of expanding legal regulation of modern, unconventional forms of

---

© ГОРОБЕЦЬ Н.О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри юридичних дисциплін (Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ)

© ТКАЧ А.В. – студентка (Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ)

family relations. The concepts of "family," "family member," and "family relations" are examined.

It is proposed to define "family" as a group (legal union) of individuals based on marriage, blood relationship, adoption, or other legal grounds not prohibited by law, characterized by mutual family personal non-property and property rights and obligations, moral and material support, and accountability for non-fulfillment of family duties. Attention is drawn to the lack of consensus in defining the composition of the family and the role of moral values, which are only indirectly regulated by law.

The article proposes a classification of family relations, including intra-family, external family, contractual, family-equivalent, and non-traditional relations. It analyzes the issue of families being artificially separated due to war, highlighting the lack of legislative regulation of this matter. The author emphasizes that courts are forced to rely on general legal principles and judicial practice to resolve such disputes.

The exercise of family rights is defined as lawful behavior by participants in family relations aimed at realizing their rights and meeting their spiritual or material needs within the limits of the law, agreements, and moral principles. It is noted that non-property relations form the moral, emotional, and spiritual foundation of the family, establish the priority of spiritual values, ensure stability in crisis situations, and influence the upbringing of children.

The article suggests amending the Family Code of Ukraine by adding Article 159-1, "The Right of Parents and Other Relatives to Communicate with Children Abroad," to provide legislative guarantees for this right.

Key words: *the right to personal communication between parents and children, family, family member, family legal relations, personal non-property family rights.*

Вступ. Военний стан, зумовлений війною росії проти України, призвів до суттєвих змін у функціонуванні українських сімей, порушенні звичних способів здійснення сімейних прав. Порушуються права не лише дітей, а й батьків та родичів. Існуюче законодавство не містить відповідних механізмів врегулювання правовідносин, що виникли. Це підкреслює необхідність вдосконалення правового регулювання у сфері сімейних правовідносин. Вивченню сімейно-правових відносин, а також пошуку оптимальної їх моделі присвятили роботи такі науковці як: В. Борисова, В. Ватрас, І. Жилинкова, В. Кожевникова, Л. Красицька, З. Ромовська, Р. Стефанчук, Є. Харитонов та інші, які і стали підґрунтям для написання наукової роботи.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз практики здійснення сімейних прав в умовах воєнного стану та розробка пропозицій з питань, що досліджуються.

Результати дослідження. Сімейні стосунки, цінності, проблеми, що вирішуються в кожній сім'ї є схожими і різними одночасно. Вони формуються на основі традицій родини, релігії, національності, місцевості, попереднього досвіду членів сім'ї тощо. Саме тому, для права поняття «сім'я», «член сім'ї» та відносини, які між ними виникають, не такі прості й ясні. Для того щоб сформулювати поняття здійснення сімейних прав та дослідити їх особливості в умовах воєнного стану слід з'ясувати поняття «сім'я» та «член сім'ї».

У науковій літературі існує безліч визначень поняття «сім'я» [1; 2; 3; 4; 5; 6], кожен дослідник пропонує власну дефініцію, підкреслюючи ті чи інші ознаки, які вважає важливими. З одного боку, різноманітність поглядів сприяє глибокому та всебічному аналізу цього явища, дозволяючи розглядати його з різних точок зору. З іншого – відсутність уніфікованого підходу може призводити до термінологічної плутанини та суб'єктивізму в трактуванні поняття. Стаття 3 Сімейного кодексу (далі СК) України [7]) також не містить поняття «сім'я».

Аналіз літератури [1; 2; 3; 4; 5; 6] дозволяє зазначити, що автори пропонують враховувати юридичний, соціальний, морально-етичний аспекти, багатовимірність правових зв'язків між членами сім'ї. Разом з тим, немає єдності щодо суб'єктного складу; підстав виникнення; спільного проживання; вказується на любов, повагу та моральні цінності, які можуть регулюватися правом лише опосередковано. Деякі визначення надто обмежені щодо сучасних нетипових форм сімейних відносин.

На сьогодні спостерігається тенденція до: законодавчого визнання одностатевих відносин [8]; чіткості у визнанні фактичних шлюбних відносин [9], інтеграції міжгалузевих інститутів (опіки, піклування, патронату) до сімейного права з урахуванням їх соціальної ролі та наслідків війни. Формулюючи визначення поняття «сім'я» потрібно це враховувати, робити його більш чітким.

Під «сім'єю» слід розуміти сукупність (правовий союз) фізичних осіб, засновану на шлюбі, кровній спорідненості, усиновленні чи інших підставах, не заборонених законом, що визначає взаємні сімейні особисті немайнові та майнові права й обов'язки, моральну та матеріальну підтримку, а також відповідальність за невиконання сімейних обов'язків.

Невизначеність терміну «сім'я» також негативно впливає на розуміння поняття «член сім'ї». У ст. 2 СК України, учасники сімейних відносин діляться на три групи: 1) подружжя, батьки, діти, усиновлювачі, усиновлені; 2) баба, дід, прабаба, прадід та внуки, правнуки, рідні брати та сестри, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок; 3) інші члени сім'ї (глави 19, 20 СК України) [7].

Питання щодо суб'єктів (учасників) сімейних правовідносин досі залишається дискусійним. Сучасна правова наука має декілька поглядів на це питання: 1) лише члени сім'ї та особи, які мають до них безпосереднє відношення; 2) розширюють цей перелік за рахунок посадових і юридичних осіб [5, с. 206].

Переважно під «членом сім'ї» розуміють осіб, які пов'язані з конкретною сім'єю шлюбом, родинністю, усиновленням та деякими формами влаштування дітей, які були позбавлені батьківського піклування, спільним життям, спільністю інтересів, взаємними сімейними правами та обов'язками, які поряд з іншими особами можуть бути суб'єктами сімейних правовідносин [10, с. 6–7].

Член сім'ї в сімейному праві – це фізична особа, яка входить до складу сім'ї як правового союзу осіб, заснованого на шлюбі, кровній спорідненості, усиновленні чи інших підставах, не заборонених законом. Визначення сім'ї та членів сім'ї має бути інклюзивним і охоплювати як гетеросексуальні, так і одностатеві сімейні союзи.

Актуальність розширення правового визначення «сім'ї», «члена сім'ї» підтверджується соціальними та гуманітарними викликами, зокрема, спричиненими війною, яка висвітлила необхідність законодавчого закріплення рівних прав на сімейне життя для всіх категорій громадян, незалежно від їх сексуальної орієнтації чи форми сімейного союзу.

Сімейні правовідносини розглядаються як: особисті немайнові та майнові відносини, що виникають зі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, взяття дітей на виховання, встановлення опіки та піклування, і засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників [11, с. 17.]; особисті немайнові та такі, що випливають з них, майнові відносини людей, які виникають на основі шлюбу та сім'ї і які регулюються нормами сімейного права [12, с. 80]; врегульовані нормами права особисті немайнові і майнові відносини, що виникають із шлюбу, сім'ї та родинності [13, с. 494] тощо. Усі автори одностайні у тому, що сімейні правовідносини – це особисті немайнові та майнові відносини. Деякі розбіжності виникають коли йдеться про підстави виникнення та суб'єктний склад.

Заслуговує на увагу, класифікація сімейних правовідносин запропонована В. Ватрас, який в її основу поклав критерій суб'єктного складу: 1) між подружжям, колишнім подружжям та особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах; 2) між батьками та дітьми; 3) між близькими родичами та особами, що до них прирівнюються; 4) між усиновлювачем та усиновленим; 5) між суб'єктами сімейного права, що пов'язані із влаштуванням дітей, позбавлених батьківського піклування у сім'ю [14, с. 4]. У літературі дана позиція піддається критиці, зазначається, що опіка та піклування є міжгалузевими інститутами метою, яких є охорона та захист прав та інтересів осіб недієдатних, або дієдатність яких обмежена; патронат взагалі вважається тимчасовою соціальною послугою [15, с. 172]. Така критика виправдана лише частково. Панує думка, що сімейне право є комплексною галуззю права, тому може включати і міжгалузеві інститути.

Пропонуємо таку класифікацію сімейних правовідносин: 1) внутрішньосімейні (між подружжям (фактичне співжиття), між батьками та дітьми, між іншими членами однієї сім'ї; 2) зовнішнісімейні (аліментні зобов'язання між батьками, дітьми, бабусею, дідом та внуками, навіть якщо вони не проживають разом; між колишнім подружжям, зокрема щодо утримання та майнових прав); 3) правовідносини, що виникають на основі договірних чи юридичних дій (відносини між усиновлювачами та усиновленими; відносини, пов'язані опікою та піклуванням, якщо вони мають сімейно-правовий характер); 4) правовідносини, які можуть бути прирівняні до сімейних (тимчасові форми виховання дітей (патронат, прийомні сім'ї); 5) нетрадиційні (одностатеві сім'ї).

Серед завдань законодавства, особливе місце займає створення та забезпечення ефективного механізму реалізації сімейних прав. Майновий стан та правовий статус суб'єктів сімейних правовідносин не мають вирішального значення для них. Майнова самостійність учасників сімейних правовідносин також має свою специфіку: вона може бути обмежена, або взагалі відсутня (ч. 3 ст. 65, ст. 177 СК України [7]). І. Жилінкова вказувала, що в майновому аспекті основним

у відносинах між членами сім'ї є те, що сімейні відносини, є тривалими, їм властивий особливий особисто-довірчий характер і відсутні еквівалентно-відплатні начала [16, с. 94].

У градації сімейних прав основоположну роль займають сімейні особисті немайнові права. Це пов'язано з тим, що саме немайнові відносини визначають суть і характер сімейних стосунків та забезпечують моральну, емоційну і духовну основу сім'ї та формують: пріоритет духовних і моральних цінностей (любов, повага, довіра, турбота); стійкість сім'ї в кризових ситуаціях (підтримка, турбота, емпатія допомагають зберегти єдність сім'ї); вплив на виховання дітей (визначають формування особистості дитини, що закладає фундамент для здорового суспільства).

Особливістю здійснення сімейних прав є положення, за яким особа на свій розсуд розпоряджається належними їй правами, якщо інше не встановлено СК України (наприклад, вчиняючи ту чи іншу дію, член сім'ї має зважати на інтереси інших членів сім'ї та обмеження встановлені законом). Під здійсненням сімейних прав розуміють: процес задоволення особою своїх матеріальних та духовних потреб на підставі юридичних можливостей, які вона має [17, с. 61]; реалізацію суб'єктами сімейних правовідносин можливостей, передбачених його змістом [18, с. 97] тощо.

Відповідно під здійсненням сімейних прав слід розуміти правомірну поведінку учасників сімейних правовідносин, спрямована на реалізацію їхніх правомочностей із задоволення духовних та/або матеріальних потреб, що відбувається у межах, визначених законом, договором та принципами моралі. Здійснення сімейних прав повинно ґрунтуватися на засадах справедливості, добросовісності та розумності, не порушувати права та інтереси інших.

Під час воєнного стану в Україні відбулися суттєві зміни в правовому регулюванні сімейних відносин, спрямовані на адаптацію законодавства до нових реалій та забезпечення прав громадян.

Серед уразливих інститутів сімейного права, на які вплинула війна є інститут шлюбу [19]. Розлучення перевищили довоєнні дані, а кількість укладених шлюбів суттєво зменшилася. Відбувається трансформація ролі жінки у сімейних правовідносинах.

Разом з тим, змінилося правове становище батька дітей, які з матір'ю виїхали за кордон (від 5,6 млн до 6,7 млн українців перебувають за кордоном, з них понад 70% – це жінки з дітьми [20]). Заборона покидати Україну чоловікам у віці 18–60 років робить їх уразливими і залежними від волі жінок, які вивезли дітей за кордон.

Сімейне законодавство передбачає, що батьки мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від перебування у шлюбі між собою (ст. 141 СК України). У постанові Верховного Суду від 29 червня 2022 року по справі № 753/7395/20 зроблено висновок, що ані законодавство України, ані міжнародні документи не містять норм, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом щодо дитини [21]. Батьки, які не проживають разом з дитиною не втрачають право на спілкування, виховання та розвиток дитини, вибору імені дитини тощо.

Оскільки правова система вперше зустрічається з ситуацією штучного розділення сім'ї, то в законодавстві відсутнє регулювання цього питання і суд змушений самостійно знаходити справедливе вирішення спорів, керуючись загальними принципами права та судовою практикою. Завдяки сучасним технологіям, суди різних інстанцій, включно з Верховним Судом, знайшли оптимальне рішення, зобов'язуючи одного із батьків, з яким проживає дитина, на період воєнного стану організувати спілкування дітей із батьком/іншими родичами у режимі відеозв'язку через мобільні телефони [22; 20]. Така позиція містить примус та зобов'язання, що не завжди сприяє налагодженню стосунків між дітьми та батьками.

Суди виробили позицію, що тимчасово вирішує спори щодо здійснення сімейних прав батьками щодо дітей на час воєнного стану, введеного унаслідок складної безпекової ситуації викликаной збройною агресією росії проти України. Вони покладають зобов'язання на особу, яка проживає з дитиною забезпечити право спілкування з нею через мережу Інтернет, зокрема, за допомогою відеозв'язку з використанням меседжерів та/або програм Zoom, Skype чи інші.

Прийняття та виконання рішення суду ускладнено режимом його роботи під час війни (суди, особливо поблизу лінії зіткнення, через повітряні тривоги, змушені відкладати судові засідання), а також перебуванням відповідача за кордоном. На сьогодні, суди дійшли висновку, що такий порядок та спосіб є достатнім і відповідає принципу розумності, справедливості, збалансованості між інтересами всіх учасників сімейних відносин, пріоритетному інтересу дітей та забезпечить підтримку зв'язків між дітьми та батьками чи/або іншими родичами. Дана позиція не відображена у законі та не гарантує кожному, хто звернеться до суду, задоволення його вимог; суд може відійти від неї у будь-який момент.

Для закріплення законодавчих гарантій у праві спілкування батьків з дітьми, пропонуємо доповнити СК України ст. 159-1 «Право батьків та інших родичів на спілкування з дітьми, які

перебувають за кордоном». «1 Якщо один із батьків або інші родичі не можуть виїхати за кордон у зв'язку з воєнним станом, мобілізацією, карантинними обмеженнями під час епідемії, пандемії, епізоотії, стихійного лиха чи іншої надзвичайної ситуації або за станом здоров'я, вони мають право на регулярне спілкування з дитиною, яка перебуває за кордоном шляхом використання сучасних засобів зв'язку (відеозв'язок, телефонні дзвінки, електронна пошта тощо). 2. Особа, яка перебуває за кордоном разом із дитиною, зобов'язана сприяти здійсненню права на спілкування іншому з батьків та іншим родичам, які перебувають в Україні, якщо таке спілкування не суперечить інтересам дитини. 3. У разі необгрунтованого перешкодження одному з батьків або іншим родичам у спілкуванні з дитиною, суд за місцем проживання заявника в Україні може винести рішення про порядок спілкування з дитиною. 4. Суд може обмежити право на спілкування, якщо є достатні підстави вважати, що таке спілкування завдає шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини».

Висновки. Війна дозволила багатьом українцям переглянути свої цінності та відчуті потреби в підтримці сім'ї. Уважаємо, що ці доповнення забезпечать більш ефективний механізм здійснення прав та обов'язків між батьками та дітьми. Вони допоможуть адаптувати сімейне законодавство до нових реалій та забезпечать здійснення прав батьків та дітей в цей складний період.

Список використаної літератури:

1. Харитонов Є.О. Сім'я як концепт сімейного законодавства. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Випуск. 58. С. 293–301.
2. Резникова М.О. Деякі питання щодо визначення понять «шлюб» та «сім'я». Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 8. С. 81–84.
3. Ватрас В.А. Поняття «сім'ї» у сімейному праві України. Форум права. 2009. № 1. С. 83–91.
4. Ревуцька І.Е. Правові підстави створення сім'ї за законодавством України та країн-членів ЄС: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2018. 207 с.
5. Шевців Ю.М. Юридичний аналіз поняття «сім'я» та суб'єктів сімейних правовідносин. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 76: частина 1. С. 201–207.
6. Падун Р.В. Визначення сім'ї як правової категорії та особливого феномену суспільних відносин. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право». 2021. Випуск 68. С. 75–79.
7. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. (дата звернення 15.10.2024).
8. Проект Закону «Про інститут реєстрованих партнерств» № 9103 від 13.03.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/41497> (дата звернення 16.10.2024).
9. Постанова від 22.03.2023 № 290/289/22 Верховний Суд. Касаційний цивільний суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/109854993> (дата звернення 16.10.2024 р.).
10. Ватрас В.А. Суб'єкти сімейних правовідносин : автореф. канд.. юрид. наук : 12.00.03 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / В. А. Ватрас. К., 2008. 19 с.
11. Сімейне право України: навч. посіб. / [Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, В. О. Гончаренко та ін.]; за ред. Є. О. Харитонova. Київ: Істина, 2008. 200с.
12. Сімейне право України (історія, традиції, сучасність): навч. посіб. [Б. І. Андрусишин, С. І. Шимон, Л. С. Дубчак та ін.]; за ред. Б. І. Андрусишина, С. І. Шимон. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 454 с.
13. Боднар Т. В. Розвиток сімейно-правової доктрини. Правова доктрина України: у 5 т. / Нац. акад. прав. наук України; [редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.) та ін.]. Т. 3: Доктрина приватного права України / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Харків: Право, 2013. 578 с.
14. Ватрас В.А. Суб'єкти сімейних правовідносин: автореф.дис. ... канд..юрид.наук: 12.00.03. К., 2008.
15. Труба В.І. Класифікація сімейних правовідносин: монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 360 с.
16. Жилінкова І. В. Правовий режим майна членів сім'ї. Харків: «Ксилон», 2000. 398 с.
17. Сімейне право України: підручник / за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. 4-те вид., переробл. і доп. Харків : Право, 2012. 320 с.
18. Логвінова М.В. Розвиток методології дослідження змісту та меж здійснення суб'єктивних прав. Юридичний науковий електронний журнал. №7. 2021. С. 96–100. URL: http://lsej.org.ua/7_2021/25.pdf (дата звернення 18.11.2024 р.).
19. На п'ять шлюбів в Україні припадає одне розлучення. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/marriages-divorces-2024-6> (дата звернення 18.11.24 р.).

20. Присяжнюк А. Реалізація батьками доступу до дитини, яка на період воєнного стану перебуває за кордоном. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/realizaciia-batkami-dostupu-do-ditini-iaka-na-period-vojenного-stanu-perebuvaє-za-kordonom> (дата звернення 19.11.2024 р.).

21. Постанова від 29.06.2022 № 753/7395/20 Верховний Суд. Касаційний цивільний суд. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/105148690?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення 19.11.2024 р.).

22. Постанова від 07.12.2023 № 569/14585/21 Верховний Суд. Касаційний цивільний суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/> (дата звернення 19.11.2024 р.).

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.6>

БОДНАРЧУК О.Г., БОДНАРЧУК О.І., ГАВРИК Ю.Г.

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ»
ТА ЕТАПИ ЇЇ СТАНОВЛЕННЯDEFINITION OF THE CONCEPT OF “ECONOMIC AND COMMERCIAL ACTIVITY”
AND THE STAGES OF ITS FORMATION

Стаття присвячена комплексному аналізу визначення поняття «господарсько-торговельна діяльність» та етапам її становлення. Розглянуто бачення науковців щодо визначення даного поняття. Також визначення «господарсько-торговельної діяльності» надано в нормативно-правових актах. Автори зазначають, що науковці мають свої підходи до даного поняття, деякі ототожнюють із «торгівлею», інші розглядають у широкому та вузькому визначенні. Виокремлено ряд характерних ознак, притаманних господарсько-торговельній діяльності, зокрема: по-перше, це ініціативність – ознака, відповідно до якої кожен має право на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом. Кожен має право також на здійснення торговельної діяльності, яка не заборонена чинним законодавством, за умови, що самому суб'єкту її здійснення не заборонено бути суб'єктом торговельної діяльності. По-друге, це самостійність. Ця ознака господарсько-торговельної діяльності серед іншого передбачає вільне розпорядження як майном, що задіяне у торговельній діяльності, так і прибутком, отриманим у процесі її здійснення. По-третє, господарсько-торговельна діяльність поєднує як приватні інтереси виробника, так і публічні. Проаналізувавши визначення поняття «господарсько-торговельна діяльність», дійшли висновку, що – це самостійна, ініціативна діяльність, яка має особливий суб'єктивний склад, об'єкт та зміст з метою отримання прибутку. Досліджено, що господарсько-торговельна діяльність в Україні спочатку зароджувалася як ярмаркова торгівля. Зокрема, ярмарки відіграли величезну роль у формуванні не лише внутрішньої торгівлі, а також і торгівлі зовнішньої. Окремо розглянуто етапи становлення господарсько-торговельної діяльності, а саме: I етап – з початку XI ст. до середини XVII ст.; II етап – із середини XVII ст. до початку XX ст.; III етап – з 1917 до початку 1991 р.; IV етап – з 1991 по 2004 рр.; V етап – з 2004 р. по сьогоднішній час. З'ясовано, що починаючи з 1991 року в Україні почало створюватися національне господарське законодавство. В цей період були прийняті Господарський Кодекс України, Цивільний Кодекс України, які детальніше розглядали господарсько-торговельну діяльність.

Ключові слова: торгівля, підприємництво, прибуток, суб'єкти господарювання, торговельні операції.

© БОДНАРЧУК О.Г. – доктор юридичних наук, професор, капітан, начальник групи психологічної підтримки персоналу (Бучанський районний територіальний центр комплектування та соціальної підтримки)

© БОДНАРЧУК О.І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри фінансового та податкового права (Державний податковий університет)

© ГАВРИК Ю.Г. – підполковник, ТВО начальника (Бучанський районний територіальний центр комплектування та соціальної підтримки)

The article is devoted to a comprehensive analysis of the definition of the concept of «economic and commercial activity» and the stages of its formation. The vision of scientists regarding the definition of this concept is considered. Also, the definition of «economic and commercial activity» is provided in normative legal acts. The authors note that scientists have their own approaches to this concept, some identify it with «trade», others consider it in a broad and narrow definition. A number of characteristic features inherent in economic and commercial activity are singled out, in particular: firstly, it is initiative – a feature according to which everyone has the right to entrepreneurial activity, which is not prohibited by law. Everyone also has the right to engage in commercial activity that is not prohibited by current legislation, provided that the subject of its implementation is not prohibited from being a subject of commercial activity. Secondly, it is independence. This feature of economic and commercial activity, among other things, involves the free disposal of both the property involved in the commercial activity and the profit obtained in the process of its implementation. Thirdly, economic and commercial activity combines both the producer's private and public interests. Having analyzed the definition of the concept of «economic and commercial activity», we came to the conclusion that it is an independent, proactive activity that has a special subjective composition, object and content with the purpose of obtaining profit. It has been studied that economic and trade activity in Ukraine was originally born as a fair trade. In particular, fairs played a huge role in shaping not only domestic trade, but also foreign trade. The stages of the formation of economic and commercial activity are considered separately, namely: The first stage – from the beginning of the 11th century. to the middle of the 17th century; The II stage – from the middle of the 17th century. to the beginning of the 20th century; III stage – from 1917 to the beginning of 1991; IV stage – from 1991 to 2004; V stage – from 2004 to the present time. It was found that since 1991, national economic legislation began to be created in Ukraine. During this period, the Economic Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine were adopted, which dealt with economic and trade activities in more detail.

Key words: *trade, entrepreneurship, profit, business entities, trade operations.*

Вступ. Господарсько-торговельна діяльність є одним із видів господарської діяльності. Адже завдяки здійсненню господарсько-торговельної діяльності можна досягти економічної стабільності та збільшення робочих місць серед населення.

Питання правового регулювання господарсько-торговельної діяльності досліджували вітчизняні науковці, а саме: О. В. Буткевич, О. Г. Боднарчук, О. І. Боднарчук, С.В. Вашенко, О. І. Мельник, А. Г. Мельник, Л. В. Нападковська, Т. Погарченко, К. О. Хрімлі, О. Черненко та інші. Проте в роботах науковців недостатньо приділялося уваги визначенню поняття «господарсько-торговельна діяльність» та етапам її становлення, що і свідчить про актуальність даної теми.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення комплексного аналізу щодо визначення поняття «господарсько-торговельна діяльність» та етапам її становлення.

Результати дослідження. Торгівля є найважливішою сферою формування та стабілізації споживчого ринку, координуючою ланкою в системі секторальних, регіональних та кластерних зв'язків, дієвим механізмом задоволення соціальних потреб і недопущення соціальної напруженості в суспільстві. Це підтверджується зростанням чисельності приватних підприємств, що займаються торговельною діяльністю, вагомим внеском торгівлі у формування доданої вартості та бюджетних надходжень, створення нових робочих місць для працевлаштування населення [1].

Господарсько-торговельна діяльність є складовою господарської діяльності та є найпоширенішою формою підприємництва.

Тому доречно дослідити визначення поняття «господарсько-торговельна діяльність».

Так, О. В. Буткевич розглядає торговельну діяльність як вид господарської діяльності. Учений вважає, що термін «торгівля» є більш широким і включає поняття «торговельна діяльність» та «торговельні операції». Торговельні операції спрямовані на виконання договорів купівлі-продажу й не мають систематичного характеру. Водночас, якщо торговельні операції фізичної особи набувають систематичного характеру (більше 4 разів на календарний рік), вона повинна зареєструватися як суб'єкт підприємництва, і тоді її практичні дії щодо укладення та виконання оплатних договорів, які передбачають передачу прав власності на товари, розглядаються як торговельна діяльність. О. В. Буткевич надає таке визначення: торговельна діяльність – це

систематична господарська діяльність суб'єктів господарювання з реалізації продукції виробничо-технічного призначення й виробів народного споживання, що здійснюється на професійних засадах, у сфері товарного обігу, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг із метою досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку або без мети отримання прибутку [2, с. 72].

С. В. Ващенко вважає, що господарсько-торговельна діяльність – це ініціативна, самостійна діяльність юридичних осіб усіх форм власності, громадян України, іноземних громадян і осіб без громадянства, не обмежених у правоздатності й дієздатності згідно із законодавством України, які зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, щодо здійснення угод купівлі та продажу товарів у галузі оптової та роздрібною торгівлі, а також у торговельно-виробничій сфері з метою отримання прибутку [3, с. 127].

На думку науковців, господарсько-торговельна діяльність – це діяльність суб'єктів господарювання з метою отримання прибутку шляхом купівлі та продажу товарів або надання відповідних послуг, пов'язаних з товарообігом [4].

Л. В. Нападовська поняття «торгівля» ототожнює з поняттям «господарсько-торговельна діяльність»: торгівля – це «діяльність, пов'язана з продажем товарів виробничо-технічного призначення й товарів народного споживання на підставі різних цивільно-правових договорів, які передбачають передачу прав власності на такі товари, а також допоміжна діяльність, спрямована на забезпечення умов для їх продажу шляхом відповідних послуг» [5].

Тому, проаналізувавши визначення поняття «господарсько-торговельна діяльність», можна дійти висновку, що автори мають свої підходи до даного поняття, деякі ототожнюють із «торгівлею», інші розглядають у широкому та вузькому визначенні.

Адже, термін «господарсько-торговельна діяльність» є досить новим для українського законодавства та юридичної науки. Уперше його було використано в Господарському кодексі України (ГК України), який набув чинності у 2004 р. Згідно зі ст. 263 ГК України господарсько-торговельною діяльністю є діяльність суб'єктів господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання. Вона включає як торгівлю, так і допоміжну діяльність, що забезпечує реалізацію товарів шляхом надання певних послуг [6].

Зокрема, Господарський кодекс України зазначає, що господарсько-торговельною є діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг [7].

На думку О. Черненко та Т. Погарченко «...сам термін «господарсько-торговельна діяльність», який вживається у Господарському Кодексі України, по суті означає торговельну діяльність, яка здійснюється суб'єктами господарювання» [8, с. 279].

Відповідно до ДСТУ 4303:2004 «Роздрібна та оптова торгівля» торговельна діяльність – ініціативна, систематична, виконується на власний ризик для одержання прибутку діяльність юридичних і фізичних осіб щодо купівлі та продажу товарів кінцевим споживачам або посередницькі операції, або діяльність із надавання агентських, представницьких, комісійних та інших послуг у просуванні товарів від виробника до споживача [9].

Так, деякі науковці вважають, що можна виокремити декілька важливих ознак. По-перше, це ініціативність – ознака, відповідно до якої кожен має право на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом. Кожен має право також на здійснення торговельної діяльності, яка не заборонена чинним законодавством, за умови, що самому суб'єкту її здійснення не заборонено бути суб'єктом торговельної діяльності. По-друге, самостійність. Ця ознака господарсько-торговельної діяльності серед іншого передбачає вільне розпорядження як майном, що задіяне у торговельній діяльності, так і прибутком, отриманим у процесі її здійснення (безумовно, після сплати всіх обов'язкових платежів до відповідних бюджетів). Разом з тим господарсько-торговельна діяльність поєднує як приватні інтереси виробника, так і публічні (держави, суспільства тощо) [10].

Отже, господарсько-торговельна діяльність – це самостійна, ініціативна діяльність, яка має особливий суб'єктивний склад, об'єкт та зміст з метою отримання прибутку.

Зокрема, господарсько-торговельна діяльності в Україні спочатку зароджувалася як ярмаркова торгівля.

Ярмарки відіграли величезну роль у формуванні не лише внутрішньої торгівлі, а також і торгівлі зовнішньої. Із середини XVII ст. почала встановлюватися законодавча регламентація порядку здійснення господарсько-торговельної діяльності [6, с. 31].

Як зазначає К. І. Кролевецький [11, с. 49], зі становленням Київської Русі, зростанням продуктивності праці функції виробництва й обміну виділяються в окремі види діяльності, з'являється торгівля як відособлена сфера діяльності особливого класу людей – купців.

Зокрема, Хрімлі К. О. пропонує періодизацію господарсько-торговельної діяльності та виділяє такі етапи, а саме: I етап – з початку XI ст. до середини XVII ст., що характеризується зародженням окремих елементів торгового законодавства, таких як контроль мір та ваг, право повернення неякісного товару та ін.;

II етап – із середини XVII ст. до початку XX ст., який характеризується появою купецтва як окремого суб'єкта торговельної діяльності та формуванням спеціального торговельного законодавства; III етап – з 1917 до початку 1991 р., у рамках якого виокремлено підетапи: а) з 1917 по 1921 рр., коли нове радянське законодавство щодо регламентації товарообігу загалом було відсутнє; б) з 1922 по 1962 рр., коли започатковано регламентацію товарообігу в соціалістичній економіці; в) з 1963 до початку 1991 р., коли мав місце пріоритет відомчих нормативно-правових актів у питаннях встановлення порядку здійснення окремих видів торговельної діяльності; IV етап – з 1991 по 2004 рр., який характеризується ухваленням низки законів та підзаконних нормативно-правових актів незалежної України щодо правового регулювання господарсько-торговельної діяльності, у тому числі норм права, які регулюють біржову торгівлю, ліцензування, порядок здійснення окремих видів торговельної діяльності; V етап – з 2004 р. по сьогоднішній час, коли в Господарському кодексі України вперше закріплено термін «господарсько-торговельна діяльність» і з'явилися нові суб'єкти господарсько-торговельних відносин, а саме: торгові дома, рітейлери, дистриб'ютори, інтернет-магазини та ін. [6, с. 44–46].

Так, починаючи з 1991 року в Україні почало створюватися національне господарське законодавство. З цього періоду було прийнято низку нормативно-правових актів, зокрема: Закони України «Про власність», «Про підприємництво», «Про споживчу кооперацію», «Про підприємства в Україні» та інші. Надалі були прийняті Господарський Кодекс України, Цивільний Кодекс України, які детальніше розглядали господарсько-торговельну діяльність.

Висновки. Отже, із зазначеного вище можна зробити висновок, що господарсько-торговельна діяльність в Україні зароджувалася як ярмаркова торгівля та пройшла довгий етап становлення, що призвело до прийняття низки нормативно-правових актів в даній сфері.

Список використаних джерел:

1. Мельник О.І., Мельник А.Г., Притула А.О. Теоретичні засади ефективною тоговельної діяльності в ринкових умовах. *Економічна наука*. 2018. № 20. С. 10–13.
2. Буткевич О.В. Співвідношення понять «торгівля» та «торговельна діяльність». *Вісник господарського судочинства*. 2009. № 1. С. 69–73.
3. Ващенко Ю.В. Банківське право. К.: Центр навчальної літератури. 2006. 344 с.
4. Боднарчук О.Г., Боднарчук О.І. Визначення поняття й змісту оптової та роздрібно торгівлі як однієї із форм господарсько-торговельної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 52–54.
5. Полтавський О. В., Томчишен С. В. Торгове право : навчальний посібник. Х. :Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 168 с.
6. Хрімлі К. О. Правове регулювання господарсько-торговельної діяльності : дис. ...к.ю.наук : 12.00.04/Київ. 2015. 203 с.
7. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL :<https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 15.11.2024).
8. Черненко О. А., Погарченко Т. В. Модернізація законодавства у галузі господарсько-торговельної діяльності в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2023. Вип. 80. Ч. 1. С. 277–282.
9. Національний стандарт України «Роздрібна та оптова торгівля. Терміни та визначення понять. ДСТУ 4303:2004». URL : <https://www.victorija.ua/wp-content/uploads/2022/04/rozdrubna-ta-optova-torhivlia-dstu-4303-2004.pdf> (дата звернення: 15.11.2024).
10. Господарсько-торговельна діяльність в Україні: теорія і практика правового регулювання : монографія /Н. В. Никитченко, А. М. Новицький, Н. Б. Новицька, В. Б. Крикун та ін.; за заг. ред. Н. В. Никитченко. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. 348 с.
11. Кролевецький К.І. Історія розвитку правового регулювання відносин у сфері оптової торгівлі. *Право та інновації*. 2020. № 4. С. 49–54.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.7>

БЛУД В.В.

**ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ
КАДРОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ****TO THE CHARACTERISTICS OF THE LEGAL STATUS
OF PERSONNEL UNITS OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що Служба безпеки України являє собою досить розгалужене, структуроване утворення, яке має окрему систему кадрових підрозділів. Існування останніх є розповсюдженою практикою для підприємств, установ та організацій різних форм власності та сфери діяльності, що об'єднують велику кількість працівників. На ці структурні елементи покладаються важливі та виключні організаційно-управлінські та кадрово-облікові завдання і функції, передбачені нормами чинного законодавства. Водночас, в контексті роботи Служби безпеки України кадрові підрозділи кардинально відрізняються від служб персоналу інших, зокрема цивільних підприємств, передусім, специфікою свого адміністративно-правового статусу. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття правового статусу кадрових підрозділів Служби безпеки України. Здійснено аналіз норм чинного законодавства, яке регулює правовий статус Служби безпеки України взагалі, а також її кадрових підрозділів, зокрема. Виділено ключові особливості, які характеризують правовий статус кадрових підрозділів Служби безпеки України. Зроблено висновок, що кадрові підрозділи Служби безпеки України – це важливі, поліфункціональні, структуровані адміністративні частки загальної системи Служби безпеки України, особливості правового статусу яких виражено в наступному: 1) кадрові підрозділи становлять собою централізовану структуру, яка складається із: а) Управління роботи з особовим складом, що є частиною Центрального управління Служби безпеки України та відповідає за стратегічне визначення векторів та координацію кадрової роботи в правоохоронному органі загалом; б) кадрових підрозділів регіональних та інших органів, які проводять кадрову роботу на місцях; 2) керівництво Управління роботи з особовим складом формується Президентом України, що забезпечує орієнтованість кадрової роботи в Службі з урахуванням актуальних викликів національної безпеки; 3) до сфери відання кадрових підрозділів входить організація та забезпечення фахової вищої освіти та направлення кандидатів на навчання до вишів Служби безпеки України; 4) кадрові підрозділи Служби безпеки України – це не тільки служба управління персоналом та оформлення службово-трудової діяльності, але й важливий суб'єкт формування морально-етичного клімату в діяльності органу та його співробітників військовослужбовців.

Ключові слова: *кадри, кадровий склад, правовий статус, Служба безпеки України, кадрові підрозділи.*

The relevance of the article lies in the fact that the Security Service of Ukraine is a fairly extensive, structured formation that has a separate system of personnel departments. The existence of the latter is a common practice for enterprises, institutions and organizations of various forms of ownership and spheres of activity, which unite a large number of employees. These structural elements are entrusted with important and exclusive organizational, managerial and personnel and accounting tasks and functions stipulated by the norms of current legislation. At the same time, in the context of the work of the Security Service of Ukraine, personnel departments are fundamentally different from the personnel services of other, in particular, civilian enterprises, primarily in the specifics of their administrative and legal status. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, proposes an author's definition of the concept of the legal status of personnel units of the Security Service of Ukraine. An analysis of the norms of the current legislation regulating the legal status of the Security Service of Ukraine in general, as well as its personnel units, in particular, is carried out. Key features that characterize the legal status of personnel units of the Security Service of Ukraine are highlighted. It is concluded that the personnel departments of the Security Service of Ukraine are important, multifunctional, structured administrative parts of the general system of the Security Service of Ukraine, the features of the legal status of which are expressed in the following: 1) personnel departments constitute a centralized structure consisting of: a) the Department of Personnel Work, which is part of the Central Department of the Security Service of Ukraine and is responsible for the strategic definition of vectors and coordination of personnel work in law enforcement agencies in general; b) personnel departments of regional and other bodies that carry out personnel work on the ground; 2) the leadership of the Department of Personnel Work is formed by the President of Ukraine, which ensures the orientation of personnel work in the Service taking into account current challenges to national security; 3) the scope of responsibility of personnel departments includes the organization and provision of professional higher education and the referral of candidates for study to higher education institutions of the Security Service of Ukraine; 4) personnel units of the Security Service of Ukraine are not only a personnel management service and registration of official and labor activities, but also an important subject of forming a moral and ethical climate in the activities of the body and its military personnel.

Key words: *personnel, personnel composition, legal status, Security Service of Ukraine, personnel units.*

Актуальність теми. Служба безпеки України являє собою досить розгалужене, структуроване утворення, яке має окрему систему кадрових підрозділів. Існування останніх є розповсюдженою практикою для підприємств, установ та організацій різних форм власності та сфери діяльності, що об'єднують велику кількість працівників. На ці структурні елементи покладаються важливі та виключні організаційно-управлінські та кадрово-облікові завдання і функції, передбачені нормами чинного законодавства. Водночас, в контексті роботи Служби безпеки України кадрові підрозділи кардинально відрізняються від служб персоналу інших, зокрема цивільних підприємств, передусім, специфікою свого адміністративно-правового статусу.

Стан дослідження проблеми. Варто відзначити, що правовий статус, як загальна теоретична категорія, а також правовий статус органів державної влади, зокрема Служби безпеки України, ставав предметом наукових досліджень багатьох науковців. Так, вказаній проблематиці приділяли увагу: М. О. Баймуратов, Я. В. Журавель, М. К. Золотарьов, С. В. Ківалов, А. Т. Комзюк, Т. О. Коломоєць, Б. М. Лазарев, Н. Р. Нижник, О. В. Петришин, В. М. Селіванов та багато інших. Водночас, незважаючи на численні наукові здобутки, у науковій літературі недостатньо опрацьованим залишається питання правового статусу кадрових підрозділів Служби безпеки України.

Саме тому мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику правовому статусу кадрових підрозділів Служби безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що термін «статус» походить від латинського слова «status», що у буквальному перекладі означає «становище». За допомогою даного поняття у Давньому Римі позначалося соціальне становища особи у суспільстві, яке, у свою чергу, свідчило про обсяг правоздатності останньої. Окрім цього,

давньоримські юристи використовували цей термін для того, щоб відобразити приналежність особи до тієї чи іншої соціальної групи, верстви населення, наприклад: стан громадянства, стан свободи (вільний, а не раб), сімейний стан [1, с. 207; 2, с. 545; 3, с. 72].

Правовий статус, за визначенням С. В. Ківалова – це правовий стан, який характеризується комплексом прав та обов'язків. Деталізуючи це визначення, вчений виділяє наступні елементи правового статусу: правосуб'єктність та певне коло основних прав й обов'язків [4]. Також існує точка зору, що правовий статус – це обумовлена законом система взаємопов'язаних прав, законних інтересів й обов'язків суб'єкта [5; 6, с. 75]. В тлумаченні Л. Д. Москович правовий статус є цілісною правовою категорією, що характеризує весь спектр як юридичних можливостей, так і соціально-психологічних якостей суб'єкта права [7, с. 8].

В роботах окремих науковців розкривається сутність правового статусу безпосередньо суб'єктів публічного управління. Так, О. О. Бандурка вважає, що під правовим статусом державного органу слід розуміти сукупність повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань [8, с. 25]. Т. В. Сараскіна головними характеристиками за якими можна визначити правовий статус всіх державних органів бачить: встановлення призначення органу та його місця в системі органів виконавчої влади; мету утворення органу; визначення сфери його діяльності; формулювання його завдань і функцій; встановлення прав і обов'язків (повноважень) щодо здійснення поставлених перед ним завдань та функцій у певній галузі чи сфері його відання; наділення його правом приймати відповідні правові акти; міру відповідальності органу та його посадових осіб за порушення законності в діяльності органу; порядок формування структури, штатів, фінансування, порядку ліквідації; компетенція в прийнятті, реалізації і контролі за виконанням власних рішень; інформаційне забезпечення органу виконавчої влади та його структурних підрозділів [9, с. 73–74; 10, с. 107]. За Я. В. Журавель в обсяг і характер правового статусу органів виконавчої влади в Україні повинні включатися повноваження і компетенція цих органів, що встановлюються законом, які мають можливість здійснювати адміністративно-владний вплив на певну сферу суспільних відносин, відносно якої здійснюють свої управлінські дії. Цей вплив також здійснюється через засоби адміністративного примусу, що знаходиться в межах адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади, закріпленого на законодавчому рівні [11, с. 41].

Враховуючи викладене, правовий статус кадрових підрозділів Служби безпеки України – це характеристика їх юридичного положення в структурі СБУ, що визначається статтями нормативно-правових актів, які закріплюють права, обов'язки та компетенцію органів та підрозділів Служби.

Особливості правового статусу кадрових підрозділів СБУ розкриваються у декількох аспектах. Перш за все, вони являють собою централізовану систему, керівництво якою здійснюється окремим структурним підрозділом центрального органу СБ України – центральним управлінням. Відповідно до статті 10 Закону України «Про Службу безпеки України», центральне управління СБУ відповідає за стан державної безпеки, координує і контролює діяльність інших органів Служби безпеки України. До його складу входять апарат Голови Служби безпеки України та функціональні підрозділи: контррозвідки, військової контррозвідки, контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, захисту національної державності, інформаційно-аналітичний, оперативно-технічний, оперативного документування, слідчий, зв'язку, по роботі з особовим складом (управління), адміністративно-господарський, фінансовий, військово-медичний та інші згідно з організаційною структурою Служби безпеки України. Центральне управління Служби безпеки України видає положення, накази, розпорядження, інструкції, дає вказівки, обов'язкові для виконання у системі Служби безпеки України. Зазначені акти не підлягають виконанню, якщо в них встановлюється не передбачені законодавством додаткові повноваження органів і співробітників Служби безпеки України або антиконституційні обмеження прав та свобод громадян. У межах своєї компетенції Центральне управління Служби безпеки України вносить Президенту України пропозиції про видання актів з питань збереження державної таємниці, обов'язкових для виконання органами державного управління, підприємствами, установами, організаціями і громадянами [12].

Отже, Управління роботи з особовим складом (далі – УРОС), як частина Центрального управління Служби безпеки України, здійснює загальну координацію, організацію, аналіз та керівництво кадровою роботою в усій структурі Служби. Саме воно відповідає за формування та виконання кадрової політики органу, забезпечує розвиток механізмів роботи із персоналом СБУ. При цьому, Управління – це не єдиний кадровий підрозділ.

Наступна особливість полягає в процесі формування особового складу кадрових підрозділів, зокрема керівництва Управління роботи з особовим складом Центрального апарату СБУ, що перебуває в сфері відання Президента України.

Президент – це керівник та представник держави, який займає особливе місце в системі органів державної влади, не відносячись до жодної з її гілок, але при цьому має досить широкі повноваження. СБУ, згідно до статті 1 Закону України «Про Службу безпеки України» прямо підпорядковується гаранту Конституції. Окрім того, за статтею 15 Закон та преамбули Указу Президента України «Питання Служби безпеки України», начальники підрозділів Центрального управління Служби безпеки України: контррозвідки, військової контррозвідки, контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, захисту національної державності, інформаційно-аналітичного, оперативно-технічного, оперативного документування, слідчого, по роботі з особовим складом, інших підрозділів, визначених Президентом України, а також начальники регіональних органів – обласних управлінь Служби безпеки України призначаються на посади за поданням Голови Служби безпеки України та звільняються з посад Президентом України [12; 13].

Як особливість кадрових підрозділів Служби безпеки України неможливо не відмітити їх участь та важливу роль у забезпеченні професійної освіти службовців СБУ. На відміну від служб управління персоналом багатьох підприємств, установ та організацій різних форм власності, які займаються, переважно, документальним оформленням та обліком службового процесу, в діяльності СБ України вони також виконують важливі та широкі функції з питань організації фахового навчання.

Останню особливість правового статусу кадрових підрозділів Служби безпеки України також пов'язано із їх специфічним функціональним напрямом роботи, який пов'язаний із забезпеченням доброчесності в органах і підрозділах служби. Доброчесність – це невід'ємна складова морально-етичного портрету співробітників військовослужбовців СБУ на яких покладається найбільше коло найважливіших, небезпечних завдань. Проте, навіть за наявності такого навантаження, кожен співробітник має контролювати свою поведінку, дотримуватись принципів оперативно-службової діяльності органу та не порушувати внутрішні правила і норми. Саме контролем цих питань займаються кадрові підрозділи в аспекті чого розробляють та запроваджують спеціальні нормативно-правові акти, наприклад, Правила професійної етики та доброчесності військовослужбовця Служби безпеки України затверджені Наказом СБУ від 27.11.2023 № 474. Правила є сукупністю моральних та професійно-етичних принципів, правил і вимог, які регулюють засади поведінки військовослужбовців Служби безпеки України під час виконання ними своїх службових обов'язків. Ці Правила розроблено з метою запровадження етичних стандартів поведінки військовослужбовців СБУ, визначення принципів професійної етики та доброчесності, формування бездоганної репутації СБУ, удосконалення корпоративної культури, сприяння запобіганню та врегулюванню можливих конфліктних ситуацій за участі військовослужбовців СБУ, недопущення вчинення військовослужбовцями СБУ корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією. Кожен військовослужбовець СБУ ознайомлюється з положеннями цих Правил і керується ними. Після ознайомлення з цими Правилами військовослужбовець СБУ підписує повідомлення, яке долучається до матеріалів його особової справи кадровими підрозділами. Дотримання положень цих Правил військовослужбовцями СБУ враховується при їх просуванні по службі [14].

Висновки. Таким чином, кадрові підрозділи Служби безпеки України – це важливі, поліфункціональні, структуровані адміністративні частки загальної системи СБУ, особливості правового статусу яких виражено в наступному: 1) кадрові підрозділи становлять собою централізовану структуру, яка складається із: а) Управління роботи з особовим складом, що є частиною Центрального управління СБУ та відповідає за стратегічне визначення векторів та координацію кадрової роботи в правоохоронному органів загалом; б) кадрових підрозділів регіональних та інших органів, які проводять кадрову роботу на місцях; 2) керівництво Управління роботи з особовим складом формується Президентом України, що забезпечує орієнтованість кадрової роботи в Службі з урахуванням актуальних викликів національної безпеки; 3) до сфери відання кадрових підрозділів входить організація та забезпечення фахової вищої освіти та направлення кандидатів на навчання до вишів СБУ; 4) кадрові підрозділи СБУ – це не тільки служба управління персоналом та оформлення службово-трудової діяльності, але й важливий суб'єкт формування морально-етичного клімату в діяльності органу та його співробітників військовослужбовців.

Список використаних джерел:

1. Клемпарський М.М. Лержавні службовці як суб'єкти трудового права України: дис... д-ра. юрид. наук : Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2014. 403 с.
2. Словник іншомовних слів уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. К. : Наук. думка, 2000. 680 с.
3. Ластович Д.М. Поняття адміністративно-правового статусу поліції як суб'єкта надання поліцейських послуг. *Наше правою*. 2015. № 6. С.71-75.
4. Адміністративне право України : підручник за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса : Юридична література, 2003. 896 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник пер. з рос. Х. : Консум, 2001. 656 с.
6. Міщенко І.В. Новели інституту митного режиму в контексті реформування митного законодавства. *Адміністративне право і процес*. 2012. № 2(2). С. 73-77.
7. Москович Л.М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів: автореферат. дис... канд. юрид. наук : Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2003. 21 с.
8. Бандурка О.О. Управління державною податковою службою в Україні: організаційно-правові аспекти: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. 506 с.
9. Сараскіна Т.В. Організаційно-правові засади діяльності податкової міліції в Україні : дис. ...канд. юр. наук. Х., 2000. С. 73-74.
10. Угровецький О.П. Система оподаткування в Україні: становлення, адміністрування, реформування: дис... д-ра. юрид. наук : Київ: Київський міжнародний університет. 2009. 365 с.
11. Журавель Я.В. Складові адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади в Україні. Харків: Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку. 2019. С. 41-44.
12. Про Службу безпеки України: закон від 25.03.1992 № 2229-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 382.
13. Питання Служби безпеки України: указ від 27.12.2005 № 1860/2005. Офіційний вісник України. 2005. № 52. Ст. 3264.
14. Про затвердження Правил професійної етики та доброчесності військовослужбовця Служби безпеки України: наказ від 27.11.2023 № 474. Офіційний вісник України. 2024. № 8. Ст. 442.

СУТНІСТЬ ТА ЦІЛІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗОВНІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

ESSENCE AND OBJECTIVES OF EXTERNAL CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION

Мета статті полягає у тому, щоб охарактеризувати сутність та цілі здійснення зовнішнього контролю за діяльністю Державного бюро розслідувань. У статті визначено, що зовнішній контроль – це діяльність, що здійснюється суб'єктами, які не є частиною структури або системи управління контрольованого об'єкта, з метою перевірки відповідності його діяльності встановленим нормам, стандартам, завданням чи регламентам. Метою зовнішнього контролю є забезпечення прозорості, відповідності вимогам законодавства, дотримання принципів доброчесності, ефективності, законності, а також надання об'єктивної оцінки результатів діяльності об'єкта контролю. У статті сформувано, що цілями здійснення зовнішнього контролю за діяльністю Державного бюро розслідувань є: 1) забезпечення законності, адже зовнішній контроль дозволяє перевіряти, чи дотримується Державне бюро розслідувань норм законодавства під час здійснення слідчих дій, затримань, збору доказів і прийняття відповідних рішень; 2) попередження випадків вчинення корупції або будь-яких зловживань, це зумовлено тим, що діяльність Державного бюро розслідувань, яке розслідує резонансні злочини може бути піддана корупційному впливу чи маніпуляціям, а тому зовнішній контроль допомагає ідентифікувати потенційні загрози, запобігати конфліктам інтересів, а також вживати превентивних заходів для усунення будь-якого роду порушень; 3) політична нейтральність Державного бюро розслідувань, оскільки бюро має бути незалежним від будь-якого політичного впливу і саме зовнішній контроль дає змогу моніторингу діяльності на предмет відсутності політичної заангажованості в розслідуванні або прийнятті рішень; 4) вдосконалення роботи Державного бюро розслідувань, оскільки аналіз результатів зовнішнього контролю дозволяє виявити слабкі місця в роботі Державного бюро розслідувань та розробити відповідні заходи для усунення таких слабких місць; 5) відповідність міжнародним стандартам, адже саме зовнішній контроль допомагає визначити, що діяльність Державного бюро розслідувань відповідає міжнародним стандартам у сфері боротьби з корупцією та захисту прав людини.

Ключові слова: адміністративна юрисдикція, адміністративне право, адміністративні процедури, гарантії, законність, контроль, моніторинг, принципи, розслідування.

The purpose of the article is to characterize the essence and goals of external control over the activities of the State Bureau of Investigation. The article defines external control as an activity carried out by entities that are not part of the structure or management system of the controlled object, in order to verify the compliance of its activities with established norms, standards, tasks or regulations. The purpose of external control is to ensure transparency, compliance with legislative requirements, compliance with the principles of integrity, efficiency, legality, as well as providing an objective assessment of the results of the activities of the controlled object. The article establishes that the objectives of external control over the activities of the State Bureau of Investigation are: 1) ensuring legality, since external control allows you to verify whether the State Bureau of Investigation complies

with the norms of the law when carrying out investigative actions, detentions, collecting evidence and making relevant decisions; 2) prevention of corruption or any abuses, this is due to the fact that the activities of the State Bureau of Investigation, which investigates high-profile crimes, may be subject to corruption influence or manipulation, and therefore external control helps to identify potential threats, prevent conflicts of interest, and take preventive measures to eliminate any kind of violations; 3) political neutrality of the State Bureau of Investigation, since the bureau must be independent of any political influence and it is external control that allows monitoring activities for the absence of political bias in the investigation or decision-making; 4) improvement of the work of the State Bureau of Investigation, since analysis of the results of external control allows identifying weaknesses in the work of the State Bureau of Investigation and developing appropriate measures to eliminate such weaknesses; 5) compliance with international standards, because it is external control that helps to determine that the activities of the State Bureau of Investigation comply with international standards in the field of combating corruption and protecting human rights.

Key words: *administrative jurisdiction, administrative law, administrative procedures, guarantees, legality, control, monitoring, principles, investigation.*

Актуальність теми. Діяльність Державного бюро розслідувань наразі недостатньо висвітлена [5, с. 179–184]. Зокрема, існує актуальність дослідження здійснення зовнішнього контролю за діяльністю Державного бюро розслідувань, що обумовлена необхідністю забезпечення прозорості, підзвітності та ефективності роботи цього ключового правоохоронного органу, адже саме Державне бюро розслідувань виконує важливі функції з розслідування тяжких злочинів та боротьби з корупцією, що робить його діяльність стратегічно важливою для зміцнення правопорядку в Україні. Проте, з метою уникнення ризиків зловживань владою, політичного впливу чи порушення прав людини, існує необхідність впроваджувати чіткі та прозорі механізми зовнішнього контролю, які ґрунтуються на принципах законності, верховенства права та демократичного управління, а відтак особливої уваги заслуговує гармонізація адміністративних процедур з європейськими стандартами, що є частиною зобов'язань України на шляху до інтеграції з Європейським Союзом.

Варто підкреслити, що вдосконалення процедур зовнішнього контролю сприяє підвищенню довіри громадян до системи правосуддя, яка є фундаментом функціонування правової держави. Прозорі та справедливі механізми контролю дозволяють суспільству впевнитися у неупередженості та об'єктивності Державного бюро розслідувань, що, в свою чергу, підвищує рівень правової культури в усьому суспільстві.

Огляд останніх досліджень. Діяльність Державного бюро розслідувань була предметом наукового аналізу таких вчених, як: О. Дрозд, О. Ільченко, О. Кваша, О. Климчук, О. Левківська, І. Літвінова, О. Марченко, Є. Репіна, Є. Скулиш, С. Слінько, О. Степанов, Р. Труба, О. Усатий, А. Францевич, Т. Ященко та інших.

При цьому, новітні суспільно-політичні виклики в Україні негативно впливають на діяльність державних правоохоронних органів, що обумовлює необхідність актуальних наукових досліджень у цій площині.

Мета статті полягає у тому, щоб охарактеризувати сутність та цілі здійснення зовнішнього контролю за діяльністю Державного бюро розслідувань.

Виклад основних положень. Соціальна природа контролю як інституту держави, функції, що реалізують державні органи, громадськість з метою гарантування законності та правопорядку визначають актуальність проблеми встановлення сутності та змісту контролю взагалі й щодо діяльності публічної адміністрації зокрема. Контроль є об'єктивним соціальним явищем, сформованим під час еволюційних перетворень у суспільстві. Саме тому суспільні трансформації, тенденції розвитку державності, постійне оновлення доктринальних положень юридичної науки обумовлюють наявність різних поглядів щодо сутності і змісту контролю, відмінність у ступені опрацювання його окремих видів [1].

Існує думка, що контроль може бути охарактеризований як форма чи вид діяльності, як принцип, функція, стадія, засіб забезпечення законності тощо. Так, беручи до уваги те, що контроль є спостереженням за відповідністю діяльності керованого об'єкта тим приписам, які він отримав від керуючого суб'єкта, та виконанням прийнятих рішень, він є конкретним самостійним видом роботи (діяльності). Зважаючи на те, що контроль здійснюється в певній галузі, яка

має певні особливості та конкретний зміст, він може мати певний обсяг та форму. Безмовно контроль спрямований на конкретний результат і шляхи досягнення цього результату, а також на усунення суб'єктивних та урахування об'єктивних перешкод при його здійсненні. Маючи інформацію про правомірність чи неправомірність діяльності органу чи підрозділу поліції, окремого поліцейського, її доцільність, можна оперативного втрутитися, привести важелі діяльності у відповідність до умов, що виникають, та попередити небажані наслідки. Контроль дає можливість не лише коригувати діяльність поліції, але й допомагає передбачити перспективи подальшого розвитку та досягнення конкретного результату [2]. Гаращук В., визначаючи контроль як самостійну функцію управління, вказує, що його метою є виявлення результатів впливу суб'єктів на об'єкт, допущених відхилень від прийнятих вимог, принципів регулювання, а також визначення шляхів подолання наявних перешкод для ефективного функціонування всієї системи [4, с. 62].

В свою чергу, Бандурка О. М., досліджуючи контроль як управлінську категорію, вказує, що він є формою зворотного зв'язку, яка за допомогою спостереження за діяльністю об'єкта і перевірки її відповідності управлінським рішенням сприяє забезпеченню неухильного виконання законів і підзаконних актів, підвищенню ефективності діяльності та службової дисципліни [5, с. 178–179].

Автори підручника з адміністративного права вважають, що, контроль як інструмент публічного адміністрування – це вид діяльності публічної адміністрації, що полягає в активних діях щодо перевірки й обліку того, як контрольований об'єкт публічного управління виконує покладені на нього завдання та реалізує свої функції, визначені нормами адміністративного права. Ознаками контролю як інструмента публічного адміністрування вчені-адміністративісти визначають наступне: мета полягає у здійсненні перевірки суб'єктами публічного адміністрування щодо виконання об'єктами публічного адміністрування визначених законодавством положень адміністративно-правових режимів; органи публічного контролю здійснюють заходи виключно на основі та у випадках, передбачених законами України; у ході перевірки публічна адміністрація виявляє недоліки в адміністративно-правовому регулюванні суспільних відносин, вимагає від об'єктів публічного управління усунення виявлених порушень, надає їм приписи; виявляє осіб та усуває обставини, які можуть негативно вплинути на забезпечення прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [6].

Враховуючи думки науковців, можна сказати, що під терміном контроль слід розуміти багатоаспектну, системно організовану діяльність суб'єктів, що спрямована на спостереження, перевірку, аналіз та оцінку відповідності дій, рішень або бездіяльності об'єктів встановленим правовим нормам, стандартам, регламентам чи іншим нормативним вимогам. Метою такої діяльності є забезпечення законності, ефективності, доцільності функціонування відповідного об'єкта, а також своєчасне виявлення й усунення порушень, ризиків або відхилень від визначених завдань чи стратегічних цілей.

В свою чергу, зовнішній контроль – це діяльність, що здійснюється суб'єктами, які не є частиною структури або системи управління контрольованого об'єкта, з метою перевірки відповідності його діяльності встановленим нормам, стандартам, завданням чи регламентам. Метою зовнішнього контролю є забезпечення прозорості, відповідності вимогам законодавства, дотримання принципів доброчесності, ефективності, законності, а також надання об'єктивної оцінки результатів діяльності об'єкта контролю.

Відповідно до статті 23 Закону України "Про Державне бюро розслідувань" контроль за діяльністю Державного бюро розслідувань здійснюється комітетом Верховної Ради України, до предмета відання якого належать питання правоохоронної діяльності, у порядку, визначеному Конституцією України та іншими законами України. Директор Державного бюро розслідувань інформує Президента України, Верховну Раду України та Кабінет Міністрів України з основних питань діяльності Державного бюро розслідувань та його підрозділів, про виконання покладених на них завдань, додержання законодавства, прав і свобод людини і громадянина, а також щороку, до 15 лютого, подає Президенту України та Верховній Раді України письмовий звіт про діяльність Державного бюро розслідувань за попередній рік [7].

Законом України «Про Державне бюро розслідувань» визначено, що письмовий звіт про діяльність Державного бюро розслідувань повинен містити інформацію про [7]: 1) статистичні дані про результати діяльності з обов'язковим зазначенням таких відомостей: а) кількість зареєстрованих заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені до підслідності Державного бюро розслідувань; б) кількість оперативно-розшукових справ, заведених Державним бюро розслідувань, та їх результативність; в) кількість осіб, стосовно яких складено обвинувальні акти щодо

вчинення ними кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань; г) кількість осіб, стосовно яких набрав законної сили обвинувальний вирок суду щодо вчинення ними кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань; г) кількість осіб, стосовно яких набрав законної сили виправдувальний вирок суду щодо вчинення ними відповідних кримінальних правопорушень; д) відомості про розмір збитків і шкоди, завданих кримінальними правопорушеннями, віднесеними до підслідності Державного бюро розслідувань, стан та обсяги їх відшкодування; е) відомості про кошти та інше майно, одержані внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань, конфісковані за рішенням суду, а також кошти у розмірі вартості незаконно одержаних послуг чи пільг, стягнені на користь держави, та розпорядження ними; є) відомості про кошти та інше майно, одержані внаслідок кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань, які було повернуто в Україну з-за кордону, та розпорядження ними; ж) відомості про арешт майна, конфіскацію предметів та доходів від кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань, та розпорядження ними; 2) взаємодію з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями; 3) співпрацю з державними органами, неурядовими організаціями іноземних держав та міжнародними організаціями в межах своєї компетенції; 4) штат Державного бюро розслідувань, кваліфікацію та досвід його працівників, підвищення їхньої кваліфікації; 5) діяльність підрозділу внутрішнього контролю Державного бюро розслідувань, кількість повідомлень про вчинення правопорушень працівниками Державного бюро розслідувань, результати їх розгляду, притягнення працівників Державного бюро розслідувань до відповідальності; 6) кошторис Державного бюро розслідувань та його виконання; 7) інші відомості щодо результатів діяльності Державного бюро розслідувань та виконання покладених на нього обов'язків [7].

Таким чином, зовнішній контроль за діяльністю Державного бюро розслідувань – є важливим елементом демократичного врядування, оскільки сприяє забезпеченню законності, прозорості та підзвітності діяльності цього органу. Державне бюро розслідувань виконує надзвичайно важливу функцію, що полягає у розслідуванні злочинів, що скоєні високопосадовцями, правоохоронцями, суддями та іншими особами, наділеними владними повноваженнями, що в свою чергу, на нашу думку, зобов'язує орган діяти виключно в межах законодавства, а також уникати випадків корупції, зловживань чи потенційного політичного тиску.

Цілями здійснення зовнішнього контролю за діяльністю Державного бюро розслідувань є: 1) забезпечення законності, адже зовнішній контроль дозволяє перевіряти, чи дотримується Державне бюро розслідувань норм законодавства під час здійснення слідчих дій, затримань, збору доказів і прийняття відповідних рішень; 2) попередження випадків вчинення корупції або будь-яких зловживань, це зумовлено тим, що діяльність Державного бюро розслідувань, яке розслідує резонансні злочини може бути піддана корупційному впливу чи маніпуляціям, а тому зовнішній контроль допомагає ідентифікувати потенційні загрози, запобігати конфліктам інтересів, а також вживати превентивних заходів для усунення будь-якого роду порушень; 3) політична нейтральність Державного бюро розслідувань, оскільки бюро має бути незалежним від будь-якого політичного впливу і саме зовнішній контроль дає змогу моніторингу діяльності на предмет відсутності політичної заангажованості в розслідуванні або прийнятті рішень; 4) вдосконалення роботи Державного бюро розслідувань, оскільки аналіз результатів зовнішнього контролю дозволяє виявити слабкі місця в роботі Державного бюро розслідувань та розробити відповідні заходи для усунення таких слабких місць; 5) відповідність міжнародним стандартам, адже саме зовнішній контроль допомагає визначити, що діяльність Державного бюро розслідувань відповідає міжнародним стандартам у сфері боротьби з корупцією та захисту прав людини.

Список використаних джерел:

1. Вітвіцький С.С. Контроль як гарантія законності діяльності публічної адміністрації. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Дніпро. 2016. С. 10–16.
2. Плугатар Т. А. Контроль за діяльністю Національної поліції України. *Наука і правоохоронна діяльність*. 2018. № 2. С. 122-129.
3. Літвінова І. Ф. Державне бюро розслідувань у сучасній системі правоохоронних органів України: правові аспекти створення та діяльності. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2022. № 4. С. 179-184.
4. Гаращук В. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. 413 с.

5. Адміністративне право України. Загальна частина: академічний курс. О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук та ін.; за заг. ред. О.М. Бандурки. Золота миля, 2011. 584 с.

6. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, В. Курило, С. Стеценко та ін.; за ред. В. Галуцька та О. Правоторової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 592 с.

7. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 6. Ст. 55.

УДК 342.9:334.7:347.2/3

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.9>

ДОЛЕНКО І.В.

АДМІНІСТРАТИВНІ МЕТОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА ЩОДО УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТАМИ НЕРУХОМОСТІ**ADMINISTRATIVE METHODS OF IMPLEMENTING PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS IN REAL ESTATE MANAGEMENT**

У статті визначено адміністративні методи реалізації державно-приватного партнерства щодо управління об'єктами нерухомості як організаційно-правові та управлінські прийоми і способи впливу органами публічної влади щодо забезпечення ефективної взаємодії держави та приватного сектору в процесі управління, використання та розвитку об'єктів нерухомості, які спрямовані на досягнення балансу інтересів публічної та приватної сторін, забезпечення прозорості, законності та результативності співпраці, а також на реалізацію суспільно значущих завдань шляхом регулювання, координації та контролю державно-приватного партнерства. До адміністративних методів реалізації державно-приватного партнерства щодо управління об'єктами нерухомості віднесено: – заохочення (реалізується шляхом надання державної підтримки здійснення державно-приватного партнерства); – переконання (реалізується шляхом інформаційно-роз'яснювальної, консультативної, навчальної та просвітницької роботи у сфері державно-приватного партнерства); – адміністративний примус; – контроль за виконанням договорів, укладених в рамках державно-приватного партнерства; – проведення перевірки виконання договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства; – моніторинг виконання договорів, укладених в рамках державно-приватного партнерства; ефективності діяльності у сфері державно-приватного партнерства; загального рівня ризиків державного партнера; дотримання вимог законодавства у сфері державно-приватного партнерства. Розкрито, що адміністративний примус як метод реалізації державно-приватного партнерства щодо управління об'єктами нерухомості спрямований на забезпечення правомірності, ефективності та відповідальності. Адміністративно-запобіжні заходи у сфері державно-приватного партнерства щодо управління об'єктами нерухомості можуть виражатися через перевірку технічного стану об'єктів нерухомості, вжиття заходів для попередження аварій або порушень тощо. Заходи адміністративного припинення у сфері державно-приватного партнерства щодо управління об'єктами нерухомості можуть стосуватися зупинення або скасування дозволів на експлуатацію об'єктів нерухомості, в разі порушення нормативів. Адміністративні стягнення реалізуються через накладення адміністративних штрафів за порушення зобов'язань.

Ключові слова: адміністративне законодавство, адміністративне регулювання, адміністративні процедури, гарантії, методи, напрямки, нерухомість, об'єкти, партнерство, управління, форми.

The article defines administrative methods of implementing public-private partnership in real estate management as organizational, legal and managerial techniques and methods of influence by public authorities to ensure effective interaction between the state and the private sector in the process of management, use and development of real estate, which are aimed at achieving a balance of interests of public and private parties, ensuring transparency, legality and effectiveness of cooperation, as well as at implementing socially significant tasks through regulation, coordination and control of public-private partnership. The administrative methods of implementing public-

private partnership in real estate management include: – encouragement (implemented by providing state support for the implementation of public-private partnership); – persuasion (implemented through information, explanatory, consulting, training and educational work in the field of public-private partnership); – administrative coercion; – control over the implementation of contracts concluded within the framework of public-private partnership; – conducting an audit of the implementation of contracts concluded within the framework of public-private partnership; – monitoring the implementation of contracts concluded within the framework of public-private partnership; the effectiveness of activities in the field of public-private partnership; the general level of risks of the public partner; compliance with the requirements of legislation in the field of public-private partnership. It is revealed that administrative coercion as a method of implementing public-private partnership in the management of real estate is aimed at ensuring legality, efficiency and responsibility. Administrative preventive measures in the field of public-private partnership in the management of real estate can be expressed through checking the technical condition of real estate, taking measures to prevent accidents or violations, etc. Administrative termination measures in the field of public-private partnership in the management of real estate may concern the suspension or cancellation of permits for the operation of real estate in case of violation of regulations. Administrative penalties are implemented through the imposition of administrative fines for violation of obligations.

Key words: *administrative legislation, administrative regulation, administrative procedures, guarantees, methods, directions, real estate, objects, partnership, management, forms.*

Актуальність теми. Дуалізм місця держави в публічному управлінні процесами адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства виражається тим, що, по-перше, держава має можливість виступати в якості правовласника і їй слід застосовувати заходи, що орієнтовані на постійне вдосконалення системи адміністративно-правового регулювання стосовно державно-приватного партнерства. А по-друге, як головному регулятору суспільних відносин державі слід залишатись регулятором усієї системи суспільних відносин. Спосіб адміністративно-правового регулювання обов'язково знаходить прояв в формі адміністративно-правового регулювання. Тобто, якби не було форми адміністративно-правового регулювання, способи адміністративно-правового регулювання, були б взагалі позбавлені будь-якого сенсу, оскільки публічно-управлінський вплив залишився б лише ідеєю, бажанням і був би позбавлений формального змісту. Тобто, розв'язання задач адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства здійснюється певними суб'єктами в напрямі використання відповідних способів впливу – методів адміністративної діяльності [3].

Огляд останніх досліджень. Адміністративні питання реалізації державно-приватного партнерства в Україні комплексно вивчали такі вчені, як: І. Барбір, Н. Бондар, І. Брайлівський, А. Білоус, В. Дабіжа, С. Грищенко, С. Квітка, Г. Ковтун, М. Корбецький, А. Кредісов, В. Круглов, С. Линник, О. Пильтяй, М. Сатановська, О. Самков, Л. Шемяєва, О. Шулюк, О. Ястремський та інші.

При цьому, роль державно-приватного партнерства постійно зростає, адже покращує як економіку держави, так і внутрішні правовідносини держави з приватним сектором, тому питання адміністративно-правового регулювання в цій сфері є актуальними і нині.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити адміністративні методи реалізації державно-приватного партнерства щодо управління об'єктами нерухомості.

Виклад основних положень. Відповідно до тлумачного словника «метод» (від гр. *methodos* – «шлях, спосіб дослідження, навчання викладу») – це сукупність прийомів і операцій пізнання і практичної діяльності; спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці. Застосування того чи іншого методу визначається метою пізнавальної або практичної діяльності, предметом вивчення або дії та умовами, в яких здійснюється діяльність. Кожна сфера людської діяльності має свої специфічні методи: можна говорити про методи художньої творчості; методи оброблення інформації; методи ведення війни. Так, філософія розглядає переважно методи пізнання [5, с. 564; 6, с. 200].

З позиції вчених-адміністративістів, методи адміністративної діяльності публічної адміністрації – це способи, прийоми цілеспрямованого впливу норм адміністративного права на поведінку учасників адміністративно-правових відносин із метою публічного забезпечення прав і свобод людини та громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [4, с. 153].

На наш погляд, адміністративні методи реалізації державно-приватного партнерства щодо управління об'єктами нерухомості – це організаційно-правові та управлінські прийоми і способи впливу органами публічної влади щодо забезпечення ефективної взаємодії держави та приватного сектору в процесі управління, використання та розвитку об'єктів нерухомості, які спрямовані на досягнення балансу інтересів публічної та приватної сторін, забезпечення прозорості, законності та результативності співпраці, а також на реалізацію суспільно значущих завдань шляхом регулювання, координації та контролю державно-приватного партнерства.

Основними методами адміністративного права є заохочення, переконання і примус. Сутність заохочення полягає в тому, що воно стимулює учасників адміністративно-правових відносин на належну поведінку: заохочення призначено для стимулювання активної діяльності суб'єктів адміністративного права, формування правомірної поведінки, зміцнення засад справедливості та дисципліни в адміністративно-правовому регулюванні. Заохочення – метод адміністративного права, який полягає в публічному визнанні заслуг, нагородженні, наданні громадської пошани особі у зв'язку з досягнутими успіхами у виконанні правових або громадських обов'язків [4, с. 143–151]. В сфері державно-приватного партнерства заохочення виражається через державну підтримку здійснення державно-приватного партнерства, що може надаватися: шляхом надання державних гарантій та місцевих гарантій; шляхом фінансування за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів та інших джерел згідно із загальнодержавними та місцевими програмами; шляхом виплати приватному партнеру платежів, передбачених договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства, зокрема плати за експлуатаційну готовність; шляхом придбання державним партнером певного обсягу товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) приватним партнером за договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства; шляхом постачання приватному партнеру товарів (робіт, послуг), необхідних для здійснення державно-приватного партнерства [1].

Наступним методом є переконання. За допомогою заходів переконання стимулюється належна поведінка учасників адміністративно-правових відносин. Переконання виявляється у використанні різних роз'яснювальних, виховних, організаційних заходів для формування волі суб'єктів адміністративного права або її корекції. Тим самим особи добровільно підпорядковуються юридичним приписам і свідомо беруть участь в їх виконанні. Для переконання характерним є таке: воно використовується постійно і стосовно всіх осіб, що перебувають у зоні впливу суб'єктів публічної адміністрації; забезпечують добровільне виконання правових норм, законних вказівок, приписів публічної адміністрації; зрештою виховує правові переконання об'єктів публічного управління та «звичку» свідомо дотримуватись правових норм. Переконання – метод адміністративного права, який полягає в попередженні правопорушень шляхом впливу на свідомість і поведінку людей, у результаті чого ті свідомо дотримуються правових норм. Найпоширеніші форми його використання публічною адміністрацією: 1) здійснення систематичної роз'яснювальної роботи щодо норм адміністративно-правових актів (агітаційно-пропагандистська робота); 2) критика антигромадських вчинків; 3) інформування населення про стан забезпечення правопорядку; 4) заохочення громадян, які беруть участь в охороні правопорядку [4, с. 143–151]. Переконання у сфері державно-приватного партнерства реалізується шляхом проведення в межах своїх повноважень інформаційно-роз'яснювальної і консультаційної роботи; участі в організації навчання і підвищення кваліфікації фахівців у сфері державно-приватного партнерства тощо [1].

Дещо владним, але необхідним методом є адміністративний примус. Відповідно до призначення заходи адміністративного примусу поділяються на три групи: 1) адміністративно-запобіжні заходи; 2) заходи адміністративного припинення; 3) адміністративні стягнення. Адміністративно-запобіжні заходи – це комплекс заходів впливу морального, фізичного, організаційного та іншого характеру, які дозволяють виявляти і не допускати правопорушення, забезпечувати правопорядок за різних обставин. Заходи адміністративного припинення мають за мету своєчасне реагування на ті чи інші антигромадські діяння, припинення, переривання протиправної поведінки і тим самим – недопущення настання її шкідливих наслідків. Вони спрямовані на примусове переривання (припинення) діянь, які мають ознаки адміністративного правопорушення, а в окремих випадках – і кримінально-правовий характер, недопущення шкідливих наслідків протиправної поведінки, забезпечення провадження в справі про адміністративне правопорушення і притягнення винних до адміністративної, а у виняткових випадках – до кримінальної відповідальності. Адміністративні стягнення становлять третю складову адміністративного примусу. КУпАП надає органам публічної адміністрації численні повноваження щодо здійснення

такої адміністративно-юрисдикційної діяльності: по-перше, складати протоколи про адміністративні правопорушення; по-друге, розглядати справи в квазісудовому порядку за деякими з них; по-третє, здійснювати адміністративне провадження щодо виконання адміністративних стягнень [4, с. 143–151].

Отже, адміністративний примус як метод реалізації державно-приватного партнерства щодо управління об'єктами нерухомості спрямований на забезпечення правомірності, ефективності та відповідальності. Адміністративно-запобіжні заходи у сфері державно-приватного партнерства щодо управління об'єктами нерухомості можуть виражатися через перевірку технічного стану об'єктів нерухомості, вжиття заходів для попередження аварій або порушень тощо. Заходи адміністративного припинення у сфері державно-приватного партнерства щодо управління об'єктами нерухомості можуть стосуватися зупинення або скасування дозволів на експлуатацію об'єктів нерухомості, в разі порушення нормативів. Адміністративні стягнення реалізуються через накладення адміністративних штрафів за порушення зобов'язань.

Як окремі методи, виділяють також контроль та нагляд. Контроль як метод адміністративного права – це вид діяльності публічної адміністрації, що полягає в активних діях щодо перевірки й обліку того, як контрольований об'єкт публічного управління виконує покладені на нього завдання та реалізує свої функції, визначені нормами адміністративного права. Адміністративний нагляд порівняно з контролем є більш вузьким видом діяльності публічної адміністрації. Особливість нагляду полягає в тому, що він має за мету не тільки попередити правопорушення, а й застосувати заходи адміністративного примусу, зокрема адміністративної відповідальності, у разі виявлення порушень адміністративно-правових правил у визначеній сфері відповідними інспекціями чи службами [4, с. 153]. Контроль за виконанням договорів, укладених в рамках державно-приватного партнерства, здійснюють державний партнер, інші державні органи та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи відповідно до їхніх повноважень у порядку, встановленому законом та/або договором, укладеним в рамках державно-приватного партнерства. Під час здійснення контролю за виконанням договорів, укладених в рамках державно-приватного партнерства, не допускається втручання в господарську діяльність приватного партнера або третіх сторін, залучених державним партнером, а також розголошення конфіденційної інформації, що стала відомою під час здійснення контролю [1].

Серед методів слід виділити і проведення перевірки. Проведення перевірки як інструмент публічного адміністрування – це засіб адміністративної діяльності публічної адміністрації щодо обстеження підконтрольного об'єкта з метою з'ясування додержання приватними особами диспозицій заборонних норм, правильності ведення публічних обліків та наявності матеріальних цінностей, що здійснюються відповідно до наданої компетенції, ретельно прописаних підстав, предмета і процедурних дій, за допомогою планових і у виняткових випадках – позапланових перевірок, щоб не припустити з боку органів-перевірювачів корупційних чи інших протиправних дій [2, с. 231]. Так, зокрема, відповідно до Закону України «Про державно-приватне партнерство» до повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державно-приватного партнерства, належать методологічне забезпечення проведення перевірки виконання договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства [1].

Моніторинг є також методом реалізації державно-приватного партнерства щодо управління об'єктами нерухомості. Здійснення моніторингу як інструмент публічного адміністрування – це комплекс взаємопов'язаних заходів технічного, організаційного та правового характеру, що здійснюється уповноваженими на це суб'єктами публічної адміністрації для отримання, аналізу, зберігання та використання інформації про визначені об'єкти моніторингу [2, с. 232]. Моніторинг виконання договорів, укладених в рамках державно-приватного партнерства, здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державно-приватного партнерства, шляхом отримання щорічних звітів від державних партнерів про виконання договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, що надаються в порядку та згідно з формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державно-приватного партнерства [1]. Також, згідно законодавства, до повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державно-приватного партнерства, належать: проведення моніторингу ефективності діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері державно-приватного партнерства; проведення моніторингу, узагальнення та оприлюднення в установленому порядку результатів здійснення

державно-приватного партнерства, у тому числі здійснення оцінки та моніторингу загального рівня ризиків державного партнера в договорах, укладених у рамках державно-приватного партнерства; проведення моніторингу дотримання вимог законодавства у сфері державно-приватного партнерства, у тому числі під час проведення конкурсів з визначення приватного партнера [1].

Таким чином, до адміністративних методів реалізації державно-приватного партнерства щодо управління об'єктами нерухомості належать:

- заохочення (реалізується шляхом надання державної підтримки здійснення державно-приватного партнерства);
- переконання (реалізується шляхом інформаційно-роз'яснювальної, консультаційної, навчальної та просвітницької роботи у сфері державно-приватного партнерства);
- адміністративний примус;
- контроль за виконанням договорів, укладених в рамках державно-приватного партнерства;
- проведення перевірки виконання договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства;
- моніторинг виконання договорів, укладених в рамках державно-приватного партнерства; ефективності діяльності у сфері державно-приватного партнерства; загального рівня ризиків державного партнера; дотримання вимог законодавства у сфері державно-приватного партнерства.

Список використаних джерел:

1. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 липня 2010 року № 2404-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 40. Ст. 524.
2. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, В. Курило, С. Стеценко та ін.; за ред. В. Галуцька та О. Правоторової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 592 с.
3. Карпенко С. Р. Шляхи впровадження адміністративно-правових способів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. DOI <https://doi.org/10.32782/39221439>
4. Галуцько В.В., Курило В.І., Короед С.О. та ін. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 272 с.
5. Яременко В., Сліпущко О. Новий словник української мови в 3-х т. Київ : Аконіт. 2008. 928 с.
6. Правоторова О. М. Методи адміністративної діяльності публічної адміністрації в механізмі адміністративно-правової охорони. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 83. С. 195-201.

**РЕГУЛЮВАННЯ РЕКЛАМИ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ:
ДОСВІД ЧЛЕНІВ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
З ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ**

**REGULATION OF ADVERTISING FOR NON-BANKING FINANCIAL SERVICES:
THE EXPERIENCE OF FINCONET MEMBERS**

У цій статті розглядається регулювання реклами небанківських фінансових послуг, зосереджуючись на досвіді членів Міжнародної організації з захисту прав споживачів фінансових послуг.

З'ясовано, що наразі домінує нейтральне до технологій законодавство щодо фінансової реклами. На прикладі Німеччини розкрито його зміст та сутність, де: 1) функціонує загальне нормативне поле для регулювання рекламної діяльності, що представлене низкою заборон до оманливої та недобросовісної реклами, яка порушує правила ділової практики; 2) розроблено спеціальні акти законодавства, відомчі регуляторні та інформаційні документи, що стосуються забезпечення чесної конкуренції між надавачами фінансових послуг та для захисту споживачів; 3) розвинений інститут саморегулювання, який виконує контрольні-наглядові та моніторингові функції у сфері фінансової реклами; 4) утворений спеціальний державний орган фінансового нагляду, який захищає колективні інтереси споживачів фінансових послуг, зокрема й у спосіб прихованих тестових закупівель. Узагальнено, що німецьке законодавство і практика його застосування у сфері регулювання реклами небанківських фінансових послуг максимально відображає європейське бачення врегулювання означених правовідносин. Розвинена система саморегулювання органічно доповнює регулятивну діяльність державних органів влади, що беззаперечно є позитивним прикладом для України.

Виокремлено ключові актуальні практики адміністративно-правового регулювання реклами небанківських фінансових послуг в Ірландії, Іспанії та Португалії. Констатується, що досвід проаналізованих країн є актуальним для України в контексті: 1) розвитку інституту саморегулювання, що має контрольні-наглядові та моніторингові функції у сфері регулювання реклами небанківських фінансових послуг (Німеччина, Іспанія); 2) узагальнення практики діяльності надавачів небанківських фінансових послуг щодо рекламної діяльності, а також її змісту, форми та особливостей поширення у спосіб видання відповідного звіту регулятора (Ірландія, Іспанія); 3) видання щорічного звіту, що висвітлює результати моніторингу реклами для внутрішнього використання (Іспанія); 4) встановлення чітких критеріїв попереднього та постцінювання ризиків поширення реклами окремих різновидів небанківських фінансових послуг (Португалія).

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, зарубіжний досвід, захист прав споживачів, Міжнародна організація з захисту прав споживачів фінансових послуг, небанківські фінансові послуги, рекламна діяльність, фінансові продукти.

This article examines the regulation of advertising for non-banking financial services, focusing on the experiences of FinCoNet members. It has been determined that a technology-neutral approach dominates the legislation governing financial advertising. Using Germany as an example, the essence and content of such regulation are revealed, where: 1) a general regulatory framework for advertising activities

exists, which includes several prohibitions against misleading and unfair advertising practices that violate business conduct rules; 2) specific legislative acts, departmental regulatory documents, and informational guidelines have been developed to ensure fair competition among financial service providers and protect consumers; 3) a developed self-regulation institution operates, performing oversight and monitoring functions in the area of financial advertising; 4) a specialized state financial supervision body has been established to protect the collective interests of financial service consumers, including through covert test purchases. It is summarized that German legislation and its practical application in the field of non-banking financial services advertising regulation align with the European vision of these legal relationships. The developed self-regulation system organically complements the regulatory activities of state authorities, which undoubtedly serves as a positive example for Ukraine.

Key current administrative and legal regulatory practices for advertising non-banking financial services in Ireland, Spain, and Portugal are highlighted. It is noted that the experience of these countries is relevant for Ukraine in the following contexts: 1) development of self-regulation institutions that perform oversight and monitoring functions in the regulation of advertising for non-banking financial services (Germany, Spain); 2) generalizing the practices of non-banking financial service providers regarding advertising activities, including the content, format, and dissemination specifics, through the publication of a regulator's report (Ireland, Spain); 3) publishing an annual report for internal use, highlighting the results of advertising monitoring (Spain); 4) establishing clear criteria for pre- and post-assessment of risks associated with the dissemination of advertisements for specific types of non-banking financial services (Portugal).

Key words: *administrative and legal regulation, advertising activities, consumer protection, financial products, FinCoNet, foreign experience, non-banking financial services.*

У кожній країні існує певна форма правової та регуляторної бази, пов'язаної з фінансовою рекламою. Таке законодавство, правила або настанови, зазвичай стосуються поширення фінансової реклами, щоб забезпечити її чіткість і доступність для розуміння споживачами, а також повне розкриття всієї важливої інформації, такої як комісії, процентні ставки та терміни [1].

Підходи до нагляду, інструменти та методи санкціонування, які використовуються наглядовими органами в кожній країні також різняться, хоча є помітні спільні риси. Більшість країн застосовують прямий/проактивний моніторинг з боку наглядового органу та контроль споживчих скарг, пов'язаних із фінансовою рекламою. Багато країн також застосовують різноманітні інструменти примусу, такі як попереджувальні листи, повідомлення про порушення, публічні попередження, навчальні листи або інші методи як частину своїх наглядових підходів [1].

Причому більшість країн-членів Міжнародної організації з захисту прав споживачів фінансових послуг (мовою оригіналу – «The International Financial Consumer Protection Organisation» або «FinCoNet»), а це майже 30 країн світу (зокрема, Ірландія, Канада, Велика Британія, Німеччина, Франція тощо [2]) – впровадили загальне, нейтральне до технологій законодавство щодо фінансової реклами [1].

Наприклад, у Німеччині реклама всебічно регулюється для всіх рекламних засобів (телебачення, радіо, кіно, Інтернет, друковані ЗМІ, зовнішня реклама тощо) низкою законів і постанов. Так Закон Німеччини про рекламу базується, з одного боку, на положеннях Закону про недобросовісну конкуренцію («UWG»), Закону Німеччини про цифрові послуги («DDG») і Загального регламенту захисту даних («GDPR»), а з іншого боку – на спеціальних законах про засоби масової інформації – Міждержавний договір про ЗМІ («Medienstaatsvertrag» – «MStV») і Міждержавний договір про захист неповнолітніх у ЗМІ («JMStV»). Власне «UWG» є центральним законом у законодавстві про рекламу та містить положення щодо реклами, що вводить в оману, порівняльної реклами, цілеспрямованого перешкоджання конкурентам і захисту від недобросовісної конкуренції. Він служить для забезпечення чесної конкуренції між компаніями та для захисту споживачів від несанкціонованої ділової практики [3].

Передбачається, що реклама є оманливою, якщо містить неправдиву або неповну інформацію. Приклади оманливої реклами включають неправдиві твердження про якість або характеристики продукту, про ціну або про наявність. «UWG» розрізняє об'єктивне та суб'єктивне введення в оману. Об'єктивне введення в оману – це неправдива або неповна інформація, актуальна

для звичайного споживача. Суб'єктивне введення в оману, з іншого боку, передбачає інформацію, яка навмисно спрямована на введення споживача в оману. У разі порушення заборони реклами, що вводить в оману, конкуренти або споживачі можуть вимагати судової заборони та відшкодування збитків. Тому підприємства повинні гарантувати, що їхня реклама завжди правдива та повна та не містить неправдивої чи оманливої інформації [4].

Ще одне важливе положення «UWG» стосується захисту від імітації. Компанії не можуть пропонувати продукти чи послуги, які можуть сплутати з продуктами чи послугами інших компаній. Неважливо чи є імітація навмисною, чи ні. Ця заборона служить для захисту маркування та прав на товарні знаки інших компаній, а також для захисту від омани споживачів [4].

«UWG» також містить положення про захист від необґрунтованого переслідування. Компанії не повинні турбувати споживачів небажаною рекламою, наприклад, рекламними дзвінками без згоди або спамом через електронну пошту. Крім того, компанії повинні гарантувати, що споживачі можуть у будь-який час відкликати свою згоду на використання їхніх персональних даних у рекламних цілях [4].

Уточнимо також, що «DDG» – це національний закон, який імплементує Регламент (ЄС) 2022/2065 про єдиний ринок цифрових послуг Європейського Союзу в Німеччині. Він регулює зобов'язання постачальників цифрових послуг у Німеччині і, таким чином, правову базу для електронних інформаційних та комунікаційних послуг, включаючи онлайн-рекламу. Своєю чергою «GDPR» – це загальноєвропейський закон про захист даних, який також стосується реклами в Інтернеті. Він встановлює принципи обробки персональних даних і забезпечує захист конфіденційності. А «MStV» – це угода між федеральними землями Німеччини, яка регулює правові рамки радіомовлення та телемедіа [3].

Варто зауважити, що контроль за дотриманням правил реклами та маркетингу в основному здійснюється приватними організаціями, зокрема споживачами, конкурентами або «Wettbewerbszentrale», асоціацією, яка зосереджена на чесній конкуренції [3], зокрема і у сфері фінансової реклами. Це саморегульований орган до якого можуть звертатися конкуренти зі скаргами на інших надавачів фінансових послуг, але споживачі цього робити не можуть [1].

Водночас Федеральний орган фінансового нагляду (мовою оригіналу – «Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht» – «BaFin») є інтегрованим органом фінансового нагляду Німеччини, який бере участь у забезпеченні дотримання нормативних актів щодо фінансової реклами [3].

Задля його функціонування було прийнято відповідний закон – Закон про нагляд за фінансовими послугами (мовою оригіналу – «Gesetz über die Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht (Finanzdienstleistungsaufsichtsgesetz – FinDAG»)). Передбачається, що у межах своїх правових повноважень Федеральний орган фінансового нагляду зобов'язаний захищати колективні інтереси споживачів. Без шкоди для подальших повноважень згідно з іншими законами, Федеральний орган фінансового нагляду може видавати акти, які є відповідними та необхідними для установ та інших компаній, які підлягають нагляду відповідно до Закону про банківську діяльність, Закону про нагляд за платіжними послугами, Закону про нагляд за страхуванням, торгівлі цінними паперами, Кодексу капітальних інвестицій та інших законів для запобігання або усунення скарг, пов'язаних із захистом споживачів, якщо загальні роз'яснення видаються необхідними в інтересах захисту споживачів [5]. Йдеться про рекламу інвестиційних послуг та супутніх послуг, торгівлі фінансовими інструментами на фондових та позабіржових ринках, укладення фінансових ф'ючерсних та форвардних угод, фінансового аналізу та змін у відсотку голосуючих прав, що належать акціонерам публічних компаній [6]. Уточнюється, що у цьому розумінні скаргами є значне, постійне або неодноразове порушення закону про захист прав споживачів, яке через свій характер або обсяг може поставити під загрозу або зашкодити інтересам не лише окремих споживачів [5].

До числа таких актів відносяться циркуляри, інформаційні листи, нормативні повідомлення, інтерпретаційні рішення. Наприклад, у Циркулярі 1/2010 (WA) «Про тлумачення положень Закону про торгівлю цінними паперами щодо інформації, включно з рекламою, що надається компаніями інвестиційних послуг клієнтам» роз'яснюється, що суб'єкт їхнього надання зобов'язаний: 1) подати приватному клієнту повну та чесну інформацію, яка не вводить його в оману. Це означає, зокрема, що важливі твердження повинні бути сформульовані чітко, а важлива інформація не має залишатися поза увагою (наприклад, в інтересах ясності інформації у заявах про гарантію зазвичай вимагається уточнююче посилання на особу гаранта (на кшталт «100% гарантія капіталу від ...»); 2) основну увагу споживача зосереджувати на конкретній інформації, а також на продукті чи послугі та їхніх конкретних властивостях; 3) можливі переваги інвестиційної

послуги або фінансового інструменту висвітлювати лише якщо в той же час чітко згадуються будь-які пов'язані з цим ризики. Під час представлення можливостей/ризиків, спосіб представлення не повинен затемнювати, послаблювати або робити незрозумілими важливі моменти, заяви чи застереження; 4) зазначати базовий період інформації, яка містить твердження про ефективність фінансового інструменту, фінансового індексу чи інвестиційної послуги (наприклад, «між 10 січня 2008 року та 10 січня 2009 року вартість збільшилася на 50%»). Передбачається, що інформація про продуктивність, як правило, має стосуватися п'яти років, які безпосередньо передували, де «роки» тут означають дванадцятимісячні періоди, а не календарні роки; 5) вказувати, що режим оподаткування залежить від особистих обставин відповідного клієнта та може бути змінений у майбутньому; 6) надавати інформацію споживачу, яка не суперечить тій, що надається при інвестиційних послугах клієнту; 7) не використовувати інформацію, що стосується контролюючого органу (наприклад, посилається на факт існуючого нагляду з боку BaFin) [7].

Важливо, що для виконання своїх наглядових завдань Федеральний орган фінансового нагляду може купувати фінансові продукти та використовувати фінансові послуги шляхом прихованих тестових закупівель [5].

Також зауважимо, що у Німеччині реклама азартних ігор дозволена лише в обмеженому обсязі. Правила регулюються Міждержавною угодою про азартні ігри (мовою оригіналу – «Glücksspielstaatsvertrag») або «GlüStV») і залежать від потенціалу ризику конкретної пропозиції азартних ігор. Реклама азартних ігор регулюється розділом 5 «GlüStV». Крім того, реклама несанкціонованих азартних ігор заборонена та є кримінальним злочином. Щоб управляти гральним закладом, оператору потрібна відповідна ліцензія. Лише якщо оператор азартних ігор отримав ліцензію, він або вона може рекламувати дозволені азартні ігри. Ліцензія визначає зміст і допоміжні положення щодо оформлення реклами публічних азартних ігор, зокрема на телебаченні та в Інтернеті, а також обов'язкову інформацію. Реклама через телекомунікаційні системи заборонена без згоди гравця або особи, зацікавленої в азартних іграх. Розділ 5 (2)–(7) «GlüStV» містить додаткові обмеження щодо реклами, наприклад заборону реклами незаконних азартних ігор. Реклама також не може бути спрямована на неповнолітніх або аналогічно вразливих груп [3].

Відповідно, можна узагальнити, що німецьке законодавство і практика його застосування у сфері регулювання реклами небанківських фінансових послуг максимально відображає європейське бачення врегулювання означених правовідносин. Розвинена система саморегулювання органічно доповнює регулятивну діяльність державних органів влади, що беззаперечно є позитивним прикладом для України.

До речі, в Іспанії існує лише один саморегулювальний орган, який називається «Autocontrol», що є саморегульованою організацією і займається лише перевіркою рекламних матеріалів перед їх публікацією членами. Такі саморегулювальні органи не мають регуляторної влади, і Банк Іспанії (мовою оригіналу – «Banco de España») може вимагати від підконтрольних суб'єктів змінити або припинити рекламу, навіть якщо Autocontrol вже перевірів і схвалив її. Фактично цей саморегулювальний орган надає попередні висновки щодо рекламних кампаній, поданих членами організації [3].

В Україні ж інститут саморегулювання у цій сфері не настільки розвинений, як у цих країнах. І це попри те, що існує майже 50 організацій (асоціації, ліги, об'єднання), які могли б претендувати на статус саморегулювальних органів в тому чи іншому сегменті фінансового ринку [8, с. 77].

Серед цікавого досвіду слід виокремити також практики [9]:

– Ірландії, де Центральний банк збирає дані про продажі; скарги (за кодом продукту та проблеми); витрати на рекламу; розробку нових продуктів і бізнес-напрямок через подання звітів про ділову активність. Ця інформація використовується для: виявлення ключових ризиків, які разом із питаннями, що виникають із запитів, соціальних медіа тощо, допомагають спрямувати роботу Центрального банку; підвищення ефективності виявлення та розуміння потенційної шкоди для споживачів; визначення напрямів для зосередження уваги компаній щодо витрат на рекламу та розробки нових продуктів; надання наглядовим групам доступу до даних на рівні окремих компаній і складання звітів про ризики ділової поведінки («Conduct Risk Reports»). Загалом ці звіти сприяють розумінню Центральним банком ситуації в наглядовому середовищі та прийняттю заходів для зниження ризиків [10];

– Іспанії, де звіт про нагляд, який публікується щороку, містить детальну інформацію про різні напрями наглядової діяльності Банку Іспанії (мікро– та макропруденційний нагляд, нагляд за діловою поведінкою та інфраструктурами ринку). Розділ, присвячений нагляду за діловою поведінкою, надає інформацію про наглядові заходи, здійснені протягом попереднього року Департаментом ділової поведінки установ, і узагальнює питання, які були охоплені під час виїзних

та дистанційних перевірок, тематичних оглядів, аналізу реклами, а також описує застосовану методологію та адміністративні процедури. Причому Банк Іспанії регулярно перевіряє рекламні кампанії банківських продуктів і послуг, щоб переконатися, що реклама відповідає встановленим нормам. Зокрема у рамках нагляду за рекламою переглядаються політики комерційної комунікації фінансових установ, проводяться регулярні зустрічі з органом саморегулювання реклами в Іспанії (Autoscontrol), а також складається щорічний Звіт з моніторингу реклами для внутрішнього використання. Цей звіт аналізує рекламну активність за попередній рік і визначає пріоритети нагляду на наступний рік [11];

– Португалії, де Банк Португалії здійснює нагляд за рекламою всіх банківських продуктів і послуг, а також за інституційними кампаніями фінансових установ. Нагляд базується на моделі «ex post», що проводиться після запуску кампаній, за винятком реклами структурованих депозитів, яка відповідно до закону підлягає попередньому погодженню («ex ante»). Реклама подається Банку Португалії через постачальників даних або самими установами. Банк Португалії перевіряє відповідність реклами принципам прозорості, збалансованості та достовірності, а також вимогам до інформації, що застосовуються до різних продуктів (депозити, іпотечні кредити, споживчі кредити) та різних каналів комунікації (наприклад, телевізор, преса, радіо, листівки, рекламні щити, плакати в офісах, поштові розсилки, Інтернет) [12].

Отже, як підсумок проведеного дослідження варто констатувати, що:

– регулювання реклами небанківських фінансових послуг з позиції зарубіжного досвіду має низку спільних характеристик, обумовлених регіональним чинником чи прагненням країн об'єднати зусилля для підтримки здорової ринкової поведінки та посиленні захисту споживачів фінансових послуг. Однак підходи до нагляду, інструменти та методи санкціонування можуть відрізнятися, адже доповнення загальних міжнародних нормативів є дозволеною практикою, що не суперечить можливості окремої держави реалізовувати власну політику розвитку фінансового сектору у контексті викликів та можливостей її внутрішнього середовища;

– досвід проаналізованих країн є актуальним для України в контексті: 1) розвитку інституту саморегулювання, що має контрольні-наглядові та моніторингові функції у сфері регулювання реклами небанківських фінансових послуг (Німеччина, Іспанія); 2) узагальнення практики діяльності надавачів небанківських фінансових послуг щодо рекламної діяльності, а також її змісту, форми та особливостей поширення у спосіб видання відповідного звіту регулятора, який формується з-поміж інших джерел і на основі даних, поданих надавачами небанківських фінансових послуг, та є основою для визначення пріоритетів регулювання реклами небанківських фінансових послуг в планово-стратегічній перспективі (Ірландія, Іспанія); 3) видання щорічного звіту, що висвітлює результати моніторингу реклами для внутрішнього використання (Іспанія); 4) встановлення чітких критеріїв попереднього та посточилювання ризиків поширення реклами окремих різновидів небанківських фінансових послуг (Португалія).

Список використаних джерел:

1. Financial Advertising and Consumer Protection: Supervisory Challenges and Approaches: November 2020. FinCoNet Report on Financial Advertising. URL: https://www.finconet.org/FinCoNet-Report-Financial-Advertising_Final.pdf

2. Національний банк приєднався до Міжнародної організації з захисту прав споживачів фінансових послуг (FinCoNet), яка об'єднує наглядові органи країн світу. *Національний банк України*, 2019. URL: <https://bank.gov.ua/ua>

3. Osborne Clarke. Country Comparative Guides 2024. Germany: Advertising & Marketing. *Legalease*, 2024. URL: <https://www.legal500.com/guides/chapter/germany-advertising-marketing/>

4. Advertising law in Germany: What you need to know. *Herfurtner*. URL: <https://kanzlei-herfurtner.com/advertising-law/>

5. Gesetz über die Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht (Finanzdienstleistungsaufsichtsgesetz – FinDAG). *Bundesministerium der Justiz*. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/findag/BJNR131010002.html>

6. Gesetz über Vermögensanlagen. *Bundesministerium der Justiz*. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/vermanlg/index.html>

7. Rundschreiben 1/2010 (WA) zur Auslegung der Vorschriften des Wertpapierhandelsgesetzes über Informationen einschließlich Werbung von Wertpapierdienstleistungsunternehmen an Kunden. *BAFIN*. URL: https://www.bafin.de/SharedDocs/Veroeffentlichungen/DE/Rundschreiben/rs_1001_wa_werbung.html

8. Гарбар Ж. В., Гарбар В. А. Саморегулівні організації в системі функціонування фінансового ринку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 15(1). С. 76-79.
9. The FinCoNet Supervisory Toolbox. *FinCoNet*. URL: [https://www.finconet.org/supervisorytoolbox/?hf=-1&b=0&sl=finconet&q=advertising&s=desc\(document_lastmodifieddate\)&l=en](https://www.finconet.org/supervisorytoolbox/?hf=-1&b=0&sl=finconet&q=advertising&s=desc(document_lastmodifieddate)&l=en)
10. Central Bank of Ireland. URL: <https://www.centralbank.ie/>
11. Supervision Report 2022. Banco de España. URL: <https://www.bde.es/wbe/en/inicio/noticias/memoria-supervision-2022-e2f0723aea64781.html>
12. Banco de Portugal. URL: <https://www.bportugal.pt/en>

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ

FORMS OF INTERACTION BETWEEN EXECUTIVE GOVERNMENT BODIES AND LOCAL GOVERNMENT BODIES DURING THE IMPLEMENTATION OF AUTHORITIES

Наукова стаття присвячена визначенню форм та особливостей взаємодії органів місцевого самоврядування з органами виконавчої влади у процесі реалізації повноважень. Виокремлено взаємодію представницьких органів місцевого самоврядування з виконавчими органами місцевого самоврядування, та взаємодію органів місцевого самоврядування з органами виконавчої влади. Визначено делеговані повноваження органів місцевого самоврядування та способи їх реалізації. Наведено елементи взаємодії визначених органів у процесі здійснення делегованих повноважень та способів контролю за виконанням делегованих повноважень органами місцевого самоврядування. Виокремлено недоліки та переваги взаємодії визначених органів у процесі реалізації делегованих повноважень; запропоновано шляхи удосконалення вищезазначеної взаємодії.

***Ключові слова:** взаємодія з органами виконавчої влади, делеговані повноваження, органи місцевого самоврядування, контроль за виконанням делегованих повноважень, компетенція виконавчих органів рад.*

The scientific article is devoted to the definition of the forms and features of the interaction of local self-government bodies with the bodies of executive power in the process of exercising powers. The interaction of representative bodies of local self-government with the executive bodies of local self-government, and the interaction of local self-government bodies with executive bodies are highlighted. Delegated powers of local self-government bodies and methods of their implementation are defined. The elements of the interaction of certain bodies in the process of exercising delegated powers and methods of monitoring the performance of delegated powers by local self-government bodies are given. Disadvantages and advantages of the interaction of certain bodies in the process of implementing delegated powers are highlighted; ways of improving the above-mentioned interaction are proposed.

***Key words:** interaction with executive bodies, delegated powers, local self-government bodies, control over the implementation of delegated powers, competence of executive bodies of councils.*

Постановка проблеми. Взаємодія – одна з філософських категорій, що відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість, зміни стану або взаємний перехід, а також породження одним об'єктом іншого; взаємодія являє собою вид безпосереднього або опосередкованого, зовнішнього або внутрішнього відношення, зв'язків [3]. Ця категорія відображає вміння ефективно та з повагою співпрацювати з різними суб'єктами чи їх групами, йти на компроміси, досягати консенсусу в прийнятті рішень, брати на себе відповідальність за спільну роботу та враховувати погляди окремих суб'єктів у розв'язанні тих чи інших задач. Відносини взаємодії формуються на основі соціально-орієнтованого, а не трансакційного підходу, метою якого є отримання особистої чи матеріальної вигоди. Органи місцевого самоврядування

виконують ряд повноважень, кожне з яких є вкрай важливим для забезпечення ефективного вирішення питань місцевого значення. Частину з таких повноважень становлять делеговані повноваження, які делегують органом виконавчої влади органу місцевого самоврядування, який має у процесі взаємодії з органом виконавчої влади реалізувати такі повноваження. Таким чином, взаємодія органу місцевого самоврядування з органом виконавчої влади, зокрема, у процесі реалізації делегованих повноважень є вкрай важливою, актуальною сьогодні та потребує дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії інституцій загалом та взаємодії органів місцевого самоврядування та виконавчої влади, зокрема у частині реалізації делегованих повноважень, досліджується у наукових працях Козубовської І., Розлуцької Г., Савко О., Крусяна А., Міщука І., Литвина І., Панчишина Р., Гончарука Н., Буглака Ю. та інших науковців.

Метою наукової статті є дослідження форм взаємодії органів місцевого самоврядування з виконавчими органами, виокремлення способів та інструментів такої взаємодії, зокрема у частині реалізації делегованих повноважень, особливостей нормативно-правового регулювання взаємодії та надання пропозицій до удосконалення визначеного процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Взаємодія закладає основу для соціальних інститутів, організацій і загалом всієї соціальної системи. Без співпраці не розвиватиметься жодна установа, а будь-яка групова поведінка є прикладом взаємодії.

Відповідно, взаємодії у публічно-правовій сфері притаманні наступні ознаки: 1) це спільна робота формально рівних суб'єктів чи їх груп щодо розв'язання тих чи інших задач; 2) метою співпраці є об'єднання зусиль для досягнення соціально-корисного результату; 3) ґрунтується на концепції «загального блага», а не реалізується заради отримання особистої вигоди [11].

Звертаючись до питання взаємодії між органами місцевого самоврядування і органами виконавчої влади, слід, перш за все, розмежовувати взаємодію між представницькими та виконавчими органами місцевого самоврядування, та взаємодію між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади.

У процесі виконання своїх функцій та реалізації повноважень, органи місцевого самоврядування найтісніше взаємодіють саме з місцевими органами виконавчої влади, тобто місцевими державними адміністраціями або виконавчими комітетами рад. Так, згідно з положеннями Конституції України органами місцевого самоврядування є ради та їх виконавчі органи. Згідно зі статтею 118 Конституції України виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій, які призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України, є відповідальними перед ними та підзвітними і підконтрольними органам виконавчої влади вищого рівня, зокрема у частині виконання делегованих повноважень [1; 12].

Організацію, повноваження та порядок діяльності місцевих державних адміністрацій визначає Закон України «Про місцеві державні адміністрації». Зокрема, у статті 1 Закону закріплено, що місцева державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади і входить до системи органів виконавчої влади. Вона здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою [2].

У той же час, місцеве самоврядування є правом та реальною здатністю територіальної громади самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Воно здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи (ст. 140 Конституції України). Відповідно, місцеве самоврядування є публічною владою територіальних громад.

Крусян А. визначає взаємодію органів місцевого самоврядування з місцевими органами виконавчої влади як необхідний, об'єктивно зумовлений, законодавчо визначений зв'язок самостійних органів публічної влади, їх взаємну підтримку, кооперацію управлінських зусиль із метою здійснення узгодженого дієвого й ефективного управління справами (питаннями) місцевого значення у межах Конституції і законів України. При цьому автор наголошує, що їх взаємний зв'язок є очевидним вже в силу того, що вони є органами публічної влади, які виконують спільну функцію – управління на місцях [4, с. 16].

На думку Міщук І. взаємодію між органами державної влади (у даному випадку – органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування) можна охарактеризувати як спільну

діяльність у межах встановленої законодавством компетенції з метою виконання покладених на них повноважень та здійснення контролю за дотриманням законності, прав і свобод людини і громадянина [5, с. 21]. Взаємодією між органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування є співпраця у межах закріплених за ними функцій і повноважень, які вони реалізують відповідно до законодавства, за певними напрямками і у певних формах з метою досягнення встановлених цілей.

Литвин І. вважає, що основними принципами взаємодії органів місцевого самоврядування з місцевими державними адміністраціями є: 1) роздільність предметів відання залежно від юридично-правової природи органу публічного управління; 2) взаємне делегування повноважень; 3) фіксованість самостійності кожного з органів шляхом законодавчого закріплення; 4) можливість судового врегулювання суперечок і розбіжностей, які виникають під час виконання повноважень [6, с. 10].

Під формою у науковій літературі розуміється зовнішній вираз певного явища, пов'язаний з його сутністю. Відповідно, формою взаємодії є її зовнішній прояв, за допомогою якого «розкривається» її зміст. Формами взаємодії у сфері правовідносин, які розглядаються, можуть, наприклад, бути: 1) обмін інформацією, яка може передаватися усно, письмово, шляхом ознайомлення чи передачі документів, які становлять інтерес для сторін (довідки, меморандуми, угоди, договори тощо); 2) обговорення ідей, пропозицій, висновків з метою формулювання спільної думки з того чи іншого питання і досягнення узгодженості щодо заходів, які необхідно вжити для їх вирішення; 3) спільне планування дій, визначення шляхів, засобів і способів їх реалізації; 4) проведення спільних нарад, засідань, конференцій, круглих столів; 5) підготовка доповідей з висвітленням результатів щодо реалізації певного заходу чи завдання.

У свою чергу, Панчишин Р. стверджує, що взаємодія органів місцевого самоврядування з місцевими органами виконавчої влади у сфері формування та реалізації регіональної політики здійснюється у таких формах: створення спільних робочих груп щодо розробки проєктів документів державної регіональної політики; 2) організації та проведенні спільних засідань представників відповідних органів з метою узгодження змісту актів державного регіонального розвитку; 3) організації та проведення громадських слухань, консультацій із територіальною громадою щодо визначення напрямів регіонального розвитку [7, с. 111].

Мішук І. наголошує, що взаємодія між органами місцевої влади може проявлятися у: 1) створенні спеціальних органів на паритетних засадах для реалізації спільних програм й проєктів; 2) проведенні координаційних нарад за участю керівників і посадових осіб відповідних органів; 3) організації заходів щодо планування спільних дій з розподілом обов'язків між учасниками; 4) проведенні науково-практичних семінарів і конференцій з питань удосконалення координаційної взаємодії [5, с. 19].

Гончарук Н. та Прокопенко Л. вважають, що співпраця районних рад і районних державних адміністрацій можлива у формі проведення засідань колегій райдержадміністрацій та президій районних рад, єдиних днів інформування, щотижневих нарад-семінарів виконавчих апаратів райрад і райдержадміністрацій разом із сільськими, селищними головами, де розглядаються актуальні питання сьогодення. Усе це дає можливість скоординувати роботу двох гілок влади на місцях та оперативно приймати рішення, від яких залежить розвиток регіону [8, с. 323].

Більшість науковців, які досліджували питання взаємодії органів місцевого самоврядування з місцевими органами виконавчої влади, зауважують, що згідно чинного законодавства основним механізмом їх співпраці є делегування повноважень від перших до других, що, у свою чергу, призводить до фактичного двовладдя у районах та областях. На їх думку, така взаємодія не відповідає вимогам сьогодення, відповідно до яких необхідно розширити права місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого та регіонального значення [9, с. 111].

Дійсно, згідно з нормами Закону України «Про місцеві державні адміністрації», місцеві державні адміністрації здійснюють повноваження місцевого самоврядування, делеговані їм відповідними радами. Перелік повноважень, які районні, обласні ради делегують відповідним місцевим державним адміністраціям, визначається ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування». Їх нараховується 25, і серед них: підготовка проєктів програм соціально-економічного та культурного розвитку, формулювання пропозицій до них, сприяння інвестиційній діяльності на відповідній території, затвердження маршрутів і графіків руху місцевого пасажирського транспорту, надання висновків щодо проєктів місцевих містобудівних програм відповідних адміністративно-територіальних одиниць, організація охорони, реставрації, використання пам'яток історії та культури, архітектури і містобудування, сприяння розвитку молодіжної інфраструктури тощо.

У той же час, відповідно до положень Конституції України органи місцевого самоврядування отримують окремі повноваження, що фінансуються за рахунок коштів не місцевого, а державного бюджету у порядку, встановленому законом; а також отримують певні об'єкти державної власності (ч. 3 ст. 143 Конституції України).

Повноваження органів місцевого самоврядування також перераховані у Законі України «Про місцеве самоврядування». Цей нормативно-правовий акт визначає компетенцію сільського, селищного, міського голови; районних і обласних рад; виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. Повноваження останніх реалізуються у різних сферах (стратегічного планування; фінансовій чи бюджетній сферах; сфері комунальної власності; комунального обслуговування; будівництва; охорони здоров'я; у сфері земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища; соціального захисту населення; освіти; зовнішньоекономічної діяльності; оборонної роботи; організації та забезпечення цивільного захисту; вирішення питань адміністративно-територіального устрою; реєстрації місця проживання фізичних осіб; забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян; надання безоплатної первинної правничої допомоги; відзначення державними нагородами України; інші повноваження) та поділяються на власні (самоврядні), яких нараховується 67, та делеговані, кількість яких дорівнює 80. Звісно ж, така ситуація є не логічною, особливо враховуючи той факт що розмежування повноважень цих двох систем органів місцевої влади часто є нечітким, а тому багато із них дублюються (16 – повністю і 12 частково).

Мишук І. переконує, що тотожність повноважень органів місцевого самоврядування й місцевих органів виконавчої влади спостерігається у таких сферах: 1) у сфері соціально-економічного і культурного розвитку, планування й обліку: підготовка програм соціально-економічного та культурного розвитку, цільових програм щодо інших питань самоврядування, подання їх на затвердження відповідній раді, організація їх виконання; подання звітів про хід і результати виконання цих програм; 2) у сфері бюджету та фінансів: забезпечення складання балансів фінансових, трудових ресурсів, грошових доходів і видатків, необхідних для управління соціально-економічним і культурним розвитком відповідної території; складання, схвалення і подання на розгляд ради прогнозу відповідного бюджету, складання і подання на затвердження ради проекту відповідного бюджету та забезпечення його виконання; звітування перед відповідною радою про отримані результати фінансової діяльності [5, с. 20-21].

На нашу думку, така ситуація склалася внаслідок наступних причин: недосконалість нормативно-правового врегулювання взаємодії органів місцевої влади; неузгодженість при розподілі повноважень між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування; відсутність законодавчо закріпленої процедури делегування повноважень; втручання органів виконавчої влади у компетенцію органів місцевого самоврядування.

Враховуючи вищезазначене, слід погодитись з твердженням Буглак Ю., що на сьогодні є необхідність визначення напрямів підвищення ефективності взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування в нашій державі, зокрема це стосується взаємодії із органами державної виконавчої влади [10, с. 133].

Висновки. За результатом дослідження форм взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади в Україні, пропонуємо виділяти взаємодію між представницькими та виконавчими органами місцевого самоврядування (радами та їх виконавчими органами), а також взаємодію між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, зокрема у частині реалізації органами місцевого самоврядування делегованих повноважень. Взаємодія між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування має такі форми: нормативно-правову – тобто чітке розмежування повноважень та відповідальності між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади; організаційно-розпорядчу – затвердження на законодавчому рівні порядку та механізму їх взаємодії та усунення дублювання повноважень, зокрема контролю за виконанням делегованих повноважень з боку представницького органу місцевого самоврядування та з боку органів виконавчої влади; прогностичну та планову – розроблення та організація ефективного механізму спільної дії; організаційно-комунікаційну – участь в спільних програмах, перенесення акцентів з контрольної діяльності на співпрацю; методичну – надання методичної та консультативної допомоги; аналітичну – надання аналітичних звітів, висновків, оглядів взаємодії. Разом з тим, запропоновані вище форми взаємодії не обмежують сфери взаємодії між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; більше того така взаємодія є ефективною з точки зору результативності та потребує подальшого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. ст. 141.
2. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09 квіт. 1999 р. № 586-XIV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 20–21, ст. 190.
3. Михайловська, О. В. Наукові підходи до розуміння сутності поняття «взаємодія» в системі «влада-громадськість». *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2021. № 2. С. 71–75. URL: <https://doi.org/10.54929/pmtl-issue2-2021-13>
4. Крусян А. Р. *Взаємодія місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування в Україні* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Нац. ун-т "Одеська юридична академія". Одеса, 1999. 19 с.
5. Міщук І. В. *Взаємодія органів місцевого самоврядування з органами державної влади. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2023. № 61. С. 18–21. С. 21.
6. Литвин І.І. Характер і види взаємодії місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2007. № 4. С. 9–12. С. 10.
7. Панчишин Р. І. Поняття та форми взаємодії органів місцевого самоврядування і місцевих органів виконавчої влади. *Право і суспільство*. 2018. № 6. С. 108–120. С. 111.
8. Гончарук Н.Т., Прокопенко Л.Л. *Взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування: правові та функціональні аспекти. Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 1. С. 321–329. С. С. 323.
9. Панчишин Р. І. Поняття та форми взаємодії органів місцевого самоврядування і місцевих органів виконавчої влади. *Право і суспільство*. 2018. № 6. С. 108–120. С. 111.
10. Буглак Ю. О. Напрями підвищення ефективності взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 3. Том 1. С. 128–133. С. 133.
11. Макаров Г. В. *Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування у межах нової системи територіальної організації влади в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень*. К., 2011. 54 с.
12. Про затвердження Порядку контролю за здійсненням органами місцевого самоврядування делегованих повноважень органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 09 берез. 1999 р. № 339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/339-99-%D0%BF#Text>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.12>

КУЧЕРЕНКО І.Г.

**ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР
КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ****FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES
OF CONTROL AND SUPERVISORY ACTIVITIES IN THE SPHERE
OF PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що держава, що функціонує на керівних засадах верховенства права, зобов'язана виконувати обов'язки перед громадянами не тільки на належному рівні, а й з максимально вигідною пропорцією між витратами та отриманими результатами. Щороку на утримання всього державного апарату, системи публічної служби, а також інших базових потреб функціональності держави витрачаються мільярди державних коштів, лєвова частка яких акумулюється на продукти та зовнішні послуги. Здебільшого саме громадяни сплачуючи податки та збори, фактично забезпечують фінансову незалежність країни, надають їй можливість розпоряджатися публічними фінансами на благо суспільних інтересів. У зв'язку з цим, кожен має знати як, куди й коли публічні фінанси були спрямовані (за винятком державних потреб, транспарентність яких становить загрозу державному суверенітету). Держава має забезпечити це право та гарантувати його охорону. З'ясовано, що стадія оскарження дій та рішень суб'єктів контрольно-наглядової діяльності у сфері публічних закупівель є факультативною та може стосуватись як рішень про початок моніторингу, так і інших дій та рішень суб'єктів контрольно-наглядової діяльності у сфері публічних закупівель. Вона реалізується в судовому порядку (подання позову до суду) або в позасудовому порядку – адміністративному (подання скарги до Антимонопольного комітету України). Зроблено висновок, що адміністративні процедури контрольно-наглядової діяльності у сфері публічних закупівель, незважаючи на окремі свої особливості, в цілому можуть бути віднесені до числа юридичних процесів, що реалізуються через сукупність послідовно змінних стадій. Особливий розвиток наразі має процедура моніторингу, адже опосередковує порядок реалізації контрольно-наглядових способів дотримання учасниками публічних закупівель законодавства на всіх етапах її проведення – планування, конкурсу, аукціону, укладання договору. Стадіями процедури моніторингу закупівлі є: 1) порушення; 2) з'ясування обставин (аналітичний аналіз); 3) складання висновку; 4) перевірка виконання рішення; 5) винесення рішення про притягнення до адміністративної відповідальності чи ні; 6) оскарження дій та рішень суб'єктів контрольно-наглядової діяльності (факультативна стадія).

Ключові слова: моніторинг, адміністративна відповідальність, замовник, оскарження, суд, оскарження.

The relevance of the article lies in the fact that a state operating on the guiding principles of the rule of law is obliged to fulfill its obligations to citizens not only at the proper level, but also with the most favorable ratio between costs and results. Every year, billions of state funds are spent on the maintenance of the entire state apparatus, the public service system, as well as other basic needs for the functionality of the state, the lion's share of which is accumulated on products and external services. For the most part, it is citizens, paying taxes and fees, who actually ensure the financial independence of the country, give it the opportunity to manage public finances for the benefit of public

interests. In this regard, everyone should know how, where and when public finances were directed (with the exception of state needs, the transparency of which poses a threat to state sovereignty). The state must ensure this right and guarantee its protection. It was found that the stage of appealing the actions and decisions of the subjects of control and supervision in the field of public procurement is optional and may concern both decisions on the initiation of monitoring and other actions and decisions of the subjects of control and supervision in the field of public procurement. It is implemented in the judicial procedure (filing a lawsuit in court) or in an out-of-court procedure – administrative (filing a complaint to the Antimonopoly Committee of Ukraine). It was concluded that the administrative procedures of control and supervision in the field of public procurement, despite their individual features, can generally be classified as legal processes that are implemented through a set of successively changing stages. The monitoring procedure is currently undergoing special development, as it mediates the procedure for implementing control and supervision methods of compliance with the legislation by participants in public procurement at all stages of its implementation – planning, competition, auction, conclusion of a contract. The stages of the procurement monitoring procedure are: 1) violation; 2) clarification of circumstances (analytical analysis); 3) drawing up a conclusion; 4) checking the implementation of the decision; 5) making a decision on whether to bring to administrative responsibility or not; 6) appealing the actions and decisions of the subjects of control and supervision activities (optional stage).

Key words: *monitoring, administrative liability, customer, appeal, court, appeal.*

Актуальність теми. Держава, що функціонує на керівних засадах верховенства права, зобов'язана виконувати обов'язки перед громадянами не тільки на належному рівні, а й з максимально вигідною пропорцією між витратами та отриманими результатами. Щороку на утримання всього державного апарату, системи публічної служби, а також інших базових потреб функціональності держави витрачаються мільярди державних коштів, лєвова частка яких акумулюється на продукти та зовнішні послуги. Здебільшого саме громадяни сплачуючи податки та збори, фактично забезпечують фінансову незалежність країни, надають їй можливість розпоряджатися публічними фінансами на благо суспільних інтересів. У зв'язку з цим, кожен має знати як, куди й коли публічні фінанси були спрямовані (за винятком державних потреб, транспарентність яких становить загрозу державному суверенітету). Держава має забезпечити це право та гарантувати його охорону.

Реалізація цього обов'язку зумовила виникнення інституту публічних закупівель як інструменту, що з одного боку, забезпечує функціонування держави; з іншого – надає можливість вітчизняному бізнесу реалізовувати товари та послуги, а також інформувати громадськість про напрямки й обсяги витрат коштів платників податків. Про те, що публічні закупівлі є важливою частиною економічної системи нашої держави свідчать також статистичні дані.

Виклад основного матеріалу. Вироблення та встановлення загальних правил здійснення контролю (нагляду) у різних сферах функціонування держави сприятиме забезпеченню прав приватних осіб у відносинах із суб'єктами публічного адміністрування. Судова практика свідчить про значимість таких правил при вирішенні питання про правомірність або протиправність рішень, дій чи бездіяльності представників влади [1].

У правовій науці процедура – це регламентований юридичною нормою порядок вчинення дій або прийняття рішень у сфері правозастосування. Ключовою у цьому визначенні є категорія «порядок», під яким розуміють сукупність послідовно вчинюваних дій та прийнятих рішень, логічно поєднаних і спрямованих на досягнення певного результату [2]. Дану тезу підтверджують і інші науковці, так Н. Галіцина визначає, що незважаючи на термінологічну тавтологію, всі ці визначення мають низку спільних сутнісних рис: 1) це ряд послідовних дій; 2) всі вони спрямовані на досягнення певного результату [3, с. 166].

Н. Пінкевич, яка, виходячи з визначень, запропонованих науковцями, виділяє такі ознаки управлінських адміністративних процедур: 1) врегульовуються адміністративно-правовими нормами; 2) здійснюються відповідними органами, на які покладаються функції з публічного управління (органи публічної адміністрації, адміністративні органи, органи виконавчої влади, органи публічної влади, суб'єкти нормотворчої та правозастосовної діяльності, державні органи тощо), тобто, суб'єктами публічного адміністрування; 3) представляє собою алгоритм (послідовний

порядок правозастосовної діяльності, порядок дій для досягнення результату), в рамках якого суб'єкти публічного адміністрування приймають владні управлінські рішення чи реалізують повноваження відносно суб'єктів адміністративної процедури, реалізуючи покладені на них функції; 4) метою адміністративних процедур є забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів адміністративної процедури, а не застосування процедурних заходів; 5) прийняті суб'єктами публічного адміністрування рішення мають індивідуальний характер, стосуються конкретних суб'єктів адміністративної процедури; 6) адміністративна процедура завершується прийняттям відповідного нормативного акта [4, с. 234].

Що стосується визначення «адміністративна процедура», то в Законі України «Про адміністративну процедуру» під адміністративною процедурою розуміють визначений законом порядок з розгляду та вирішення справи [5]. Тобто в основі лежить те, що для здійснення адміністративного провадження повинен законодавством визначений порядок його здійснення.

У науковій літературі під адміністративною контрольно-наглядовою процедурою розуміють встановлений законом порядок здійснення суб'єктами публічного адміністрування перевірок діяльності підконтрольних осіб на їх відповідність вимогам чинного законодавства і застосування заходів реагування у разі виявлення порушень [1]. Контрольно-наглядові провадження (процедури) є способом захисту багатьох публічних інтересів. До таких можна віднести: контрольні заходи у сфері економіки, що здійснюються Антимонопольним комітетом України (далі – АМКУ) та покликани захищати публічний інтерес у підтримці й розвитку економічної конкуренції; заходи з контролю якості й безпеки лікарських засобів і контроль за відповідністю лікарських призначень медичним стандартам і протоколам, що здійснюються Державною службою України з лікарських засобів і контролю за наркотиками та захищають публічний інтерес в якісному та безпечному медичному обслуговуванні; покликаний захищати публічний інтерес у збереженні безпечного та здорового довкілля контроль за відповідністю господарської діяльності вимогам екологічної безпеки, який є функцією Державної екологічної інспекції України й органів спеціальної компетенції, що здійснюють управління у сфері використання окремих природних ресурсів і природних об'єктів тощо [6].

Не вдаючись у дискусію з приводу використання терміну «контрольно-наглядові процедури», ми у своєму дослідженні будемо використовувати термін «адміністративна процедура контрольно-наглядової діяльності у сфері публічних закупівель».

Аналіз світової досвіду застосування різних закупівельних процедур і способів проведення закупівель показує, що однією з найбільш ефективних і якісних форм організації закупівель товарів і послуг є проведення відкритих конкурсів (тендерів). Тендерний відбір становить основу публічних закупівель в переважній більшості розвинених країн. Для всіх країн-членів ООН і Всесвітньої торгової організації (далі – ВТО) рекомендуються Правила закупівель ООН і ВТО, головним методом яких є конкурсні процедури [7].

Назва вище адміністративна процедура контрольно-наглядової діяльності у сфері публічних закупівель, незважаючи на окремі свої особливості, в цілому може бути віднесена до числа юридичних процесів, що реалізуються через сукупність послідовно змінних стадій. Особливий розвиток наразі мають моніторингові процедури, адже опосередковують порядок реалізації контрольно-наглядових способів дотримання учасниками публічних закупівель законодавства на всіх етапах її проведення – планування, конкурсу, аукціону, укладання договору тощо.

На підтвердження того, що моніторинг публічних закупівель є адміністративною процедурою контрольно-наглядової діяльності у сфері публічних закупівель зазначимо наступне: 1) спрямованість процедури моніторингу закупівель на реалізацію публічно значущої задачі – недопущення порушень законодавства при задоволенні державної (муніципальної) потреби; 2) наявність послідовно змінюючих одна одну стадій, що забезпечують досягнення власного проміжного документально фіксованої результату, 3) наявність сукупності диференційованих адміністративних актів, носять проміжний або підсумковий характер, 4) закріплення адміністративного способу захисту прав невіддільних суб'єктів. Крім підсумкових і проміжних адміністративних актів, прийнятих в процесі державних закупівель, виділяються акти, що забезпечують контроль за їх здійснення (рішення про початок моніторингу закупівель, акти ревізій, перевірок тощо) [8].

Погоджуючись зі сприйнятою на сьогодні науковою позицією щодо поділу адміністративних процедур за суб'єктом (напрямом) ініціативи на «заявні» та «втручальні» [8], ми вважаємо, що адміністративні процедури контрольно-наглядової діяльності у сфері публічних закупівель як різновид адміністративних процедур, а саме процедуру моніторингу закупівель необхідно розглядати саме на підставі такого розподілу, враховуючи специфіку правовідносин моніторингово-го процесу.

Де заявна процедура, це процедура, що розпочинається з настанням юридичних фактів – подання за виключним волевиявленням (як учасників публічних закупівель, так і представників громадського контролю) відповідних електронних повідомлень на сайті «ProZorro» та прийняття відповідних адміністративних актів центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю (Державною аудиторською службою України), та його міжрегіональними територіальними органами. Втручальна процедура моніторингу у сфері публічних закупівель схарактеризована як дії суб'єктів контролюно-наглядової діяльності, що здійснюються виключно за наявності однієї чи декількох підстав передбачених у ч. 2 ст. 8 Закону України «Про публічні закупівлі», в рамках своїх повноважень визначених в нормативно-правових актах, що оформлюються відповідними адміністративними актами.

Процедура моніторингу закріплена в Законі України «Про публічні закупівлі», взагалі вказаний закон під моніторингом процедури закупівлі розуміє, аналіз дотримання замовником законодавства у сфері публічних закупівель під час проведення процедури закупівлі, укладення договору про закупівлю та протягом його дії з метою запобігання порушенням законодавства у сфері публічних закупівель [9]. А деталізується в інших підзаконних актах, наприклад, в Регламенті Рахункової палати, який затверджений рішенням Рахункової палати від 28 серпня 2018 р. № 22-7 [10]; наказі Міністерства фінансів України 08.09.2020 р. № 552 «Про затвердження форми висновку про результати моніторингу процедури закупівлі та порядку його заповнення» [11] тощо.

Аналіз статистичних даних показав, що абсолютна більшість тендерів щодо яких ДАСУ здійснює моніторинги, усе ж таки мають порушення. Так само й абсолютна більшість замовників, щодо закупівель яких проводяться моніторинги, дійсно допускають порушення. Якщо зосередитися лише на самому процесі моніторингу, можна зробити висновок, що в більшості випадків аудитори виявляють порушення досить професійно й результативно.

Процедура моніторингу публічних закупівель як будь-яка адміністративна процедура має свою внутрішню структуру, яку складає сукупність взаємопов'язаних елементів – стадій, здійснення яких, за вірним висловленням Н. Губерської визначається логікою адміністративно-процедурної діяльності [12, с. 12]. К. Нестеренко вказує, що завдяки визначенню конкретних стадій можна окреслити коло питань, які потребують вирішення на кожній стадії, дії, які вчиняють учасники процедури, проміжне рішення, яке приймається при закінченні відповідної стадії і т.ін. [13, с. 7].

Стосовно наукового аналізу діяльнісної структури адміністративної процедури маємо зазначити, що в академічних колах не вироблено єдиного підходу до цього питання; у найбільш загальному вигляді адміністративно-контрольне провадження можна розглядати як сукупність таких стадій: 1) стадія підготовки, у межах якої збирається інформація про фактичний стан діяльності об'єкта контролю, розробляється план проведення контрольних заходів, їхнього ресурсного забезпечення, визначаються напрями взаємодії між суб'єктами контрольної діяльності, проводяться необхідні підготовчі дії (готуються документи, направляються запити тощо); 2) аналітична стадія, під час якої встановлюється відповідність діяльності об'єкта контролю, що піддана контролю, чинному законодавству. У межах цієї стадії порівнюється реальний стан речей із правилами, установленими чинним законодавством; 3) стадія ухвалення рішення (підготовки акта, висновку тощо) за результатами аналітичної діяльності, доведення його до адресата; 4) стадія перевірки виконання рішення, під час якої визначається ступінь виконання правових вимог, передбачених у рішенні [14]. Крім вказаних стадій, на нашу думку, необхідно доповнити ще однією факультативною стадією – оскарження дій та рішень суб'єктів контролюно-наглядової діяльності у сфері публічних закупівель.

Початковою стадією процедури моніторингу закупівель є порушення моніторингу закупівель. Процедура моніторингу може розпочатися на основі декількох підстав одночасно. Наприклад, двох, трьох чи навіть усіх п'яти. Зауважимо, що інформація про підстави моніторингу вводиться вручну, а не формується автоматично (окрім інформації про ризик-індикатори). Тому через людський фактор можливі деякі неточності в інформації. Залежно від підстав порушення виявляти в 75–97% закупівель з моніторингом. Частково такий високий показник можна пояснити тим, що аудитори здійснюють так званий «премоніторинг». Його мета – оцінити вірогідність того, що в закупівлі з підозрою на порушення все ж таки буде виявлено порушення, і відкинути ті закупівлі, де з високою вірогідністю порушення відсутні, незважаючи на наявні ознаки [15].

В «ProZorro» працює система, яка автоматично шукає підозрілі закупівлі та відправляє їх на моніторинг ДАСУ. Це дозволяє аудиторам виявляти недобросовісних державних Замовників на ранніх стадіях закупівлі та боротися із тендерними правопорушеннями. Проте із прийняттям

Закону № 4738-д повноваження ДАСУ у сфері моніторингу закупівель розширилися. Закон зобов'язав замовників реагувати на рекомендації і зауваження в обов'язковому порядку. Технічно це стало можливим завдяки появі в «ProZorro» електронного кабінету ДАСУ, через який здійснюється моніторинг публічних закупівель. В електронний кабінет інтегрована система ризик-індикаторів. Вона моніторить всі закупівлі та у разі виявлення підозрілих тендерів автоматично надсилає їх на перевірку державним аудиторам. Система реагує на 35 ризик-індикаторів [16], які були визначені у Переліку автоматичних індикаторів ризиків, який затверджений наказом Міністерства фінансів України 28 жовтня 2020 року № 647 [17].

Рішення про початок моніторингу закупівлі приймає керівник/заступник керівника (або уповноважена керівником особа) територіального органу ДАСУ. Рішення про початок моніторингу оприлюднюється в «ProZorro» протягом 2 робочих днів територіальним органом ДАСУ із зазначенням наступної інформації: номер оголошення про проведення конкурентної процедури закупівлі; та/або номер повідомлення про намір укласти договір про закупівлю у разі застосування переговорної процедури закупівлі; опис підстав для здійснення моніторингу закупівлі [9]. Друга стадія – аналітична, для аналізування даних, що свідчать про ознаки порушень, ДАСУ може використовувати наступні джерела: інформація з «ProZorro»; інформація з єдиних державних реєстрів; інформація з баз даних, відкритих для доступу ДАСУ; дані органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, замовників та постачальників у процедурах закупівель, що можуть бути отримані територіальними органами ДАСУ [16].

Термін проведення моніторингу не може перевищувати 15 робочих днів з наступного робочого дня від дати оприлюднення рішення про початок моніторингу закупівлі в «ProZorro». Під час моніторингу територіальний орган ДАСУ має право через систему «ProZorro» запитувати у Замовника пояснення (інформацію, документи) щодо прийнятих рішень та/або вчинених дій чи бездіяльності, які є предметом дослідження в рамках моніторингу процедури закупівлі. Протягом 3 робочих днів з дня оприлюднення запиту про надання пояснень Замовник повинен надати відповідні пояснення (інформацію, документи) в електронному вигляді через особистий кабінет на майданчику. До того ж, в межах цього терміну Замовник має право з власної ініціативи надавати такі пояснення [16].

За результатами проведеного моніторингу посадова особа територіального органу ДАСУ складає та підписує висновок про результати моніторингу закупівлі (далі – висновок), отже процедура моніторингу закупівель переходить в наступну стадію – складання висновку. Вказаний висновок затверджується керівником/заступником керівника територіального органу ДАСУ. Форма висновку про результати моніторингу процедури закупівлі та порядку його заповнення, затверджений наказом Міністерства фінансів України 08.09.2020 р. № 552 [17], який оприлюднюється в «ProZorro» протягом 3 робочих днів з дня його складання.

У висновку обов'язково зазначаються: 1) найменування замовника, місцезнаходження, код ЄДРПОУ; 2) назва предмета закупівлі із зазначенням коду за Єдиним закупівельним словником та очікувана вартість; 3) унікальний номер оголошення про проведення конкурентної процедури закупівлі, присвоєний електронною системою закупівель, та/або унікальний номер повідомлення про намір укласти договір про закупівлю у разі застосування переговорної процедури закупівлі; 4) опис порушень; 5) зобов'язання щодо їх усунення. У висновку може зазначитися додаткова інформація, визначена територіальним органом ДАСУ. Якщо за результатами моніторингу закупівлі не виявлено порушень, у висновку зазначається інформація про їх відсутність. Якщо під час моніторингу, за результатами якого виявлено ознаки порушення, було відмінено тендер чи визнано його таким, що не відбувся, орган ДАСУ зазначає опис порушення без зобов'язання щодо усунення такого порушення. Якщо за результатами моніторингу процедури закупівлі виявлено ознаки порушення законодавства, вжиття заходів щодо яких не належить до компетенції органу ДАСУ, про це письмово повідомляються відповідні державні органи [16].

Наступна стадія – це перевірка ДАСУ виконання Замовником факту усунення виявлених порушень.

У разі підтвердження територіальним органом ДАСУ факту усунення Замовником порушень через «ProZorro» протягом 5 робочих днів з дня оприлюднення відповідної інформації в «ProZorro», службова (посадова) особа замовника та/або уповноважена особа замовника не притягається до адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері закупівель з порушень, що були усунуті замовником відповідно до висновку [16].

Наступна стадія процедури моніторингу закупівлі – винесення рішення про притягнення чи не притягнення до адміністративної відповідальності Замовника. Так, факт підтвердження

ДАСУ усунення порушень, означає, що Замовник не буде пригнугий до адміністративної відповідальності за порушення, які були виявленні.

Якщо ж Замовник не усунув визначене у висновку порушення, що призвело до невиконання ним вимог, передбачених цим Законом, а також висновок не оскаржено до суду, орган ДАСУ після закінчення строку на оскарження до суду, за результатами моніторингу вчиняє дії щодо притягнення до адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері публічних закупівель. Номер протоколу зазначається в електронній системі закупівель наступного робочого дня з дня складання протоколу, а також зазначаються дата та номер відкриття провадження у справі протягом наступного робочого дня з дня отримання інформації про відкриття такого провадження [16].

Факультативна стадія – оскарження дій і рішень суб'єктів контрольно-наглядової діяльності, може відбутися як на рішення про початок моніторингу так і на інші дії і рішення.

У разі незгоди Замовника з інформацією, викладеною у висновку, він має право оскаржити висновок до суду протягом 10 робочих днів з дня його оприлюднення, про що зазначається в електронній системі закупівель протягом наступного робочого дня з дня оскарження висновку до суду. Замовник зазначає в електронній системі закупівель про відкриття провадження у справі протягом наступного робочого дня з дня отримання інформації про відкриття такого провадження та номер такого провадження [16].

Якщо АМКУ прийнято до розгляду скаргу, територіальний орган ДАСУ не приймає рішення про початок моніторингу закупівлі щодо тих порушень/обставин/підстав, які були або є предметом розгляду АМКУ, незалежно від прийнятого АМКУ рішення щодо таких порушень/обставин/підстав. Якщо АМКУ прийнято до розгляду скаргу, після прийняття рішення про початок моніторингу закупівлі чи після опублікування висновку: 1) протягом наступного робочого дня з дня розміщення скарги керівник/заступник керівника територіального органу ДАСУ до моменту опублікування рішення АМКУ зупиняє своє рішення з відповідним повідомленням в «ProZorro»; 2) Замовник до моменту опублікування рішення АМКУ зупиняє виконання зобов'язань щодо усунення порушень у висновку щодо тих порушень/обставин/підстав, які стали предметом розгляду АМКУ, з відповідним повідомленням в «ProZorro» [18].

Після оприлюднення рішення АМКУ Замовник усуває ті порушення, що наведені у висновку ДАСУ, що не були предметом розгляду АМКУ. У разі оскарження до суду рішення АМКУ – рішення про початок моніторингу закупівлі не приймається щодо тих порушень/обставин/підстав, які були або є предметом судового розгляду. У разі наявності підстав для моніторингу, які не були предметом розгляду АМКУ та/або оскарження у судовому порядку рішення АМКУ, рішення про початок моніторингу закупівлі щодо інших ознак порушень приймається після оприлюднення рішення АМКУ на prozorro.gov.ua або після набрання рішенням суду законної сили [18].

Отже, стадія оскарження дій та рішень суб'єктів контрольно-наглядової діяльності у сфері публічних закупівель є факультативною та може стосуватись як рішень про початок моніторингу, так і інших дій та рішень суб'єктів контрольно-наглядової діяльності у сфері публічних закупівель. Вона реалізується в судовому порядку (подання позову до суду) або в позасудовому порядку – адміністративному (подання скарги до Антимонопольного комітету України).

Висновки. Отже, адміністративні процедури контрольно-наглядової діяльності у сфері публічних закупівель, незважаючи на окремі свої особливості, в цілому можуть бути віднесені до числа юридичних процесів, що реалізуються через сукупність послідовно змінних стадій. Особливий розвиток наразі має процедура моніторингу, адже опосередковує порядок реалізації контрольно-наглядових способів дотримання учасниками публічних закупівель законодавства на всіх етапах її проведення – планування, конкурсу, аукціону, укладання договору. Стадіями процедури моніторингу закупівлі є: 1) порушення; 2) з'ясування обставин (аналітичний аналіз); 3) складання висновку; 4) перевірка виконання рішення; 5) винесення рішення про притягнення до адміністративної відповідальності чи ні; 6) оскарження дій та рішень суб'єктів контрольно-наглядової діяльності (факультативна стадія).

Список використаних джерел:

1. Гаркуша Л. С. Контрольно-наглядова процедура. *Журнал східноєвропейського права*, 2019. № 63. С. 205-210.
2. Бойко І. В. О. Т. Зима, О. М. Соловйова. Адміністративна процедура. Харків: Право, 2017. 132 с.
3. Галіцина Н. В. Адміністративна процедура як інститут адміністративного процесу. *Форум права*, 2010. № 4. С. 163-177.

4. Пінкевич Н. С. Адміністративно-правове забезпечення поведження з відходами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 289 с.
5. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX.
6. Золотухіна Л. О. Захист публічного інтересу у адміністративному порядку: перспективи удосконалення чинного законодавства України. *Право і суспільство*, 2019. № 4. С. 185-191.
7. UN Procurement Practitioner's Handbook (PPH). UN, 2017. URL: <https://www.ungm.org/Shared/KnowledgeCenter/Pages/PPH2>
8. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України. Автор–упор. В. П. Тимошук. К.: Факт, 2003. 496 с.
9. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII.
10. Регламент Рахункової палати: рішення Рахункової палати від 28.08.2018 р. № 22-7.
11. Про затвердження форми висновку про результати моніторингу процедури закупівлі та порядку його заповнення: Наказ Міністерства фінансів України від 08.09.2020 р. № 552.
12. Губерська Н. Л. Стадії адміністративних процедур: поняття та види. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2015. Серія Право. Вип. 32. Т. 3. С. 11–16.
13. Нестеренко К. О. Стадії процедури набуття статусу біженця в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 4. С. 6–10.
14. Золотухіна Л. О. Захист публічного інтересу у адміністративному порядку: перспективи удосконалення чинного законодавства України. *Право і суспільство*, 2019. № 4. С. 185-191.
15. Тимофеюк А. Публічні закупівлі для новеньких. Transparency International Ukraine, 2020. URL: <https://ti-ukraine.org/blogs/publiczni-zakupivli-dlya-novenkyh/>
16. Кулик Л. Робота системи ризик-індикаторів та моніторинг ДАСУ. PROZORRO ІН-ФОБОКС, 01.04.2019. URL: <https://infobox.prozorro.org/updates/robo-ta-sistemi-rizik-indikatoriv-ta-monitoring-dasu>
17. Перелік автоматичних індикаторів ризиків: наказ Міністерства фінансів України від 28.10.2020 р. № 647. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1285-20#n4>
18. Моніторинг державної аудиторської служби України (ДАСУ), 2020. URL: <https://infobox.prozorro.org/articles/uvaga-monitoring-abo-perevirki-po-novomu-derzhavnoji-auditorskoji-sluzhbi-ukrajini-dasu>

ВИДИ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

TYPES OF MATERIAL LIABILITY OF STATE SERVANTS

Стаття присвячена дослідженню видів матеріальної відповідальності державних службовців. Встановлено, що матеріальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності державних службовців, законодавче оформлення якої завершилось з прийняттям Закону України «Про державну службу» 2015 р. Виокремлено властиві матеріальній відповідальності особливості, зокрема такі, як: можливість притягнення до неї державних службовців незалежно від притягнення до інших видів юридичної відповідальності, зокрема дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної, та компенсування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державного службовця під час здійснення ними своїх повноважень.

Запропоновано поділ матеріальної відповідальності державних службовців у залежності від спрямованості та правового регулювання на: 1) загальну – визначається положеннями законодавства про працю та передбачає відшкодування шкоди, завданої державним службовцем органу державної влади, у якому здійснюється проходження служби та може бути повною (застосовується у повному розмірі шкоди, заподіяної з вини державного службовця державному органу) та обмеженою (застосовується у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку); 2) спеціальну – визначається положеннями законодавства про державну службу та настає у випадку заподіяння матеріальної та моральної шкоди фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних службовців під час здійснення ними своїх повноважень, та може бути повною (застосовується за загальним правилом у повному обсязі шкоди, заподіяної державі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків) і частковою (застосовується за наявності відповідних обставин, у зв'язку з якими повне відшкодування державним службовцем шкоди буде необґрунтованим), а також застосовуватись у досудовому (у всіх випадках відшкодування шкоди, заподіяної державі державним службовцем) та судовому (у разі невідшкодування шкоди у досудовому порядку шляхом звернення керівника державної служби з позовом до суду, який розглядається за правилами адміністративного судочинства) порядках.

Запропоновано внести зміни до положень ч. 2 ст. 81 Закону України «Про державну службу» шляхом виключення слова «також».

Ключові слова: матеріальна відповідальність, державна служба, державний службовець, законодавство про державну службу, матеріальна шкода, моральна шкода.

The article is devoted to the study of the types of material liability of state servants. It is established that material liability is one of the types of legal liability of state servants, the legislative registration of which was completed with the adoption of the Law of Ukraine "On State Service" in 2015. The peculiarities inherent in material liability are highlighted, in particular, such as the possibility of bringing state servants to it regardless of bringing them to other types of legal liability, in particular disciplinary, administrative or criminal, and compensation for material and moral damage caused to individuals and legal entities by illegal decisions, actions or inaction of a state servant during the exercise of their powers.

It is proposed to divide the material liability of state servants depending on the focus and legal regulation into: 1) general – provided for by the provisions of labor legislation and provides for compensation for damage caused by a state servant to the state body in which state service is carried out and can be full (applied in the full amount of damage caused through the fault of the state servant to the state body) and limited (applied in the amount of direct actual damage, but not more than his average monthly earnings); 2) special – provided for by the provisions of the legislation on state service and occurs in the event of causing material and moral damage to individuals and legal entities by illegal decisions, actions or inaction of state servants during the exercise of their powers, and can be full (applied as a general rule to the full extent of the damage caused to the state as a result of improper performance of official duties by them) and partial (applied in the presence of relevant circumstances in connection with which full compensation for damage by a state servant would be unjustified), as well as applied in pre-trial (in all cases of compensation for damage caused to the state by a state servant) and judicial (in the event of failure to compensate for damage in the pre-trial procedure by filing a lawsuit with the court of the head of the state service, which is considered according to the rules of administrative justice) procedures.

It is proposed to amend the provisions of Part 2 of Article 81 of the Law of Ukraine "On State Service" by deleting the word "also".

Key words: *material liability, state service, state servant, state service legislation, material damage, moral damage.*

Вступ. Матеріальна відповідальність як один із видів юридичної відповідальності, до яких може бути притягнуто державного службовця, вимагає: по-перше, належного правового регулювання, з упорядкуванням підстав, порядку та умов, за наявності яких державного службовця може бути притягнуто до неї, та, по-друге, формування правозастосовної практики.

Тривалий час матеріальна відповідальність державних службовців, як вид юридичної відповідальності, залишалась не тільки нормативно неврегульованою на рівні профільного закону, але й не недооцінена в правозастосовній практиці. Зазначене обумовило те, що цей вид юридичної відповідальності майже не застосовувався до державних службовців. Разом з тим, властиві матеріальній відповідальності особливості, зокрема такі, як: можливість притягнення до неї державних службовців незалежно від притягнення до інших видів юридичної відповідальності, зокрема дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної, та компенсування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державного службовця під час здійснення ними своїх повноважень, свідчать про необхідність її більш ефективного застосування на практиці.

Класифікація, як відомо, є обов'язковою під час дослідження будь-якого явища, оскільки дозволяє всебічно розкрити його зміст, згрупувати ознаки та підкреслити притаманні особливості. Не є виключенням і матеріальна відповідальність державних службовців, виокремлення видів якої сприятиме впорядкуванню законодавчо визначених підстав матеріальної відповідальності та визначенню стану законодавчого регулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відносини, що складаються під час вступу, проходження та припинення державної служби, у тому числі щодо притягнення державних службовців до матеріальної відповідальності, досліджували Л. Р. Біла-Гіунова, А. І. Берлач, Ю.С. Даниленко-Негара, О. О. Єрмак, С. В. Ківалов, Т. О. Коломонець, В. К. Колпаков, А. Ю. Коротких, В. Л. Костюк, Р. В. Негара, Д. В. Приймаченко, А. М. Соцький, О. М. Стець та ін. Проте, види матеріальної відповідальності державних службовців залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення видів матеріальної відповідальності державних службовців та їх характеристика за чинним законодавством про державну службу.

Результати дослідження. Матеріальній відповідальності державних службовців присвячено положення ст. ст. 80–82 глави 3 розділу VIII «Дисциплінарна та матеріальна відповідальність державних службовців» Закону України «Про державну службу» (далі – Закон) [1]. Слід зазначити, що нормами Закону уперше передбачено положення щодо відшкодування майнової та моральної шкоди державними службовцями під час здійснення ними своїх повноважень [2, с. 510], оскільки попередні профільні Закони України «Про державну службу» 1993 р. [3] та 2011 р. [4] не містили приписи щодо врегулювання зазначених питань. У контексті порівняння положень Закону та Закону України «Про державну службу» 2011 р. [4] слід відмітити зміну

підходу як до змістовного врегулювання, так і до структурного розміщення положень, присвячених матеріальній відповідальності. Якщо у Законі 2011 р. поняття «матеріальна відповідальність» взагалі не вживалось (використовувалось поняття «майнова шкода»), а ст. 60, присвячена відшкодуванню шкоди державним службовцем розташовувалась у розділі VIII «Дисциплінарна та майнова відповідальність державного службовця», то в Законі матеріальну відповідальність державних службовців було не тільки формалізовано, а й виділено у окремий підрозділ.

У зв'язку з цим, саме з прийняттям Закону завершилось законодавче оформлення матеріальної відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності державних службовців.

Аналіз положень ст. ст. 80–82 Закону [1], які присвячено матеріальній відповідальності державних службовців, дозволяє виокремити такі види матеріальної відповідальності державних службовців.

(1) У залежності від розміру відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок неналежного виконання державним службовцем посадових обов'язків, матеріальна відповідальність державних службовців поділяється на повну та часткову¹.

Повна матеріальна відповідальність передбачає відшкодування державним службовцем шкоди, заподіяної державі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків, у повному обсязі. Цей вид матеріальної відповідальності державних службовців застосовується за загальним правилом, оскільки ч. 1 ст. 80 Закону передбачено, що державний службовець зобов'язаний відшкодувати державі шкоду, заподіяну внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків [1], тобто презюмується обов'язковість відшкодування у повному обсязі заподіяної шкоди.

Визначення розміру шкоди, яка повинна бути відшкодована дорівнює матеріальній та моральній шкоді, заподіяній внаслідок неналежного виконання державним службовцем посадових обов'язків, та яка була відшкодовано за рахунок держави. Іншими словами, враховуючи зміст положень ч. 1 ст. 80 та ч. 1 ст. 81 Закону, якщо державним службовцем під час виконання посадових обов'язків було заподіяно шкоду особі, і це встановлено, наприклад рішенням суду, така шкода відшкодовується державою. У свою чергу, державний службовець зобов'язаний відшкодувати державі попередньо відшкодовану державою шкоду особі, якій її було завдано. Очевидно, що при цьому держава прагне лише компенсувати понесені витрати на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок неналежного виконання державним службовцем посадових обов'язків, за рахунок такого державного службовця.

В цьому аспекті незрозумілим видається положення ч. 2 ст. 81 Закону, відповідно до якого «шкодою, заподіяною державним службовцем державі, є також виплачене державою відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем третій особі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків» [1]. Використання в цій нормі поняття «також» свідчить про те, що до шкоди, заподіяної державним службовцем державі, може включатись й щось інше, аніж виплачене державою відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем третій особі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків.

Окрім того, що це заперечується положеннями ч. 1 ст. 80 та ч. 1 ст. 81 Закону, це також не відповідає меті матеріальної відповідальності державних службовців – компенсувати понесені державою витрати. З іншого боку, відсутні правові підстави зарахування до шкоди, яка заподіяна державним службовцем державі та відповідно має бути відшкодована ним інших сум, ніж ті, що були виплачені державою у якості відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем третій особі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків. Враховуючи це, необхідно внести зміни до положень ч. 2 ст. 81 Закону шляхом виключення слова «також».

Часткова матеріальна відповідальність – застосовується до державних службовців за наявності відповідних обставин та передбачає відшкодування шкоди у меншому розмірі ніж її було заподіяно. Безпосередньо цей вид матеріальної відповідальності у положеннях Закону не зазначається, але опосередковано його передбачено положеннями ч. 4 ст. 80 Закону, згідно з якими під час визначення розміру відшкодування враховуються майнове становище державного службовця, співвідношення розміру заподіяної шкоди до його заробітної плати, ризик виникнення шкоди, досвід державної служби, надані державному службовцю накази (розпорядження), а також інші обставини, у зв'язку з якими повне відшкодування державним службовцем шкоди

¹ Доцільним є вжиття саме терміну «часткова», а не наприклад, терміну «обмежена», оскільки у даному випадку йдеться про неповне (часткове від загального обсягу) відшкодування державним службовцем шкоди, а обмежена матеріальна відповідальність передбачає існування певної межі відшкодування шкоди.

буде необґрунтованим [1]. У науково-практичній літературі слушно підкреслюється, що ця норма статті обґрунтовується тим, що посади державної служби не є ідентичними, тобто вони різняться за обсягом покладених посадових обов'язків (навантаженням), рівнем відповідальності за належність їхнього виконання і ризиком виникнення шкоди, а також за розмірами посадових окладів [5, с. 635].

Слід також звернути увагу на те, що ч. 4 ст. 80 Закону передбачає примірний перелік таких обставин і, при цьому важливо зазначити, що цей перелік не є вичерпним [2, с. 514], оскільки під час визначення розміру відшкодування можуть враховуватись також інші обставини, у зв'язку з якими повне відшкодування державним службовцем шкоди буде необґрунтованим. В літературі прикладами таких обставин зазначається, якщо державним службовцем, який заподіяв шкоду, є мати-одиначка, що виховує кількох дітей за відсутності додаткових джерел доходів, то стягнення усієї суми заподіяної шкоди може розглядатись як несправедливе [5, с. 635]. Видається, що такими іншими обставинами можуть бути: наявність у особи інвалідності, статусу учасника бойових дій, перебування на утриманні державного службовця неповнолітніх дітей тощо.

Окрім невичерпності, передбаченому ч. 4 ст. 80 Закону переліку обставин також властиво використання оціночних понять, що вочевидь спрямовано на охоплення усіх можливих ситуацій, які можуть виникати на практиці, але відсутність умов їх застосування здатне призвести до безмежного розсуду, що є неприпустимим.

(2) У залежності від порядку відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок неналежного виконання державним службовцем посадових обов'язків, необхідно виокремити матеріальну відповідальність державних службовців яка застосовується в досудовому та судовому порядках.

Досудовий порядок першочергово застосовується у всіх випадках відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок неналежного виконання державним службовцем посадових обов'язків. У науково-практичній літературі стосовного досудового порядку відшкодування шкоди зазначається, що механізм добровільного відшкодування шкоди державним службовцем має бути обов'язково використаним керівником державної служби в органі [5, с. 637].

Судовий порядок відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем державі застосовується у разі невідшкодування шкоди у досудовому порядку, оскільки відповідно до положень ч. 4 ст. 82 Закону у разі ненадання державним службовцем відповіді на пропозицію про добровільне відшкодування шкоди, відмови від відшкодування шкоди чи невідшкодування шкоди до зазначеного у пропозиції строку керівник державної служби може звернутися з позовом про таке відшкодування до суду [1].

У першу чергу слід звернути увагу на юрисдикцію, в якій повинні вирішуватись спори про відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем державі. Велика Палата Верховного Суду в постанові від 05.12.2018 у справі № 818/1688/16 [6], з метою встановлення чіткого критерію визначення юрисдикції спорів щодо відшкодування шкоди/стягнення збитків, завданих особою, яка перебуває або перебувала на посадах, віднесених до державної або публічної служби, за позовом суб'єкта владних повноважень, відступила від своїх попередніх висновків та визначила, що указані спори підлягають вирішенню в порядку адміністративного судочинства як такі, що пов'язані з питаннями реалізації правового статусу особи, яка перебуває на посаді публічної служби, від моменту її прийняття на посаду і до звільнення з публічної служби, зокрема, й питаннями відповідальності за рішення, дії чи бездіяльності на відповідній посаді, що призвели до завдання шкоди/збитків, навіть якщо притягнення її до відповідальності шляхом подання відповідного позову про стягнення такої шкоди/збитків відбувається після її звільнення з державної служби [6]. Таким чином, позови про відшкодування шкоди вирішуються за правилами адміністративного судочинства.

Важливим у контексті дотримання вимог до позовної заяви, передбачених п. 6 ч. 5 ст. 160² Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [7], а також прийняття її до розгляду судом, згідно з п. 4 ч. 4 ст. 169³ КАС України [7], є вжиття заходів досудового врегулювання

² В п. 6 ч. 5 ст. 160 Кодексу адміністративного судочинства України передбачається, що в позовній заяві зазначаються відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору – у випадку, якщо законом встановлений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору.

³ В п. 4 ч. 4 ст. 169 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що позовна заява повертається позивачеві, якщо позивач не надав доказів звернення до відповідача для досудового врегулювання спору у випадках, в яких законом визначено обов'язковість досудового врегулювання, або на момент звернення позивача із позовом не сплив визначений законом строк для досудового врегулювання спору.

спору, у випадку з матеріальною відповідальністю – це застосування досудового порядку відшкодування шкоди. У літературі з цього приводу слушно відзначається, що звернення керівника державної служби до суду щодо примусового відшкодування шкоди, заподіяної державі державним службовцем є можливим тільки після використання ним механізму добровільного відшкодування такої шкоди державним службовцем, тобто йдеться про те, що керівник державної служби не може відразу звернутися до суду за примусовим стягненням завданої шкоди [2, с. 516].

Примітним є те, що звернення до судового порядку відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем державі, є його позиціонування як права керівника державної служби, оскільки згідно з положеннями ч. 4 ст. 82 Закону керівник державної служби може звернутися з позовом про таке відшкодування до суду.

У Науковому висновку щодо меж дискреційного повноваження суб'єкта владних повноважень та судового контролю за його реалізацією, оприлюдненого Верховним Судом стосовно термінів, що використовуються законодавцем для наділення суб'єкта владних повноважень дискреційним повноваженням, зазначається, що законодавець, наділяючи суб'єкта владних повноважень дискреційним повноваженням, вживає дієслово «може», однак підкреслюється, що про наявність дискреції можна стверджувати лише тоді, коли гіпотеза норми, що є підставою дискреції, чітко формулює уповноваження на здійснення вибору, а диспозиція передбачає принаймні два варіанти на вибір [8]. З урахуванням цього, системний аналіз положень ст. 80-82 Закону свідчить про те, що вжите у ч. 4 ст. 82 Закону слово «може» передбачає не наявність у керівника державної служби дискреції (звернутися або не звертатися до суду з позовом про відшкодування шкоди), а лише констатує наявність у керівника державної служби такого повноваження, яке повинно бути реалізовано у разі виплати державою у якості відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем третій особі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків.

Враховуючи це, матеріальна відповідальність державних службовців, що передбачається положеннями законодавства про державну службу має зовнішню спрямованість, оскільки настає у випадку заподіяння матеріальної та моральної шкоди фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних службовців під час здійснення ними своїх повноважень.

У свою чергу, матеріальна відповідальність державних службовців повинна мати й внутрішню спрямованість, що стосується відшкодування шкоди, завданої державним службовцем державному органу, у якому відбувається проходження державної служби.

Положеннями Закону цей аспект матеріальної відповідальності не врегульовано, хоча, як відомо за загальним правилом, встановленим в ч. 2 ст. 5 Закону, відносини, що виникають у зв'язку із вступом, проходженням та припиненням державної служби, регулюються цим Законом, якщо інше не передбачено законом [1]. На прикладі цього положення яскраво вбачається прагнення законодавця врегулювати якщо не всі, то щонайменше більшість питань, пов'язаних із вступом, проходженням та припиненням державної служби на рівні профільного Закону, але й при цьому допускається можливість застосування положень інших актів, якщо це прямо передбачається Законом.

Разом з цим, положеннями ч. 3 ст. 5 Закону передбачається, що дія норм законодавства про працю поширюється на державних службовців у частині відносин, не врегульованих цим Законом [1]. Слід погодитись з тим, що сфера застосування законодавства про працю до відносин, що виникають у зв'язку із вступом, проходженням та припиненням державної служби поступово звужується [9, с. 281]. Проте, що стосується матеріальної відповідальності роль законодавства про працю залишається суттєвою, що безперечно впливає на визначення видів матеріальної відповідальності державних службовців. Отже, застосування положень законодавства про працю, якими визначено підстави матеріальної відповідальності, до державних службовців вимагає врахування особливостей державної служби як такої.

Законодавством про працю передбачаються такі види матеріальної відповідальності, як: обмежена (ст. 132–133 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП), повна (ст. 134 КЗпП), колективна (бригадна) (ст. 135² КЗпП) та підвищена (Закон України «Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням (псуванням), недостачею або втратою дорожочінних металів, дорожочінного каміння та валютних цінностей»).

Охарактеризуємо ці види матеріальної відповідальності з метою визначення можливостей їх застосування до державних службовців.

Обмежена матеріальна відповідальність, відповідно до законодавства про працю, застосовується у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку

(ст. 132–133 КЗпП [10]). У такому випадку йдеться про шкоду, заподіяну з вини державного службовця державному органу під час виконання ним посадових обов'язків, зокрема зісуття або знищення через недбалість предметів меблі, техніки або іншого обладнання, виданих державним органом державному службовцю в користування з метою виконання покладених на нього повноважень.

Повна матеріальна відповідальність, відповідно до законодавства про працю, застосовується у повному розмірі шкоди, заподіяної з вини державного службовця державному органу у випадках, передбачених положеннями ст. 134 КЗпП [10], наприклад, у разі укладання письмового договору про взяття на себе державним службовцем повної матеріальної відповідальності за незабезпечення цілості майна та інших цінностей, переданих йому для зберігання або для інших цілей, це може бути комп'ютерна та інша оргтехніка.

Колективна (бригадна) матеріальна відповідальність, згідно з ч. 1 ст. 135² КЗпП може запроваджуватися при спільному виконанні працівниками окремих видів робіт, коли неможливо розмежувати матеріальну відповідальність кожного працівника і укласти з ним договір про повну матеріальну відповідальність [10]. Аналіз положень ст. 135² КЗпП та Переліку робіт, при виконанні яких може запроваджуватися колективна (бригадна) матеріальна відповідальність, затвердженого наказом Міністерства праці України від 12.05.1996 № 43 [11] свідчить про неможливість застосування колективної (бригадної) матеріальної відповідальності до державних службовців.

Підвищена матеріальна відповідальність передбачається положеннями Закону України «Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням (псуванням), недостачею або втратою дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та валютних цінностей» [12]. Аналіз підстав застосування підвищеної матеріальної відповідальності вказує на неможливість її застосування до державних службовців, оскільки на них згідно з положеннями Закону не покладаються такі повноваження.

Враховуючи це, серед видів матеріальної відповідальності, передбачених законодавством про працю до державних службовців може бути застосовано лише обмежену та повну матеріальну відповідальність.

Висновки. В результаті проведеного дослідження необхідно зазначити, що матеріальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності державних службовців, законодавче оформлення якої завершилось з прийняттям Закону. Властиві матеріальній відповідальності особливості, зокрема: можливість застосування до державних службовців незалежно від притягнення до інших видів юридичної відповідальності, зокрема дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної, та компенсування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державного службовця під час здійснення ними своїх повноважень, свідчать про необхідність її більш ефективного застосування на практиці.

У залежності від спрямованості та правового регулювання матеріальну відповідальність державних службовців необхідно поділяти на два види:

1) загальну – визначається положеннями законодавства про працю та передбачає відшкодування шкоди, завданої державним службовцем державному органу, у якому здійснюється проходження державної служби. Така матеріальна відповідальність може бути повною (застосовується у повному розмірі шкоди, заподіяної з вини державного службовця державному органу) та обмеженою (застосовується у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку);

2) спеціальну – передбачається положеннями законодавства про державну службу та настає у випадку заподіяння матеріальної та моральної шкоди фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних службовців під час здійснення ними своїх повноважень. Така матеріальна відповідальність може бути повною (застосовується за загальним правилом у повному обсязі шкоди, заподіяної державі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків) і частковою (застосовується за наявності відповідних обставин, у зв'язку з якими повне відшкодування державним службовцем шкоди буде необґрунтованим) та застосовується у досудовому (застосовується у всіх випадках відшкодування шкоди, заподіяної державі державним службовцем) та судовому (застосовується у разі невідшкодування шкоди у досудовому порядку шляхом звернення керівника державної служби з позовом до суду, який розглядається за правилами адміністративного судочинства) порядках.

Запропоновано внести зміни до положень ч. 2 ст. 81 Закону шляхом виключення слова «також».

Список використаних джерел:

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Дата оновлення: 30.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#top> (дата звернення 01.12.2024).
2. Біла-Тіунова Л.Р. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу». Одеса: Фенікс, 2020. 628 с.
3. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 № 3723-XII. Дата оновлення: 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text> (дата звернення 01.12.2024).
4. Про державну службу: Закон України від 17.11.2011 № 4050-VI. Дата оновлення: 31.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4050-17#top> (дата звернення 01.12.2024) (втратив чинність).
5. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу» / Ред. кол.: К.О. Ващенко, І.Б. Коліушко, В.П. Тимошук, В.А. Дерещ (відп. ред.). Київ: ФОРМ Оскар, 2017. 796 с. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1513082951commentary_layout_web.pdf (дата звернення 01.12.2024).
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05.12.2018 у справі № 818/1688/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78750846> (дата звернення 01.12.2024).
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. Дата оновлення: 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 01.12.2024).
8. Науковий висновок щодо меж дискреційного повноваження суб'єкта владних повноважень та судового контролю за його реалізацією. Верховний Суд. URL: https://protocol.ua/ua/naukoviy_visnovok_shchodo_meg_diskretyynogo_povnovagennya_sub_ekta_vladnih_povnovagennya_sudovogo_kontrolyu_za_yogo_realizatsieyu/ (дата звернення 01.12.2024).
9. Негара Р.В. Конкурс у державній службі: теорія, правове регулювання, практика: дис. д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2021. 300 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14549> (дата звернення 01.12.2024).
10. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. Дата оновлення: 27.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 01.12.2024).
11. Про затвердження Переліку робіт, при виконанні яких може запроваджуватися колективна (бригадна) матеріальна відповідальність, умови її застосування і Типового договору про колективну (бригадну) матеріальну відповідальність: наказ Міністерства праці України від 12.05.1996 № 43. Дата оновлення: 20.12.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0286-96#Text> (дата звернення 01.12.2024).
12. Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням (псуванням), недостачею або втратою дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та валютних цінностей: Закон України від 06.06.1995 № 217/95-ВР. Дата оновлення: 06.08.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.12.2024).

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.14>

МАХИНЯ Д.В.

**ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ****PECULIARITIES OF TAX CONTROL UNDER MARTIAL LAW:
LEGAL ASPECTS AND APPLICATION PRACTICE**

Під час воєнного стану економіка держави зазнає значних змін, що впливає на всі сфери суспільного життя, включаючи систему оподаткування. Податковий контроль стає критично важливим для забезпечення фінансової стабільності держави та підтримки її обороноздатності. В умовах воєнного стану виникають нові виклики та загрози, які потребують адаптації податкового законодавства та практики його застосування. Податкове законодавство потребує внесення змін на законодавчому рівні з метою спрощення процедур застосування заходів контролю та строків як для платників податків, так і для контролюючих органів.

З початку повномасштабного вторгнення були прийняті перші екстра зміни до податкового законодавства, але вплив воєнного стану на економіку є надзвичайно динамічним, що потребує гнучкого податкового законодавства, яке передбачає швидку трансформацію податкової системи до будь яких умов, тобто універсальну та стабільну систему законів, яка здатна реагувати на будь які зміни в умовах сьогодення. Податковий контроль в умовах воєнного стану набуває особливого значення, адже саме він забезпечує фінансову стабільність держави, підтримує обороноздатність і сприяє економічній адаптації до нових реалій.

Стаття присвячена дослідженню особливостей податкового контролю в умовах воєнного стану. Аналізуються правові аспекти, зміни в законодавстві та практика застосування податкових норм під час воєнних дій. Особлива увага приділяється адаптації податкового контролю до нових умов, викликам, що постають перед державою та бізнесом, а також визначенню ефективних механізмів для забезпечення фінансової стабільності країни, оскільки економічні суб'єкти в умовах воєнного стану часто опиняються в складних фінансових ситуаціях, що потребує зваженого підходу до здійснення податкового контролю та запровадження підтримувальних заходів, зокрема розгляд правових аспектів та практики застосування податкового законодавства.

***Ключові слова:** податковий контроль, воєнний стан, правові аспекти, законодавство, практика, фінансова стабільність, бізнес.*

During martial law, the economy of the state undergoes significant changes, which affects all spheres of public life, including the taxation system. Tax control becomes critically important for ensuring the financial stability of the state and maintaining its defense capability. In the conditions of martial law, new challenges and threats arise that require adaptation of tax legislation and the practice of its application.

Tax legislation needs to be amended at the legislative level in order to simplify procedures for applying control measures and deadlines for both taxpayers and control bodies.

Since the beginning of the full-scale invasion, the first extra changes to tax legislation have been adopted, but the impact of martial law on the economy is extremely dynamic, which requires flexible tax legislation that provides for the rapid transformation of the tax system to any conditions, that is, a universal and stable system of laws that is able to respond to any changes in today's conditions. Tax control in the conditions of martial

law acquires special importance, because it ensures the financial stability of the state, supports defense capability and promotes economic adaptation to new realities.

The article is devoted to the study of the peculiarities of tax control under martial law. Legal aspects, changes in legislation and the practice of applying tax regulations during military operations are analyzed. Special attention is paid to the adaptation of tax control to new conditions, challenges facing the state and business, as well as to the definition of effective mechanisms to ensure the financial stability of the country, since economic entities in the conditions of martial law often find themselves in difficult financial situations, which requires a balanced approach to the implementation of tax control and the introduction of supporting measures, in particular, the consideration of legal aspects and the practice of applying tax legislation.

Key words: *tax control, martial law, legal aspects, legislation, practice, financial stability, business.*

Вступ. Умови воєнного стану вимагають від держави оперативної адаптації усіх сфер діяльності, зокрема й системи оподаткування. Податковий контроль у цей період набуває особливого значення, оскільки він є ключовим інструментом для забезпечення фінансової стабільності держави, підтримки її обороноздатності та соціального захисту населення. Проте впровадження ефективного податкового контролю в умовах воєнного стану супроводжується низкою специфічних проблем і викликів.

Виникає необхідність у швидкому та гнучкому адаптуванні податкового законодавства до нових умов, що зумовлює ризик виникнення правових колізій та неоднозначностей у тлумаченні норм. Підвищується рівень економічної нестабільності, що призводить до зростання кількості податкових правопорушень, ухилення від сплати податків та збільшення навантаження на податкові органи.

Постановка завдання. Існує потреба у забезпеченні безперервності та ефективності податкового контролю в умовах обмежених ресурсів, зокрема кадрових та фінансових.

Водночас важливо забезпечити справедливність та прозорість податкової системи, щоб уникнути соціального напруження та сприяти загальній довірі до державних інститутів.

Питання підвищення ефективності податкової системи України має велике значення, особливо в умовах воєнного стану. Висока динамічність податкового законодавства призвела, з одного боку, до нерівних умов ведення бізнесу через корупційні схеми, які дозволяють обходити закон і мінімізувати або навіть ухилитися від сплати податків (наприклад, для зменшення експортного мита можна скористатися послугами лише «приватних» компаній), а з іншого боку, «чисті» компанії були обтяжені і змушені ховатися в тіні, оскільки так легше вести свій бізнес. В результаті цього Україна є найбіднішою та найбільш економічно скаліченою країною в Європі за рівнем ВВП на душу населення [8].

Податкова система, що руйнує бізнес, високі податкові ставки, нестабільне податкове законодавство та способи збору податків перешкоджають ефективній діловій активності ще з довоєнних часів.

Після 2022 року більшість компаній значно знизять свою ділову активність, і уряд намагається стимулювати ділову активність, у тому числі через податкову систему. Податкова система України терміново потребує реформування.

Таким чином, проблема особливостей податкового контролю в умовах воєнного стану охоплює широкий спектр питань, що потребують комплексного підходу та взаємодії різних державних органів, бізнесу та громадянського суспільства для забезпечення ефективного функціонування податкової системи та підтримки стабільності в умовах підвищеної небезпеки та непередбачуваних обставин.

Цьому питанню присвятили свої праці П. Бечко, О. Десятнюк, Ю. Іванов, А. Крисовагий, Т. Лева, В. Онищенко, Ю. Панула, М. Щевський та інші науковці.

Однак, незважаючи на багатогранність наукових досліджень, проблеми в загальному підході до організації ефективного податкового адміністрування в нашій країні не вирішені.

Результати дослідження. У 2022 році Україна зіткнулася з безпрецедентними викликами у зв'язку з оголошенням воєнного стану. Ці події значно вплинули на економіку країни та всі аспекти її функціонування, включаючи систему оподаткування.

З початком воєнного стану в Україні було прийнято низку законодавчих актів, які мали на меті адаптацію податкової системи до нових умов. Законодавство було оновлено для забезпечення

гнучкості та швидкого реагування на економічні виклики. Було запроваджено тимчасові податкові пільги, відстрочки та інші підтримувальні заходи для підприємств та фізичних осіб, які постраждали від війни.

Зокрема, з'явилися зміни в Податковому кодексі України, що стосуються строків сплати податків, звітності та перевірок. Ці зміни мали на меті зменшити адміністративне навантаження на платників податків та забезпечити безперервне надходження податкових платежів до бюджету [5].

Практика застосування податкового контролю під час воєнного стану вимагає від податкових органів гнучкості та інноваційного підходу.

Податкові органи зіштовхнулися з низкою викликів, включаючи збільшення кількості податкових правопорушень, ухилення від сплати податків та зростання навантаження на систему через обмежені ресурси.

Було впроваджено дистанційні форми контролю та перевірок, посилено використання електронних сервісів для взаємодії з платниками податків. Поряд з цим, здійснювалися цільові перевірки в галузях, які мають стратегічне значення для економіки та обороноздатності країни.

Серед основних викликів, з якими стикається податковий контроль в умовах воєнного стану, є правові колізії, нестача ресурсів, складнощі у взаємодії між державними органами та бізнесом. Часто виникають проблеми з тлумаченням нових нормативно-правових актів, що призводить до неоднозначностей у їх застосуванні [2].

Економічна нестабільність та зміни у виробничих і логістичних ланцюгах ускладнюють процеси податкового контролю.

Для підвищення ефективності податкового контролю в умовах воєнного стану необхідно вдосконалити нормативно-правову базу, зокрема шляхом усунення правових колізій та чіткого визначення прав і обов'язків платників податків і податкових органів.

Важливим є також підвищення рівня підготовки та кваліфікації працівників податкових органів, впровадження нових технологій для здійснення дистанційного контролю та перевірок, а також розробка підтримувальних заходів для бізнесу, що постраждав від війни.

Налагодження ефективної співпраці між державою та бізнесом є ключовим аспектом успішного податкового контролю в умовах воєнного стану. Це включає прозорі та справедливі правила оподаткування, підтримку для підприємств, що зазнали втрат, та створення умов для стабільного економічного розвитку.

Взаєморозуміння та партнерство між державою та бізнесом сприятимуть ефективному функціонуванню податкової системи та підвищенню довіри до державних інститутів.

«Україна стала на шлях побудови розвиненої правової держави і, зрештою, зробила вибір між європейськими прагненнями та європейським вибором. Відповідно, вона стоїть перед необхідністю проведення політичних, соціально-економічних, правових та інституційних реформ. Водночас, покращення економічних відносин, торгівлі, інвестицій та чесної конкуренції значною мірою залежить від належного врядування у сфері оподаткування» [9, с. 32].

Україна вже тривалий час намагається реалізувати реформи в усіх суспільних сферах. Однак податкова реформа є не лише найбільш очікуваною для бізнесу та інвесторів, але й найбільш обговорюваною серед науковців та експертів. Єдине, в чому погоджуються і науковці, і експерти, – це те, що запорукою успішної податкової реформи є комплексний підхід [1]. Для стимулювання економіки необхідно знижувати податкові ставки. Зокрема, це стосується зниження непропорційно високої ставки єдиного соціального внеску. Такий «фіскальний маневр» зі зниження податкового навантаження має призвести до відмови від певних функцій держави, які не притаманні ринковій економіці. Це зменшить частку валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через бюджет. З іншого боку, податкова лібералізація не спрацює, якщо вона не супроводжуватиметься іншими реформами, необхідними для сталого економічного зростання.

Податкова реформа в Україні здійснювалася в рамках Концепції податкової реформи. Хоча Концепція не визначала цілей, вона чітко сформулювала основні завдання, такі як «створення унікальних фіскальних умов для розвитку бізнесу та відновлення економіки», «вирішення найгостріших проблем у податковій сфері», «покращення інвестиційного клімату», «детінізація економіки» та «забезпечення стабільності та передбачуваності податкової системи». Ось чому нам потрібна податкова реформа, спрямована на зменшення податкового тягаря. Такою реформою могла б стати реформа «10-10-10» [6]:

- 10% податок з роздрібних продажів замість 20% ПДВ;
- зниження податку на доходи фізичних осіб на 10%;
- податок на виведений капітал на 10% замість 18% податку на прибуток підприємств;

– скасування ПДВ, єдиного соціального внеску, податку на прибуток, військового збору та інших дрібних податків [11].

Основними інструментами податкової реформи є:

1. запровадження податку на виведений капітал (ПВК) замість податку на прибуток підприємств;

2. скасування ЄСВ, військового збору та інших дрібних податків (наприклад, туристичного збору, плати за паркування);

3. включення соціальних зобов'язань до податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) для компенсації скасованих податків, з поступовим зниженням ставки податку протягом 10 років;

4. скорочення спрощеної системи оподаткування з чотирьох груп до двох:

– 1 група – для мікропідприємств, які сплачують певний розмір плати за патент як податок;

– 2 група – для малих підприємств, які сплачують певний розмір плати за патент як податок.

– 3 група – решта підприємств (до певного обороту) сплачують лише ПДВ;

5. синхронізація тарифних ставок у товарних групах – одна ставка на всю товарну групу;

6. спрощення правил сплати акцизного податку для легальних виробників та продавців, мінімізація адміністрування, використання непрямих методів адміністрування [7].

Якщо розглядати податкову реформу «10-10-10» більш детально, то податкова система повинна привести до таких основних податків: податок на виведений капітал Цей податок ніколи раніше не застосовувався в Україні. На відміну від податку на прибуток підприємств, він стягується за ставкою 10% лише з коштів, виведених підприємствами із загального обсягу продажів у вигляді дивідендів. На відміну від податку на виведений капітал, податок на прибуток підприємств сплачується з різниці між доходами та витратами. Що стосується ПДВ, то необхідно знизити базову ставку та створити спеціальний рахунок для відшкодування ПДВ підприємцям [12].

Крім того, на суму заборгованості нараховуватимуться відсотки у разі несвоєчасної виплати відшкодування. Єдиний соціальний внесок Єдиний соціальний внесок було скасовано.

Однією з головних причин такого рішення є те, що всі громадяни можуть самі вирішувати, скільки відкладати на пенсію, і можуть обирати, в якому фонді відкладати – державному чи приватному.

Більшість коштів, які отримують державні пенсійні фонди, надходять від єдиного соціального внеску із зарплат державних службовців, тоді як компанії зазвичай наймають своїх працівників на мінімальну заробітну плату, щоб зменшити податковий тягар.

Тому розробники нової реформи пропонують об'єднати податок на доходи фізичних осіб з єдиним соціальним внеском і встановити ставку податку на доходи фізичних осіб на рівні 10 відсотків [13, с. 133].

Ще однією реформою є податок на зняття готівки. Основною метою цього податку є обмеження операцій з готівкою та боротьба з тіньовою економікою. Для платників єдиного податку пропонується скасувати 2% ставку, запроваджену на період воєнного стану, заборонити знімати з рахунку більше 2% щомісячних валових продажів як прибуток, а також ввести обмеження на використання 4 групи єдиного податку юридичними особами, які є сільськогосподарськими виробниками.

Якщо нова модель оподаткування буде прийнята, платники єдиного податку, як очікується, також сплачуватимуть податок у розмірі 10% замість 5% [16, с. 258].

Екологічні податки та рентні платежі будуть підвищені до рівня європейських країн, а розмір рентних платежів буде прив'язаний до світових цін на корисні копалини. Реформа також передбачає збільшення ставки військового збору з 1,5% до 3% під час воєнного стану.

Вищезазначені податкові реформи стосуються всіх суб'єктів господарювання в Україні [4].

Бізнес отримає податкові послаблення, які допоможуть країні вистояти у війні. Однак не слід забувати про податкові перевірки. Концепція податкових перевірок має бути трансформована з каральної на консультативну та професійну допомогу, що запустить механізм «здорового» бізнесу [10, с. 82–93].

Аналіз особливостей податкового контролю в умовах воєнного стану в Україні з 2022 року показує, що цей контроль є критично важливим для забезпечення фінансової стабільності та підтримки обороноздатності країни.

Вдосконалення нормативно-правової бази, підвищення ефективності роботи податкових органів, впровадження нових технологій та налагодження співпраці між державою та бізнесом є ключовими кроками для успішного податкового контролю в умовах підвищеної небезпеки та нестабільності.

Висновки. Аналіз особливостей податкового контролю в умовах воєнного стану свідчить про його критичне значення для забезпечення фінансової стабільності та підтримки обороноздатності держави. В умовах підвищеної економічної нестабільності та загроз, податковий контроль стає ключовим інструментом для ефективного розподілу та використання ресурсів.

Під час воєнного стану виникає необхідність швидкого та гнучкого адаптування податкового законодавства до нових умов, що часто супроводжується правовими колізіями та неоднозначностями у тлумаченні норм. Це вимагає вдосконалення нормативно-правової бази та підвищення рівня підготовки податкових органів. Зростання кількості податкових правопорушень і ухилення від сплати податків у цей період підкреслює важливість посилення контролю та впровадження ефективних механізмів виявлення і запобігання порушенням. Ефективний податковий контроль в умовах воєнного стану також передбачає забезпечення співпраці між державою та бізнесом. Це потребує зваженого підходу до здійснення контролю та впровадження підтримувальних заходів для економічних суб'єктів, що опинилися в складних фінансових ситуаціях. Важливо забезпечити справедливість та прозорість податкової системи, щоб уникнути соціального напруження та сприяти загальній довірі до державних інститутів.

Таким чином, проблема податкового контролю в умовах воєнного стану охоплює широкий спектр питань, які потребують комплексного підходу та взаємодії різних державних органів, бізнесу та громадянського суспільства.

Розробка ефективних механізмів податкового контролю, адаптація законодавства та підвищення рівня підготовки податкових органів є ключовими кроками для забезпечення стабільності та розвитку економіки в умовах підвищеної небезпеки та непередбачуваних обставин.

Підсумовуючи результати аналізу питань податкового права, можна сказати, що податкова система потребує нагальних реформ: Реформа «10-10-10» є реалістичною і дозволить якнайшвидше перезапустити українську економіку та зробити її конкурентоспроможною. Спрощення податкового законодавства зменшує невизначеність у податковій системі та робить її більш передбачуваною для бізнесу. Зниження податкових ставок та зменшення невизначеності може привести до збільшення інвестицій в Україну, розвитку бізнесу та економіки в цілому.

Список використаних джерел:

1. Frizell, J. *War and Modern Taxation* // Global Taxation. Oxford: Oxford University Press, 2022. С. 43–66.
2. Guénette, J., Kenworthy, P., Wheele, C. *Implications of the War in Ukraine for the Global Economy*. Washington: World Bank, 2022.
3. Шило З. С. Проблеми та недоліки прямого та непрямого оподаткування в державі // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. 2022. № 1(97). С. 99–112.
4. Бондарук Ю. В. Реалії та перспективи реформування податкової системи України // Міжнародна конференція «Університетська наука». International Science Journal of Management, Economics & Finance. 2018. Т. 2, № 4. С. 1–10. URL: http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/17648/%20_%20%20%20%20%20%20%20%20%20_%20_3_2018_p066-067.pdf?sequence=1 (дата звернення: 02.12.2024).
5. Величко Л. К., Чорна А. М. Проблемні питання податкової системи України // Актуальні питання забезпечення фінансової безпеки держави в умовах глобалізації: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 лютого 2022 р.). Харків: ХНУВС, 2022. С. 48–50.
6. Добровільний національний огляд щодо цілей сталого розвитку в Україні / Міністерство економіки України. Київ: Міністерство економіки України, 2020. 116 с. URL: <https://me.gov.ua/> (дата звернення: 02.12.2024).
7. Дрогозов Ю. Інституційні проблеми української податкової системи та шляхи їх вирішення. URL: http://trp.org.ua/uploads/files/source/Policy_Tax_Reform_RPR.pdf (дата звернення: 02.12.2024).
8. Дудник В. М., Гарбінська-Руденко А. В., Яценко Ю. Г. Правові проблеми функціонування фінансової системи України в період дії воєнного стану // Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 2. С. 132–136.
9. Свтушевська О. О., Лагодієнко Н. В., Іванченкова Л. В. Податкова політика як складова державного податкового менеджменту // Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 4. С. 32–37.
10. Лоїк А., Ткачик Л. Ефективність податкової політики в Україні: регулюючий та фінансовий аспекти // Галицький економічний вісник Тернопільського національного технічного університету. 2022. Т. 77, № 4. С. 82–93.

11. Доходи держбюджету. URL:
12. Назарова Т., Шевченко М. Місце податкового менеджменту в системі управління державними фінансами в умовах воєнного стану // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). 2022. № 3. С. 38–41.
13. Самоїл Т. В., Хомуляк Т. І. Актуальність змін податкової системи України // Розвиток соціально-економічних систем в геоekonomічному просторі: зб. тез доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф. 2022. С. 133–136.
14. Тучак Т. В., Лінник О. П. Реформування податкової системи України в умовах глобалізаційних процесів // Молодіжний податковий конгрес. URL: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=qbqHHCAAAAJ&hl=uk> (дата звернення: 02.12.2024).
15. Фурман О. Реформування податкової системи: стратегічний поступ чи ручне управління? // Науково-практичний семінар (м. Львів, 17 травня 2022 р.). Львів: ЛНУ, 2022. С. 39–42.
16. Чернюк Т. В. Системи оподаткування в умовах війни: правовий та фінансовий аспекти // Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2022. Т. 2, № 14. С. 258–262.

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.15>

МІНОВСЬКИЙ В.В.

ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ТА ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕННЯМ**CONCEPTUAL AND CATEGORICAL APPARATUS OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF PREVENTION OF CORRUPTION AND CORRUPTION-RELATED OFFENSES**

У статті досліджено понятійно-категоріальний апарат діяльності Національної поліції України як суб'єкта запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням.

У результаті дослідження отримано наступні висновки: 1. Національна поліція України має подвійний правовий статус суб'єкта запобігання корупції: 1) загальний – як орган, який здійснює антикорупційну діяльність реалізуючи свій статус як правоохоронного органу; 2) спеціальний – як спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції. 2. Повноваження Національної поліції України співвідносяться у такий спосіб: повноваження щодо здійснення правоохоронної діяльності є загальним родовим поняттям; повноваження здійснювати антикорупційну діяльність є особливим; повноваження спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції є одиничним. 3. Аналіз базових законів, які регламентують діяльність Національної поліції України показав, що відсутнім є окремий перелік повноважень у сфері протидії корупції, а загальні та спеціальні повноваження у цій сфері не розмежовані. 4. Порівняльно-правовий аналіз сутнісно-змістовних ознак повноважень Національної поліції України у сфері протидії корупції, які визначені у Законі України «Про запобігання корупції» дозволив за критерієм дії на коло суб'єктів розмежувати такі повноваження на: 1) загальні (поширюються на невизначене коло суб'єктів); 2) спеціальні (поширюються виключно на Національну поліцію України або тільки на спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції). 5. Запропоновано виокремлювати спеціальні повноваження Національної поліції України у сфері запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням, виходячи із норм Закону. 6. З'ясовано, що у системі Національної поліції України повноваження спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції покладено на: 1) Департамент внутрішньої безпеки; 2) Департамент стратегічних розслідувань; 3) Департамент боротьби з наркозлочинністю; 4) Департамент карного розшуку; 5) Головне слідче управління; 6) Управління дідзнання. 6. Запропоновано поняття «Національна поліція України як суб'єкт запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням – це система органів та підрозділів, а також посадових осіб, що відповідно до законодавства й у межах своїх повноважень здійснюють внутрішньо-системні та позасистемні адміністративні, організаційні, оперативно-розшукові та інші заходи, направлені на профілактику корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень (виявлення й усунення причин та умов), їх попередження (встановлення осіб, які виношують намір їх вчинити, і застосування до них запобіжних заходів з метою недопущення реалізації замислів), а також припинення (виявлення осіб, які готуються до їх вчинення, ужиття до них заходів з метою недопущення переростання підготовки в замах і закінчене кримінальне правопорушення)».

Ключові слова: дозволи, заборони, компетенція, обов'язки, повноваження, права, статус.

The article examines the conceptual and categorical apparatus of the activities of the National Police of Ukraine as a subject of prevention of corruption and corruption-related offenses.

The study results in the following conclusions: 1. The National Police of Ukraine has a dual legal status as a subject of prevention of corruption: 1) general – as a body that carries out anti-corruption activities while implementing its status as a law enforcement agency; 2) special as a specially authorized entity in the field of combating corruption. 2. The powers of the National Police of Ukraine are correlated as follows: the powers to carry out law enforcement activities are a general generic concept; the powers to carry out anti-corruption activities are special; the powers of a specially authorized entity in the field of combating corruption are individual. 3. Analysis of the basic laws regulating the activities of the National Police of Ukraine showed that there is no separate list of powers in the field of combating corruption, and general and special powers in this field are not distinguished. 4. Comparative legal analysis of the essential and substantive features of the powers of the National Police of Ukraine in the field of combating corruption, which are defined in the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", allowed, based on the criterion of action on the range of subjects, to distinguish such powers into: 1) general (apply to an unspecified range of subjects); 2) special (apply exclusively to the National Police of Ukraine or only to specially authorized subjects in the field of combating corruption). 5. It is proposed to distinguish special powers of the National Police of Ukraine in the field of preventing corruption and corruption-related offenses, based on the norms of the Law. 6. It was found that in the system of the National Police of Ukraine, the powers of specially authorized entities in the field of combating corruption are vested in: 1) Department of Internal Security; 2) Department of Strategic Investigations; 3) Department for Combating Drug Crime; 4) Department of Criminal Investigation; 5) Main Investigation Department; 6) Inquiry Department. 6. The concept "The National Police of Ukraine as a subject of prevention of corruption and corruption-related offenses is proposed: it is a system of bodies and units, as well as officials, which, in accordance with the legislation and within the limits of their powers, carry out intra-system and extra-system administrative, organizational, operational-search and other measures aimed at preventing corruption and corruption-related offenses (identifying and eliminating the causes and conditions), their prevention (identifying persons who intend to commit them, and applying preventive measures to them in order to prevent the implementation of their plans), as well as their termination (identifying persons who are preparing to commit them, taking measures to them in order to prevent the development of preparation into an attempt and a completed criminal offense)".

Key words: *permissions, prohibitions, competence, duties, powers, rights, status.*

Постановка проблеми. Після Революції Гідності, протягом 2014–2019 років, Україна здійснювала системні правові та організаційні заходи, спрямовані на створення повноцінної і дієвої антикорупційної інфраструктури. Одним з позитивних факторів цього процесу було те, що, урахувавши міжнародний досвід, наша держава пішла шляхом не реформування наявних, а створення абсолютно нової системи спеціалізованих антикорупційних інституцій [1, с. 33].

Суб'єкти, уповноважені державою запобігати і протидіяти корупційним проявам, повноваження яких вона регулює в межах загальних напрямів, можна поділити три групи: 1) суб'єкти, що мають загальні повноваження; 2) суб'єкти, що мають спеціальні повноваження; 3) суб'єкти, що мають повноваження учасника антикорупційних заходів. 1 група суб'єктів, які здійснюють заходи щодо запобігання і протидії корупції, включає суб'єкти із загальними повноваженнями, не створені спеціально для безпосередньої боротьби з корупцією, проте уповноважені протидіяти корупції [2].

Отже у рамках загальної системи державної влади в Україні фактично створено та функціонує дві автономні підсистеми органів протидії корупції, одну з яких становлять спеціалізовані антикорупційні органи, другу – традиційні органи правопорядку та загальні суди. Безперечно, така модель має право на існування, але вона породжує питання щодо її ефективності – забезпечення належної взаємодії усіх суб'єктів антикорупційної діяльності та координації такої діяльності, виключення дублювання їхніх повноважень, чіткого визначення сфери діяльності (зокрема, в частині підслідності) кожного з таких органів. При чому це стосується як загалом усіх

суб'єктів протидії корупції, так і окремо новостворених спеціалізованих антикорупційних органів [3, с. 334].

На сьогодні НПУ умовно входить до кожної із названих підсистем, що обумовлює дослідження її правового статусу, компетенції, повноважень, правової основи діяльності у цій сфері та ін. Але перш за все виникає потреба з'ясування сутності дефініції «Національна поліція України як суб'єкта запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням».

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показав, що суміжну проблематику досліджували відомі вітчизняні вчені, серед яких: А. В. Білецький, О. Ю. Бусол, І. І. Войтович, Р. Г. Григор'єв, А. А. Задорожний, М. В. Кікалішвілі, В. В. Кривенко, В. О. Лисенко, В. О. Мартиненко, О. А. Мартиненко, Д. С. Машлякевич, М. І. Мельник, Д. О. Олійник, О. М. Олійник, І. О. Томчук, В. М. Трепак, В. Я. Цитряк, Г. Л. Шведова, О. В. Шевченко, О. В. Шемякін, О. Д. Ярошенко та ін.

Безпосередньо досліджувану тематику розглядав В. Б. Пчелін у науковій публікації «Уточнення правового статусу поліції як суб'єкта запобігання та протидії корупції в Україні» (2019), який присвятив свою увагу окремим аспектам правового статусу Національної поліції України як суб'єкта запобігання корупції та теоретичним питанням співставлення запобігання і протидії корупції цим органом.

Водночас комплексного дослідження цієї тематики на монографічному рівні проведено не було.

Метою статті є розкрити понятійно-категоріальний апарат діяльності НПУ як суб'єкта запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. Важливим показником рівня розвитку правничої науки, а також техніко-юридичної досконалості законодавчих актів, що визнаються в Україні основним джерелом об'єктивного права, є законодавчі дефініції [4, с. 105]. Поряд з цим, на практиці існують два основні підходи до формування наукового поняття. Перший – доктринальний, що ґрунтується на дослідженнях учених і фахівців у певній галузі. Другий – офіційний, легальний, що базується на нормативних актах, міжнародних документах та інших джерелах, що мають юридичну силу [5, с. 183].

У зв'язку з цим, в першу чергу потрібно звернутися до законодавчих актів, що регламентують ці визначення, зокрема діяльність НПУ як суб'єкта запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням.

Так, ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» визначає, що НПУ (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [6].

Водночас Закон України «Про запобігання корупції» визначає Національну поліцію як спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції (абз. 14 ч. 1 ст. 1) [7].

Отже чинне законодавство не містить визначення «Національної поліції України як суб'єкта запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням». Невизначеність цього питання у законодавстві значно знижує праворозуміння статусу цього органу у сфері запобігання корупції. Так, узагальнення соціологічного опитування працівників поліції показало, що правовий статус та компетенція НПУ щодо запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням є зрозумілою лише серед для 32 % опитаних респондентів, 65% – незрозумілою, 3 % – на поставлене питання зазначили відповідь «важко відповісти».

Досліджуване визначення потребує аналізу ключових складових, зокрема таких категорій, як: «суб'єкт правоохоронних відносин», «корупційні та пов'язаним із корупцією правопорушення», «запобігання правопорушенням».

У першу чергу мова йде про таку категорію як «суб'єкт». Суб'єкт – це носій предметно-практичної діяльності і пізнання, джерело активності, спрямованої на об'єкт [8, с. 61].

Досліджуючи правовий статус поліції як суб'єкта запобігання та протидії корупції в Україні В. Б. Пчелін зазначає, що у правовій науці зазначену категорію використовують задля позначення або «суб'єкта права» або «суб'єкта правовідносин». Різниця між даними категоріями полягає в тому, що перший є лише носієм прав та обов'язків, тоді як другий – вже їх реалізовує, тобто є реальним учасником відповідних суспільних відносин [9].

Необхідною передумовою набуття суб'єктом права статусу суб'єкта правовідносин є наявність у нього такої юридичної властивості, як правосуб'єктність, під якою розуміють передбачену законом здатність суб'єкта права бути учасником правовідносин [10, с. 226–227]. Правосуб'єктність складається з правоздатності, дієздатності та деліктоздатності разом узятих, а разом

із нормою права та юридичним фактом є передумовою виникнення відповідних правовідносин [11, с. 340]. Базовим ядром правосуб'єктності юридичної особи є правоздатність, яка визначається у законодавстві, як здатність мати права та обов'язки [12]. У юридичної особи правоздатність і дієздатність виникають одночасно від моменту її створення і припиняються також одночасно від дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її створення чи припинення відповідно. Тому для юридичних осіб розрізнення цих категорій зазвичай не має значення [13].

Тобто, коли ми говоримо про поліцію як суб'єкта запобігання та протидії корупції, маємо на увазі, що дані органи є реальними учасниками вказаних суспільних відносин, реалізують в їх межах надані їм повноваження [9].

Водночас у теорії права прийнято виділяти ще одну категорію – «правоохоронні відносини» [14, с. 173].

У зв'язку з цим, потребує уточнення думка відомого вченого (В. Б. Пчеліна) про те, що поліція виступає реальним учасником не суспільних відносин (правовідносин), про яку він говорить, а – правоохоронних відносин.

Саме такий підхід до розуміння Національної поліції найбільш точно розкриває її правосуб'єктність, з однієї сторони – як правоохоронного органу, безпосереднім призначенням якого є охорона прав і свобод людини, протидія усім правопорушенням чи участь у такій діяльності у межах своєї компетенції, підтримання публічної безпеки і порядку, а з іншої – як спеціально уповноваженого суб'єкта запобіжної антикорупційної діяльності.

Підтвердженням цьому є виокремлення правниками цілей правоохоронних відносин: а) превентивні правоохоронні відносини, спрямовані на запобігання правопорушенню; б) припиняючи правоохоронні відносини, спрямовані на припинення виявленого правопорушення; в) відновлюючи правоохоронні відносини, спрямовані на усунення або відшкодування негативних наслідків правопорушення; г) каральні (штрафні) правоохоронні відносини, спрямовані на реалізацію юридичної відповідальності особи, винної у вчиненні правопорушення [14, с. 175].

У науковій літературі досить часто зазначається, що спеціальна правосуб'єктність державного органу як суб'єкта правовідносин виявляється в його компетенції [15, с. 266]. Тому названі цілі у повному обсязі стосуються запобіжної антикорупційної діяльності НПУ, оскільки остання (в межах визначених законодавством) безпосередньо здійснює або приймає участь у реалізації їх усіх.

Завдання цього державного органу визначені у Законі України «Про Національну поліцію», зокрема: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидія злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [6].

Крім того, у названому Законі визначено норми, які окремо регламентують повноваження щодо запобігання корупції, зокрема: формування інформаційних ресурсів поліцією стосовно зареєстрованих корупційних кримінальних правопорушень, адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, а також осіб, які їх учинили, та результатів розгляду цих правопорушень у судах (ст. 26); застосування до члена поліцейської комісії заходів адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією (ст. 51); подання до поліцейської комісії для участі в конкурсі декларації, визначеної Законом України «Про запобігання корупції» (ст. 54); обмеження, пов'язані зі службою в поліції, у зв'язку із застосуванням заходів адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією (ст. 61); звільнення зі служби в поліції у разі набрання законної сили рішенням суду щодо притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, або кримінального правопорушення, а також рішенням суду про визнання його активів або активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених ст. 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави (ст. 77) [6].

Характерно, що названі норми (крім ст. 26 Закону) спрямовані на запобігання внутрішньо-системним корупційним проявам у Національній поліції. У той же час спеціальних норм, які б визначали повноваження щодо запобігання корупції поза системою органів і підрозділів Національної поліції закон не містить (крім ст. 26 Закону).

Водночас, у «Положенні про Національну поліцію» перелік завдань дещо ширший ніж у Законі, зокрема визначено, що основними завданнями Національної поліції є: 1) реалізація державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства

і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку; 2) внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики в зазначених сферах; 3) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [16].

Таким чином, НПУ є реальними учасником запобігання цих правоохоронних відносин, тобто суб'єктом у сфері запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням.

Як орган правопорядку, який умовно відноситься до названої вище системи традиційних органів, – вона виконує функції у сфері протидії корупції шляхом виконання названих завдань, визначених Законом України «Про національну поліцію», а також визначених іншими нормативно-правовими актами загальної антикриміногенної спрямованості.

Одним із ключових аспектів понятійно-категоріального апарату у цій роботі є з'ясування статусу НПУ як суб'єкта у сфері протидії корупції виходячи із повноважень, які визначено Законом України «Про Запобігання корупції», оскільки Національна поліція названа спеціально уповноваженим суб'єктом у сфері протидії корупції [7]. Варто наголосити, що відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Запобігання корупції» термін «спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції» в такому значенні вживається лише у цьому Законі [7]. Тобто в інших законах вони можуть мати інше значення. Утім, якщо в тому чи іншому законі згадані терміни вживаються без визначення їхньої дефініції, то вони мають той зміст, яким їх наділяє ст. 1 саме цього Закону, який є базовим у сфері запобігання корупції: згідно із його п. 3 Розділу XIII «Прикінцеві положення», до приведення у відповідність із цим Законом усі нормативно-правові акти (у т.ч. закони) застосовуються у частині, що не суперечить йому [164, с. 34]. Отже названий «особливий» статус НПУ як «спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції» варто розкривати через зміст саме цього Закону.

Зважаючи на те, що у зазначеному Законі прямо не визначено які саме повноваження Національної поліції відносяться до спеціальних, спробуємо їх проаналізувати.

Вивчення Закону України «Про Запобігання корупції» показує, що в ньому містяться норми, які містять пряму вказівку на повноваження Національної поліції щодо запобігання корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень, тобто використовується термін «Національна поліція», або опосередковану вказівку – використовується така термінологія, як: «інші спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції», «компетентні органи» та ін.

Ці терміни взято за основний критерій приналежності повноважень до Національної поліції. Аналіз показав, що такі повноваження визначаються низкою норм Закону України «Про Національну поліцію» [7].

Водночас аналіз свідчить про те, що: 1. Перелік заходів запобігання корупції у Законі не визначений. 2. Система таких заходів, навіть якщо врахувати усі положення Закону відсутня. 3. Повноваження Національної поліції як суб'єкта запобігання корупції окремо не визначені, розмежовані по різних нормам, та є неповними.

Невизначеність названих положень негативно позначається і на правозастосуванні поліцейськими норм цього Закону. Так, узагальнення даних отриманих в ході соціологічного опитування показало, що лише 8% поліцейських можуть відрізнити загальні повноваження НПУ у сфері протидії корупції від її повноважень як спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції, 34% – частково відрізняють, 58% не відрізняють.

Водночас, виокремлені нами із положень різних норм Закону повноваження Національної поліції як суб'єкта запобігання корупції дають змогу робити висновок, що їм (повноваженням) притаманні 2 групи ознак: ознаки загальних повноважень, ознаки спеціальних повноважень.

У зв'язку з цим, пропонуємо застосовувати класифікацію до таких повноважень, і серед них виокремлювати загальні та спеціальні.

Оскільки Закон не визначає системи заходів Національної поліції як суб'єкта запобігання корупції, пропонуємо до спеціальних повноважень визначених Законом «Про запобігання корупції» відносити ті повноваження, які притаманні тільки Національній поліції або в одному ряду з нею виключній категорії суб'єктів запобігання корупції – спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції.

Отже до спеціальних повноважень НПУ у сфері запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням, визначених Законом пропонуємо відносити: 1. Реалізація гарантій незалежності Національного агентства з питань запобігання корупції. 2. Забезпечення функціонування внутрішніх і регулярних каналів повідомлення про можливі факти корупційних

або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про Запобігання корупції». 3. Проведення спеціальної перевірки стосовно відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності, наявності судимості, її зняття, погашення. 4. Забезпечення функціонування внутрішніх і регулярних каналів повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, а також здійснення перевірки за повідомленнями викривачів та забезпечувати їх права і гарантії захисту (трудовах прав, права на конфіденційність та анонімність, права на отримання інформації, права на винагороду). 5. Реагування на ініціативні повідомлення Національного агентства з питань запобігання корупції шляхом проведення службового розслідування, вжиття заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, ґрунтуючись на отриманих матеріалах, що свідчать про факти їх вчинення. 6. Здійснення міжнародної правової допомоги та інших видів міжнародного співробітництва у справах про корупційні правопорушення.

Повноваження поліції щодо запобігання корупційним і пов'язаними із корупцією правопорушенням, також пропонуємо розглядати як такі, що мають внутрішній і зовнішній прояв.

Про внутрішній варто казати в разі здійснення заходів із запобігання та протидії корупції серед органів і підрозділів власне поліції, а про зовнішній – в разі коли мова йде про реалізацію поліцією повноважень щодо недопущення вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень, а також реагування на факти їх вчинення [9].

До виконання завдань запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням залучаються всі органи та підрозділи НПУ. Проте Закон України «Про Національну поліцію» не визначає розгорнуту організаційно-штатну структуру НПУ обмежившись в ст. 13 Закону загальною системою поліції.

Не вдаючись до детального аналізу компетенції всіх зазначених вище органів та підрозділів у сфері запобігання кримінальним правопорушенням, зазначимо, що їх завдання та функції відповідно до напрямків діяльності охоплюють повноваження щодо вжиття заходів із виявлення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень як внутрішньо-системних, так і позасистемних.

Водночас відповідно до наказу НПУ від 16.09.2022 № 661 «Про деякі питання діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в системі Національної поліції» в системі НПУ окремо визначено спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, зокрема: 1) Департамент внутрішньої безпеки; 2) Департамент стратегічних розслідувань; 3) Департамент боротьби з наркозлочинністю; 4) Департамент карного розшуку; 5) Головне слідче управління; 6) Управління дізнання [17].

Виокремлення саме цих суб'єктів у сфері протидії корупції в системі Національної поліції є не до кінця зрозумілим по кільком причинам, а саме: 1. По-перше, ці суб'єкти, як правило, здійснюють свою діяльність стосовно протидії кримінальним правопорушенням. Незважаючи на поставлені перед ними завдання, які ми проаналізуємо далі, щодо запобігання та профілактики правопорушень (адміністративних, кримінальних та ін.), їх основні зусилля спрямовуються на протидію здебільшого кримінальним правопорушенням (виключенням є Департамент внутрішньої безпеки, для якого одним із напрямків/показників антикорупційної роботи є складені протоколи про корупцію, а також застосування передбачених законом заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення). А на практиці зазначені суб'єкти у реаліях сьогодення фактично здійснюють реагування на готування чи вчинення кримінального правопорушення (у цьому контексті мається на увазі діяльність щодо виявлення та документування корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією).

Поряд з цим, превентивна діяльність перших чотирьох підрозділів й на сьогодні залишаються одним із пріоритетних напрямів діяльності. Специфічною особливістю запобіжної діяльності таких підрозділів є те, що, по-перше, цей напрямок діяльності безпосередньо пов'язаний з оперативно-розшуковою діяльністю, оскільки оперативно-розшукове запобігання кримінальним правопорушенням є формою оперативно-розшукової діяльності; по-друге, під час запобігання кримінальним правопорушенням вони здійснюють як гласні, так і негласні оперативно-розшукові заходи [18, с. 26]. Специфіка ж превентивної діяльності слідчих та дізнавачів, як правило полягає в тому, що вони здійснюють таку діяльність у межах виконання функції досудового розслідування кримінальних правопорушень, а запобіжна діяльність здійснюється у формі процесуальної дії, за результатом якої складається процесуальний акт (подання), де міститься рішення слідчого (дізнавача) у кримінальному провадженні з виявлення і вжиття заходів щодо усунення причин та умов вчинення таких правопорушень, які вже призвели до кримінального delікту.

Однак, якщо продовжити логічну послідовність щодо визначення спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції із числі підрозділів, які входять до складу кримінальної поліції, то потрібно до цього переліку додати принаймні Департамент кримінального аналізу НПУ, який може на професійному рівні забезпечити інформаційно-аналітичну роботу щодо виявлення фактів, які вказують на вчинення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень, а також здійснити кримінальний аналіз у конкретних кримінальних провадженнях щодо осіб та фактів, які становлять оперативний інтерес.

2. По-друге незрозумілим залишається питання чому серед названих суб'єктів відсутні підрозділи превентивної діяльності НПУ, для яких превентивна функція є основною.

3. По-третє незрозуміло чому до цих суб'єктів не відноситься Управління запобігання корупції НПУ, яке входить до центрального органу управління поліції, та для якого запобігання корупції є основним, єдиним, і безпосереднім завданням.

Аналіз відповідних нормативних актів (положень) про організацію та діяльність цих підрозділів показав, що основну запобіжну роль у протидії корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням відіграють: 1) Департамент внутрішньої безпеки; 2) Департамент стратегічних розслідувань; 3) Департамент боротьби з наркозлочинністю; 4) Департамент карного розшуку.

Далі перейдемо до з'ясування сутності термінопонять «корупційні правопорушення» та «пов'язані із корупцією правопорушення». Тлумачення названих термінів є доволі спірними і заперечливими та викликають критику серед практиків працівників і вчених. Ця проблематика розгорнуто досліджувалась у працях багатьох вітчизняних вчених. У зв'язку з цим, доповнювати полеміку до вже існуючих чисельних дискусій вважаємо зайвим. Для використання у цій роботі зазначеної термінології звернемося до науково-практичного коментаря Закону України «Про запобігання корупції», а також до праксеологічної сторони тлумачення цього питання.

Іх поняття міститься у Законі України «Про запобігання корупції». Зокрема визначено, що корупційне правопорушення – діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність (абз. 6 ч. 1 ст. 1) [7].

Отже діяння визнається корупційним якщо воно: 1) містить ознаки корупції; 2) вчинене певним суб'єктом – особою, зазначеною в ст. 3 Закону; 3) за нього законом установлена юридична відповідальність: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна або цивільно-правова [19, с. 40].

Закон визначає, що «корупція» – це використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [7].

Отже ознаками корупції є: діяння (використання службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей, прийняття неправомірної вигоди або прийняття її обіцянки/пропозиції для себе чи інших осіб, обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ст. 3 Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам); неправомірною вигодою (неправомірною вигодою як мета діяння, неправомірною вигодою як предмет (у разі прийняття) або мета (у разі обіцянки чи пропозиції), неправомірною вигодою як засіб схилення до протиправного використання службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей); суб'єкт (спеціальний – особа, зазначена в ст. 3 Закону, будь-яка деліктоздатна особа) [20, с. 24].

Незрозумілим є відсутність у визначенні можливості притягнути особу до адміністративної відповідальності. Така ситуація зумовлена штучним виділенням поняття «правопорушення, пов'язані з корупцією», як у тексті антикорупційного закону, так і в КУпАП. А вже законодавець наголошує, правопорушення, пов'язані з корупцією, – діяння, яке не містить ознак корупції, але порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. Фактично це означає, що ці діяння не є корупцією. Ми вважаємо, що такий законодавчий підхід не є виваженим, доцільніше було б запровадити градацію кримінальних правопорушень. Наприклад, відмежувати її за ступенями тяжкості на корупційні правопорушення: дисциплінарні, адміністративні та кримінальні [21, с. 106].

Поняття «корупційне правопорушення» слід відмежовувати від поняття «корупційне кримінальне правопорушення». Корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно

до примітки ст. 45 Кримінального Кодексу України вважаються кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього Кодексу. Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2, 366-3 цього Кодексу можливостей [22].

Крім корупційних злочинів, корупційним правопорушенням може бути визнано дисциплінарний проступок особи, указаної в ст. 3 Закону «Про запобігання корупції», який містить ознаки корупції, але за який не передбачено кримінальної відповідальності. Це також впливає з визначення корупційного правопорушення в ст. 1 Закону.

Також Законом України «Про запобігання корупції» визначається термін «правопорушення, пов'язане з корупцією», тобто діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність (абз. 12 ч. 1 ст. 1) [7]. Специфічними ознаками останнього є те, що: 1) воно не містить ознак корупції; 2) воно порушує встановлені Законом «Про запобігання корупції» (але не іншим законом) вимоги, заборони та обмеження; 3) воно вчинене особою, зазначеною в ст. 3 цього Закону; 4) за нього законом встановлено юридичну відповідальність певного виду – кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову [23, с. 47].

Наведеним ознакам відповідають певні адміністративні правопорушення, передбачені ст. ст. 172-4 «Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності», 172-5 «Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків», 172-6 «Порушення вимог фінансового контролю», 172-7 «Порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів», 172-8 «Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень», 172-8-1 «Порушення встановлених законом обмежень після припинення повноважень члена Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг», 172-9 «Невжиття заходів щодо протидії корупції», 172-9-1 «Порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням» Кодексу України про адміністративні правопорушення [24], а також кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 366-2 «Декларування недостовірної інформації», 366-3 «Неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» [22].

Оскільки, як вже було з'ясовано, предмет цього дослідження стосується кримінальних, адміністративних, дисциплінарних та/або цивільно-правових правопорушень, на сьогодні потрібне з'ясування термінології їх «запобігання».

На сьогодні термін «запобігання» широко використовується у юридичних науках. Його дефініція неодноразово ґрунтовно аналізувалася, виокремлювались складові та ознаки, синтезувалася та змістовна його сторона, здійснювалось тлумачення, проводилось співставлення із родовими та видовими термінами, надавалось визначення, здійснювалось уточнення та доповнення, аналізувалася соціальна роль діяльності, визначалося місце серед загально-соціальних та спеціально-кримінологічних форм відвернення правопорушень.

На сьогодні цей термін є порівняно усталеним і відносно узгодженим у юридичних науках, предметом дослідження яких є правопорушення у тому чи іншому аспекті, насамперед – це кримінологія, адміністративна діяльність, криміналістика, оперативно-розшукова діяльність.

Проте його поняття на законодавчому рівні до цього часу не визначено, у зв'язку з чим і точаться дискусії та полеміка.

Аналізу норм Закону України «Про запобігання корупції» показав, що він не містить поняття «запобігання корупції», але призначення самого Закону визначається як правові та організаційні засади застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень [7].

Як бачимо сам законодавець використовує змішану термінологію. У назві закону використовується термін «запобігання», а призначення закону визначається через термін «превентивні механізми». По тексту цього Закону вживаються і інші суміжні терміни «припинення такого правопорушення» (ч. 6 ст. 53), «припинення діянь або бездіяльності» (п. 1 ч. 4 ст. 53-2) [7].

На цю особливість, але з іншого боку, звернув увагу В. Б. Пчелін, який критично оцінив те, що термін «запобігання» вживається у назві й у цілому по змісту Закону, а термін «протидія»

використовується при визначенні спеціально уповноважених суб'єктів. Він зазначає, що може скластися враження, що сам законодавець не відрізняє терміни «запобігання» та «протидія», хоча подекуди й використовує їх разом (наприклад Розділ IX «Інші механізми запобігання та протидії корупції» [9; 153]).

У юридичній науці поряд із зазначеними застосовується і інші терміни: «соціальна профілактика», «тиск на злочинність», «соціальний контроль злочинності», «профілактика злочинності», «попередження злочинності», «запобігання злочинності», «превенція злочинності», «припинення злочинів», «регулювання злочинності», «стримання злочинності» та навіть «управління злочинністю».

Протидія злочинності складається з низки, умовно кажучи, конструктивних елементів або, інакше кажучи, напрямків, які можуть бути презентовані таким чином. 1. Запобігання злочинності в цілому як негативному соціальному явищу, а також окремим видам злочинності. Це – дозлочинна випереджаюча протидія, здійснювана на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях, причому загальносоціальні заходи превалюють у загальному (спрямованому на злочинність) запобіганні, а спеціальні – у запобіганні конкретним видам злочинності. 2. Запобігання, спрямоване на припинення злочинів на стадіях формування умислу, готування та замаху. Ця форма перешкодження має характеристики як дозлочинної протидії, так і постзлочинної (оскільки вже є склад незакінченого злочину). На цьому етапі реалізуються заходи спеціально-кримінологічного характеру. 3. Постзлочинна протидія, тобто перешкодження подальшій злочинній діяльності осіб, що вже вчинили злочини, заходами кримінально-правового примусу (сфера розкриття, розслідування злочинів, притягнення винних до кримінальної відповідальності й адміністративного нагляду). Цей компонент протидії практично реалізується на рівні конкретних злочинів і конкретних винних суб'єктів [25, с. 158].

Практика протидії злочинності реалізується у двох основних напрямках. Перший полягає у застосуванні передбаченого кримінальним законодавством покарання до осіб, які скоїли злочин. Другий напрям передбачає заходи з боку держави та суспільства, спрямовані на запобігання злочинам. Цей підхід вважається основним у боротьбі зі злочинністю, оскільки саме запобігання є найбільш гуманним та ефективним способом підтримання правопорядку і забезпечення суспільної безпеки.

Запобіжна діяльність стосовно злочинності безпосередньо спрямовується не проти неї у тому вигляді (обсязі), в якому вона існує на теперішній час, а стосовно чинників, що її зумовлюють. Ця діяльність здійснюється насамперед з метою перервати дію останніх і тим самим перешкодити подальшому вчиненню злочинів, існуванню злочинності в сучасних параметрах та їхньому збільшенню [26, с. 318]. Запобігання злочинам та їх припинення полягає у превентивному впливі на умови та причини, які сприяють учиненню злочину, або на поведінку конкретної особи (групи осіб) з метою недопущення суспільно небезпечного діяння [27, с. 318].

Найбільш прийнятним у контексті протидії корупції вважаємо такий конструктив запобігання корупційним та пов'язаними із корупцією правопорушенням: 1) профілактика (виявлення й усунення причин та умов цих правопорушень); 2) попередження (встановлення осіб, які виношують намір на вчинення корупційних правопорушень, і застосування до них запобіжних заходів з метою недопущення реалізації їх замислів); 3) припинення готування чи замаху на вчинення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень (виявлення осіб, які готуються до вчинення таких правопорушень, ужиття до них заходів з метою недопущення переростання підготовки в замах і закінчений злочин).

Останній елемент зазвичай вчені застосовують до кримінальних правопорушень, у результаті яких можуть наставати найбільш негативні соціальні наслідки. Проте проаналізований нами вище наказ НПУ від 16.09.2022 № 661 «Про деякі питання діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в системі Національної поліції», а також положення про діяльність таких суб'єктів (Департамент внутрішньої безпеки; Департамент стратегічних розслідувань; Департамент боротьби з наркозлочинністю; Головне слідче управління; Управління дізнання) свідчить, що пріоритет НПУ у питаннях запобігання корупції ставиться саме на запобігання кримінальним корупційним діянням.

До того ж, здійснюючи діяльність із виявлення осіб, які вчинили корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, вчиняючи заходи, направлені на притягнення їх до відповідного виду юридичної відповідальності, поліція тим самим не тільки протидіє корупції, а й запобігає її проявам. Адже, цілком відомим є факт, що однією з основних цілей притягнення особи до юридичної відповідальності є не тільки застосування до неї заходів впливу несприятливого для неї характеру, а й попередження вчинення нових правопорушень [9].

Висновки. У результаті дослідження проблематики отримано наступні результати:

1. Правовий статус НПУ як суб'єкта запобігання корупції обумовлюється: 1) правосуб'єктністю у сфері правоохоронної діяльності від моменту створення та реальною можливістю і соціальною потребою бути учасником цих правоохоронних відносин; 2) нормативно визначеними державно-владними повноваженнями здійснювати спеціально-кримінологічні заходи запобігання корупції; 3) структурою відповідних органів та підрозділів, які реалізують повноваження щодо запобігання корупції; 4) матеріально-технічними і фінансовими ресурсами, необхідними для реалізації антикорупційної діяльності. 2. НПУ має подвійний правовий статус суб'єкта запобігання корупції: 1) загальний – як орган, який здійснює антикорупційну діяльність реалізуючи свій статус як правоохоронного органу; 2) спеціальний – як спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції. 3. З погляду таких філософських категорій діалектики як, «загальне», «особливе» та «одиничне», повноваження НПУ співвідносяться у такий спосіб: повноваження щодо здійснення правоохоронної діяльності є загальним родовим поняттям; повноваження здійснювати антикорупційну діяльність є особливим; повноваження спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції є одиничним. 4. Аналіз базових законів, які регламентують діяльність НПУ («Про Національну поліцію», «Про запобігання корупції») показав, що відсутнім є окремий перелік повноважень у сфері протидії корупції, а загальні та спеціальні повноваження у цій сфері не розмежовані. 4. Порівняльно-правовий аналіз сутнісно-змістовних ознак повноважень НПУ у сфері протидії корупції, які визначені у Законі України «Про запобігання корупції» дозволив за критерієм дії на коло суб'єктів розмежувати такі повноваження на: 1) загальні (поширюються на невизначене коло суб'єктів); 2) спеціальні (поширюються виключно на Національну поліцію України або тільки на спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції). 5. Запропоновано виокремлювати спеціальні повноваження НПУ у сфері запобігання корупційним та пов'язаними із корупцією правопорушенням, виходячи із норм Закону. 6. З'ясовано, що у системі НПУ повноваження спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції покладено на: 1) Департамент внутрішньої безпеки; 2) Департамент стратегічних розслідувань; 3) Департамент боротьби з наркозлочинністю; 4) Департамент карного розшуку; 5) Головне слідче управління; 6) Управління дідання.

7. Запропоновано у системі НПУ до спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, крім визначених відносити: 1) Департамент кримінального аналізу; 2) Управління запобігання корупції.

8. У контексті окреслених повноважень Національної поліції у сфері протидії корупції запропоновано найбільш доцільний конструктив запобігання корупційним та пов'язаними із корупцією правопорушенням її органами та підрозділами: а) профілактика (виявлення й усунення причин та умов цих правопорушень); б) попередження (встановлення осіб, які виношують намір на вчинення корупційних правопорушень, і застосування до них запобіжних заходів з метою недопущення реалізації їх замислів); в) припинення готування чи замаху на вчинення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень (виявлення осіб, які готуються до вчинення таких правопорушень, ужиття до них заходів з метою недопущення переростання підготовки в замах і закінчений злочин).

9. У результаті дослідження понятійно-категоріального апарату запропоновано поняття «Національна поліція України як суб'єкт запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням – це система органів та підрозділів, а також посадових осіб, що відповідно до законодавства й у межах своїх повноважень здійснюють внутрішньо-системні та позасистемні адміністративні, організаційні, оперативно-розшукові та інші заходи, направлені на профілактику корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень (виявлення й усунення причин та умов), їх попередження (встановлення осіб, які виношують намір їх вчинити, і застосування до них запобіжних заходів з метою недопущення реалізації замислів), а також припинення (виявлення осіб, які готуються до їх вчинення, ужиття до них заходів з метою недопущення переростання підготовки в замах і закінчене кримінальне правопорушення)».

Список використаних джерел:

1. Зозуля Є. В. Система спеціалізованих антикорупційних органів на сучасному етапі державотворення України (правові, організаційні та функціональні аспекти взаємодії). *Центральнотрадянський вісник права та публічного управління*. 2024. Випуск 1. С. 27-36.

2. Суб'єкти у сфері запобігання та протидії корупції. Головне управління Пенсійного фонду України в Луганській області. URL: <https://www.pfu.gov.ua/ig/873-sub-yepty-u-sferi-zapobigannya-tarprotudyiukoruptsiyi> (дата звернення: 10.10.2024).

3. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Львівськ. нац. ун-т ім. Івана Франка ; Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. Львів, 2020. 481 с.

4. Сердюк І. А. Відповідність законодавчих дефініцій терміно-понять «норма права» та «нормативно-правовий акт» положенням сучасних теорій норм права, правових актів і потребам юридичної практики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 105-110.

5. Трепак В. М. Особливості дефініції поняття «корупція». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4 (97). С. 181-196.

6. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 10.10.2023).

7. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 10.10.2023).

8. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

9. Пчелін В. Б. Уточнення правового статусу поліції як суб'єкта запобігання та протидії корупції в Україні. *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України*: зб. тез доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. 11 квіт. 2019 р. Харків : ХНУВС, 2019. С. 209-211.

10. Теорія держави і права: підручник / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

11. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. Харків : Право, 2009. 584 с.

12. Парасюк В. М. Особливості правосуб'єктності юридичної особи. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2018. № 2. С. 139-145.

13. Науково-практичний коментар до статті 91 Цивільного кодексу України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KK001593#:~:text=%D0%A3%20%D1%8E%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D1%96,%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B9%20%D0%B7%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%B0%D0%B9%20%D0%BD%D0%B5%20%D0%BC%D0%B0%D1%94%20%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 10.10.2023).

14. Сердюк І. А. Основи теорії правоохоронних відносин : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010. 196 с.

15. Колісник А. С. Спеціальна правосуб'єктність правоохоронних органів держави в секторі економічної безпеки: юридичний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 265-268, с. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/64> (дата звернення: 21.10.2024).

16. Положення про Національну поліцію : затв. постановою Кабінета Міністрів України від 28 жовт. 2015 р. № 877. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248607704> (дата звернення: 10.10.2023).

17. Про деякі питання діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в системі Національної поліції : наказ Національної поліції України від 16.09.2022 № 661. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Nakaz-661.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).

18. Кузик В. В. Підрозділи протидії наркозлочинності національної поліції України як суб'єкти запобігання злочинності. *Юридична наука*. 2020. № 5(107). Том 2. С. 22-30.

19. Тимчишин-Чемерис Ю. В., Цьона Г. Ю. Вплив еволюційних процесів на форми грошей. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 1 (2). С. 132–138. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_1\(2\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_1(2)_28) (дата звернення: 20.09.2020).

20. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / за ред. Т. О. Коломосьц, В. К. Колпаков. Запоріжжя :Видавничий дім «Гельветика», 2019. 588 с.

21. Бондаренко О. С. Концепція кримінально-правової протидії корупції : монографія. Суми : Сумськ. держ. ун-т, 2021. 472 с.

22. Кримінальний Кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.10.2024).

23. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Наук. ред. М. І. Хавронюк. Київ : Ваіте, 2018. 472 с.

24. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (дата звернення: 10.10.2024).

25. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.

26. Закалок А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

27. Подобний О. О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с.

УДК 342.9:316.647.82

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.16>

ОРЕЛ А.О.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ОЗНАКОЮ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF ENTITIES PREVENTING AND COMBATING DISCRIMINATION ON THE BASIS OF GENDER IDENTITY**

У статті розкрито, що адміністративно-правовий статус суб'єктів запобігання та протидії дискримінації за ознакою гендерної ідентичності – це сукупність юридичних прав, обов'язків, повноважень та відповідальності, закріплених у нормативно-правових актах і делегованих суб'єктам, що здійснюють діяльність у сфері забезпечення рівності та недопущення дискримінації за ознакою гендерної ідентичності. Цей статус визначає їх місце в системі державного управління, межі компетенції, форми взаємодії з іншими суб'єктами та механізми реалізації покладених на них функцій.

В статті сформовано, що адміністративно-правовий статус суб'єктів запобігання та протидії дискримінації за ознакою гендерної ідентичності характеризується: 1. Спеціалізованим характером компетенцій, спрямованих на виконання завдань із запобігання, виявлення, припинення та усунення проявів дискримінації за ознакою гендерної ідентичності. 2. Функціональною взаємодією із суб'єктами публічної адміністрації, громадянським суспільством та міжнародними організаціями, що сприяє узгодженню дій у цій сфері. 3. Динамічністю, що забезпечує адаптацію суб'єктів до змін у соціально-правовому середовищі та оновлення механізмів протидії дискримінації відповідно до міжнародних стандартів. 4. Закріпленням процедурних механізмів реалізації правових норм, включаючи повноваження щодо прийняття нормативних актів, розгляду скарг, моніторингу та контролю. 5. Інститутом відповідальності, оскільки статус суб'єктів передбачає їхню відповідальність за належне виконання обов'язків, що забезпечується правовими механізмами контролю та санкціями за порушення. 6. Гнучкість та адаптивність, оскільки в умовах розвитку суспільних і правових відносин адміністративно-правовий статус суб'єктів може змінюватися для адаптації до нових викликів у сфері забезпечення рівності та протидії дискримінації.

Ключові слова: адміністративна юрисдикція, адміністративне законодавство, адміністративне регулювання, адміністративні правовідносини, адміністративні процедури, боротьба, гендер, дискримінація, запобігання, ідентичність.

The article reveals that the administrative-legal status of subjects of prevention and counteraction to discrimination on the grounds of gender identity is a set of legal rights, obligations, powers and responsibilities enshrined in regulatory legal acts and delegated to subjects that carry out activities in the field of ensuring equality and preventing discrimination on the grounds of gender identity. This status determines their place in the system of public administration, the boundaries of competence, forms of interaction with other subjects and mechanisms for implementing the functions assigned to them.

The article establishes that the administrative and legal status of entities preventing and combating discrimination on the basis of gender identity is characterized by: 1. The specialized nature of competencies aimed at performing tasks to prevent, detect, stop and eliminate manifestations of discrimination on the basis of gender identity. 2. Functional interaction with entities of public administration, civil society and international

organizations, which contributes to the coordination of actions in this area. 3. Dynamism, which ensures the adaptation of entities to changes in the socio-legal environment and the updating of mechanisms for combating discrimination in accordance with international standards. 4. The consolidation of procedural mechanisms for the implementation of legal norms, including the authority to adopt regulatory acts, consider complaints, monitor and control. 5. The institution of responsibility, since the status of subjects implies their responsibility for the proper performance of duties, which is ensured by legal control mechanisms and sanctions for violations. 6. Flexibility and adaptability, since in the context of the development of social and legal relations, the administrative and legal status of subjects can change to adapt to new challenges in the field of ensuring equality and combating discrimination.

Key words: *administrative jurisdiction, administrative legislation, administrative regulation, administrative legal relations, administrative procedures, struggle, gender, discrimination, prevention, identity.*

Актуальність теми. В умовах глобалізації, інтеграції України в міжнародне правове співтовариство та виконання міжнародних зобов'язань, зокрема у межах Ради Європи та ООН, боротьба з дискримінацією за ознакою гендерної ідентичності є ключовим елементом забезпечення принципу недискримінації. Разом із цим, сучасне українське суспільство стикається з викликами, пов'язаними з недостатньою обізнаністю громадян, а інколи й опором щодо впровадження прогресивних стандартів гендерної рівності. Це вимагає чіткого нормативного врегулювання адміністративно-правового статусу суб'єктів, які беруть участь у запобіганні та протидії дискримінації, а також створення ефективного механізму їхньої діяльності. У сучасних умовах реформування правової системи України виникає потреба у вдосконаленні законодавства з метою усунення правових прогалин, забезпечення ефективного функціонування суб'єктів протидії дискримінації та дотримання принципу верховенства права. Водночас міжнародний досвід свідчить, що успішна боротьба з дискримінацією можлива лише за умови чіткої взаємодії всіх відповідальних суб'єктів, що ще більше підкреслює актуальність наукового осмислення адміністративно-правового статусу таких суб'єктів в Україні.

Таким чином, дослідження цього питання є необхідним не лише для розвитку наукової думки, але й для підвищення ефективності правозастосовної практики, що, в кінцевому результаті, сприятиме формуванню справедливого, рівноправного та толерантного суспільства.

Огляд останніх досліджень. Спеціальними питаннями адміністративно-правового регулювання щодо запобігання та протидії дискримінації в Україні займалися такі науковці, як: О. Безпалова, А. Боровик, Н. Дерев'янка, А. Друзенко, О. Дрозд, А. Довгопол, В. Гончаров, Н. Грідіна, О. Кравченко, В. Лазарев, Н. Лях, О. Перунова, А. Собакар, Р. Шаповал, Г. Шевчук, О. Шевченко, В. Черненко, І. Федорович, Ю. Юринець та інші.

Однак, факти дискримінації в Україні є, на жаль, а відповідна протидія таким суспільно-негативним явищам здійснюється в площині адміністративно-правового регулювання, що обумовлює актуальність наукового виклику.

Мета статті полягає у тому, щоб здійснити сучасний формально-юридичний аналіз та дослідити адміністративно-правовий статус суб'єктів запобігання та протидії дискримінації за ознакою гендерної ідентичності.

Виклад основних положень. Проблемою суб'єктного складу адміністративних правовідносин у будь-якій сфері суспільних відносин займалося не одне покоління науковців. Проте дане питання не є вичерпаним, оскільки органи публічної адміністрації постійно видозмінюються, трансформуються та оптимізуються, відповідно, зазнають змін і їхні адміністративно-правові статуси та місце в державному апараті. Така ситуація обумовлює постійну динаміку компетенції та повноважень відповідних органів, що призводить до необхідності нових досліджень та моніторингу реалізації їхніх основних прав, свобод та обов'язків. Адміністративні правовідносини, що виникають у сфері надання освітніх послуг, також мають свою систему суб'єктів, які реалізують освітню політику в державі [1].

Загальна важливість категорії «адміністративно-правовий статус» складається одразу із декількох моментів, які в сукупності є будівними цеглинами її дефініції. в першу чергу, етимологічним базисом поняття є слово «статус», яке вживається в літературі в різноманітних значеннях і в різних контекстах. Так, в словниках статус (від латинського «status» – стан справ, положення) – це стан, положення чогось взагалі. При цьому, в залежності від сфери наукових знань

визначення поняття «статус» може варіюватись. Наприклад, у філософії статус розглядається, як співвідносний стан (позиція) індивідуума або групи в соціальній системі, що визначається низкою ознак, специфічних для даної системи (економічних, професійних, етнічних та інших) [2, с. 342]. Більшість наукових праць щодо з'ясування суті правового статусу належить представникам теорії права. О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко вказують, що правовий статус – це система законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відносин. Характерними ознаками правового статусу вони вважають: 1) універсальність (він поширюється на всіх суб'єктів); 2) індивідуальність (він відображає індивідуальні особливості людини та її реальне становище у суспільних відносинах); 3) взаємозв'язок із іншими компонентами; 4) системність. Найбільш доцільною вважається класифікація за двома критеріями – характером правового статусу (загальний, галузевий, спеціальний, індивідуальний) та суб'єктом [3, с. 366]. Схоже визначення дає О. Ф. Скакун – це система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві [4, с. 59].

У адміністративному праві під «суб'єктом» розуміють носія прав та обов'язків у сфері державного управління, які передбачені адміністративно-правовими нормами, котрий здатен мати права, які йому надані, реалізувати, а надані обов'язки виконувати [5, с. 64]. З даного визначення витікає, що «претендент» на статус суб'єкта адміністративного права за своїми особливостями потенційно здатен бути носієм суб'єктивних прав та обов'язків у сфері державного управління. До таких обов'язків відносяться: 1) зовнішня виокремленість, яка характеризується наявністю системо-утворюючих ознак; 2) персоніфікація в суспільному відношенні керівного типу, тобто виступ у вигляді єдиної особи – персони; 3) здатність виражати і здійснювати персоніфіковану волю у відношеннях з державою, або державну волю в процесі адміністративно-правового регулювання суспільних відносин. «Претендент», який має вказані здібності, отримує статус суб'єкта тільки в тому випадку, якщо держава, використовуючи адміністративно-правові норми, робить його носієм прав і обов'язків, які реалізуються останнім у сфері державного керування [6, с. 182].

Вчений М. Ринажевський вважає, що правовий статус суб'єктів права складається з об'єктивних, фактично існуючих елементів, виявивши та проаналізувавши які, можна пізнати статус комплексно. Усвідомивши правовий статус як цілісну систему, серед його структурних елементів можна виділити головні та з'ясувати характер їх взаємозв'язків із середовищем функціонування. Застосовуючи системний метод дослідження, можна визначити поняття «правовий статус» як комплексне юридичне явище, що визначає статус (становище) суб'єкта у відповідній системі, відокремити його статистичні й допоміжні елементи [7]. Професор В. Авер'янов в своїй праці наголошує, що правовий статус треба розрізняти в широкому та вузькому розумінні (співвідношення цілого та частини). Так, компетенція (права й обов'язки) є головною складовою змісту правового статусу кожного органу, що доповнюється такими важливими елементами, як завдання, функції, характер взаємозв'язків з іншими органами (як по «вертикалі»), так і по «горизонталі»), місце в ієрархічній структурі органів виконавчої влади, порядок вирішення установчих і кадрових питань тощо [8, с. 247].

Таким чином, під категорією правовий статус слід розуміти інтегровану систему правових елементів, що закріплюють і регулюють позицію суб'єкта у правовій системі суспільства, забезпечуючи баланс його прав, обов'язків, відповідальності та гарантій у межах певної галузі правового регулювання. Така система є результатом правового впорядкування та характеризується взаємозв'язком юридичних норм, що створюють умови для реалізації правосуб'єктності, виконання завдань і досягнення цілей суб'єкта у конкретному правовому середовищі.

Варто підкреслити, що особливістю правового статусу є його функціональна залежність від правового середовища, в якому він реалізується, а також гнучкість у пристосуванні до змін соціальних і правових умов. Структурно він охоплює компетенцію (сукупність закріплених прав та обов'язків), нормативні основи діяльності, характер взаємодії з іншими суб'єктами та процедурні механізми реалізації.

Адміністративно-правовий статус є більш специфічною категорією, що зумовлено її зв'язком із конкретною галуззю права. Найчастіше вчені не надають «чистої» дефініцію адміністративно-правового статусу, а плучають категорію у відношенні до окремо узятого суб'єкта. Наприклад, І. Н. Пахомов характеризує адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування, відмічає наявність власних і делегованих повноважень, а також проявлення адміністративної правосуб'єктності у тому, що відповідна рада приймає нормативні та інші акти управління у формі рішень [9, с. 95–105; 10, с. 311]. На думку Ю. А. Дмитрієва, адміністративно-правовий

статус органу виконавчої влади – це найбільш характерний для адміністративного права правовий інститут. Специфіка адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади полягає в його винятковості. Автор відмічає, що органи виконавчої влади – що спеціально створювані для цілей реалізації завдань і функцій державного управління колективні утворення (організації, юридичні особи), наділені владними повноваженнями у певній сфері [11, с. 299]. На погляд вченого О. П. Сікорського, «адміністративно-правовий статус» державного органу являє собою складну юридично-теоретичну конструкцію, складовими частинами якої являються: мета утворення державного органу, визначення сфери його відання; принципи і територіальні масштаби його діяльності; внутрішня структура такого органу; порядок і спосіб його утворення, ліквідації та реорганізації; завдання і функції, обсяг і характер державно-владних повноважень; форми та методи діяльності; порядок вирішення в цьому органі підвідомчих питань; закріплення джерела його фінансування; наявність або відсутність прав юридичної особи; право користування державними символами; відповідальність [12, с.11].

Відповідно до статті 7 Закону України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків", органами установами та організаціями, наділеними повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, є [13]:

- 1) Верховна Рада України;
- 2) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- 3) Кабінет Міністрів України;
- 4) спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- 5) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- 6) органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені в їх складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- 7) громадські об'єднання [13].

Тобто, адміністративно-правовий статус суб'єктів запобігання та протидії дискримінації за ознакою гендерної ідентичності – це сукупність юридичних прав, обов'язків, повноважень та відповідальності, закріплених у нормативно-правових актах і делегованих суб'єктам, що здійснюють діяльність у сфері забезпечення рівності та недопущення дискримінації за ознакою гендерної ідентичності. Цей статус визначає їх місце в системі державного управління, межі компетенції, форми взаємодії з іншими суб'єктами та механізми реалізації покладених на них функцій.

На нашу думку, такий статус характеризується:

1. Спеціалізованим характером компетенцій, спрямованих на виконання завдань із запобігання, виявлення, припинення та усунення проявів дискримінації за ознакою гендерної ідентичності.
2. Функціональною взаємодією із суб'єктами публічної адміністрації, громадянським суспільством та міжнародними організаціями, що сприяє узгодженню дій у цій сфері.
3. Динамічністю, що забезпечує адаптацію суб'єктів до змін у соціально-правовому середовищі та оновлення механізмів протидії дискримінації відповідно до міжнародних стандартів.
4. Закріпленням процедурних механізмів реалізації правових норм, включаючи повноваження щодо прийняття нормативних актів, розгляду скарг, моніторингу та контролю.
5. Інститутом відповідальності, оскільки статус суб'єктів передбачає їхню відповідальність за належне виконання обов'язків, що забезпечується правовими механізмами контролю та санкціями за порушення.
6. Гнучкість та адаптивність, оскільки в умовах розвитку суспільних і правових відносин адміністративно-правовий статус суб'єктів може змінюватися для адаптації до нових викликів у сфері забезпечення рівності та протидії дискримінації.

Список використаних джерел:

1. Литвин І. Сутність системи суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері надання освітніх послуг. Адміністративне право. 2016. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/05/13.pdf>
2. Філософський словник за ред. В. І.Шинкарука. К. : Головна редколегія УРЕ,1973. 560 с.
3. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.

4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. О. Ф. Скакун. 2-ге видання. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
5. Ківалов С. В., Біла Л. Р. Адміністративне право України: навчально-методичний посібник. Одеса, 2004. 344 с.
6. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник у 2 томах. Т. 1. Загальна частина Київ: Юрид. Думка, 2004. 584 с.
7. Ринажевський Б. Компетенція та повноваження військової служби правопорядку (служби правопорядку) у Збройних Силах України. Право і Безпека. 2010. Випуск 1. С. 15-21. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_1_5
8. Авер'янов В. Б. Виконавча влада і адміністративне право. Київ: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
9. Петюх В.М. Інноваційна модель розвитку служби зайнятості: характеристика та особливості. Державне управління та державна служба зайнятості (питання теорії та виклики практики). / Петюх В.М., Щетініна Л.В.; за заг. ред. В.О. Храмова; упоряд. А.В. Казановський, Е.М. Кучменко, В.О. Храмов. К.: ІПК ДСЗУ, 2008. 364 с.
10. Зезека Н.О. Адміністративно-правовий статус Державної служби зайнятості України: дисертація. Київ: Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». 2009. 278 с.
11. Сокурєнко В.В. Поняття адміністративно-правового статусу органів публічного управління в сфері оборони. *European political and law discourse*. 2015. Volume 2, Issue 4. С. 297–301.
12. Сікорський О. П. Адміністративно-правовий статус Державного департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб України: автореф. дис....канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2011. 17 с.
13. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 52. Ст. 561.

**ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ
У СФЕРІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ**

**FEATURES OF ELECTRONIC GOVERNANCE
IN THE FIELD OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES**

Актуальність статті полягає в тому, що у сучасному світові електронне урядування є ефективним інструментом управління. Впровадження електронного урядування позитивно впливає на якість прийняття рішень та їх виконання посадовими особами та державними службовцями, скорочуючи час, необхідний для цього, та підвищуючи коефіцієнт корисного та позитивного впливу на взаємодію громадськості, бізнесу з органами публічної влади та місцевого самоврядування. Метою статті виступає розкриття особливостей електронного урядування при взаємодії органів публічної влади з громадськістю під час надання адміністративних послуг. У статті досліджено особливості та переваги електронного урядування та його впливу на надання адміністративних послуг. Зауважено, що сутність адміністративних послуг полягає у тому, що останні виступають різновидом публічних послуг, які мають юридичну природу, індивідуальний характер і установлений порядок їх надання, вчиняються суб'єктами владних повноважень, спрямовані на реалізацію та захист законних прав фізичних та юридичних осіб. Наголошено, що особливість електронного урядування полягає у тому, що останнє характеризується: прозорістю та доступністю; ефективністю, яка характеризується скороченням бюрократії; економією часу користувача цих послуг; залученням громадян до участі в ухваленні рішень та контролі за діяльністю влади; інклюзивністю, що виражається у забезпеченні рівного доступу до послуг для людей з обмеженими можливостями навіть у віддалених регіонах. Виділено основні переваги електронних адміністративних послуг: простота доступу – швидкість та доступність отримання послуг громадянами та юридичними особами; прозорість – зрозумілість процедури та вимоги, завдяки прописаному алгоритму дій або дорожній карті їх виконання; економія часу – за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій відкривається доступність цих послуг, що сприяє зменшенню бюрократії; цифровізація – онлайн-доступ до послуг з будь-якої точки доступу за допомогою інтернет-ресурсів; якість обслуговування, що ґрунтується на прописаних логічних алгоритмах дій, що є зумовлює професійний підхід у їх наданні.

Ключові слова: електронне урядування, адміністративні послуги, громадяни, інформаційно-комунікаційні технології.

The relevance of the article lies in the fact that in the modern world, e-government is an effective management tool. The implementation of e-government has a positive impact on the quality of decision-making and their implementation by officials and civil servants, reducing the time required for this, and increasing the coefficient of usefulness and positive impact on the interaction of the public, business with public authorities and local self-government. The purpose of the article is to reveal the features of e-government in the interaction of public authorities with the public during the provision of administrative services. The article examines the features and advantages of e-government and its impact on the provision of administrative services. It is noted that the essence of administrative services is that the latter are a type of public services which have a legal nature, individual character and an established procedure for their provision, are performed by public

authorities and are aimed at realization and protection of the legal rights of individuals and legal entities. It is emphasized that the peculiarity of e-government is that it is characterized by: transparency and accessibility; efficiency, which is characterized by reduction of bureaucracy; saving of time of the user of these services; involvement of citizens in decision-making and control over the activities of the authorities; inclusiveness, which is expressed in ensuring equal access to services for people with disabilities even in remote regions. The main advantages of electronic administrative services are highlighted: ease of access – speed and availability of services for citizens and legal entities; transparency – clarity of procedures and requirements, thanks to a prescribed algorithm of actions or a roadmap for their implementation; time saving – with the help of information and communication technologies, the availability of these services is opened, which helps to reduce bureaucracy; digitalization – online access to services from any access point using Internet resources; quality of service based on.

Key words: *e-government, administrative services, citizens, information and communication technologies.*

Постановка проблеми. У сучасному світові електронне урядування є ефективним інструментом управління. Впровадження електронного урядування позитивно впливає на якість прийняття рішень та їх виконання посадовими особами та державними службовцями, скорочуючи час, необхідний для цього, та підвищуючи коефіцієнт корисного та позитивного впливу на взаємодію громадськості, бізнесу з органами публічної влади та місцевого самоврядування. Впровадження електронного урядування є складним процесом, що потребує принципових змін у технології підготовки та прийняття урядових рішень та значних матеріальних, інтелектуальних та фінансових ресурсів та вимагає вирішення комплексу правових, організаційних і технологічних проблем [7, с. 3]. Електронне урядування дає змогу громадянам одержувати послуги від уряду цілодобово, сім днів на тиждень. Деякі фахівці, що стежать за ініціативами в сфері використання ІКТ в сфері державного управління, висловлюють думку про те, що надання послуг могло б стати більш зручним, надійним й менш дорогим [4, с. 9–10].

Перевагами електронного урядування можна відмітити:

- прозорість і доступність;
- ефективність, яка характеризується скороченням бюрократії;
- економією часу користувача цих послуг;
- залучення громадян до участі в ухваленні рішень та контролі за діяльністю влади;
- інклюзивністю, що виражається у забезпеченні рівного доступу до послуг для людей

з обмеженими можливостями навіть у віддалених регіонах.

Стан дослідження. Дослідження шляхів розвитку електронного урядування, розкриття його цілей, підстав та факторів здійснювали такі сучасні науковці, як: О. М. Андрєєва, І. В. Бовсунівська, В. А. Бокляк, О. В. Вақун, Ю. В. Віхорт, О. В. Декалюк, О. С. Дніпров, І. І. Драч, В. М. Дрешпака, Г. І. Жекало, М. Я. Заяць, Ю. В. Кошурніков, О. Ю. Лялюк, Г. Ф. Мартинюк, Н. Ю. Мельничук, А. В. Мерзляк, І. Є. Погребняк, Ю. Ю. Ряховська, А. І. Семенченка, О. М. Соловйова, С. А. Чукот тощо. Порушена тема є актуальною й викликає інтерес у науковій спільності, оскільки відбуваються постійні зміни у колі впровадження адміністративних послуг для забезпечення прав і потреб громадян, організацій.

Метою дослідження виступає розкриття особливостей електронного урядування при взаємодії органів публічної влади з громадськістю під час надання адміністративних послуг.

Виклад матеріалу дослідження. Сьогодні електронні послуги відіграють провідну роль у розвитку подальшого впровадження каналів вдосконалення електронного урядування. Саме реалізація реформи з впровадження електронного урядування в Україні сприяє досягненню розвитку з надання адміністративних послуг населенню та організаціям.

Станом на 2014 рік на Урядовому порталі було доступно 118 електронних послуг, користування якими у порівнянні з 2018 роком зросло втричі. Україна має одні з найшвидших в світі темпи відкриття даних, більше 5 000 електронних документів щодня пересилається між державними органами – ці та інші досягнення у сфері е-урядування. До затвердженого Урядом переліку увійшли найбільш пріоритетні послуги з боку бізнесу та громадян. Послуги, які б мінімізували корупційні ризики. На Урядовому порталі, який слугує «єдиним вікном» доступу до всіх онлайн-послуг, доступні електронні послуги, поміж яких такі суспільно важливі, як оформлення допомоги при народженні дитини, послуги з реєстрації бізнесу, послуги в земельній та будівельній сферах тощо [5].

Перш ніж перейти до розкриття поставленої мети, звернімося до адміністративно-теоретичної основи, визначивши сутність адміністративних послуг.

Теоретична основа наповнення «послуга» зводиться до поняття: 1) дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому; 2) діяльність підприємств, організацій та окремих осіб, виконувана для задоволення чийось потреб; обслуговування; 3) система господарсько-побутових вигод, що надаються населенню [3, с. 430]

Закон України «Про адміністративні послуги» статтею 1 визначає адміністративну послугу як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону [10]. При цьому ч. 2 цієї статті надає перелік суспільних відносин, які не є адміністративними послугами, а саме: 1) здійснення державного нагляду (контролю), у тому числі державного контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин; 2) метрологічного контролю і нагляду; 3) акредитації органів з оцінки відповідності; 4) дізнання, досудового слідства; 5) оперативно-розшукової діяльності; 6) судочинства, виконавчого провадження; 7) нотаріальних дій; 8) виконання покарань; 9) доступу до публічної інформації; 10) застосування законодавства про захист економічної конкуренції; 10-1) здійснення державного регулювання ринків фінансових послуг, ринків капіталу та організованих товарних ринків; 11) провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею; 12) набуття прав на конкурсних засадах; 13) набуття прав стосовно об'єктів, обмежених у цивільному обігу; 14) здійснення державного регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг; 15) сертифікації оператора системи передачі відповідно до Закону України «Про ринок електричної енергії»; 15-1) гарантій походження електричної енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії; 16) авторизації електронних майданчиків та прийняття рішення про відключення авторизованих електронних майданчиків від електронної системи закупівель, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі»; 17) здійснення дій, пов'язаних з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування напівпровідникових виробів, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення, об'єкти авторського права і суміжних прав, реєстрація та акредитація організацій колективного управління); 18) здійснення державного регулювання у сфері медіа; 18) набуття статусу резидента Дія Сіті та внесення відомостей до реєстру Дія Сіті відповідно до Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»; 19) видачі міжнародних сертифікатів, міжнародних ветеринарних сертифікатів та інших ветеринарних документів, передбачених законами України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» та «Про ветеринарну медицину»; 21) реалізації конституційного права громадян брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [10].

Зі змісту пункту 11 статті 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» випливає, що адміністративна послуга – дія, що може здійснюватися за заявою особи або за власною ініціативою адміністративного органу [11; 6, с. 239].

Серед науковців склались власні концептуальні підходи з приводу тлумачення досліджуваної категорії. Наприклад, М. І. Ославський під адміністративними послугами розуміє публічні послуги, що надаються органами виконавчої влади, виконавчими органами місцевого самоврядування та іншими уповноваженими суб'єктами, і надання яких пов'язане з реалізацією владних повноважень [9, с. 45; 8, с. 96]. На думку К. Афанасьєва, адміністративні послуги – це публічні (тобто державні та муніципальні) послуги, що надаються органами виконавчої влади, виконавчими органами місцевого самоврядування й іншими уповноваженими суб'єктами, і надання яких пов'язане з реалізацією владних повноважень [1, с. 28; 2, с. 57; 8, с. 96].

На думку Ю. Кошурнікова, адміністративні послуги – це акт реалізації суб'єктами публічної влади (органами держави та місцевого самоврядування) покладених на них публічних функцій, які вони реалізують за ініціативою фізичних або юридичних осіб, та результатом яких є виникнення, зміна та припинення правовідносин адміністративно-правового характеру [8, с. 100].

І. Ковбас виділяє ознак, притаманні адміністративним послугам, а саме: нематеріальний характер послуги; публічний характер правових відносин; владна (адміністративна) природа їх надання; пов'язаність з особою виконавця (орган виконавчої влади, інший державний орган до повноважень якого входить надання адміністративних послуг населенню); законодавче врегулювання; усталений порядок надання послуг; синхронність у наданні та отриманні послуг;

обов'язковість волевиявлення особи на отримання послуги – наявність звернення; спрямованість на реалізацію та захист законних прав фізичних та юридичних осіб (отримання нематеріального блага, набуття корисного ефекту); індивідуальний характер; рівність у правах між послугоотримувачем та послугонадавачем; загальна соціальна значимість; переважне надання за рахунок публічних коштів [6, с. 241].

Висновки. Виходячи з аналізу сучасної доктрини, можна виділити сутність адміністративних послуг, яка полягає у тому, що останні виступають різновидом публічних послуг, які мають юридичну природу, індивідуальний характер і установлений порядок їх надання, вчиняються суб'єктами владних повноважень, спрямовані на реалізацію та захист законних прав фізичних та юридичних осіб.

На нашу думку, основними перевагами електронних адміністративних послуг є:

- простота доступу – швидкість та доступність отримання послуг громадянами та юридичними особами;
- прозорість – зрозумілість процедури та вимоги, завдяки прописаному алгоритму дій або дорожній карті їх виконання;
- економія часу – за допомогою ІКТ відкривається доступність цих послуг, що сприяє зменшенню бюрократії;
- цифровізація – онлайн-доступ до послуг з будь-якої точки доступу за допомогою інтернет-ресурсів;
- якість обслуговування, що ґрунтується на прописаних логічних алгоритмах дій, що є зумовлює професійний підхід у їх наданні.

Список використаних джерел:

1. Афанасьєв К. К. Адміністративні послуги: навч. посіб. Луганськ : РВВДУВС, 2010. 175 с.
2. Бондар О.Г. Теоретичні проблеми надання адміністративних послуг держзільгоспінспекцією та її територіальними органами. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 2(8). С. 55-65.
3. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 704 с.
4. Дубов Д.В., Дубова С.В. Основи електронного урядування: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 176 с.
5. Е-урядування – ключ до реформ в Україні. Державне агентство з питань електронного урядування України. Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. 2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/e-uryaduvannya-klyuch-do-reform-v-ukrayini>
6. Ковбас І., Коваль В. Поняття, ознаки та сутність адміністративних послуг в Україні. *Юридичний бюлетень*. Вип. 29. 2023. С. 236-243.
7. Концепція розвитку електронного урядування в Україні / О.А. Баранов, М.С. Демкова, С.В. Дзюба, А.В. Єфанов, І.Б. Жилияєв, Е.Л. Клепеч, Ю.Місников, О.Арво, Т.В. Попова, І.А. Рубан, А.І. Семенченко, С.А. Чукут. За ред. А.І. Семенченко. Київ, 2009р. 16 с.
8. Кошурніков Ю. В. Електронне урядування як спосіб організації публічного управління: адміністративно-правовий аспект: дис... канд. юрид. наук : Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2024. 209 с.
9. Ославський М. І. Виконавча влада в Україні: організаційно-правові засади: навч. посіб. К.: Вид-во «Знання», 2009. 357 с.
10. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. Дата оновлення 15.11.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#top>
11. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. Дата оновлення 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#top>

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ РОЗГЛЯДУ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО СПОРУ
У СФЕРІ МОБІЛІЗАЦІЇ ЗА УЧАСТІ АДВОКАТА В РАМКАХ
АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА**

**PECULIARITIES OF THE PROCEDURE FOR CONSIDERING A PUBLIC-LAW
DISPUTE IN THE FIELD OF MOBILIZATION WITH THE PARTICIPATION
OF A LAWYER WITHIN THE FRAMEWORK OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS**

Актуальність статті полягає в тому, що участь адвоката в судовій справі в рамках адміністративного судочинства завжди підвищує динаміку її розгляду та цілеспрямованість процесуальних дій. Як професіонали в сфері права, адвокати здійснюють свою діяльність з метою якомога якіснішого відстоювання та захисту інтересів клієнтів, а спеціальні навички та знання дозволяють досягати цілей представництва у спосіб, недоступний іншим сторонам справи. Все це в повній мірі відображається і на процедурі розгляду мобілізаційних публічно-правових спорів в адміністративних судах. Участь адвоката суттєво впливає на процес провадження, прискорює його хід та підвищує рівень змагальності, що виражається у ряді важливих аспектів. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, акцентовано увагу на тому, що адвокатський запит є унікальним інструментом, який використовується адвокатом в процесі надання правничої допомоги та здійснення представництва осіб в справах із публічно-правових спорів з питань мобілізації. Виділено чинники, які характеризують особливості процедури розгляду публічно-правового спору у сфері мобілізації за участі адвоката в рамках адміністративного судочинства. Наголошено, що адвокатський запит є унікальним інструментом, який використовується адвокатом в процесі надання правничої допомоги та здійснення представництва осіб в справах із публічно-правових спорів з питань мобілізації. Це звернення особливого юридичного змісту, важливості та порядку подання, ефективність якого гарантується законодавством та зобов'язує суб'єктів, яким воно адресоване, надати обґрунтовану та комплексну відповідь. Зроблено висновок, що участь адвоката в справах із публічно-правових спорів з питань мобілізації, має такі ж процесуальні наслідки, як і представництво подібного роду в адміністративному розгляді інших категорій справ. Зазначене пояснюється тим, що оскарження рішень та дій органів публічного управління в рамках мобілізації відбувається у формі загального позовного провадження, яке має незначні особливості у випадках звернення із позовом Територіального центру комплектування та соціальної підтримки про застосування заходів впливу.

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, мобілізація, публічно-правовий спір, публічно-адміністративне судочинство.

The relevance of the article lies in the fact that the participation of a lawyer in a court case within the framework of administrative proceedings always increases the dynamics of its consideration and the purposefulness of procedural actions. As professionals in the field of law, lawyers carry out their activities with the aim of defending and protecting the interests of clients as qualitatively as possible, and special skills and knowledge allow them to achieve the goals of representation in a way that is inaccessible to other parties to the case. All this is fully reflected in the procedure for considering mobilization public-law disputes in administrative courts. The participation of a lawyer significantly affects the process of proceedings, accelerates its progress and increases the level of

adversarial nature, which is expressed in a number of important aspects. The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of current legislation, emphasizes that a lawyer's request is a unique tool used by a lawyer in the process of providing legal assistance and representing individuals in cases of public-law disputes on mobilization issues. The factors that characterize the peculiarities of the procedure for considering a public law dispute in the field of mobilization with the participation of a lawyer within the framework of administrative proceedings are highlighted. It is emphasized that a lawyer's request is a unique tool used by a lawyer in the process of providing legal assistance and representing individuals in cases of public law disputes on mobilization issues. This is an appeal of special legal content, importance and procedure for submission, the effectiveness of which is guaranteed by law and obliges the entities to which it is addressed to provide a reasoned and comprehensive response. It is concluded that the participation of a lawyer in cases of public law disputes on mobilization issues has the same procedural consequences as representation of a similar nature in the administrative consideration of other categories of cases. This is explained by the fact that the appeal of decisions and actions of public administration bodies within the framework of mobilization takes place in the form of general claim proceedings, which have minor peculiarities in cases of a claim filed by the Territorial Center for Recruitment and Social Support for the application of a measure of influence.

Key words: lawyer, legal activity, mobilization, public-law dispute, public-administrative proceedings.

Актуальність теми. Участь адвоката в судовій справі в рамках адміністративного судочинства завжди підвищує динаміку її розгляду та цілеспрямованість процесуальних дій. Як професіонали в сфері права, адвокати здійснюють свою діяльність з метою якомога якіснішого відстоювання та захисту інтересів клієнтів, а спеціальні навички та знання дозволяють досягати цілей представництва у спосіб, недоступний іншим сторонам справи. Все це в повній мірі відображається і на процедурі розгляду мобілізаційних публічно-правових спорів в адміністративних судах. Участь адвоката суттєво впливає на процес провадження, прискорює його хід та підвищує рівень змагальності, що виражається у ряді важливих аспектів.

Стан дослідження проблеми. Поняття, значення та специфіка адвокатської діяльності в рамках адміністративного судочинства досліджувались: Н. М. Бакаєвою, І. О. Гловацьким, О. О. Джабурією, С. О. Іваницьким, Д. В. Кухнюком, О. Д. Святоцьким, С. Я. Фурсою та рядом інших правників. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, справедливим буде констатувати, що зміст та особливості діяльності адвокатів у конкретних юридичних координатах часто залишаються неосвітленими у наукових працях, наприклад, в контексті адміністративного розгляду публічно-правових спорів в сфері мобілізації.

Саме тому мета статті полягає у тому, щоб розкрити особливості процедури розгляду публічно-правового спору у сфері мобілізації за участі адвоката в рамках адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших особливостей, яка передує фактичному розгляду справи, але прямо пов'язана із ним, є можливість адвоката збирати інформацію в рамках представництва клієнта за допомогою спеціального інструменту – адвокатського запиту. Згідно статті 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатський запит – це письмове звернення адвоката до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правничої допомоги клієнту [1]. Гарантується безперешкодна реалізації адвокатами права на адвокатський запит за рахунок існуючої адміністративної відповідальності за неправомірну відмова в наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, у відповідь на адвокатський запит, запит кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, її палати або члена передбаченої частини 5 статті 212-3 КУпАП [2].

Таким чином, адвокатський запит є унікальним інструментом, який використовується адвокатом в процесі надання правничої допомоги та здійснення представництва осіб в справах із публічно-правових спорів з питань мобілізації. Це звернення особливого юридичного змісту, важливості та порядку подання, ефективність якого гарантується законодавством та зобов'язує

суб'єктів, яким воно адресоване, надати обґрунтовану та комплексну відповідь. За допомогою запиту адвокат: 1) уточнює всю необхідну інформацію для подальшого представництва особи в мобілізаційній справі, наприклад: порядок прийняття відповідними органами державної влади рішень, які вплинули на права та свободи його клієнтів; статус особи, яка підлягає мобілізації в реєстрах Національної поліції України, ТЦК та СП і таке інше; 2) збирає відомості та факти, які в подальшому можливо використати в суді адміністративної інстанції для доведення позиції клієнта; 3) виявляє факти порушення публічно-владними суб'єктами в сфері мобілізації прав та свобод клієнта і таке інше.

Наступні особливості процедури розгляду публічно-правового спору у сфері мобілізації в рамках адміністративного судочинства, зумовлені участю адвоката в зазначеному процесі варіюються в залежності від того, який саме суб'єкт звертається із адміністративним позовом. Почнемо зі справ де громадяни України оскаржують рішення і дії уповноважених суб'єктів влади в сфері мобілізації.

Відбувається зазначена процедура за правилами позовного провадження, сутність та зміст якого регламентовано Розділом II КАС. Починається позовне провадження із подання адвокатом до суду адміністративної інстанції позовної заяви. Позовна заява – це головний юридичний документ, подання якого породжує процесуальні відносини з приводу оскарження дій органів влади в сфері мобілізації. Такий документ повинен відрізнятися чіткістю формулювань та точним описом претензій і вимог, а також окреслювати коло відповідачів [3].

Безперечно, для пересічного громадянина досить важко належним чином описати суть своїх претензій із посиланням на норми законодавства України, що закріплюють його порушені права. Саме тому логічним та правильним кроком є подання позовної заяви адвокатом, який володіє відповідною обізнаністю у правилах юридичної техніки складання процесуальних документів та може більш точно сформулювати позовні вимоги. При цьому, подання позову саме адвокатом має свої особини виражені, передусім, в обов'язковому наданні документального підтвердження легітимності представництва відповідної особи [3].

Варто наголосити, що доведення адвокатом правових підстав представлення інтересів відповідної особи, є необхідним та важливим аспектом, який визначає подальший хід справи та можливість її розгляду в цілому. Зокрема, за відсутності підстав представництва суд має право повернути заяву і додані до неї документи, про що постановляє ухвалу [3].

Крім зазначеного, суд може постановити ухвалу про залишення позовної заяви без руху внаслідок порушення адвокатом процесуальних обов'язків в сфері Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи. Відповідно до статті 18 КАС адвокати, нотаріуси, державні та приватні виконавці, судові експерти, органи державної влади та інші державні органи, зареєстровані за законодавством України як юридичні особи, їх територіальні органи, органи місцевого самоврядування, інші юридичні особи, зареєстровані за законодавством України, реєструють свої електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в обов'язковому порядку. Інші особи реєструють свої електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в добровільному порядку. У разі звернення до суду з документом особи, яка відповідно до цієї частини зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його процесуальним наслідком, зокрема, є залишення позовної заяви без розгляду [3].

Безпосередньо в ході судового процесу адвокат виконує процесуальні обов'язки та користується процесуальними правами сторони, яку представляє, зокрема, позивача, що в цілому не зумовлює якихось додаткових особливостей. Водночас, представництво не є абсолютним та незмінюваним. Це лише договір між відповідним правником та людиною, який може бути змінений в будь-який момент. Тому непоодинокими є випадки, коли в ході розгляду адміністративної справи адвокат змінюється. Залучення в справу нового представника часто потребує його додаткового ознайомлення із доказами та обставинами справи, внаслідок чого останній має можливість подати клопотання про відкладення розгляду справи в порядку статті 223 КАС [3].

Особливості участі адвоката також існують в провадженнях у справах за позовними заявами територіального центру комплектування та соціальної підтримки з приводу тимчасового обмеження громадян України у праві керування транспортним засобом під час мобілізації. Зазначена категорія справ є наслідком застосування заходів впливу на громадян, які не виконують належним чином своїх обов'язків в сфері мобілізації. На відміну від позовного провадження за скаргами громадян до органів влади з питань мобілізації де адвокат може одразу здійснювати

представництво, в справах у справах за позовними заявами територіального центру комплектування та соціальної підтримки з приводу тимчасового обмеження громадян України у праві керування транспортним засобом під час мобілізації представник долучається до вже розпочатого процесу. Він користується усіма процесуальними правами відповідача, може заявляти клопотання та подавати докази, але його дії обмежені чіткими часовими рамками у 30 днів [3].

Крім наведеного, існує ряд загальних особливостей, які характеризують специфіку участі адвокатів у розгляді справ в адміністративних судах в цілому, а також в контексті проваджень із мобілізаційних публічно-правових спорів у том числі. Наприклад, окремі з них пов'язані із судовими витратами сторін. Згідно до КАС, судові витрати складаються із судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. За результатами розгляду справи витрати на правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом з іншими судовими витратами, за винятком витрат суб'єкта владних повноважень на правничу допомогу адвоката [3].

Варто також зазначити про існування спеціальних процесуальних інструментів впливу на адвокатів для забезпечення правомірності його дій, а також процесуальної добросовісності. Стаття 249 КАС дає підстави суду постановляти окремі ухвали у разі виявлення під час розгляду справи порушення закону для вжиття заходів та сприяння усуненню умов та причин таких порушень. В частині 3 цієї статті також зазначено, що суд може постановити окрему ухвалу у випадку зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежного виконання професійних обов'язків (в тому числі якщо підписана адвокатом чи прокурором позовна заява містить суттєві недоліки) або іншого порушення законодавства адвокатом або прокурором. Окрема ухвала щодо прокурора або адвоката надсилається органу, до повноважень якого належить притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора або адвоката відповідно [3].

Висновки. Тож, проведений аналіз дає змогу дійти до висновку, що особливостями процедури розгляду публічно-правового спору у сфері мобілізації за участі адвоката в рамках адміністративного судочинства є наступні: 1) наявності в адвокатів спеціального інструменту збору інформації і відомостей – адвокатського запиту, що має спеціальний порядок розгляду та гарантії виконання суб'єктами до яких його адресовано; 2) адвокат має право подавати адміністративний позов від імені особи, яка бажає оскаржити рішення чи дії органів державної влади в сфері мобілізації, але за умови обов'язкового підтвердження легальності факту представництва паралельно із поданням позову; 3) адвокат є суб'єктом, на якого розповсюджуються обов'язки в сфері використання та рестрації в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі. Недотримання цих обов'язків веде до залишення поданих адвокатом позовів без розгляду; 4) зміна громадянином свого адвоката в ході розгляду справи дає підстави останньому клопотати про відкладення розгляду справи з метою ознайомлення із доказами, оцінкою інформації по справі і таке інше; 5) адвокати вступають у вже розпочатий судовий розгляд у справах за позовами ТЦК та СП з приводу тимчасового обмеження громадян України у праві керування транспортним засобом під час мобілізації та користуються процесуальними правами та обов'язками відповідача; 6) існують спеціальні інструменти судового впливу на адвокатів у разі вчинення ними неправомірних дій або неналежного виконання непрофесійних обов'язків; 7) судові витрати на залучення адвоката розподіляються між сторонами.

Дослідження існуючих особливостей дає можливість констатувати, що участь адвоката в справах із публічно-правових спорів з питань мобілізації, має такі ж процесуальні наслідки, як і представництво подібного роду в адміністративному розгляді інших категорій справ. Зазначене пояснюється тим, що оскарження рішень та дій органів публічного управління в рамках мобілізації відбувається у формі загального позовного провадження, яке має незначні особливості у випадках звернення із позовом ТЦК та СП про застосування заходів впливу.

Список використаних джерел:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: закон від 05.07.2012 № 5076-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: кодекс від 07.12.1984 № 8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. Ст. 1122.
3. Кодекс адміністративного судочинства України: закон від 06.07.2005 № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35. Ст. 1358.
4. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: закон від 21.10.1993 № 3543-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 44. Ст. 416.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОГОВІРНОЇ РОБОТИ У СТРУКТУРНИХ ПІДРОЗДІЛАХ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

PECULIARITIES OF THE ORGANIZATION OF CONTRACTUAL WORK IN THE STRUCTURAL DIVISIONS OF THE MINISTRY OF DEFENSE OF UKRAINE

У статті автори досліджують питання договірної діяльності у структурних підрозділах Міністерства оборони України. Зазначають, що Міністерство оборони України ініціативно укладає різні види договорів для забезпечення обороноздатності держави, покращення умов для військовослужбовців і підтримки вітчизняного оборонно-промислового комплексу. Автори вказують, що в умовах ведення активних бойових дій, дії особливого правового режиму воєнного стану, одним із основних напрямків є укладання імплементаційних угод, контрактів на постачання озброєння, а також угод із приватними виробниками, що включають державні гарантії. Кожен із цих договорів має свою специфіку та роль у загальній стратегії оборонного забезпечення. Також у статті вказується, що важливим напрямом зовнішньої оборонної співпраці Міністерства оборони України є укладання імплементаційних угод з міжнародними партнерами. Зазначають, що істотну частину роботи Міністерства оборони складають контракти на постачання матеріально-технічних засобів для підтримки військовослужбовців у польових умовах. Автори акцентують увагу, на тому, що окрім вищезазначених договорів, Міністерство оборони України, також уклало перші контракти під державні гарантії з приватними виробниками вітчизняного оборонно-промислового комплексу. Дослідивши питання видів договорів, на укладанні яких найбільше на даний час зосереджує увагу Міністерство оборони України в статті досліджується питання нормативно-правового регулювання питання договірної діяльності та порядок виконання всіх етапів роботи з договорами, починаючи від підготовки проекту договору до його виконання та контролю. У висновках підсумовується, що договірна робота в Міністерстві оборони України має стратегічне значення для забезпечення обороноздатності країни, належна організація якої дозволяє забезпечити своєчасне постачання необхідних ресурсів, техніки, озброєння та послуг для армії, а також оптимізувати фінансові витрати та уникати правових ризиків, пов'язаних із неналежним виконанням договорів. Зазначаються проблемні питання, які залишаються не врегульованими та авторами пропонуються шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *правова робота, договори, контракти, цивільно-правові зобов'язання, обороноздатність, юридична служба.*

In the article, the authors investigate the issue of contractual activities in the structural units of the Ministry of Defense of Ukraine. They note that the Ministry of Defense of Ukraine proactively concludes various types of contracts to ensure the defense capability of the state, improve conditions for military personnel, and support the domestic defense-industrial complex. The authors indicate that in the conditions of active hostilities, the operation of the special legal regime of martial law, one of the main directions is the conclusion of implementation agreements, contracts for the supply of weapons, as well as agreements with private manufacturers that include state guarantees. Each of these

agreements has its own specifics and role in the overall defense support strategy. The article also indicates that an important direction of external defense cooperation of the Ministry of Defense of Ukraine is the conclusion of implementation agreements with international partners. They note that a significant part of the work of the Ministry of Defense consists of contracts for the supply of material and technical means to support military personnel in field conditions. The authors emphasize that in addition to the above-mentioned contracts, the Ministry of Defense of Ukraine also concluded the first contracts under state guarantees with private manufacturers of the domestic defense-industrial complex. Having studied the types of contracts, the conclusion of which the Ministry of Defense of Ukraine is currently focusing on, the article examines the issue of regulatory and legal regulation of contractual activities and the procedure for implementing all stages of work with contracts, from the preparation of the draft contract to its implementation and control. The conclusions summarize that contractual work in the Ministry of Defense of Ukraine is of strategic importance for ensuring the country's defense capability, the proper organization of which allows for the timely supply of the necessary resources, equipment, weapons, and services for the army, as well as optimizing financial costs and avoiding legal risks associated with improper execution of contracts. Problematic issues that remain unresolved are noted and the authors propose ways to solve them.

Key words: *legal work, agreements, contracts, civil law obligations, defense capability, legal service.*

Вступ. Організація договірної роботи є важливою складовою діяльності Міністерства оборони України (далі – МОУ), адже укладання та виконання договорів має прямий вплив на забезпечення обороноздатності країни. Оскільки Міністерство об'єднує різні підрозділи, кожен з яких має свої специфічні функції, договірна робота в межах цієї структури повинна бути систематизована та ефективно координована. Договірні відносини включають укладання контрактів на закупівлю військового обладнання, забезпечення фінансових та кадрових питань, а також координацію міжнародного оборонного співробітництва, що в умовах ведення бойових дій є особливо важливим і актуальним питанням.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей організації договірної роботи в структурних підрозділах Міністерства оборони України, визначення ключових аспектів і проблем, що виникають при укладанні та виконанні договорів у сфері оборони, а також оцінка ефективності взаємодії різних департаментів і управлінь Міністерства для забезпечення прозорості, законності та економічної ефективності цих процесів. В ході дослідження також буде розглянуто роль новітніх технологій і сучасних управлінських підходів у вдосконаленні договірної роботи в оборонному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень на тему «Особливості організації договірної роботи у структурних підрозділах Міністерства оборони України» свідчить, що ця тема є малодослідженою в науковій літературі. Більшість публікацій охоплюють загальні аспекти договірної роботи у Збройних Силах України, проте конкретне дослідження організації цієї роботи в рамках Міністерства оборони України залишається недостатньо розкритим, що залишає значний простір для подальших наукових розробок. 1. Чунаков Р. В. у своїх матеріалах конференції «Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи» зазначає важливість договірної роботи у військових структурах, однак не акцентує увагу на специфіці організації цієї роботи саме в Міністерстві оборони України [1, с. 53]. 2. Дубенко О. М. та Гоян В. І. розглядають правила здійснення договірної роботи з господарсько-правового аспекту, проте їх дослідження не застосовуються безпосередньо до військової сфери та Міністерства оборони України [2, с. 12]. 3. Іванов С. О. акцентує увагу на правовій природі договорів у контексті державних закупівель, проте не робить особливих висновків щодо специфіки укладання договорів саме в оборонному секторі [3, с. 245]. 4. Бородовський С. О. досліджує укладання, зміну та розірвання договорів у цивільному праві України, але не розглядає ці процеси в контексті Міністерства оборони [4, с. 19]. 5. Панасюк В. М. в своїй роботі описує правову основу господарської діяльності у Збройних Силах України, однак питання організації договірної роботи в структурах Міністерства оборони не є основним предметом дослідження [5, с. 106]. Таким чином, хоча в науковій літературі існують окремі роботи, що стосуються договірної роботи у Збройних Силах України в цілому, питання специфіки організації цієї роботи

у структурних підрозділах Міністерства оборони України залишається малодослідженим і потребує подальшого вивчення.

Результати дослідження. Міністерство оборони України активно укладає різноманітні договори для забезпечення обороноздатності держави, покращення умов для військовослужбовців і підтримки вітчизняного оборонно-промислового комплексу. Одним із головних напрямків є укладання імплементаційних угод, контрактів на постачання озброєння, а також угод із приватними виробниками, що включають державні гарантії. Кожен із цих договорів має свою специфіку та роль у загальній стратегії оборонного забезпечення. Одним із основних напрямів зовнішньої оборонної співпраці є укладання імплементаційних угод з міжнародними партнерами. Наприклад, Міністерство оборони України уклало кілька таких угод із Міністерством оборони Данії [6]. У межах цих угод чітко визначено проєкти, терміни фінансування та постачання озброєння. Партнери з Данії забезпечують Україну сучасними системами озброєнь, що є важливим елементом для зміцнення обороноздатності держави. Вони включають як постачання технічних засобів, так і навчання та підготовку українських військових, що дозволяє Україні значно поліпшити свої оборонні спроможності. Ці угоди також передбачають покрокове виконання домовленостей, що забезпечує постачання відповідних видів зброї і техніки, що необхідні для оперативних завдань Збройних Сил України. Такі угоди дають змогу Україні отримувати сучасне озброєння, не витрачаючи час на розробку нових технологій, а також сприяють зміцненню міжнародних зв'язків і співпраці в галузі безпеки.

Значну частину роботи Міністерства оборони складають контракти на постачання матеріально-технічних засобів для підтримки військових у польових умовах. Одним із таких важливих напрямків є укладання контрактів на постачання посиленних сухпайків для військовослужбовців. Наприкінці 2024 року Міністерство оборони розпочало укладання перших контрактів на постачання посиленних добових польових наборів продуктів № 15 для армії [7]. Це важливий етап у підвищенні якості харчування, оскільки правильне і збалансоване харчування є важливим фактором для ефективного виконання бойових завдань, а також для підтримки морального стану та здоров'я військовослужбовців. Контракти з постачальниками на ці набори вже укладено з трьома компаніями. Водночас угоди з двома іншими компаніями, які попередньо виграла тендери на окремі позиції, не були підписані через невідповідність їхніх документів тендерним вимогам. У зв'язку з чим Міністерство оборони оголосило повторні торги для заповнення цих лотів. Окрім вищезазначених договорів, Міністерство оборони України, також уклало перші контракти під державні гарантії з приватними виробниками вітчизняного оборонно-промислового комплексу [8]. Угода передбачає виготовлення та постачання спеціальних броньованих бойових машин та броньованих евакуаційних машин для Збройних Сил України. Загальна сума цих контрактів становить 4,4 мільярда гривень, що є значною підтримкою для вітчизняних виробників, які здатні забезпечити армію сучасною технікою. Контракти з державними гарантіями дають змогу підприємствам оборонної промисловості залучати кредити для фінансування виробничих потужностей, а держава гарантує погашення цих позик через бюджетні кошти. Це дозволяє масштабувати спроможності вітчизняних підприємств, які займаються виробництвом техніки з довгим циклом виробництва. Важливим аспектом є те, що ці угоди дають додатковий фінансовий інструмент для закупівлі високотехнологічної техніки, що потрібна для оборони держави. Що у свою чергу дозволяє Міністерству оборони не лише збільшити обсяги закупівель, а й сприяє покращенню технічної оснащення армії. Державні гарантії є важливим інструментом для підтримки обороноздатності країни, адже вони дозволяють залучати приватні підприємства до виконання стратегічно важливих замовлень, що є особливо важливим у часи війни, коли потрібно швидко і ефективно забезпечувати армію новими технологіями та засобами оборони. Крім цього, Міністерство оборони України укладає угоди з рекрутингами компаніями в рамках проєкту, спрямованого на підбір кадрів для Збройних Сил України. Ці угоди являють собою специфічні договори про співпрацю, в яких визначаються умови надання рекрутингових послуг для забезпечення потреб ЗСУ у фахівцях з різних цивільних спеціальностей. Один з таких договорів було укладено 20 листопада 2023 року між МОУ та компанією Work.ua, що передбачає надання рекрутингових послуг для системного підбору кадрів у Збройні Сили України. Згідно з угодою, Work.ua буде безкоштовно надавати послуги з підбору кадрів для ЗСУ, сприяючи залученню фахових спеціалістів, зокрема водіїв, слюсарів, газозварників, будівельників тощо, які мають досвід роботи у відповідних галузях. Цей підхід сприятиме більш ефективному комплектуванню військових частин фахівцями з цивільним досвідом. Перед цим, 13 листопада 2023 року, Міноборони уклало схожу угоду з іншою рекрутинговою платформою, Lobby X, що також передбачала надання послуг з підбору

кадрів для ЗСУ. Завдяки таким угодам, Збройні Сили України можуть оперативнo залучати кваліфікованих фахівців для виконання специфічних завдань [9].

Особливості організації договірної роботи у структурних підрозділах Міністерства оборони України регулюються наказом Міністерства оборони України від 29 грудня 2020 року № 500 «Про деякі питання організації роботи з договорами в Міністерстві оборони України» [10]. Вищезазначений нормативно-правовий акт затверджує «Інструкцію з підготовки, погодження, укладання, реєстрації, обліку, зберігання та контролю за виконанням договорів, що укладаються від імені Міністерства оборони України». Інструкція визначає чіткий порядок виконання всіх етапів роботи з договорами, починаючи від підготовки проєкту договору до його виконання та контролю. Зокрема, робота з договорами передбачає підготовку проєкту договору або розгляд проєкту, що надійшов від іншої сторони. Далі відбувається погодження проєкту договору заінтересованими структурними підрозділами, підписання договору, реєстрація, облік та зберігання укладених договорів та додаткових угод до них, а також здійснення контролю за виконанням договірних зобов'язань. Крім того, важливою частиною є підготовка звітності про стан роботи з договорами та надання пропозицій щодо вдосконалення цієї роботи. Особлива увага в Інструкції приділяється визначенню персональної відповідальності керівників структурних підрозділів Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та інших органів військового управління за організацію та стан роботи з договорами. Керівники структурних підрозділів повинні забезпечити своєчасне виконання договірних зобов'язань, ефективне використання ресурсів і запобігання порушенням інтересів Міністерства оборони України. Дія цієї Інструкції не поширюється на міжнародні договори (окрім тих, що передбачають фінансові розрахунки в іноземній валюті), договори на виконання мобілізаційних завдань, договори щодо оцінки рухомого військового майна та деякі інші специфічні категорії договорів, що укладаються Міністерством оборони. Важливою частиною організації договірної роботи є також призначення відповідальних осіб у кожному структурному підрозділі, які здійснюють підготовку, погодження, укладання, реєстрацію та контроль за виконанням договорів. Ці особи несуть персональну відповідальність за правильність та ефективність виконання всіх етапів роботи з договорами. Процес підготовки та погодження проєктів договорів у Міністерстві оборони України здійснюється відповідно до вимог, установлених законодавством, зокрема, Цивільним, Господарським та Бюджетним кодексами України, а також іншими нормативно-правовими актами, що регулюють окремі види договорів. Цей процес також враховує типові та примірні договори, які є основою для укладання угод у відповідних сферах. Проєкти договорів, разом із додатками, готуються структурним підрозділом, до компетенції якого належить питання, що є предметом договору. Процес підготовки здійснюється в терміни, визначені законами України «Про публічні закупівлі» [11] та «Про оборонні закупівлі» [12], і не може перевищувати трьох робочих днів з моменту надходження документів. Зміст проєкту договору має включати умови, що стосуються предмету договору (найменування, кількість товарів, робіт і послуг, а також вимоги щодо їх якості), прав та обов'язків сторін, ціни договору, порядку розрахунків, строків виконання, відповідальності сторін та інших важливих аспектів. Крім того, обов'язково враховується антикорупційне застереження та санкційні умови. Особливості підготовки проєктів договорів на закупівлю товарів, робіт і послуг оборонного призначення визначаються з урахуванням специфіки оборонних закупівель. Підготовка таких договорів здійснюється протягом 2 робочих днів після надходження комерційних пропозицій та відповідного рішення керівника підрозділу про початок роботи над проєктом договору. Після підготовки проєктів договорів вони підлягають погодженню відповідними службами та органами Міністерства оборони України. Проєкти договорів погоджуються з керівниками фінансово-економічної та юридичної служб, що підтверджує правильність встановлення цін та обсягів товарів, а також наявність бюджетних асигнувань. Підготовлені проєкти договорів обов'язково подаються для моніторингу ризиків до Департаменту внутрішнього аудиту Міністерства оборони, а також для перевірки на відповідність законодавству до Департаменту юридичного забезпечення. Всі проєкти договорів, після погодження з фінансовими та юридичними службами, підлягають юридичній експертизі, що проводиться відповідним департаментом. Візування документів здійснюється уповноваженими посадовими особами, при цьому на кожній сторінці проєкту договору вказуються підписи осіб, які здійснили погодження. В умовах воєнного стану процес погодження проєктів договорів набуває особливої значущості. У таких умовах строки погодження скорочуються до 24 годин з моменту надходження проєкту договору. Це дозволяє забезпечити оперативність укладання угод та їх відповідність вимогам безпеки й ефективності при здійсненні оборонних закупівель. Договори, в яких стороною є Міністерство оборони України, укладаються в письмовій формі. Залежно від кількості сторін

визначається кількість оригіналів договору. У разі, коли договір містить відомості, віднесені до державної таємниці, такий договір укладається у трьох примірниках, що забезпечує належну конфіденційність та захист державних інтересів. Після того, як проєкт договору отримує всі необхідні погодження, зазначені в інструкціях, він подається на підпис особам, уповноваженим підписувати документи від імені Міністерства оборони України. В умовах воєнного стану процедура подання на підпис та підписання проєктів договорів повинна бути завершена протягом 24 годин після отримання погоджень. Якщо в процесі погоджень з'являються зауваження чи пропозиції, проєкт договору підлягає доопрацюванню протягом максимального терміну у 48 годин. Важливим є забезпечення дотримання суворих термінів, що особливо важливо в умовах кризової ситуації, таких як воєнний стан. Делегування повноважень на укладання договорів здійснюється керівниками структурних підрозділів, на яких лежить відповідальність за виконання завдань, пов'язаних з предметом договору. Важливою умовою делегування є наявність відповідних положень в структурах підрозділів, що дозволяють здійснювати укладання договорів за визначеними напрямками. Крім того, для підготовки та оформлення проєктів довіреностей, необхідних для підписання договорів, передбачено погодження у ряді відомств, зокрема в Департаменті внутрішнього аудиту та Департаменті юридичного забезпечення Міністерства оборони України. Це дозволяє забезпечити належну правову основу для здійснення таких операцій. У процесі укладання договорів важливу роль відіграють різні підрозділи Міністерства оборони України. Серед них особливо роль у забезпеченні правової чистоти та відповідності договорів законодавчим вимогам відіграють такі департаменти, як Департамент політики закупівель та Департамент юридичного забезпечення. Перший відповідає за координацію закупівельної діяльності та забезпечення ефективності закупівельної політики в межах договорів, а другий – за правову перевірку та погодження проєктів договорів, що дає можливість запобігти юридичним помилкам або порушенням правових норм. Оформлення договору завершується підписанням уповноваженою особою, що засвідчується гербовою печаткою Міністерства оборони України. Це є офіційним підтвердженням, що договір набуває юридичної сили. Заборонено подавати на підпис документи без попереднього погодження з відповідними службовими особами, що забезпечують правильність та правову відповідність документів. Крім цього, процес реєстрації, обліку та зберігання договорів у Міністерстві оборони України є важливою складовою його організаційної діяльності, що забезпечує правильне документування та контроль за виконанням зобов'язань. Після підписання договору уповноваженою особою і його скріплення гербовою печаткою Міністерства, він підлягає реєстрації у системі електронного документообігу (СЕДО). Це забезпечує збереження необхідної інформації та можливість оперативного доступу до неї, що особливо важливо в умовах військового часу. Для реєстрації використовуються індекси, визначені для поштової кореспонденції, і зазначається номер та дата укладення договору. Зберігання договорів, включаючи додаткові угоди та документи, пов'язані з виконанням зобов'язань, здійснюється структурними підрозділами, що є розробниками відповідних договорів. Для договорів, які містять державну таємницю, їх зберігання покладається на режимно-секретні органи, що мають відповідний доступ до конфіденційної інформації. Крім того, всі договірні справи повинні зберігатися протягом трьох років після виконання зобов'язань, а у разі судових спорів – до їх остаточного вирішення. Захист даних та безпека інформації, що містить державну таємницю або службову інформацію, мають бути забезпечені згідно з вимогами законодавства, що регулює облік та знищення таких документів. Для доступу до електронних справ необхідно отримати відповідний дозвіл від керівників структурних підрозділів, а доступ до даних обмежується лише правом ознайомлення з їх змістом. Забезпечення контролю за виконанням умов договорів є важливим етапом у процесі їх обробки. За виконання зобов'язань відповідають посадові особи, які здійснюють постійний контроль та вживають заходів у разі виявлення порушень. У разі виявлення порушень у виконанні договору, керівництво повинно вжити відповідних заходів для усунення таких порушень та запобігання негативним наслідкам для Міністерства оборони України.

Висновки. Організація договірної роботи в структурних підрозділах Міністерства оборони України є важливою складовою ефективною діяльністю, особливо в умовах дії воєнного стану та ведення активних бойових дій. Загалом, договірна робота в Міністерстві оборони України має стратегічне значення для забезпечення обороноздатності країни, належна організація якої дозволяє забезпечити своєчасне постачання необхідних ресурсів, техніки, озброєння та послуг для армії, а також оптимізувати фінансові витрати та уникати правових ризиків, пов'язаних із неналежним виконанням договорів. Однак, незважаючи на наявність досягнень у реформуванні договірної діяльності, не врегульованими залишились питання недостатньої кваліфікації персоналу

в частині договірної права, що часто призводить до помилок в укладенні та виконанні контрактів. Крім того, відсутність єдиної електронної платформи для обробки договорів значно ускладнює процеси контролю та моніторингу виконання угод.

Задля вирішення викликів в сфері договірної роботи Міністерства оборони України пропонуємо наступне: по-перше, запровадити системне навчання для працівників договірних підрозділів з фокусом на договірне право та ефективне використання сучасних технологій для обробки та управління контрактами; по-друге, удосконалити систему електронного документообігу та забезпечити інтеграцію з іншими державними органами для зменшення бюрократичних бар'єрів; по-третє, впроваджувати міжнародні стандарти договірної роботи для підвищення ефективності та прозорості укладання угод.

Список використаних джерел:

1. Чунаков Р. В. Договірна робота у Збройних Силах України: матеріали. наук.-практ. конф. «Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи», м. Київ, 28 берез. 2019 р. Запоріжжя, 2016. С. 50–53.
2. Дубенко О.М.; Гоян, В. І. Правила здійснення договірної роботи: господарсько-правовий аспект. 2017. Право і суспільство. Вип. 1. С. 1–12.
3. Іванов С. О. Правова природа договорів, укладених у межах здійснення державних закупівель. Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). 2014. № 2. С. 235–245.
4. Бородовський, Станіслав Олександрович. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03; Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2005. 19 с.
5. Панасюк В. М. Правова основа господарської діяльності у Збройних Силах України. Правничий часопис Донецького університету, 2018, Випуск 1. С. 98–106.
6. Міністерство оборони України. САУ, ударні безпілотники, ракети: Україна уклала низку угод із Данією на закупівлю зброї. URL: <https://mod.gov.ua/news/sau-udarni-bezplotniki-raketni-ukrayina-uklala-nizku-ugod-iz-daniyeu-na-zakupivlyu-zbroyi-1> (дата звернення: 08.12.2024).
7. Посилені сухпайки для військових: у Міноборони уклали перші контракти на поставання. Медіа рішень. URL: <https://rubryka.com/2024/11/26/posyleni-suhrajku-dlya-vijskovyuh-uminoborony-uklaly-pershi-kontrakty-na-postachannya/> (дата звернення: 08.12.2024).
8. Міністерство оборони України уклало перші контракти під державні гарантії з приватним виробником. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/minoborony-uklaly-pershi-kontrakty-pid-derzhavni-garantiyi-z-pryvatnym-vyrobnykom/> (дата звернення: 08.12.2024).
9. Рекрутинг до ЗСУ: Міноборони уклало угоди вже з двома великими платформами для працевлаштування. 20 листопада 2023. URL: <https://texty.org.ua/fragments/111147/rekrutynh-dozsu-minoborony-uklalo-dohovir-z-workua/> (дата звернення: 08.12.2024).
10. Про деякі питання організації роботи з договорами в Міністерстві оборони України: Наказ Міністерства оборони України від 29.12.2020 № 500. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0500322-20#Text> (дата звернення: 08.12.2024).
11. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19> (дата звернення: 08.12.2024).
12. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 N 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> (дата звернення: 08.12.2024).

ГАРАНТІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

GUARANTEES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR NOTARIAL ACTIVITIES UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE

У статті з'ясовано наукові положення щодо гарантії адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану в Україні, які базуються на нормативно-правовій регламентації. Зазначено, що такі гарантії закріплені в Конституції України, Законі України «Про правовий режим воєнного стану», Законі України «Про нотаріат» та підзаконних нормативно-правових актах, зокрема Постанові Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164. Особлива увага приділена правовій визначеності та стабільності як ключовим аспектам гарантії нотаріальної діяльності в умовах війни. Розкрито механізми незалежності та неупередженості нотаріусів, які забезпечуються самостійністю їх діяльності навіть у надзвичайних умовах. Висвітлено заборону втручання в діяльність нотаріуса, особливо з боку осіб, пов'язаних із державою-агресором. Проаналізовано особливий режим вчинення нотаріальних дій, що включає обмеження для таких осіб і спеціальні процедури, як посвідчення заповітів військовослужбовців. Окремо розглянуто питання забезпечення безпеки нотаріальної документації через процедури знищення або передачі до уповноважених органів у разі загрози неправомірного вилучення або втрати. Підкреслено важливість гарантування доступу до нотаріальних послуг для осіб у зоні бойових дій, тимчасово окупованих територіях або з особливими потребами. Визначено механізми вчинення нотаріальних дій командирами військових формувань Збройних сил України або іншими уповноваженими особами сил оборони. Аналізується захист нотаріальної таємниці як обов'язкової складової адміністративно-правових гарантії, що забезпечує дотримання конфіденційності навіть у складних умовах. Розкрито процедурні гарантії, спрямовані на захист прав учасників нотаріального провадження, зокрема через можливість оскарження неправомірних дій або відмови у вчиненні нотаріальних дій. Акцентовано увагу на належному матеріально-технічному забезпеченні нотаріусів, яке включає доступ до державних реєстрів, спеціальних бланків і обладнання, необхідного для виконання професійних функцій. Спеціальні заходи адаптації до умов воєнного стану охоплюють регламентацію функціонування нотаріату, продовження строків внесення записів до реєстрів за умови технічних труднощів. Зазначено, що гарантії адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності спрямовані на збереження правопорядку, національних інтересів, захист прав громадян і держави.

Ключові слова: адміністративний орган, безпека, військовослужбовець, державність, діяльність, документація, зобов'язання, нормативно-правова регламентація, нотаріус, орган виконавчої влади, послуга, процедура, правова визначеність, захист.

The article identifies scientific provisions regarding the guarantees of administrative and legal support for notarial activities in Ukraine under martial law, based on regulatory legal regulation. It is noted that such guarantees are enshrined in the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law," the Law of Ukraine "On Notariat," and subordinate regulatory legal acts, in particular, the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 28, 2022, No. 164. Special attention is paid

to legal certainty and stability as key aspects of guarantees for notarial activities during the war. Mechanisms of independence and impartiality of notaries are disclosed, ensuring their autonomy in performing functions even under extraordinary conditions. The prohibition of interference in the activities of notaries, especially by persons associated with the aggressor state, is highlighted. A special regime for performing notarial acts is analyzed, which includes restrictions for such persons and special procedures such as certifying the wills of servicemen. The issue of ensuring the safety of notarial documentation through procedures for destruction or transfer to authorized bodies in case of a threat of unlawful seizure or loss is separately considered. The importance of guaranteeing access to notarial services for individuals in combat zones, temporarily occupied territories, or with special needs is emphasized. Mechanisms for performing notarial acts by commanders of military units of the Armed Forces of Ukraine or other authorized persons of the defense forces are defined. The protection of notarial confidentiality is analyzed as a mandatory component of administrative and legal guarantees, ensuring confidentiality even under difficult conditions. Procedural guarantees aimed at protecting the rights of participants in notarial proceedings are disclosed, particularly through the possibility of appealing unlawful actions or refusals to perform notarial acts. Attention is focused on the proper material and technical support of notaries, including access to state registers, special forms, and equipment necessary for performing professional functions. Special measures for adapting to martial law conditions cover the regulation of notarial operations, including the extension of deadlines for making entries in registers in case of technical difficulties. It is noted that guarantees of administrative and legal support for notarial activities are aimed at preserving law and order, national interests, and protecting the rights of citizens and the state.

Key words: *administrative authority, safety, serviceman, statehood, activity, documentation, obligation, regulatory legal regulation, notary, executive authority, service, procedure, legal certainty, protection.*

Вступ. Актуальність наукового аналізу гарантій адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану в Україні обумовлена сучасними викликами, зумовленими російсько-українською війною, та необхідністю забезпечення ефективного функціонування нотаріату навіть в умовах надзвичайних ситуацій.

Важливість теми підтверджується тим, що нотаріальна діяльність є невід'ємною складовою правової системи держави, забезпечуючи реалізацію прав і свобод громадян, а також підтримуючи правопорядок у складних соціально-економічних та політичних обставинах. По-перше, в умовах війни відбуваються значні зміни у правовому регулюванні нотаріальної діяльності. Закони України, зокрема «Про нотаріат» і «Про правовий режим воєнного стану», забезпечують адаптацію механізмів захисту та функціонування нотаріальної системи до екстремальних умов. Підзаконні акти, такі як Постанова Кабінету Міністрів України № 164 від 28 лютого 2022 року, закріплюють спеціальні норми, спрямовані на захист документів, доступ до послуг та забезпечення безпеки нотаріусів.

По-друге, незалежність нотаріусів набуває критичного значення під час війни, оскільки вона забезпечує довіру до нотаріальної діяльності навіть у складних ситуаціях. Заборона втручання з боку адміністративних органів, особливо осіб, пов'язаних із державою-агресором, та захист нотаріальної таємниці є важливими гарантіями, що зміцнюють правову стабільність та забезпечують захист інтересів громадян і держави. По-третє, надзвичайно актуальними є питання процедурних гарантій, які забезпечують чіткість і прозорість нотаріального провадження. Можливість оскарження рішень нотаріусів, захист прав учасників провадження, а також належне матеріально-технічне забезпечення нотаріусів сприяють збереженню довіри до системи нотаріату навіть за умов воєнного стану.

По-четверте, спеціальні процедури, що регламентують вчинення нотаріальних дій для військовослужбовців, учасників бойових дій, військовополонених, та осіб із особливими потребами, свідчать про гнучкість системи нотаріату. Ці механізми спрямовані на забезпечення прав доступу до нотаріальних послуг для найвразливіших категорій громадян. По-п'яте, захист нотаріальних документів та печаток шляхом передбачення процедур їхнього знищення або передачі до уповноважених органів забезпечує збереження правової спадщини та мінімізацію ризиків втрати важливих документів. Це особливо актуально у зонах бойових дій та на тимчасово окупованих територіях.

Отже, науковий аналіз гарантій адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності є важливим для виявлення потенційних прогалин у законодавстві, розробки нових підходів до захисту прав громадян та забезпечення ефективного функціонування нотаріальної системи в умовах війни

Огляд останніх досліджень. У науковому аналізі адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності значний внесок зробили такі науковці, як Берлач А., Буханевич О., Білоус Т., Бусел В., Галушко В., Глобінець М., Гриців Н., Гуледза А., Гулевська Г., Данюк Л., Денисова А., Долинська М., Досінчук К., Жenessу Е., Журавльов Д., Ігонін Р., Ільєва Н., Карнарук Н., Кінаш У., Ковальчук С., Когутич І., Косілова О., Костюченко О., Красногор О., Курило Т., Лазур Я., Мартинюк О., Надьон О., Орловська І., Палієнко У., Пряхін Є., Ситников О., Стеценко С., Тищенко В., Федорова К., Фролков М., Черниш В., Чудний О., Чижмарь та ін. Цей перелік підкреслює багатогранність наукових підходів до аналізу гарантій адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану та важливість подальшого розвитку цієї тематики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права та діючого законодавства розкрити гарантії адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні в умовах повномасштабного російського вторгнення.

Виклад основних положень. У правовій теорії гарантій прав, свобод і обов'язків людини та громадянина розглядаються як складна, багатовимірна система умов, засобів і механізмів, які забезпечують їхню повноцінну реалізацію, надійний захист та ефективну охорону [1]. У контексті воєнного стану ці гарантії набувають ще більшої актуальності, оскільки вони стають опорою для суспільної стабільності та правової впорядкованості в умовах загостреної небезпеки. Без таких гарантій права й свободи громадян ризикують перетворитися на декларативні ідеї, позбавлені практичної реалізації, а державна система – на вразливий механізм, що не здатен реагувати на виклики.

Юридичні гарантії, закріплені в нормативно-правових актах, виступають як невід'ємний елемент правового захисту. Їхня особливість полягає в здатності створювати надійний інструментарій для забезпечення прав людини навіть у критичних умовах, таких як воєнний стан. Ці гарантії охоплюють широкий спектр засобів: від чіткого визначення умов реалізації прав до механізмів їхнього захисту й відновлення у разі порушення. Вони слугують базисом для збереження правового порядку, особливо в умовах, коли суспільство стикається із зовнішньою загрозою чи внутрішньою дестабілізацією [2, с. 37]. Для повнішого розуміння сутності юридичних гарантій варто розглядати їх як багатовекторну категорію. У широкому сенсі вони охоплюють норми права, діяльність державних органів і громадських організацій, які працюють у синергії для підтримки законності. У вузькому сенсі вони виступають як система чітко визначених норм права, що орієнтовані на створення реальних умов для реалізації прав. У період воєнного стану такий поділ є особливо важливим, оскільки дозволяє розробляти як універсальні, так і спеціалізовані підходи до захисту прав громадян [3, с. 185].

Юридичні гарантії у воєнний час стають щитом для захисту прав громадян. Вони визначаються як державний механізм, покликаний попереджати посягання на права, ефективно відновлювати їх у разі порушення та забезпечувати відповідальність осіб, які ці права порушили. У цей період їхня ефективність залежить від здатності системи права реагувати на нові виклики, зокрема на масові переміщення людей, руйнування інфраструктури чи загрози з боку держави-агресора. Якісна характеристика юридичних гарантій у таких умовах передбачає оцінку всієї системи права з погляду її здатності охопити найважливіші аспекти взаємовідносин між державою, громадянами та іншими суб'єктами правовідносин [4].

Гарантії правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні в умовах воєнного стану передбачають зупинення нотаріальних дій щодо осіб, пов'язаних із державою-агресором. Нотаріуси зобов'язані відмовляти у вчиненні нотаріальних дій за зверненням фізичних чи юридичних осіб, визначених як пов'язані з державою-агресором. Винятки дозволені лише для засвідчення підпису на заяві про вихід із громадянства російської федерації, видачі свідоцтва про право на спадщину та посвідчення заповітів військовополонених. Ці обмеження забезпечують захист національних інтересів України та запобігання використанню нотаріату для шкоди державі. Гарантії правового забезпечення передбачають мінімізацію ризиків підробки та втрати документів шляхом спеціальних заходів щодо нотаріальних бланків. У разі виникнення загрози неправомірного вилучення чи втрати бланків нотаріальних документів вони підлягають негайному знищенню, про що складається відповідний акт. Копія акта передається до державного підприємства

«Національні інформаційні системи» для обліку. Також передбачено знищення печаток нотаріусів у разі загрози їх неправомірного вилучення, про що повідомляється територіальний орган Міністерства юстиції [5]. Щодо поняття «гарантії нотаріальної діяльності», то В. Баранкова зазначає, що гарантії нотаріальної діяльності – це сукупність вимог до здійснення нотаріальної діяльності, які забезпечують виконання її завдань і відбивають її сутність. Гарантії нотаріальної діяльності становлять закріплені нормами нотаріального права комплекс заходів і засобів, що мають забезпечити всім суб'єктам нотаріальних правовідносин можливість використовувати надані їм права та виконувати покладені на них обов'язки. Гарантії нотаріальної діяльності спрямовані на те, щоб забезпечити дотримання прав заінтересованих осіб, а також відповідний статус нотаріуса в межах нотаріальних процесуальних правовідносин як суб'єкта – носія публічної влади і одночасно незалежного арбітра, юридичного радника сторін. Гарантії нотаріальної діяльності однаково важливі для всіх учасників нотаріальних правовідносин, оскільки мають забезпечити дотримання й виключення можливості порушення їхніх прав [6].

Правове забезпечення діяльності нотаріусів у складних умовах воєнного стану охоплює механізми, які гарантують виконання нотаріальних дій навіть за екстремальних обставин. Зокрема, передбачено можливість посвідчення довіреностей та заповітів військовослужбовців, учасників бойових дій і працівників правоохоронних органів через командирів (начальників) відповідних військових формувань. Усі посвідчені документи реєструються в Єдиному реєстрі довіреностей або Спадковому реєстрі, які адмініструються Міністерством юстиції. Особливо встановлено порядок для заповітів військовополонених, які посвідчуються начальниками таборів із подальшою обов'язковою реєстрацією у визначеному законодавством порядку. Юридичні гарантії організації нотаріату, як зазначає К. Досінчук, є важливим елементом правової системи України, які забезпечують функціонування цієї інституції відповідно до Конституції та чинного законодавства. Вони спрямовані на зміцнення самостійності та ефективності нотаріальної системи. Ці гарантії включають упорядкування суспільних відносин у сфері нотаріату за допомогою законодавчих приписів, які регламентують закріплення, реалізацію, контроль і захист правових відносин [5]. На думку М. Бондаревої, чітка правова регламентація кожної складової нотаріальної діяльності сприяє її безперебійній роботі. Деталізовані процедури, що забезпечують належну реалізацію прав і виконання обов'язків суб'єктами нотаріальних відносин, особливо важливі в умовах воєнного стану, коли суспільство стикається із значними ризиками порушення прав громадян [6, с. 79–82].

К. Чижмарь визначає гарантії нотаріальної діяльності як ефективний правовий механізм, який базується на конституційних принципах і спрямований на забезпечення громадянам кваліфікованої юридичної допомоги. Цей механізм є не лише засобом забезпечення правової стабільності, але й важливим інструментом захисту суспільних інтересів у кризових ситуаціях, включаючи надзвичайний або воєнний стан [7, с. 65]. Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року № 3425-XII закріплює державні гарантії, які забезпечують рівний доступ громадян до нотаріальних послуг і надають нотаріусам можливість ефективно виконувати свої функції. Встановлено заборону на будь-яке втручання у діяльність нотаріуса, що може заважати виконанню ним обов'язків, включаючи вимоги надати відомості, які становлять нотаріальну таємницю. Також законодавство регламентує порядок проведення обшуків, вилучення реєстрів та документів нотаріусів виключно на підставі судового рішення, яке передбачає негайне повернення документів після огляду [8].

Гарантії адміністративно-правового забезпечення охоплюють також доступ до реєстрів і документообігу навіть у разі технічних несправностей. У випадках, коли державні реєстри (наприклад, Єдиний реєстр довіреностей) тимчасово не функціонують, строки для внесення даних продовжуються на час відновлення їх роботи, підтверджений уповноваженими органами. Правове забезпечення також включає обмеження на певні нотаріальні дії, зокрема заборону виконавчих написів на кредитних договорах, які не були нотаріально посвідчені. Ці заходи спрямовані на запобігання можливим зловживанням і захист інтересів громадян [9].

М. Долинська наголошує, що в умовах воєнного стану необхідно вдосконалювати законодавство щодо нотаріальної діяльності. Вона пропонує три напрями реформ: посилення гарантій нотаріального процесу, забезпечення юридичної вірогідності дій нотаріусів і запровадження механізмів для прирівняння до нотаріально посвідчених дій, виконуваних уповноваженими органами держави [10, с. 68–74]. М. Бондарева визначає кілька груп гарантій нотаріальної діяльності [6, с. 79–82]. Серед них процедурні гарантії, які регулюють алгоритм вчинення нотаріальних дій, забезпечують етичність та незалежність нотаріуса; організаційні гарантії, що охоплюють

правила допуску до професії, кваліфікаційні іспити та перевірки; і матеріальні гарантії, що включають технічне оснащення нотаріусів, фінансування державних і приватних нотаріальних контор та доступ до реєстрів.

У контексті російсько-української війни гарантії нотаріальної діяльності додатково враховують ризики, пов'язані з тимчасово окупованими територіями. Забороняється здійснення нотаріальних дій у цих регіонах. Нотаріуси зобов'язані звітувати перед Міністерством юстиції про вчинені дії та використання спеціальних бланків, а у разі порушень до них застосовуються дисциплінарні заходи. Гарантії діяльності нотаріату в Україні в умовах воєнного стану забезпечуються нормативно-правовими актами, що регулюють нотаріальну діяльність, зокрема Законом України «Про нотаріат» та Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Встановлено особливі умови вчинення нотаріальних дій, закріплені Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164. Зупиняються незавершені нотаріальні дії за зверненням осіб, пов'язаних із державою-агресором, за винятком дій, пов'язаних із засвідченням заяви про вихід з громадянства російської федерації, видачею свідоцтва про право на спадщину та інших випадків, передбачених законодавством. Довіреності та заповіти військовослужбовців і працівників правоохоронних органів можуть посвідчуватись командирами військових формувань чи уповноваженими особами з подальшою реєстрацією в Міністерстві юстиції. У разі загрози неправомірного вилучення або втрати нотаріальних документів чи печаток вони підлягають невідкладному знищенню з оформленням відповідних актів, які передаються до уповноважених органів [11; 12].

Висновки. Гарантії адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні в умовах воєнного стану є те, що вони передбачають нормативно-правову регламентацію, яка базується на положеннях Конституції та Законі України «Про правовий режим воєнного стану» Законі України «Про нотаріат», та підзаконних актах (в першу чергу Постанові Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164), що забезпечує чітке закріплення механізмів захисту нотаріальної діяльності в умовах війни, тим самим гарантує правову визначеність і стабільність.

Доведено, що незалежність і неупередженість нотаріусів гарантуються через забезпечення їх самостійності у виконанні функцій навіть у надзвичайних умовах. Законодавство забороняє будь-яке втручання у діяльність нотаріуса, зокрема з боку осіб, пов'язаних із державою-агресором. В умовах російсько-української війни забезпечується особливий режим вчинення нотаріальних дій, який включає обмеження для осіб, пов'язаних із державою-агресором, та спеціальні процедури, зокрема посвідчення заповітів військовослужбовців. Захист нотаріальної таємниці є обов'язковою складовою гарантії, що передбачає дотримання конфіденційності навіть у надзвичайних умовах або під час проведення слідчих дій. Для забезпечення правопорядку введено процедурні гарантії, які передбачають захист прав учасників нотаріального провадження через процедури оскарження неправомірних дій або відмови у вчиненні нотаріальних дій. Належне матеріально-технічне забезпечення нотаріусів гарантує їх доступ до державних реєстрів, спеціальних бланків та обладнання, необхідного для виконання нотаріальних функцій. Спеціальні заходи включають адаптацію до умов воєнного стану, що реалізується через запровадження норм, які регламентують функціонування нотаріату, зокрема продовження строків внесення записів до реєстрів у разі їхнього неналежного функціонування.

Список використаних джерел:

1. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
2. Пономаренко А. В. Поняття "юридичні гарантії" в трудовому праві. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Право". 2013. Вип. 20. С. 37-41
3. Андрейчук Т. В. Щодо поняття і значення юридичних гарантії в трудовому праві. Форум права. 2013. № 4. С. 7-10.
4. Розсоха С. С. Сутність гарантії адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. Збірник наукових праць. 2020. Вип. 2. С. 44-51.
5. Досінчук К. Гарантії забезпечення діяльності нотаріату в Україні. Публічне право. 2014. № 3. С. 206-212.
6. Бондарева М. В. Гарантії нотаріальної діяльності. Університетські наукові записки. 2010. № 2. С. 79-82.

7. Чижмарь К. І. Гарантії нотаріальної діяльності: деякі питання теорії та практики. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Вип. 4. С. 61-65.

8. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383.

9. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану. Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року, № 164. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 43.

10. Долинська М. Гарантії нотаріального процесу як складові гарантій нотаріальної діяльності в Україні. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2018. № 894. С. 68-74.

11. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану. Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року, № 164. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 43.

12. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12 травня 2015 року, № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28, ст. 250. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ МАСИВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ТА СТАБІЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА МІСЦЕ
В НЬОМУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

**REGULATORY AND LEGAL RANGE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL
MECHANISMS FOR ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT
AND STABILITY OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE AND THE PLACE
OF ADMINISTRATIVE LEGISLATION IN IT**

Стаття присвячена дослідженню особливостей адміністративного законодавства у контексті забезпечення сталого розвитку та стабільності банківської системи України. Адміністративне законодавство, як частина національної правової системи, охоплює норми, які регулюють суспільні відносини в банківській сфері, встановлюють правові засади для прозорої та передбачуваної роботи банківських установ, а також забезпечують ефективне функціонування системи в цілому. Автор акцентує увагу на тому, що базові положення адміністративного законодавства ґрунтуються на Конституції України, яка визначає правовий статус Національного банку України, регулює порядок контролю та безпеки в банківській сфері, а також окреслює роль органів державної влади у підтримці стабільності банківської системи. Одним із ключових актів у цій сфері є Кодекс України про адміністративні правопорушення, який потребує суттєвої модернізації для врахування сучасних викликів та вимог систематизації адміністративної відповідальності у фінансовому секторі. Профільний Закон України «Про банки і банківську діяльність» хоч і не є частиною адміністративного законодавства, проте містить важливі норми, які визначають державне регулювання банківської діяльності, включаючи порядок нагляду, мету стабільності банківської системи та захист інтересів клієнтів. Особливу увагу приділено аналізу ролі Національного банку України як ключового регулятора. У статті запропоновано систематизацію адміністративно-правових норм у банківській сфері, виділення специфічних інструментів адміністративного впливу, а також удосконалення антикризових заходів для мінімізації ризиків. Автор акцентує на необхідності запровадження окремого розділу у КУпАП, який би регулював адміністративну відповідальність у фінансовій сфері, зокрема для кредитних спілок. Зроблено висновок, що адміністративне законодавство є основним інструментом забезпечення сталого розвитку банківської системи, сприяє захисту прав клієнтів, підтримує інновації у фінансових послугах та забезпечує інтеграцію принципів сталого розвитку у діяльність банків. Це, у свою чергу, створює передумови для стійкого економічного розвитку та фінансової стабільності України.

Ключові слова: *сталий розвиток, стабільність, банківська система, адміністративне законодавство, нормативно-правовий акт, адміністративно-правовий механізм.*

The article is devoted to the study of the features of administrative legislation in the context of ensuring sustainable development and stability of the banking system of Ukraine. Administrative legislation, as part of the national legal system, covers the norms that regulate social relations in the banking sector, establish legal foundations for transparent and predictable work of banking institutions, and also ensure the effective functioning of the system as a whole. The author emphasizes that the basic provisions of administrative legislation are based on the Constitution of Ukraine, which determines the legal status

of the National Bank of Ukraine, regulates the procedure for control and security in the banking sector, and also outlines the role of state authorities in maintaining the stability of the banking system. One of the key acts in this area is the Code of Ukraine on Administrative Offenses, which requires significant modernization to take into account modern challenges and requirements for the systematization of administrative responsibility in the financial sector. The Law of Ukraine “On Banks and Banking Activities”, although not part of the administrative legislation, nevertheless contains important norms that determine the state regulation of banking activities, including the supervision procedure, the goal of stability of the banking system and protection of the interests of clients. Particular attention is paid to the analysis of the role of the National Bank of Ukraine as a key regulator. The article proposes the systematization of administrative and legal norms in the banking sector, the allocation of specific instruments of administrative influence, as well as the improvement of anti-crisis measures to minimize risks. The author emphasizes the need to introduce a separate section in the Code of Administrative Offenses and Banking, which would regulate administrative liability in the financial sector, in particular for credit unions. The conclusion is made that administrative legislation is the main instrument for ensuring the sustainable development of the banking system, contributes to the protection of client rights, supports innovations in financial services and ensures the integration of the principles of sustainable development into the activities of banks. This, in turn, creates the prerequisites for sustainable economic development and financial stability of Ukraine.

Key words: *sustainable development, stability, banking system, administrative legislation, regulatory legal act, administrative and legal mechanism.*

Вступ. Будь який адміністративно-правовий механізм базується на законах, підзаконних актах, нормативних положеннях та регулятивних документах, які визначають порядок функціонування банківської системи. Це означає, що діяльність банків, органів нагляду, а також інших учасників фінансового ринку чітко регламентується встановленими правовими нормами.

Адміністративне законодавство як частина національного законодавства містить норми, які спрямовані на регулювання суспільних відносин у банківській сфері. Як і будь які інші галузі законодавства адміністративне ґрунтується на положеннях Конституції України, в якій з поміж інших осноположних засад, визначено: а) правовий статус Національного банку України, як одного з ключових суб'єктів забезпечення контролю та безпеки в сфері банківської діяльності; б) порядок законодавчого регламенту забезпечення контролю та безпеки в сфері банківської діяльності; в) участь представників вищого керівництва держави, зокрема, ВРУ у відносинах, що виникають в аспекті контролю і підтримки безпеки роботи банківської системи [1, с. 804; 2].

Одним із основних кодифікованих актів, що складають основу адміністративного законодавства є Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП), один із небагатьох кодексів, який залишився у спадок з радянських часів.

В сфері провадження банківської діяльності адміністративна відповідальність може настати, наприклад, за: порушення порядку проведення розрахунків; невиконання законних вимог посадових осіб податкових органів; порушення банківського законодавства, законодавства у сфері державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг, валютного законодавства, законодавства, яке регулює переказ коштів в Україні, нормативно-правових актів Національного банку України або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку тощо [1, с. 804; 3].

Однак, як зазначає Г. Буга, необхідно виокремити адміністративну відповідальність у фінансовій сфері, оскільки глава 12 «Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницької діяльності» не відповідає сучасним вимогам систематизації різних видів адміністративної відповідальності у сфері фінансових послуг в межах одного кодифікованого акта, не виділяючи як окремий вид адміністративну відповідальність у фінансовій сфері. На думку автора, і ми з цим погоджуємося, аналізована глава КУпАП закріплює лише певні її види, а саме адміністративну відповідальність за правопорушення податкового та бюджетного законодавства, їх безсистемне упорядкування й низький ступінь уваги за порушеннями надання фінансових послуг, й кредитними спілками зокрема. Тому необхідно відокремити в окрему главу (розділ) усі адміністративно-правові норми, які передбачають адміністративну відповідальність у галузі фінансів, з одночасним погалузевим її формуванням [4, с. 135].

Профільний Закон України «Банки та банківську діяльність» хоча не входить в систему адміністративного законодавства, однак містить норми які визначають державне регулювання банківської діяльності. Так, розділ IV «Регулювання банківської діяльності. Банківський нагляд» [5] визначає, що державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у формах адміністративного та індикативне регулювання. Встановлює мету, організацію, підстави та обсяг нагляду. Конкретизує, що нагляд за банківською діяльністю здійснюється з метою стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках. Крім зазначеного, в законі деталізуються права та обов'язки Національного банку України як основного державного регулятора банківської діяльності [5].

Здійснюючи державне регулювання банківської діяльності, Національний банк України створив значну базу відомчих адміністративно-правових актів, серед яких постанови, котрими затверджені: Положення про структуру системи банківського нагляду Національного банку України та його повноваження щодо адекватного реагування на порушення в діяльності комерційних банків (№ 380 від 17 листопада 1997 року); Положення про порядок здійснення Національним банком України наглядових функцій щодо банків, діяльність яких пов'язана з державною таємницею (№ 538 від 28 грудня 2002 року); Положення про ліцензування банків (№ 149 від 22 грудня 2018 року); Положення про здійснення банками фінансового моніторингу (№ 65 від 19 травня 2020 року); Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг (№ 199 від 29.12.2023 року); Положення про застосування Національним банком України коригувальних заходів, заходів раннього втручання, заходів впливу у сфері державного регулювання діяльності на ринках небанківських фінансових послуг (25 грудня 2023 року № 183).

Таким чином, адміністративне законодавство є базовим інструментом регулювання банківської системи. Воно забезпечує баланс між інтересами держави, фінансових установ і громадян, створюючи правові засади для стабільності та розвитку банківської системи, а також сприяючи сталому розвитку економіки України.

Отже, **метою статті** є визначення сутності та структури нормативно-правового масиву адміністративно-правового механізму забезпечення сталого розвитку та стабільності банківської системи України, а також аналіз місця і ролі адміністративного законодавства у формуванні ефективної системи регулювання та управління банківською сферою. У статті досліджується взаємозв'язок адміністративного законодавства з іншими правовими інструментами, а також визначаються шляхи удосконалення нормативної бази для забезпечення стабільності банківської системи в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Перед тим як здійснити аналіз чинного та ретроспективного законодавства України яке покликано забезпечити сталий розвиток та стабільність банківської системи України коротко дослідимо етапи становлення зазначеного законодавства.

У монографії за редакцією В. В. Коваленко «Банківське регулювання і нагляд: методологія та практика» визначено шість етапів правового регулювання банківської діяльності в Україні. Так, на думку авторів до них відносяться наступні:

I етап (1988–1992 рр.) – початковий розвиток банківського сектору України. Характеризується прийняттям Закону України «Про банки та банківську діяльність», стихійним розвитком, постійною зміною суб'єктів конкурентного середовища та нормативно-правового регулювання банківської діяльності;

II етап (1993–1994 рр.), характеризується значною недовірою до банківських установ. Головним стратегічним орієнтиром банків було утримання позиції на ринку шляхом збільшення обігу коштів, максимального залучення вкладів від клієнтів;

III етап (1995–2001 рр.) – поступовий розвиток банківської системи та поява банків з іноземним капіталом. Прийняття нової редакції Закону України «Про банки та банківську діяльність». Впровадження нових технологій та послуг;

IV етап (2001–2007 рр.) – бурхливий розвиток банківського сектору. Активізація процесів глобалізації фінансового сектору України. Стимулювання консолідації та укрупнення вітчизняного банківського капіталу;

V етап (кінець 2007 р. – початок 2009 р.) – стрімке зниження обсягів розвитку банківських установ України. Поширення кризових явищ та збільшення рівня недовіри до банківської системи. Збільшення мінімального розміру статутного капіталу до 10 млн євро;

VI етап (з початку 2009 р. – до сьогодні) – підвищення вимог до діяльності вітчизняних банків. Дотримання банківськими установами стабілізаційних економічних нормативів КМУ. Передбачено створення санаційного банку [6, с. 24].

Не заперечуючи запропоновані авторами етапи періодизації розвитку банківської системи в Україні. Зазначимо, що аналізована монографія була опублікована в 2013 році тому періодизація потребує оновлення.

Так, VI етап, на нашу думку має наступні часові рамки – з початку 2009 – до середини 2014, він закінчується підписанням 16 серпня 2014 році Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, що розпочало новий етап євроінтеграційного процесу, в тому числі і банківської системи.

VII етап (з середини 2014 – до кінця 2019) – уся банківська система реформується шляхом впровадження європейських стандартів у напрямку сталого розвитку. Приймається ряд стратегічних документів таких як: Указ Президента України від 12 січня 2015 року «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»»; Постанова Правління Національного банку України від 18.06.2015 року № 391 «Про затвердження Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року».

VIII етап (з кінця 2019 – до лютого 2022) – розпочата робота з питань підготовки та впровадження стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року, яка була затверджена рішенням Правління НБУ від 26.12.2019 № 1010-рш (оновлення затверджене 18 березня 2021 року РП № 97-рш), рішенням НКЦПФР від 27 грудня 2019 № 797, рішенням виконавчої дирекції ФГВФО від 13 січня 2020 року № 67, розпорядженням Нацкомфінпослуг від 14 січня 2020 № 55 [7]. Прийнятий новий Закон України від 14 грудня 2021 року «Про фінансові послуги та фінансові компанії», який скасував інший «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

IX етап (лютий 2022 – по теперішній час) – у зв'язку із початком війни між росією та Україною та введенням правового режиму воєнного стану, банківська система зазнала суттєвих змін.

Отже, запропонована періодизація становлення сталого розвитку та стабільності банківської системи України дозволяє простежити ключові етапи її трансформації, виявити основні чинники, що впливали на її розвиток, та визначити напрямки вдосконалення регуляторної політики з урахуванням сучасних викликів і потреб економіки. Тому далі нами буде більш детально проаналізовані останні два етапи.

У травні 2019 року НБУ, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг, ФГВФО та Мінфін підписали Меморандум про взаєморозуміння та співробітництво з питань підготовки та впровадження стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року (далі – Стратегія). Розроблення Стратегії тривало протягом майже всього 2019 року. Регулятори фінсектору презентували Стратегію 16 січня 2020 року. Пізніше рішенням Ради з фінансової стабільності від 13 грудня 2019 року було створено міжвідомчий Комітет з фінансового розвитку для скоординованої реалізації заходів дорожньої карти, забезпечення моніторингу та оновлення Стратегії. При Комітеті створена Консультативна платформа за участю представників ринку та профільних експертів, яка складається кілька разів на рік [7].

Реформа фінансового сектору України, що здійснювалася за активної підтримки міжнародних фінансових організацій, сприяла макрофінансовій стабілізації та зміцненню спроможності регуляторів та учасників фінансового ринку протистояти кризовим явищам. Реформи, визначені в Комплексній програмі розвитку фінансового сектору України до 2020 року та Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року, що реалізовувалися регуляторами фінансового сектору, спрямовані на подолання системних проблем у фінансовому секторі та розбудову повноцінного ринкового конкурентоспроможного середовища згідно зі стандартами ЄС. Зокрема, протягом останніх років НБУ разом із міжнародними партнерами працював над розробленням і впровадженням нових нормативних актів щодо капіталу та ліквідності, які відповідають європейській системі CRD/CRR, з метою сприяння фінансовій стабільності та стійкості української банківської системи [8].

Умовно періодизація проведення реформи виглядає наступним чином:

- перше оновлення в березні 2021 року включало розширення Стратегії на 1 індикатор, 5 нових заходів та 23 нові дії, актуалізацію дорожньої карти, а також поповнення переліку впроваджуваних актів ЄС;

- над другим оновленням Стратегії представники фінансових регуляторів, ЦОВВ, ринку фінансових послуг працювали протягом 2021 року. 18 лютого 2022 року відбулася зустріч учасників Консультативної платформи, під час якої були погоджені пропозиції до другого оновлення Стратегії. У I кварталі 2022 року було заплановане їх погодження Комітетом з фінансового розвитку, затвердження та публікація оновленої Стратегії, проте військова агресія росії проти України внесла корективи у плани;

– у травні 2023 року Рада з фінансової стабільності прийняла рішення щодо розроблення нової стратегії розвитку фінансового сектору України з урахуванням актуальних цілей та завдань, викликаних військовою агресією росії проти України, та створення міжвідомчої робочої групи за участю установ-виконавців для її розроблення [7]. Стратегія розроблена як безстроковий документ, вона діє до завершення виконання запланованих заходів та переглядатиметься в разі виникнення значних змін зовнішніх чинників. Крім безпосередніх заходів, що передбачатимуться в Стратегії (прямі заходи), вона також може містити посилення на заходи, визначені іншими документами стратегічного характеру (відсильні заходи) [8].

Паралельно із запровадженням воєнного стану в Україні, НБУ було прийнято Постанову від 24 лютого 2022 року № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» [9]. Цим документом почався принципово інший порядок діяльності фінансової системи в нових умовах. Зокрема, встановлено, що на банки покладено обов'язок забезпечувати безперерйну роботу всіх відділень, за умови, що відсутня загроза життю та здоров'ю людей. Окрім того, банки повинні забезпечити вільний доступ клієнтів до сейфових скриньок. Обмеження на безготівкові рахунки не накладаються, а банкомати безперерйно підкріплюються готівковими коштами, в тому числі через безпосередню підтримку НБУ [10].

З метою подальшого підтримання належного рівня ліквідності в банківській системі Правління Національного банку ухвалило такі рішення: 1) припинити проведення тендерів із розміщення депозитних сертифікатів строком на 14 днів; 2) надалі здійснювати тендери з надання рефінансування банкам, у тому числі бланкового, в межах постанови Правління НБУ від 24 лютого 2022 року № 22 «Про особливості підтримання ліквідності банків у період дії воєнного стану» [11]. Тендери оголошуватимуться залежно від розвитку ситуації (зараз вони відбуваються щоденно) [12].

Крім зазначених нормативно-правових актів, Національний банк України затвердив Концепцію відкритого банкінгу [13], що визначає напрями розвитку, дорожню карту та основні вимоги до впровадження в Україні відкритого банкінгу (*Open Banking*); зазначене наближає український платіжний ринок до європейського ще на один крок. Відкритий банкінг передбачає структурований і безпечний обмін даними між надавачами платіжних послуг через відкриті API (*Application Programming Interface*). Основна перевага такого обміну – надання можливості користувачам фінансових послуг обирати зручний та сучасний спосіб використання своїх рахунків, а для бізнесу – отримати більше можливостей для розвитку своїх рішень. Основними тезами Концепції є наступні: розбудова нової екосистеми призначена для розроблення різноманітніших та привабливіших для клієнтів платіжних продуктів та послуг; банки та інші надавачі платіжних послуг мають відкрити свої API для надавачів нефінансових платіжних послуг з метою отримання доступу до відомостей за рахунком користувача; користувачі матимуть можливість ефективніше користуватися своїми коштами, використовуючи консолідовану інформацію в одному платіжному застосунку про рух коштів та їх залишок у різних фінансових установах; на відміну від традиційного банківського обслуговування, відкритий банкінг здійснює ефективний обмін інформацією за попередньою згодою користувача; з'являться нові можливості для розвитку екосистеми платіжного ринку, зросте рівень конкуренції серед його учасників [14].

Ухвалено нову редакцію закону «Про кредитні спілки» [15], яка розширює перелік осіб, які можуть стати членами кредитних спілок, за рахунок юридичних осіб. Новий закон також удосконалює вимоги до структури капіталу кредитної спілки, її корпоративного управління та внутрішнього контролю. Повноваження між органами управління відтепер чітко розподілені. Також встановлюються обмеження на суміщення окремих функцій. Крім того, закон визначає вимоги до ділової репутації та професійної придатності керівників кредитних спілок, що знизить ризики для фінансового стану кредитної спілки та захистить інтереси її учасників. Закон також передбачає диференціацію ліцензій на стандартну (надання фінансових послуг з кредитування та залучення від своїх членів коштів і банківських металів) та спрощену (лише кредитування). Водночас кредитна спілка, за бажанням, зможе надавати послуги щодо гарантій, торгівлі валютними цінностями, деякі з фінансових платіжних послуг, супровідні, посередницькі та консультаційні послуги [14].

На виконання прийнятого закону постановою Правління Національного банку України від 02 лютого 2024 року № 15 було прийнято «Положення про вимоги до системи управління кредитною спілкою». Метою цього положення визначено: «підвищення ефективності корпоративного управління в кредитних спілках шляхом організації системи управління, системи внутрішнього контролю, системи управління ризиками, функції внутрішнього аудиту в кредитних спілках та визначає вимоги щодо організації та функціонування ефективної системи управління кредитною

спількою, включаючи вимоги щодо прозорості організаційної структури з чітким розподілом обов'язків та повноважень органів управління та контролю, ефективності системи внутрішнього контролю [сукупність заходів з управління ризиками, контролю за дотриманням норм (комплаєнс), внутрішнього аудиту], належного рівня системи стримувань та противаг» [16]. У зазначеній постанові передбачений механізм контролю за ризиками, що суттєво посилює стійкість кредитних спілок. Крім того, детально прописані процедури контролю за їх діяльністю, а саме визначені: «внутрішній аудит», «внутрішній контроль», «внутрішня аудиторська перевірка», «моніторинг ризику». А також визначені суб'єкти зазначеного контролю – «підрозділ з управління ризиками», «підрозділ з контролю за дотриманням норм (комплаєнс)», «підрозділ внутрішнього аудиту» та «головний внутрішній аудитор» й «зовнішній аудитор».

Таким чином, проведене реформування інституту кредитних спілок дозволило розширити ринок фінансових послуг, зокрема аналізованим законом дозволено кредитним спілкам приймати вклади (депозити) від своїх членів, що сприятиме підвищенню їхньої конкурентоспроможності та фінансової стійкості. Встановлені чіткіші вимоги до діяльності кредитних спілок, що підвищує прозорість їхньої роботи та захищає інтереси вкладників. Закон передбачив механізми захисту прав членів кредитних спілок, що підвищує довіру до цих установ.

Однак, як вказують фахівці прийняття Закону України «Про кредитні спілки» – це не фініш, а лише початок нових змін. Так, директор департаменту методології регулювання діяльності небанківських фінансових установ Національного банку України С. Савчук вважає, що необхідно дозволити: «членам кредитних спілок мати платіжні картки, емітовані кредитними спілками, а спілка вела такі рахунки та отримувала дохід з платіжних послуг» [17]. Також, необхідно внести зміни у профільний Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», а НБУ як регулятор має розробити правила [18] з метою захисту членів кредитних спілок в разі банкрутства останніх на рівні із вкладниками банків. Така практика зміцнить небанківський фінансовий ринок України, дозволить кредитним спілкам більше кредитувати маленьких фермерів і підприємства. За прогнозами експертів, завдяки цьому вклади в кредитних спілках збільшаться вдвічі протягом перших чотирьох років запровадження системи гарантування [18].

На початку 2024 року введено в дію Закон України «Про страхування» (Закон № 1909-IX), який було прийнято ще у листопаді 2021 року на заміну Закону України «Про страхування» 1996 року. Новий закон суттєво відрізняється від попередника обсягом та змістом, акцентуючи увагу на забезпеченні платоспроможності, прозорості та доброчесності страховиків по відношенню до клієнтів (споживачів) [19]. З його прийняттям в Україні запроваджується нова модель регулювання ринку страхування, яка враховуватиме положення директив Європейського Союзу, міжнародні принципи IAIS, світові практики, яка буде реалізовуватися поступово протягом перехідного періоду, що буде визначено після проведення ґрунтовного аналізу стану страхового ринку в Україні. Страхові компанії належать до високого ризикових фінансових установ. Для реалізації нової моделі Національний банк України переглядає існуючі регуляції на ринку страхування та працює над розробленням проектів законів та інших нормативно-правових актів [20; 21].

Щодо адміністративно-правових механізмів які держава використала з початку повномасштабного вторгнення росії на територію України з метою стабілізації та посилення стійкості банківської системи – це введення санкцій щодо банківських установ де власниками таких устав, з-поміж інших, були громадяни країни-агресора.

Так, наприклад, Національному банку України надано дозвіл націоналізувати банки підсанкційних власників. Зокрема Національний банк України ухвалив рішення про виведення з ринку АТ «Сенс Банк» і звернувся до уряду з пропозицією про його націоналізацію. Як повідомляється на сайті Національного банку України, за інформацією «Сенс Банку», власниками прямої істотної участі в Банку є АВН Ukraine Limited (Кіпр) та АВН Holdings S. A. (Люксембург), власниками опосередкованої істотної участі – громадянин рф та Ізраїлю М. Фрідман, громадянин росії та Латвії П. Авен, громадянин рф А. Косогов. Зазначені фізичні особи є остаточними ключовими учасниками в структурі власності банку. Національний банк України з посиланням на звіт незалежного аудитора ТОВ «РСМ Україна» за 2022 рік зазначає, що зв'язок власників опосередкованої істотної участі в АТ «Сенс Банк» М. Фрідмана та П. Авена з рф, їхня підтримка дій та політики, які загрожують територіальній цілісності, суверенітету та незалежності України, завдає значного репутаційного ризику та має негативний вплив на діяльність банку. Аудитор також звертає увагу на висновки управлінського персоналу банку щодо наявності суттєвої невизначеності, яка може поставити під значний сумнів спроможність банку продовжувати свою діяльність на безперервній основі та динаміку окремих показників його діяльності, а також погіршення

платіжної дисципліни позичальників банку, що вплинуло на його регулятивний капітал, який за період з 1 березня 2022 року до 1 липня 2023 року зменшився на 50%, водночас в інших системно важливих банків він загалом збільшився на 29% [22; 23].

Також, євроінтеграційний процес та приєднання фінансового сектору до ESG-стратегій створив сприятливий клімат для поживлення бізнесу в Україні не зважаючи на тривалу війну. Однією з основних переваг впровадження ESG-стратегій, є доступ до «зеленого» фінансування. Банки, інвестфонди та міжнародні організації все частіше надають перевагу проєктам, які відповідають критеріям сталого розвитку. Аналізуючи роботу ринку, компанії, які активно впроваджують ESG-практики, зазвичай мають вищу ринкову вартість і кращі фінансові результати [24]. Наприклад, ESG Стратегія OTP Bank передбачає: створення та впровадження всіх складових системи управління соціальними й довкільними питаннями (політика щодо довкільних та соціальних питань, окремий канал комунікації для зацікавлених сторін, розбудова інституційної та кадрової спроможності тощо); впровадження управління екологічними та соціальними ризиками в процесах кредитування і в управління операційними ризиками; створення окремих «зелених» продуктів та розбудову власного «зеленого» портфеля, враховуючи чітко визначені та верифіковані критерії сталості продуктів (на даному етапі – критерії Sustainable Finance Framework Материнського Банку, в майбутньому – критерії EU Taxonomy, Climate Bonds Taxonomy та Green Loan Framework Материнського Банку); інвентаризацію викидів парникових газів Банку та розробку заходів для зменшення власного вуглецевого сліду; удосконалення навчальної програми щодо ESG та сталого розвитку для всіх працівників OTP Bank, а також інші задачі у сфері захисту довкілля та соціальної відповідальності Банку [25].

Висновки. Отже, можна констатувати наступне, адміністративне законодавство у нормативно-правовому масиві адміністративно-правового механізму забезпечення сталого розвитку та стабільності банківської системи відіграє ключову роль, адже: 1) встановлює порядок реєстрації банківських установ; вимоги до їх діяльності; механізми нагляду та контролю; сприяє створенню умов для прозорої та передбачуваної роботи банків, що є основою їхньої стабільності; 2) забезпечує захист прав клієнтів банківської системи, у тому числі вкладників, шляхом: запровадження механізмів компенсації втрат; регулювання відповідальності банків за порушення фінансових зобов'язань; встановлення гарантій безпеки депозитів; 3) здійснює регулювання у кризових ситуаціях: вводяться антикризові заходи; забезпечується реструктуризація проблемних банків; впроваджуються механізми ліквідації неплатоспроможних установ із мінімізацією втрат для економіки; 4) дозволяє інтегрувати принципи сталого розвитку у функціонування банків шляхом: підтримки «зелених» фінансів; впровадження стандартів ESG (екологічна, соціальна та управлінська відповідальність); стимулювання інновацій у фінансових послугах; 5) застосовуючи адміністративний примус, сприяє забезпеченню сталого розвитку та стабільності банківської системи.

Список використаних джерел:

1. Науменко І. С. Місце норм адміністративного права у системі правових засад забезпечення контролю та безпеки у сфері банківської діяльності в Україні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 802-809.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
4. Буга Г. С. Заходи адміністративного примусу у сфері діяльності небанківських фінансових установ. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*, 2024. С. 131-136. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/58577/1/ЗАХОДИ%20АДМІНІСТРАТИВНОГО%20ПРИМУСУ.pdf>
5. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
6. Банківське регулювання і нагляд: методологія та практика : монографія. За ред. В. В. Коваленко. Одеса : Атлант, 2013. 492 с.
7. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. Звіт про реалізацію за 2022 рік. URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy/develop-strategy2023#2293-sklad>
8. Стратегія розвитку фінансового сектору України. Презентація. Національний банк України, 2024. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finsector_NBU.pdf?v=7

9. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: постанова Правління Національного банку України від 24.02.2022 р. № 18. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text>
10. Чернишова О. Б., Чорновол А. О., Мирончук В. М. Функціонування фінансового сектору України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, 2022. № 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1304/1257>
11. Про особливості регулювання ліквідності банків у період дії воєнного стану: постанова Постановами Національного банку від 24.02.2022 р. № 22. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0022500-22#Text>
12. Стан фінансового сектору України та заходи НБУ з підтримки його безперебійного функціонування в умовах воєнного стану. Національний банк України, 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/stan-finansovogo-sektoru-ukrayini-ta-zahodi-nbu-z-pidtrimki-yogo-bezperebiynogo-funktsionuvannya-v-umovah-voeyennogo-stanu>
13. Концепція відкритого банкінгу. Національний банк України, 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Open_banking_conception_NBU_2023.pdf
14. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні (16.07 – 15.08.2023 року). Національний інститут стратегічних досліджень, 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voeyennoho-14>
15. Про кредитні спілки: Закон України від 14.07.2023 р. № 3254-IX. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3254-20#Text>
16. Про затвердження Положення про вимоги до системи управління кредитною спілкою: постанова Правління Національного банку України від 02.02.2024 р. № 15. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015500-24#Text>
17. Новий Закон України «Про кредитні спілки»: перспективи і виклики. Кредитна спілка "Єднання через Природний Закон", 2025. URL: <https://kreditnaspilka.com/article/noviy-zakon-ukrayiny-pro-kredytни-spilky-perspektyvu-i-vyklyky/>
18. Опора для бізнесу. Кредитні спілки як альтернатива банкам у кредитуванні мікро-, малого та середнього підприємництва в Україні. Forbes.ua, 2024. URL: <https://forbes.ua/money/oporadlya-biznesu-kreditni-spilki-yak-alternativa-bankam-u-kredituvanni-mikro-malogo-ta-serednogo-pidpriemnitstva-v-ukraini-12112024-24282>
19. Колос Ю., Гембаровська Я. Новий Закон про страхування: ключові зміни. Європейська Бізнес Асоціація, 2024. URL: <https://eba.com.ua/noviy-zakon-pro-strahuvannya-klyuchovi-zminy/>
20. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 р. № 1909-IX. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>
21. Страхування. Національний банк України, 2024. <https://bank.gov.ua/ua/supervision/regulation-nonbank-fs-market/insurance>
22. НБУ розпочав процес націоналізації Сенс Банку (раніше – Альфа-Банк). Інтерфакс-Україна, 2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/924069.html>
23. Шарук О. Г. Механізм адміністративно-правового захисту об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07. Київ, 2024.
24. Роль та важливість ESG-стратегії управління в сільському господарстві України. ТОВ «БАНКЕР ЮА», 2024. URL: <https://banker.ua/uk/projects/esg-strategii-upravlinnya-v-sil'skomu-gospodarstvi-ukraini/>
25. Стратегічні кроки OTP Bank на шляху до сталого розвитку. OTP Bank, 2024. URL: <https://www.otpbank.com.ua/about/sustainability/esg-strategy/>

**МОДЕЛІ (СИСТЕМИ) ОРГАНІЗАЦІЇ ОРГАНІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ
У ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ**

**MODELS (SYSTEMS) OF ORGANIZATION OF ADMINISTRATIVE JUSTICE BODIES
IN SOME FOREIGN COUNTRIES**

Назва інституту касації була офіційно вперше закріплена у системі правосуддя Франції, а потім її було запозичено правовими системами інших країн. При характеристиці перегляду судових рішень у касаційному порядку, на нашу думку, важливе значення має дослідження моделей касації в інших країнах з позиції вітчизняного досвіду побудови системи адміністративних судів. Встановлено, що у правовій системі інших країн існує дві моделі (системи) організації органів адміністративної юстиції: континентальна та англосаксонська. Визначено, що побудова адміністративних судів в країнах Європи є двох- або трьох-рівневою. Перегляд судових рішень адміністративними судами касаційних інстанцій здійснюється колегіально. Доведено, що касація в інших країнах здійснює юридичну перевірку судових рішень, які приймаються адміністративними судами нижчих інстанцій, є найвищою формою судового тлумачення та забезпечення єдності судової практики. Однак, у більшості країн Європи існує відповідний адміністративний суд касаційної інстанції, який в тих чи інших країнах може мати різні за змістом та обсягом повноваження. Незважаючи на різне за змістом законодавство, яке регулює повноваження адміністративних судів касаційної інстанції в країнах Європи, єдиним об'єднуючим фактором їх функціонування в судовій системі інших країн є забезпечення судового захисту з винесенням остаточного рішення за умов дотриманням принципу інстанційності та єдності судової практики. Зроблено висновок, що у зарубіжних країнах адміністративні суди касаційної інстанції мають різні за змістом та обсягом повноваження, однак головним функціональним призначенням цієї судової інстанції є перевірка законності судових рішень, що набрали законної сили та виправлення судових помилок. Рішення, які приймаються в адміністративній справі касаційною інстанцією, у більшості країн, є остаточними і перегляду не підлягають.

Ключові слова: *модель, правова система, континентальна система, англосаксонська система, органи адміністративної юстиції.*

The name of the institution of cassation was officially first fixed in the justice system of France, and then it was borrowed by the legal systems of other countries. In our opinion, it is important to study the models of cassation in other countries from the standpoint of the domestic experience of building a system of administrative courts when considering the characteristics of the review of court decisions in the cassation procedure. It was established that in the legal system of other countries there are two models (systems) of the organization of administrative justice bodies: continental and Anglo-Saxon. It was determined that the construction of administrative courts in European countries is two- or three-level. Review of court decisions by administrative courts of cassation is carried out collegially. It was proven that cassation in other countries carries out legal review of court decisions made by administrative courts of lower instances, is the highest form of judicial interpretation and ensuring the unity of judicial practice. However, in most European countries, there is a corresponding administrative court of cassation, which

in some countries may have different powers in terms of content and scope. Despite the different content of the legislation that regulates the powers of administrative courts of cassation in European countries, the only unifying factor of their functioning in the judicial system of other countries is the provision of judicial protection with the issuance of a final decision under the conditions of compliance with the principle of instance and unity of judicial practice. It was concluded that in foreign countries the administrative courts of the cassation instance have different powers in terms of content and scope, but the main functional purpose of this judicial instance is to check the legality of court decisions that have gained legal force and to correct judicial errors. In most countries, decisions made in an administrative case by the cassation instance are final and not subject to review.

Key words: *model, legal system, continental system, Anglo-Saxon system, bodies of administrative justice.*

Вступ. Якщо звернутися до етимології поняття «касація», то воно походить від пізньоблатинського слова «cassatio» – відміна, знищення, яке утворилося від латинського *quasso* – розбиваю, руйную. Іншими словниками поняття касація тлумачиться по-різному: 1) як процесуальна діяльність в праві, що виражається у перевірці вищестоящими судами законності та обґрунтованості постанов суду, які набрали або не набрали за 1806 р. законної сили; 2) перегляд, відміна судового рішення вищестоящою інстанцією з причин порушення законів або недотримання правил судочинства нижчою інстанцією; 3) перевірка вищим судом законності та обґрунтованості рішень судів, що набрали законної сили [1].

Назва інституту касації була офіційно вперше закріплена у системі правосуддя Франції, а потім її було запозичено правовими системами інших країн.

Внаслідок рецепції римського приватного права касаційне судочинство з'явилося у Франції у 17 ст. Спочатку справи переглядала Рада Короля, а у 1790 р. було створено касаційний суд, який був наділений повноваженнями відмінити приговори та рішення, не здійснюючи судового розгляду справи. Підставним для перегляду рішення слугували помилки у фактах, неясність рішення, неузгодженість його складових частин. Касаційний суд складався з трьох палат – з цивільних, кримінальних справ та по розгляду скарг [2].

Касаційний суд – вища судова інстанція, здійснював перевірку судового рішення тільки з точки зору дотримання норм права, тоді як суди апеляційної інстанції, в якості судів другої інстанції, переглядали справи по суті, розглядаючи як питання факту, так і питання права, допускаючи при цьому представлення нових доказів, здійснюючи їх перевірку і оцінку [3].

Безумовно, досвід Франції справив вплив на судові системи інших країн, на ті положення стосовно касаційного провадження, які сьогодні існують в їх судових системах і які перейшли в їх адміністративне судочинство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі дослідження широко використовувалися досвід і відповідні знання вчених інших галузей процесуального права, присвячені окремим проблемам перегляду судових рішень, зокрема: А. В. Андрушка, С. В. Васильєва, С. В. Глуценко, В. В. Комарова, В. А. Кройтора, Д. М. Притики, М. К. Треушнікова, С. Я. Фурси, М. Й. Штефана та інших.

Метою статті є дослідження моделей касації в інших країнах з позиції вітчизняного досвіду побудови системи адміністративних судів.

Виклад основного матеріалу. При характеристиці перегляду судових рішень у касаційному порядку, на нашу думку, важливе значення має дослідження моделей касації в інших країнах з позиції вітчизняного досвіду побудови системи адміністративних судів.

В правовій системі інших країн існує дві моделі (системи) організації органів адміністративної юстиції: континентальна та англосаксонська.

У державах англосаксонської (прецедентної) системи права повноваження щодо розгляду позовів проти адміністрації належать загальним судам (Велика Британія, Канада, США).

Поряд з загальними судами у Великій Британії існує цілий ряд спеціальних органів, що мають назву – трибунали, і які виконують як управлінські, так і судові функції. Ці органи також мають назву «квазісудових», оскільки при розгляді справи вони встановлюють питання факту і потім застосовують до нього правові норми.

Адміністративні трибунали розглядають у рамках встановленої квазісудової процедури адміністративно-правові спори між громадянами або юридичними особами, з одного боку, і органами

управління з іншого. Процедура розгляду цих суперечок здійснюється в особливій процесуальній формі, невідмінним змістом якої є дотримання таких традиційних принципів процесу як гласність, змагальність, безпосередність, можливість оскарження прийнятого рішення і ін. [4].

Над адміністративними трибуналами стоїть наглядовий орган – Національна рада адміністративних трибуналів, яка є консультативним органом при уряді і має право контролю і нагляду за роботою нижчестоячих трибуналів.

До компетенції цього органу входить узагальнення практики діяльності трибуналів, підготовка доповідей із спеціальних питань організації і діяльності трибуналів, вивчення питань і розробка рекомендацій за адміністративною процедурою, включаючи адміністративні розслідування [4].

Що стосується континентальної системи організації органів адміністративної юстиції, то вона складається з двох моделей організації судового вирішення адміністративних спорів. Один з них втілений у більшості розвинутих країн континентально-європейської (статутної) системи права і передбачає існування у межах судової влади окремої спеціалізованої гілки адміністративних судів (Франція, Німеччина, Італія, Польща, Туреччина) або спеціалізованих адміністративних палат у структурі загальних судів (Іспанія, Нідерланди, Швейцарія). Безумовною перевагою такої моделі є професіоналізм і досвідченість професійних суддів, виходячи з їхньої чіткої спеціалізації. Особливість цієї моделі полягає також в існуванні особливої процедури розгляду судами адміністративних справ [5, с. 11–12].

Класичними прикладами моделі, яка передбачає існування спеціалізованих адміністративних судів, є Франція і Федеративна Республіка Німеччини. Французька адміністративна юстиція має чи не найдавніше коріння. Її становлення сягає кінця XVIII століття.

Адміністративна юстиція Франції є самостійною гілкою правосуддя, відокремленою від системи судів загальної юрисдикції і органів виконавчої влади. Такий поділ ґрунтується на специфічній французькій концепції розділення влади, якою забороняється судам загальної юрисдикції втручатися (за винятком випадків, прямо передбачених законом) в діяльність виконавчої влади. Наслідком цієї концепції стала подвійна судова система: система судів загальної юрисдикції на чолі з Касаційним судом Франції, і система адміністративних судів на чолі з Державною Радою Франції.

Згідно зі ст. 32 Ордонансу Франції «Про Державну Раду» від 31.12.1945 р. Державна Рада є вищим судовим органом з вирішення адміністративних справ. Державна Рада виносить ухвали як вища інстанція про анулювання актів різних адміністративних органів, що були прийняті внаслідок перевищення влади, а також розглядає касаційні скарги на рішення адміністративних судів. Процесуальна форма розгляду скарг Державною Радою Регулюється Главою II «Судочинство» [6].

Стаття 111-1 Кодексу про адміністративну юстицію Франції передбачає, що Державна рада є найвищим судовим органом адміністративної юстиції і приймає остаточні рішення по касаційних скаргах на рішення, прийняті судовими органами адміністративної юстиції попередніх інстанцій. Здійснюючи касаційний перегляд судових рішень у адміністративних справах, Державна рада Франції тим самим забезпечує єдність судової адміністративної практики. Якщо є абстрактні положення нормативних актів, Державна рада Франції конкретизує їх положення у своїх рішеннях [7].

На даний час у Німеччині функціонує досить раціональна система адміністративної юстиції, яка не залежить від органів виконавчої влади і судів загальної юрисдикції, очолена Федеральним адміністративним судом. При цьому система адміністративної юстиції являє собою самостійну гілку судової влади Німеччини. Структура адміністративної юстиції також має трирівневу побудову: першою інстанцією є загальні адміністративні суди земель, другою – Вищий загальний адміністративний суд землі (в деяких землях він називається Адміністративною судовою палатою), який виконує роль апеляційної та касаційної інстанції для адміністративних судів земель, а третю і найвищу ланку адміністративних судів уособлює Федеральний адміністративний суд, до компетенції якого входить розгляд по першій інстанції справ щодо позовів про незаконність актів федеральних органів виконавчої влади, спорів про визнання неконституційною діяльність громадських об'єднань, а також розгляд справ у порядку касації [8, с. 74].

Система адміністративних судів Польщі має дворівневий ступінь та складається з Вищого адміністративного суду та воєводських адміністративних судів.

Згідно зі ст. 3 пар. 2 Закону Польщі від 25.07.2002 р. Вищий Адміністративний Суд здійснює нагляд за діяльністю воєводських адміністративних судів в області щодо прийняття рішень

у визначеному законодавством порядку, зокрема, розбирає касаційні скарги на рішення цих судів, приймає рішення з роз'ясненнями з правових питань і розбирає інші справи, які підпадають під юрисдикцію Вищого Адміністративного Суду на підставі інших законів [9].

Більш детально повноваження Вищого адміністративного суду Польщі конкретизовано у ст. 15 Закону Польщі «Про судочинство в адміністративних судах» від 30.08.2002 р. Так, згідно з цим Законом, Вищий адміністративний суд: 1) розглядає касаційні скарги на рішення воєводських адміністративних судів, згідно з нормами закону; 2) приймає постанови, в яких роз'яснюються правові норми, застосування яких привело до розбіжностей в судовій практиці адміністративних судів; 3) приймає постанови, що містять вирішення юридичних питань, які викликають серйозні сумніви в конкретній адміністративній судовій справі; 4) розбирає спори з питань визначення компетенції між органами територіального самоврядування, касаційними колегіями самоуправства та органами урядової адміністрації; 5) розглядає інші справи, які підлягають компетенції Вищого адміністративного суду на підставі окремих законів [10].

Розгляд касаційних скарг Вищим адміністративним судом Польщі здійснюється у межах скарги. Вищим адміністративним судом перевіряються як дотримання норм процесуального та матеріального права воєводськими адміністративними судами (ст. 174 Закону Польщі «Про судочинство в адміністративних судах» від 30.08.2002 р.), так і досліджуються нові докази у справі, а в окремих випадках справа може слухатися спочатку (ст. 183 Закону) [10].

Судами Естонії є повітові і адміністративні суди, окружні суди і Державний суд. Згідно з чинним Законом про суди в Естонії 4 повітові суди, 2 адміністративних суди та 2 окружних. Розгляд касаційних скарг на рішення адміністративних судів Естонії здійснюється Державним судом, а саме колегією цього суду по адміністративних справах. Цією ж колегією також розглядаються й справи за нововиявленими обставинами [11].

Дворівневою є система адміністративних судів Литовської Республіки, відповідно до Законів Литовської Республіки «Про суди» від 31.05.1994 р. [12] та «Про створення адміністративних судів» від 14.01.1999 р. Так, система адміністративних судів Литви складається з п'яти окружних адміністративних судів та Вищого адміністративного суду.

Цікавою є система оскарження судових рішень в порядку касації в Республіці Казахстан. Так, згідно зі ст. 221 проекту Адміністративного процесуального кодексу Республіки Казахстан право касаційного оскарження і опротестовування постанов і ухвал суду апеляційної інстанції належить сторонам і іншим особам, що беруть участь у справі. Касаційну скаргу мають право подати також особи, не залучені до участі у справі, але відносно прав і обов'язків яких суд виніс постанову або ухвалу. Судове рішення також може опротестувати прокурор. При цьому, повноваження розгляду касаційної скарги, згідно ст. 212 Кодексу належить обласним та прирівняним до них судам у складі не менше трьох суддів. При розгляді касаційної скарги суд розглядає законність та обгрунтованість судових рішень судів нижчих інстанцій. Згідно зі ст. 223 Кодексу при розгляді касаційної скарги суд перевіряє законність і обгрунтованість судових актів першої і апеляційної інстанції по наявних в справі матеріалах в межах аргументів скарги, протесту. Суд касаційної інстанції в межах заявленого позову досліджує нові докази, які не були представлені суду першої і апеляційної інстанції з поважних причин [13].

Аналізуючи положення проекту адміністративного процесуального кодексу Республіки Казахстан можна зазначити, що рішення суду касаційної інстанції по адміністративній справі не є остаточним і може бути розглянуто у порядку нагляду. Згідно зі ст. 238 Кодексу адміністративна справа може бути витребувана з відповідного суду для перевірки в порядку нагляду Генеральним Прокурором Республіки Казахстан або за його дорученням заступниками Генерального прокурора Республіки Казахстан, прокурорами областей і прирівняними до них прокурорами, а також судьями Верховного Суду Республіки Казахстан, тільки за наявності встановлених цією статтею приводів і підстав. Підставою для перегляду у порядку нагляду судових рішень, які набрали законну силу є істотне порушення норм матеріального або процесуального права. Перегляд цих рішень здійснює наглядова колегія Верховного Суду Республіки Казахстан [13].

Однак, і у цьому разі прийняте судове рішення не може бути остаточним. Згідно зі ст. 235 Кодексу [13] постанови наглядової колегії Верховного Суду Республіки Казахстан можуть бути переглянуті у виняткових випадках у зв'язку зі встановленням даних про те, що прийнята постанова може привести до тяжких безповоротних наслідків для життя, здоров'я людей або для економіки і безпеки Республіки Казахстан.

Таким чином ми бачимо, що в Республіці Казахстан пропонується трирівнева система касаційного оскарження судових рішень в адміністративному судочинстві.

Сьогодні в республіці Казахстан розгляд публічно-правових спорів здійснюється за правилами цивільного судочинства як загальними судами, обласними судами (про оскарження нормативно-правових актів, виборчі спори, спори з приводу визнання статусу особи (ст. 28 ЦК РК) міжрайонними спеціалізованими судами (оскарження постанов про адміністративні правопорушення, податкові спори ст. 24, ст. 30 ЦК РК) [180]. Судом касаційної інстанції в Республіці Казахстан є Верховний Суд. Аналіз положень Глави 42-2

«Провадження в суді касаційної інстанції», Глави 42-1 «Оскарження та опротестування постанов та ухвал суду апеляційної інстанції в касаційному порядку» [180] дозволяють дійти висновку, що касаційний перегляд справ, які впливають з публічно-правових спорів здійснюється за правилами вищенаведеного проекту Адміністративного процесуального кодексу, тобто мають триступеневе касаційне провадження (в обласних судах, наглядовою палатою Верховного Суду Республіки Казахстан, у Верховному Суді Республіки Казахстан)

Крім того, можна зазначити, що практично в усіх країнах колишніх республік СРСР існує сфера адміністративної юстиції. Однак існують держави, в яких прийнято окремі адміністративно-процесуальні закони та створені адміністративні суди (Латвія, Литва, Естонія, Молдова, Грузія, Вірменія, Азербайджан), а також держави, в яких адміністративне судочинство здійснюється за правилами цивільного та його різновидів судочинства (Росія, Білорусія, Казахстан, Киргизстан, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан).

Окремі адміністративні суди створені в Литві, Естонії, Латвії, Вірменії. У Литві діє замкнута дворівнева система адміністративних судів. У Латвії окремі адміністративні суди створені на двох рівнях, але вищою інстанцією для них є Верховний Суд. У Вірменії діє лише один адміністративний суд [72, с. 139].

Висновки. З наведеного вище ми можемо зробити такі висновки. По перше, перегляд касаційної скарги становить основний зміст повноважень найвищої судової інстанції.

По-друге, побудова адміністративних судів в країнах Європи є двох- або трьох-рівневою. Перегляд судових рішень адміністративними судами касаційних інстанцій здійснюється колегіально.

По-третє, касація в інших країнах здійснює юридичну перевірку судових рішень, які приймаються адміністративними судами нижчих інстанцій, є найвищою формою судового тлумачення та забезпечення єдності судової практики. Однак, у більшості країн Європи існує відповідний адміністративний суд касаційної інстанції, який в тих чи інших країнах може мати різні за змістом та обсягом повноваження. Незважаючи на різне за змістом законодавство, яке регулює повноваження адміністративних судів касаційної інстанції в країнах Європи, єдиним об'єднуючим фактором їх функціонування в судовій системі інших країн є забезпечення судового захисту з винесенням остаточного рішення за умов дотриманням принципу інстанційності та єдності судової практики.

Список використаних джерел

1. Штелик С. П. Про окремі аспекти розвитку інституту судових інстанцій на теренах України до судової реформи 1864 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaa/2011-2/11sspr1r.pdf>.
2. Гражданский процесс: Учебник / Под ред. А. Ф. Клеймана. – М., 1940. – С. 247.
3. Арсенов И. Г. Арбитражный процесс: Проблемы кассационного пересмотра / И. Г. Арсенов. – М.: Норма, 2004.
4. Стариков Ю. Н. Административная юстиция. Теория, история, перспективы. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА – М, 2001 – 304 с.
5. Административна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України // Автори-упорядники І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда – К.: Факт, 2003. – 536 с.
6. Ордонанс № 45-1708 від 31.07.1945р. «Про Державну Раду». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitutions.ru/archives/8156>.
7. И. Оськина, А. Лупу Судебное правотворчество Франции. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=26&art=4331>.
8. Зоммерман К. П., Стариков Ю. Н. Административное судопроизводство (юстиция) в Германии: История развития и основные черты // Государство и право. – 1999. – № 7. – С. 74.
9. Закон Польщі «Про систему адміністративних судів» від 25.07.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/archive/951/>.

10. Закон Польщі «Про судочинство в адміністративних судах» від 30.08.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/archives/949/3>.
11. Государственный суд. Эстонская Республика – официальный сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nc.ee/?id=172>.
12. Закон Литовської Республіки «Про суди» від 31.05.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/archives/889>.
13. Адміністративний процесуальний кодекс Республіки Казахстан. Проект від 23.11.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/12106>.
14. Цивільний процесуальний кодекс Республіки Казахстан від 13.07.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.zakon.kz/Document/doc_id=1013921.
15. Куйбіда Р. О., Тимошук В. П. Развитие административной юстиции в странах колишнього Радянського Союзу. – К.: Книги для бізнесу, 2010. – 144 с.

**ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ:
СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ**

**PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE SUPPORT OF THE STATE BUREAU
OF INVESTIGATION: SYSTEM OF PRINCIPLES AND LEGAL FOUNDATIONS**

Актуальність статті полягає в тому, що система адміністративного забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань є доволі широкою за своїм змістовним наповненням. Відтак, однією із складових даної системи є принципи, тобто основні засади на котрих базується діяльність даної інституції. На сьогодні у межах правової доктрини відсутні системні напрацювання у межах аналізу як самого адміністративно-правового забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань, так і окремих складових даної системи, зокрема, і правових принципів. Таким чином, на наше переконання, актуальним видається здійснити аналіз принципів (засад) діяльності Державного бюро розслідувань, використавши при цьому системний підхід до аналізу обраної нами проблематики. Також на увагу заслуговує дослідження питання можливості розширення та реформування системи правових засад діяльності Державного бюро розслідувань у світлі світових стандартів діяльності правоохоронних інституцій. Визначено, що принцип (засада) професіоналізму, на наше переконання, зводиться до того, що особи, які займають посади у Державному бюро розслідувань мають володіти високим рівнем як теоретичних, так і практичних знань, постійно підвищувати рівень професійної компетенції та здійснювати ефективну реалізацію своїх навичок на практиці. З'ясовано, що принцип персональної відповідальності являє собою основоположний принцип у системі принципів державної служби, а враховуючи те, що зайняття особою своєї посади у Державному бюро розслідувань являє собою державну службу «особливого призначення», цілком обумовлено, що законодавець передбачив принцип персональної відповідальності як принцип на котрому базується діяльність Державного бюро розслідувань. Зроблено висновок, що принципи (засади) на котрих ґрунтується діяльність Державного бюро розслідувань мають бути приведені до певної системи. На сьогодні, враховуючи відсутність у межах правової доктрини наукових напрацювань з даної проблематики, було запропоновано власний підхід до систематизації відповідних засад. Відтак, пропонується засади діяльності Державного бюро розслідувань поділити на дві групи, а саме на загальноправові засади до котрих слідує відносити: верховенство права, законність та справедливість, та функціональні, а саме, засади, неупередженості, незалежності і персональної відповідальності кожного працівника Державного бюро розслідувань, відкритості та прозорості діяльності, політичної нейтральності і позапартійності, єдиноначальності у реалізації повноважень Державного бюро розслідувань.

Ключові слова: *повноваження, принцип, заборона, суспільні відносини, принципа, засада.*

The relevance of the article lies in the fact that the system of administrative support for the activities of the State Bureau of Investigation is quite broad in terms of content. Therefore, one of the components of this system are the principles, that is, the basic principles on which the activity of this institution is based. To date, within

the legal doctrine, there are no systematic developments within the analysis of both the administrative and legal support of the activities of the State Bureau of Investigation, as well as individual components of this system, in particular, and legal principles. Thus, in our opinion, it seems relevant to carry out an analysis of the principles (fundamentals) of the activity of the State Bureau of Investigation, using at the same time a systematic approach to the analysis of the issues we have chosen. Also worthy of attention is the study of the possibility of expanding and reforming the system of legal foundations of the State Bureau of Investigation in the light of international standards of law enforcement institutions. It was determined that the principle (principle) of professionalism, in our opinion, boils down to the fact that persons holding positions in the State Bureau of Investigation must possess a high level of both theoretical and practical knowledge, constantly increase the level of professional competence and carry out effective implementation of their skills in practice. It has been found that the principle of personal responsibility is a fundamental principle in the system of principles of public service, and given that the occupation of a position by a person in the State Bureau of Investigation is a public service of "special purpose", it is quite reasonable that the legislator provided for the principle of personal responsibility as the principle on which the activity of the State Bureau of Investigation is based. It was concluded that the principles (principles) on which the activity of the State Bureau of Investigation is based should be reduced to a certain system. To date, taking into account the lack of scientific research on this issue within the legal doctrine, an own approach to the systematization of the relevant principles has been proposed. Therefore, it is proposed to divide the principles of the activity of the State Bureau of Investigation into two groups, namely, the principles of general law, which should include: the rule of law, legality and justice, and functional principles, namely, the principles of impartiality, independence and personal responsibility of each employee of the State Bureau of Investigation, openness and transparency of activity, political neutrality and non-partisanship, unity of leadership in the implementation of the powers of the State Bureau of Investigation.

Key words: authority, principle, prohibition, social relations, principles, basis.

Актуальність теми. Система адміністративного забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань є доволі широкою за своїм змістовним наповненням. Відтак, однією із складових даної системи є принципи, тобто основні засади на котрих базується діяльність даної інституції. На сьогодні у межах правової доктрини відсутні системні напрацювання у межах аналізу як самого адміністративно-правового забезпечення діяльності ДБР, так і окремих складових даної системи, зокрема, і правових принципів. Таким чином, на наше переконання, актуальним видається здійснити аналіз принципів (засад) діяльності ДБР, використавши при цьому системний підхід до аналізу обраної нами проблематики. Також на увагу заслуговує дослідження питання можливості розширення та реформування системи правових засад діяльності ДБР у світлі світових стандартів діяльності правоохоронних інституцій.

Стан дослідження. Першочергово доцільно зупинитися на аналізі категоріального апарату даного дослідження. Відтак, на особливу увагу заслуговує розгляд питання щодо змістовного наповнення категорії «принцип» та «засада», а також співвідношення даних категорій між собою. Відзначимо, що на сьогодні у межах правової доктрини не існує єдиного підходу щодо того, яким чином співвідносяться між собою правові категорії «принципи» та «засади». З філософської точки зору категорія «принцип» розуміється у двох значеннях: 1) як підстава, з якої слід виходити та якою необхідно керуватися у науковому пізнанні чи практичній діяльності; 2) як внутрішнє переконання людини, яке визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки і діяльності [1, с. 309]. При цьому у межах правових наук, доцільно послуговуватися першим визначенням категорії принципу, котре встановлює, що принцип являє собою основу, якою слід керуватися при науковому та практичному пізнанні.

На наше переконання, під категорією правового принципу слід розуміти певну основу, базис, на основі котрого відбувається регламентація суспільних відносин. Щодо співвідношення терміну «принцип» та «засада», то встановимо, що у межах правової доктрини ведуться дискусії з приводу ототожнення та розмежування даних правових категорій. Відтак, існують диференційовані позиції відповідно до яких дані терміни визначаються як тотожні чи діаметрально протилежні. На наше переконання, при аналізі співвідношення даних категорій слід у першопочатково

розтлумачити зміст останніх та на основі даного аналізу визначити, яким чином співіснують аналізовані категорії.

Враховуючи те, що на сьогодні правова доктрина все ж не містить певної єдності з аналізованого нами питання та, будучи прихильниками домінуючої у межах останньої позиції, відповідно до якої дані категорії ототожнюються, будемо вважати, що за змістовним наповненням термін «принцип» є тотожним терміну «засада». На сьогодні, основні принципи (засади) діяльності ДБР встановлено на рівні Закону України «Про Державне бюро розслідувань», відповідно до якого ДБР діє на засадах верховенства права; законності; справедливості; неупередженості; незалежності і персональної відповідальності кожного працівника ДБР; відкритості та прозорості діяльності ДБР; політичної нейтральності і позапартійності; єдиноначальності у реалізації повноважень ДБР [2]. На даний час у межах правової доктрини не існує окремого вчення, котре б було спрямоване на проведення систематизації вище перерахованих засад. Відтак, більшість науковців у власних дослідженнях обмежуються розкриттям змісту вище перерахованих принципів не приводячи їх до єдиної системи. На наше переконання, перед тим, як аналізувати зміст кожного із вище перерахованих принципів, першопочатково їх потрібно систематизувати. Вважаємо, що систему принципів на котрих базується діяльність ДБР, можна представити, на основі поділу останніх на дві основні групи, а саме загально-правові принципи та функціональні.

– *загально-правові принципи* – це принципи, котрі пронизують своєю суттю всю правову систему держави, вони є наскрізними та такими, що притаманні для правового регулювання життя у суспільстві. Серед принципів визначених Законом України «Про Державне бюро розслідувань», до загально-правових принципів належить принцип верховенства права, законності та справедливості.

– *функціональні принципи* – це принципи, які прямо пов'язані із діяльністю ДБР у межах реалізації даним суб'єктом, визначених законом повноважень. До даних принципів належать: принципи неупередженості, незалежності і персональної відповідальності кожного працівника ДБР, відкритості та прозорості діяльності, політичної нейтральності і позапартійності, єдиноначальності у реалізації повноважень ДБР.

Таким чином, вище перерахована система принципів надає можливість систематизовано підійти до аналізованої нами проблематики та на основі системного підходу розкрити змістове наповнення кожної із вище перерахованих засад.

1. Принцип верховенства права

Даний принцип являє собою загальноправову та конституційну основу діяльності ДБР. Не зважаючи на свою багатогранність, він надає можливість регулювати діяльність ДБР у душі поваги до прав людини та основоположних свобод. На сьогодні у межах правової доктрини немає єдиної точки зору з приводу того чи доцільною є техніка законодавця, відповідно до якої має місце дублювання конституційного принципу у межах профільного законодавчого акту, який регулює діяльність ДБР, адже конституційні положення поширюються на всі сфери життя та є наскрізними. Так, вчений О.В. Біденко зазначає: «Враховуючи той факт, що Конституція в Україні має найвищу юридичну силу, а усі інші закони приймаються на її основі та повинні їй відповідати, потреби у такому дублюванні немає» [3, с. 90]. Разом із тим відзначимо, що, на наше переконання, враховуючи традицію побудови законодавчих актів в Україні та те, що принцип верховенства права відображений у межах великої кількості нормативно-правових актів, у тому числі у і процесуальних кодексах, дублювання відповідної засади не буде сприяти нагромадженню нормативного масиву, а навпаки позитивно впливає на встановлення концепту людиноцентризму. Зміст принципу верховенства права був розтлумачений не лише у правовій доктрині, але і у межах діяльності Конституційного Суду України. Відтак, у рішенні КСУ від 02.11.2004, зазначається, що «одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства» [4]. Отже, верховенство права, не слід сприймати, як верховенство закону. Панування права у суспільстві – це домінування справедливості, поваги до прав людини її основоположних свобод.

Таким чином, при реалізації ДБР своїх повноважень дана інституція повинна дотримуватися концепту людиноцентризму, спрямовувати свою діяльність на забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина від протиправних посягань, відновлювати порушені права та сприяти притягненню винних осіб до відповідальності.

II. Принцип законності

Принцип законності за своїм змістовим наповнення є логічним продовженням принципу верховенства права. Більше того, у межах правової доктрини можна знайти підхід відповідно до якого принцип законності являє собою складову частину принципу верховенства права. На наше переконання, принцип законності є основою діяльності будь-якого суб'єкта адміністрування, та покликаний забезпечити реалізацію конституційного концепту, відповідно до якого органи державної влади, їх службові та посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Законність у діяльності правоохоронних органів покликана забезпечувати, у першу чергу, реалізацію правоохоронної функції даних суб'єктів. Слушною, на наш погляд, є думка О. М. Бандурка, котрий зазначає, що зміст принципу законності проявляється через виконання покладених на правоохоронців обов'язків щодо охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, боротьби зі злочинністю, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів особи, власності, природного середовища, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань у суворій відповідності до норм чинного національного законодавства, здійсненні контролю і нагляду за дотриманням вимог закону іншими органами публічної адміністрації, посадовими особами та громадянами [5, с. 128]. Таким чином, при реалізації ДБР своїх повноважень, останнє має виходити із нормативного пласту адміністративно-правового забезпечення його діяльності, та чітко і неухильно дотримуватися встановлених законодавцем приписів. При цьому реалізація принципу законності у діяльності ДБР проявляється у тому, що:

- службові та посадові особи ДБР зобов'язані дотримуватися чинного законодавства. У разі, якщо норма закону не відповідає правовим засадам, дана конкуренція має бути розв'язана на користь правового принципу;
- працівники ДБР не мають права виходити за межі встановлених законом повноважень та мають реалізовувати останні із дотриманням загальноправових засад;
- недопустимим є виконання явно злочинного наказу чи розпорядження;
- втручання у діяльність інших суб'єктів публічного адміністрування чи приватних осіб без встановленої законом мети, являє собою пряме порушення принципу законності.

Таким чином, проаналізувавши даний принцип відзначимо, що принцип (засада) законності являє собою логічне продовження принципу верховенства права та спрямований на забезпечення дотримання встановлених законом порядків та системи діяльності державних інституцій, у тому числі і правоохоронних органів, одним із яких є ДБР.

III. Принцип справедливості

Даний принцип (засада) належить до загальноправових та водночас складає собою фундамент діяльності ДБР. У найбільш загальному розумінні принцип справедливості визначається як «міра морально-правового домірності вкладаєного та отриманого та усіх сферах життєдіяльності людини та їхнього правового забезпечення; вимога відповідності між практичною роллю різних індивідів (соціальних груп) у житті суспільства та їхнім соціальним становищем, між їхніми правами та обов'язками, злочином і покаранням, заслугами людей та їхнім суспільним визнанням» [6, с. 224]. При цьому слід відмітити, що не дивлячись на те, що принцип справедливості не закріплений в Конституції, він пронизує собою суть останньої та всієї правової системи України. У діяльності правоохоронних органів, у тому числі і ДБР, даний принцип набирає особливого значення, що обумовлюється його соціальною спрямованістю. ДБР має реалізовувати свої повноваження у такий спосіб та з використанням таких адміністративно-правових форм відповідно до яких, принцип справедливості знаходив би своє відображення у суспільних відносинах за участю ДБР. Окрім того, принцип справедливості має вагомe значення у разі наявності правової прогалини, адже заповнення останньої має відповідати не лише принципу верховенства права, але й справедливості та розумності.

Таким чином, відзначимо, що принцип справедливості як принцип діяльності ДБР має важливе значення для реалізації його повноважень у ключі соціального спрямування.

IV. Принцип неупередженості

Принцип неупередженості доволі часто у межах правової доктрини ототожнюють із принципом справедливості. Дана ситуація пов'язана із тим, що тлумачні словники надають визначення категорії «неупередженість» крізь призму категорії справедливості. Так, наприклад, тлумачний словник С. І. Ожегова визначає «неупередженість» як «відсутність необ'єктивності до будь-якого процесу, явища; справедливості» [7, с. 42]. Разом із тим, на наше переконання, у правовій площині здійснювати ототожнення даних категорій недоцільно, адже останні характеризуються

абсолютно протилежним, хоча й на перший погляд пов'язаним змістом. На сьогодні неупередженість прийнято розглядати з точки зору об'єктивного та суб'єктивного критерію. Об'єктивний критерій неупередженості полягає у тому, що ДБР при реалізації власних повноважень керується «об'єктивними» законами та іншими нормативно-правовими актами, котрі приймаються уповноваженими державою суб'єктами. Окрім того, об'єктивний компонент неупередженості полягає у тому, що на працівників ДБР не може здійснюватися будь-який тиск з боку третіх осіб. Суб'єктивний компонент неупередженості полягає у тому, що працівники ДБР при реалізації своїх повноважень мають бути безсторонніми та позбавленими суб'єктивізму, тобто особистої зацікавленості у конкретній справі.

Таким чином, слідче відмітити, що неупередженість являє собою один із чільних принципів у діяльності ДБР та покликана забезпечити ефективність реалізації покладених на ДБР повноважень із урахуванням об'єктивної та суб'єктивної складової даної засади.

V. Принцип незалежності і персональної відповідальності кожного працівника ДБР

Принцип незалежності тісно пов'язаний із принципом неупередженості, зокрема, із його суб'єктивною складовою. Незалежність у межах правової доктрини у більшій своїй мірі розкривається у контексті принципу суддівської незалежності, котра закріплена конституційно. Разом із тим, принцип незалежності правоохоронних органів, зокрема, й ДБР полягає у необхідності забезпечити ефективну реалізацію повноважень даної інституції без тиску із боку вищих посадових осіб та корупційної складової. Окрім того, на наше переконання, принцип незалежності ДБР слід тлумачити широко як незалежність та самостійність самої інституції, а також як незалежність кожного працівника даного органу. У межах Великого тлумачного словника української мови саме слово «незалежний» розтлумачується, як такий, який не залежить від кого-небудь, чого-небудь, не підкоряється комусь, чомусь [8, с. 760]. З приводу принципу незалежності цікавою є думка О. М. Курила, котрий зазначає, що незалежність працівників ДБР не абсолютна, вона обмежена законом, процедурними рамками, в межах яких здійснюється правоохоронна діяльність [9, с. 72]. З даною позицією важко не погодитися, адже всі принципи, на котрих базується діяльність ДБР, перебувають у чіткій та цілісній взаємодії між собою, доповнюють та обмежують сферу реалізації один одного. Відтак, у даному разі можна стверджувати про взаємодію принципу незалежності та законності, при цьому принцип законності як доповнює, так і обмежує незалежність у діяльності ДБР рамками правового закону. Окрім того на сьогодні реалізацію принципу незалежності можна простежити крізь призму таких складових як:

- закріплення за ДБР відповідно до ст. 1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» спеціального статусу, а саме статусу правоохоронного органу, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції, а також неналежність ДБР до жодної із гілок влади;
- наявність особливої структури та посадової чисельності, котра забезпечує незалежність діяльності ДБР;
- реалізація повноважень працівниками ДБР, виходячи виключно з вимог закону, без наявності «зовнішніх факторів» впливу на його діяльність;
- встановлення законодавством чітких вимог щодо осіб, котрі можуть займати свої посади у ДБР, зокрема, визначення не лише професійних, але і особистісних якостей кандидатів, тощо.

Щодо принципу персональної відповідальності, то відзначимо, що даний принцип являє собою основоположний принцип у системі принципів державної служби, а враховуючи те, що зайняття особою своєї посади у ДБР являє собою державну службу «особливого призначення», цілком обумовлено, що законодавець передбачив принцип персональної відповідальності як принцип на котрому базується діяльність ДБР. Відзначимо, що принцип персональної відповідальності полягає у тому, що посадові та службові особи ДБР самостійно несуть встановлену законом відповідальність за дії, які були ними вчинені із використанням повноважень органу, який вони представляють, у даному разі ДБР. На наше переконання, принцип персональної відповідальності покликаний забезпечити виконання особами, встановлених законом повноважень, таким чином, щоб мінімізувати людський фактор та персональне ставлення працівників ДБР до певної справи чи здійснюваного провадження. Разом із тим, принцип персональної відповідальності покликаний здійснювати стримуючу діяльність та попереджувати вчинення правопорушень самими ж працівниками ДБР.

Таким чином, проаналізувавши принцип незалежності та персональної відповідальності, слід зазначити, що дані принципи являють собою логічну та обумовлену частину у системі

принципів діяльності ДБР та покликані забезпечувати реалізацію повноважень аналізованої правової інституції.

VI. Принцип відкритості та прозорості діяльності ДБР

Проводячи аналіз даних принципів слідус встановити, що на сьогодні у межах правової доктрини не існує єдиного підходу, щодо того, яким чином, співвідносяться дані принципи між собою. Відтак, одні науковці пропонують здійснювати ототожнення даних принципів та вважати категорію відкритості тотожною поняттю прозорості, інші ж навпаки вважають, що під даними термінами законодавцем закріплені диференційовані правові постулати. На наше переконання, законодавець прописуючи дану засаду намагався акцентувати увагу на нетотожності відповідних правових категорій, їхній поняттєвій близькості та водночас змістовній диференційованості. Таким чином, пропонуємо сконцентрувати увагу на аналізі таких категорій як «відкритість» та «прозорість» у межах правової доктрини. На наше переконання, ґрунтовно демаркаційна лінія між аналізованими нами категоріями була проведена вченою І.В. Ткач, котра встановлює положення про те, що зазначені поняття не можна ототожнювати, відповідно більш доцільним є їх розмежування. У зв'язку з чим науковець пропонує під прозорістю розуміти властивість державного управління, що визначається обізнаністю громадян щодо сутнісних проявів матеріальної і процесуальної сторони діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; зрозумілості широкій громадськості їх обумовленості, змісту і сенсу. Тоді як відкритість, на її думку, також є властивістю державного управління, але яка вже визначається мірою безпосередньої участі громадян у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування [10, с. 30]. Таким чином, на наше переконання, дані принципи взаємопов'язані із точки зору статички та динаміки. Відтак, принцип прозорості характеризується статичкою, адже для його реалізації не потребується активна участь громадськості, а необхідним є лише реалізація ДБР вимог законодавства. У свою чергу принцип відкритості характеризується динамікою, адже його реалізація буде можливою лише у разі активної діяльності громадськості. На наше переконання, при аналізі даних принципів доцільно звернутися до положень ст. 27 та ст. 28 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», зокрема у межах ст. 27 опосередковано розкритий принцип прозорості, а у ст. 28 відкритості. Відтак, відповідно до ст. 27 Закону на ДБР покладається обов'язок через засоби масової інформації, на своєму офіційному веб-сайті та в інших формах регулярно інформувати суспільство про свою діяльність. Разом із тим реалізація принципу відкритості забезпечується через діяльність Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань.

Таким чином, з аналізу вище викладеного вважаємо, що принципи відкритості та прозорості слід розмежовувати між собою з урахуванням змістовного наповнення останніх.

VII. Принцип політичної нейтральності і позапартійності

Дані принципи є найбільше пов'язаними із принципом неупередженості, однак не являють собою тотожні правові категорії. Принцип політичної нейтральності зводиться до того, що посадові та службові особи ДБР при реалізації ними наданих законом повноважень не можуть виявляти свою прихильність до певної політичної партії чи організації. При цьому, даний принцип не містить у собі заборони щодо належності до будь-якої політичної партії. А принцип позапартійності як раз і зводиться до того, що службовці ДБР не можуть належати до будь-якої політичної партії. Відзначимо, що на сьогодні концепт позапартійності вимагає внесення змін до вітчизняного законодавства, так як Закон України «Про політичні партії в Україні» не закріплює за службовцями ДБР прямих заборон щодо членства та діяльності політичних партій. Відтак, дану правову прогалину слід вирішувати виходячи із співвідношення загального та спеціального законодавства, та домінуванні спеціальних правових норм, котрими у даному випадку є норми Закону України «Про Державне бюро розслідувань». Разом із тим, Закон України «Про політичні партії» слід доповнити у межах ст. 6 передбачивши новий пункт суб'єктних обмежень членства у політичних партіях.

Таким чином, можемо встановити, що принципи політичної нейтральності та позапартійності мають важливе значення для забезпечення неупередженої діяльності ДБР та реалізації ним своїх повноважень.

VIII. Принцип єдиноначальності у реалізації повноважень ДБР

Принцип єдиноначальності являє собою найбільш доктринально досліджений принцип із засад, на котрих базується діяльність ДБР. Окрім того варто встановити, що даний принцип є єдиним, який зазнав змін свого змістовного наповнення з моменту створення ДБР, адже до грудня 2019 року принцип єдиноначальності йменувався як «єдиноначальність у поєднанні з колективним способом реалізації окремих повноважень ДБР». На сьогодні ж законодавець пішов

шляхом виключення принципу колективного способу реалізації окремих повноважень ДБР та закріпив у межах даної засади виключно єдиноначальність. І.М. Савенко зазначає, що сутність єдиноначальності полягає в тому, що керівник конкретного рівня управління користується правом одноособового вирішення питань, які належать до його компетенції. Фактично, це надання начальникові державного органу широких повноважень, які необхідні йому для виконання покладених на нього функцій управління, реалізації персональної відповідальності [11, с. 4]. Разом із тим, на наше переконання, сутність принципу єдиноначальності зводиться до того, що всі службові та посадові особи ДБР, реалізуючи свої повноваження, повинні бути підпорядковані керівнику ДБР, котрий в силу наданих йому повноважень несе всю повноту відповідальності за діяльність останніх. Окрім того, Директор ДБР уповноважений єдиноначально приймати рішення, здійснювати контроль за їх виконанням та нести відповідальність у разі наявності порушень норм закону. Також у межах принципу єдиноначальності встановлюється пряме підпорядкування службових та посадових осіб ДБР Директорові. Цікавим у контексті дослідження принципу єдиноначальності є погляд вченого М.В. Андрієнка, котрий, досліджуючи останній, встановлював, що даний принцип складається з трьох складових частин:

1) наділення начальника повнотою розпорядчої влади щодо підлеглих і покладення на нього персональної відповідальності за всі аспекти діяльності державного органу й кожного підлеглого;

2) надання начальникові права одноособово приймати рішення, видавати накази;

3) виконання зазначених рішень (наказів), виходячи з всебічної оцінки обстановки в межах встановлених повноважень і керуючись вимогами законів [12, с. 11–12]. На сьогодні практичний аспект принципу єдиноначальності можна простежити із аналізу ст. 12 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» у межах котрої закріплені повноваження Директора ДБР. На наше переконання, принцип єдиноначальності надає можливість здійснювати ефективне керівництво ДБР, а відтак, і забезпечує ефективну реалізацію повноважень останнім.

Таким чином, розглянувши принцип єдиноначальності можемо встановити, що дана засада є основою забезпечення ефективної діяльності ДБР на основі управлінських рішень та підпорядкуванні посадових та службових осіб ДБР його Директорові у межах норм визначених законом.

Враховуючи необхідність забезпечити практичний аспект нашого дослідження, вважаємо за необхідне проаналізувати можливі шляхи удосконалення системи засад, на котрих базується діяльність ДБР. На наше переконання, на сьогодні враховуючи важливість та водночас особливість сфери у межах котрої реалізують свої повноваження працівники ДБР, необхідним видається доповнити перелік функціональних засад засадою професіоналізму та доброчесності. Пропонуємо зупинитися на аналізі змісту даних принципів (засад).

Принцип (засада) професіоналізму, на наше переконання, зводиться до того, що особи, які займають посади у ДБР мають володіти високим рівнем як теоретичних, так і практичних знань, постійно підвищувати рівень професійної компетенції та здійснювати ефективну реалізацію своїх навичок на практиці. При цьому, відзначимо, що, на наше переконання, попередній досвід роботи на аналогічних посадах, не може бути єдиним складовим критерієм професіоналізму, та може розглядатися як один із складників останнього у поєднанні із іншими елементами, що наповнюють зміст даної засади. Вважаємо, що принцип професійності доволі тісно пов'язаний із професіоналізацією, котра відповідно до Енциклопедії державного управління визначається, як процес планування необхідних знань, умінь і навичок; адаптація до професійного середовища. Професіоналізація державного службовця розглядається у широкому значенні, що має декілька аспектів, а саме: становлення професійної самосвідомості посадовця (особистісно-психологічний аспект окреслений у понятті «професійний розвиток»); формування професійних знань, умінь, становлення державного службовця як професіонала (соціальний аспект — «професійна соціалізація») [13, с. 368]. Відтак, враховуючи важливість забезпечення ДБР професіоналами у широкому розумінні даного терміну та враховуючи необхідність систематичного та системного забезпечення професіоналізації кадрів ДБР, вважаємо за необхідне доповнити ст. 3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» вище зазначеною засадою.

Принцип доброчесності має бути спрямований на забезпечення неможливості прояву корупційної складової у діяльності правоохоронних органів, у тому числі і у межах діяльності ДБР. На сьогодні сучасний словник з етики, визначає доброчесність, як позитивну моральну якість, зумовлену свідомістю і волею людини, яка є узагальненою стійкою характеристикою людини, її способом життя, вчинків; якість, що характеризує готовність і здатність особистості свідомо

і неухильно орієнтуватись у своїй діяльності та поведінці на принципи добра і справедливості [14, с. 387]. На наше переконання, доброчесність може бути охарактеризована як внутрішня риса людини, котра проявляється у нетерпимості корупції, несправедливості, свавілля, тощо. Законодавче декларування засади доброчесності повинно бути спрямоване на забезпечення ДБР кадрами, котрі будуть відповідати європейським стандартам служби в правоохоронних органах та забезпечувати підтримання суспільного порядку в Україні.

Зроблено висновок, що принципи (засади) на котрих ґрунтується діяльність ДБР мають бути приведені до певної системи. На сьогодні, враховуючи відсутність у межах правової доктрини наукових напрацювань з даної проблематики, було запропоновано власний підхід до систематизації відповідних засад. Відтак, пропонується засади діяльності ДБР поділити на дві групи, а саме на загальноправові засади до котрих слідує відносити: верховенство права, законність та справедливість, та функціональні, а саме, засади, неупередженості, незалежності і персональної відповідальності кожного працівника ДБР, відкритості та прозорості діяльності, політичної нейтральності і позапартійності, єдиноначальності у реалізації повноважень ДБР. Разом із тим, було запропоновано внести зміни до законодавства та доповнити перелік засад діяльності ДБР засадою доброчесності та професіоналізму, котрі покликані забезпечити якість діяльності посадових та службових осіб ДБР, та водночас встановити нові критерії, котрим мають відповідати відповідні суб'єкти.

Список використаних джерел:

1. Сучасний словник із суспільних наук: за ред. О.Г. Данильяна, М.І. Панова. Х. : Прапор, 2006. 432 с.
2. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. №6. Ст. 55. С.5.
3. Біденко О.В. Принципи діяльності Державного бюро розслідувань. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (16 червня 2018 року, м. Одеса). Одеса: «Юридична літера-тура», 2018. С. 90–94.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України положень ст. 69 Кримінального кодексу України від 2.11.2004 р. Офіційний вісник України. 2004. № 45. Ст. 2975..
5. Адміністративна діяльність міліції: підручник; за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків: Вид-во НУВС.2004. 448 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2006. 656 с.
7. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Тлумачний словник російської мови: 80000 слів та фразеологічних виразів. Київ, 1995. 928 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови; ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун. 2005. 1728 с.
9. Курило О.М. Гарантії незалежності суддів у кримінальному процесі України. *Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів*: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 30–31 березня 2005 р.; Харків, редкол.: В.В. Сташис та ін. Харків; Київ: ЦНТ «Гопак».2006. С. 72–79.
10. Ткач І.В. Принципи прозорості та відкритості як невід'ємна складова публічного управління: теоретичний аспект. *Міжнародний научний журнал «Інтернаука»*. 2016. № 12 (22). С. 25–32.
11. Савенко І.М. Принципи та функції державної прикордонної служби України. *Демократичне врядування*.2015. Вип. 15. С. 1–8.
12. Андрієнко М.В. Проблема визначення загальних принципів державного управління. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2015. Вип. 16. С. 5–19.
13. Енциклопедія державного управління. у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К. : НАДУ, 2011. Т. 6: Державна служба. 2011. 524 с.
14. Тофтун М.Г. Сучасний словник з етики : Словник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.121.4:343.131.5:343.132
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.24>

БІГУНЕЦЬ І.М.

**ЗАХИСНИК ЯК УЧАСНИК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ**

**DEFENSE OFFICER AS A PARTICIPANT IN CRIMINAL PROCEEDINGS
AT THE PRE-COURT INVESTIGATION**

Незважаючи на масштабний обсяг наукових напрацювань з проблем діяльності захисника під час досудового розслідування, більшість актуальних питань залишаються предметом дискусій, а окремі з них, зокрема, пов'язані з участю захисника як учасника кримінального провадження на досудовому розслідуванні, недостатньо висвітлено в науковій літературі. Спираючись на наукові дослідження, розглянуто питання змісту правового статусу захисника у змагальному кримінальному провадженні, досліджено обсяг його повноважень, окреслено гарантії професійної діяльності. Зазначено, що участь захисника на стадії досудового розслідування є найбільш ефективним засобом забезпечення права особи на захист, оскільки через юридичну необізнаність, психологічний стрес, стан пригніченості, викликані фактом затримання, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, повідомлення про підозру тощо, ці особи здебільшого неспроможні особисто реалізувати свої процесуальні права. Мета статті полягає у розробці теоретичних засад та практичних рекомендацій, спрямованих на ефективну реалізацію захисником своїх процесуальних повноважень на стадії досудового розслідування. Підкреслено, що пізнавальна діяльність захисника у кримінальному провадженні спрямована на одержання відомостей про обставини кримінального правопорушення, змістом якої є пошук сприятливої для підзахисного юридично значущої інформації. Повноваження захисника характеризуються наступними ознаками: є складовою статусу адвоката; їх виникнення зумовлено конкретним юридичним фактом; мета здійснення захисником своїх повноважень на стадії досудового розслідування – захист прав та законних інтересів підозрюваного, осіб, щодо яких передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

***Ключові слова:** права та обов'язки захисника, правовий статус, пізнавальна діяльність, кримінальне правопорушення.*

Despite the large volume of scientific work on the problems of the defense attorney's activities during the pre-trial investigation, most of the current issues remain the subject of discussion, and some of them, in particular, related to the participation of the defense attorney as a participant in criminal proceedings in the pre-trial investigation, are not sufficiently covered in the scientific literature. Based on scientific research, the issue of the content of the legal status of the defense attorney in adversarial criminal proceedings is considered, the scope of his powers is investigated, and the guarantees of professional

activity are outlined. It is noted that the participation of the defense attorney at the stage of the pre-trial investigation is the most effective means of ensuring the right of a person to defense, since due to legal ignorance, psychological stress, a state of depression caused by the fact of detention, the application of measures to ensure criminal proceedings, reporting of suspicion, etc., these persons are mostly unable to personally exercise their procedural rights. The purpose of the article is to develop theoretical principles and practical recommendations aimed at the effective implementation by the defense attorney of his procedural powers at the stage of the pre-trial investigation. It is emphasized that the cognitive activity of the defense attorney in criminal proceedings is aimed at obtaining information about the circumstances of the criminal offense, the content of which is the search for legally significant information favorable to the defendant. The powers of the defense attorney are characterized by the following features: they are a component of the status of an attorney; their emergence is due to a specific legal fact; the purpose of the defense attorney's exercise of his powers at the stage of pre-trial investigation is to protect the rights and legitimate interests of the suspect, persons in respect of whom it is envisaged to apply coercive measures of a medical or educational nature, and to consider the issue of extradition to a foreign state (extradition).

Key words: *rights and obligations of a defense attorney, legal status, cognitive activity, criminal offense.*

Постановка проблеми. Діяльність захисника є важливою гарантією забезпечення права на захист у кримінальному судочинстві, оскільки вона має соціальний характер і спрямована на спростування обвинувачення, встановлення обставин, які пом'якшують відповідальність підзахисного, запобігання порушенням його конституційних прав. Тематика повноважень захисника в кримінальному процесі не є новою для науки кримінального процесуального права. Однак, проблемні питання, як теоретичного, так і прикладного спрямування не мають однозначного розв'язання в доктрині або потребують ретельного перегляду, у зв'язку з постійними змінами в нормативній регламентації кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що діяльність захисника спрямована не лише на інтереси підозрюваного, обвинуваченого, а й на інтереси правосуддя [1, с. 59]. Щодо цього В. О. Попелюшко слушно вважає, що забезпечення права на захист можливе лише незалежною професійною самоврядною адвокатурою [2, с. 8–9]. Натомість низька якість юридичних послуг завдає клієнту матеріальних збитків, може призвести до винесення незаконного, необгрунтованого рішення судовим чи іншим державним органом, безпідставного обмеження конституційних прав людини й громадянина, заподіяння шкоди здоров'ю, честі, гідності особи, її майну, а в кримінальній справі – навіть до позбавлення волі, безпідставного кримінального переслідування [3, с. 123].

Специфіка юридичної сфери та професійної діяльності адвоката зумовлює вузьке використання терміна «захист» у значенні «захист прав», оскільки фізично адвокат не є охоронцем когось або чого-небудь [4, с. 153–154]. У свою чергу, Н. М. Бакаянова дійшла висновку, що, на відміну від функцій представництва чи консультування, які нормативно не обмежені певною сферою правовідносин, функція захисту адвокатурою прав фізичних осіб обмежується виключно сферою кримінально-процесуальних правовідносин і правовідносин, що виникають у провадженні про адміністративні правопорушення [5, с. 154]. Також акцентуємо увагу на процесуальне становище клієнта – «переслідуваного» [4, с. 155]. За логікою законодавця, потерпілий від кримінального або адміністративного правопорушення може розраховувати на представництво, а не на захист.

У процесуальній діяльності захист є самостійною функцією, оскільки її наявність забезпечує засада змагальності (ст. 22 КПК України) за умов забезпечення в КПК України гарантій прав сторін. У п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено, що захист – це вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування в кримінальному провадженні, особи, щодо якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягується до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення [6].

Слід зазначити, що в науковій літературі права й обов'язки адвоката традиційно та безумовно визнають пріоритетом його правового статусу [5; 7]. На думку Г. О. Христової, позитивні

зобов'язання держави в загальному вигляді передбачають активні дії, спрямовані на утвердження, захист і сприяння реалізації цих прав [8, с. 33]. С. В. Гончаренко слушно зауважує, що одним із найважливіших елементів позитивного змісту обов'язків держави щодо забезпечення права на правову допомогу стають професійні права захисника, без реалізації яких конвенційне право на захист залишається «абстрактним й ілюзорним» [9, с. 873]. Наділення адвоката професійними правами спрямоване на надання оперативної та кваліфікованої юридичної допомоги особам, які за нею звернулися.

Мета статті. Передусім дослідження потребує визначення змісту правового статусу захисника в кримінальному провадженні, з'ясування його прав та обов'язків, формування єдиного підходу до визначення поняття «захисник», обсягу його повноважень, гарантій діяльності тощо.

Виклад основного матеріалу. Захисник як учасник кримінального провадження є його важливим суб'єктом, виконує роль «гаранту», діяльність якого спрямована на дотримання та відновлення порушених прав підзахисного. Право на захист гарантоване Конституцією України, КПК України, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і міжнародно-правовими договорами й угодами. Так, відповідно до ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) передбачено, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше наступні права: мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту; захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя [10]. Крім того, у ст. 13 Конвенції закріплено норму, відповідно до якої кожен, чий права та свободи, визначені в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що здійснювали свої офіційні повноваження [10].

Так, адвокатура може виконувати своє соціальне призначення лише за умови ефективності професійної діяльності кожного її члена в конкретних життєвих ситуаціях, пов'язаних із наданням правової допомоги [4, с. 27]. Окрім того, міжнародно-правові приписи зумовлюють встановлення на національних рівнях законодавчо регламентованих систем допуску до професії адвоката, які передбачають: кваліфікаційні вимоги до осіб, що мають намір займатися адвокатською діяльністю, які базуються на критеріях освіти, практичного досвіду; спеціальну підготовку кандидатів на здобуття статусу адвоката (навчання в спеціалізованих закладах, стажування тощо); перевірку рівня професійної компетентності кандидата, шляхом проведення кваліфікаційних іспитів; надання особі офіційного статусу (професійного звання) адвоката з дотриманням формальних вимог процедурного характеру (ухвалення рішення компетентним органом, видання відповідного свідоцтва або ліцензії тощо) [4, с. 123]. Також вищезазначені елементи системи допуску до професії адвоката відображено і в законодавстві України.

Поряд з іншими особами адвокат може вступати в процесуальні правовідносини на будь-якій стадії кримінального провадження, незалежно від обсягу його прав, обов'язків чи повноважень. Він є суб'єктом кримінальних процесуальних відносин: бере участь у процесі на підставах і в порядку, передбачених КПК України, за умови, що немає обставин, за яких закон виключає можливість його участі в процесі. Поділяємо думку, що кожен з учасників має чітко визначені права й обов'язки; учасники діють у кримінальному судочинстві у встановленому порядку на підставі та відповідно до своїх прав та обов'язків; вони обов'язково вступають у процесуальні правовідносини; зобов'язані дотримуватися чинного законодавства, виявляти толерантність, поважати честь і гідність інших учасників процесу; учасники мають право на забезпечення особистої безпеки; за невиконання своїх обов'язків або порушення прав інших учасників несуть відповідальність, передбачену законом [11, с. 43]. Крім того, частина організаційних заходів сприяє вирішенню процесуальних завдань й спрямована на забезпечення законного та ефективного проведення процесуальних дій (залучення захисника; перекладача; спеціаліста; представників компетентного органу запитуваної держави тощо). Низка організаційних заходів спрямована на вирішення тактичних завдань: складання і корегування плану розслідування; плану окремих процесуальних дій; підготовчі заходи до проведення відтворення обстановки та обставин події; підбір осіб чи речей, що пред'являються для впізнання; забезпечення раптовості тактичних прийомів [12, с. 49].

З'ясування процесуального статусу захисника в кримінальному провадженні пропонуємо розглядати крізь призму елементів, що становлять його зміст та відповідно до мети його діяльності. Чітке законодавче врегулювання правового статусу адвоката-захисника як суб'єкта

кримінального провадження забезпечує незалежність і неупередженість у прийнятті ним рішень, які гарантуватимуть захист прав та інтересів учасників кримінального провадження.

Правовим статусом адвоката є сукупність прав та обов'язків, які визначають його юридичні можливості як представника недержавного самоврядного інституту, а також встановлюють необхідні види його поведінки в разі залучення до участі в кримінальному провадженні.

Аналіз процесуального статусу захисника завжди слід здійснювати в нерозривному взаємозв'язку з процесуальними повноваженнями, якими його наділяє чинне законодавство. Так, в ст. 45 КПК України зазначено, що захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, щодо якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю [13].

Відповідно до ч. 4 ст. 46 КПК України, захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізацію яких здійснює безпосередньо підозрюваний, обвинувачений і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, передбачених ст. 50 КПК України, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду [13]. Чинне кримінальне процесуальне законодавство України тісно пов'язує процесуальний статус адвоката як захисника з процесуальним статусом підзахисного.

Право сторони захисту, а отже, і захисника, на участь у кримінальному провадженні впливає зі змісту різних статей КПК України. Законодавець передбачає їхні права на участь у доказуванні, зокрема права підозрюваного давати пояснення, показання щодо підозри; збирати й надавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; брати участь у проведінні процесуальних дій; під час проведення процесуальних дій ставити запитання, надавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносять до протоколу; заявляти клопотання про проведення процесуальних дій [13; 14].

Як зазначає П. М. Маланчук, захисник допомагає підзахисному в реалізації його прав і захисті його законних інтересів, бере участь у дослідженні доказів, заявляє клопотання про витребування та приєднання до справи нових доказів, які виправдовують підсудного чи пом'якшують його вину. Беручи участь у судових дебатах, він може давати оцінку доказам, робити свої заяви про значення перевірених у суді доказів, їх допустимість, достовірність і достатність, висловлювати свої судження щодо сумнівів у провину підсудного або вказувати на факти, які підтверджують невинуватість особи, інтереси якої розглядають [15, с. 112]. Крім того, Н. В. Хмелевська вважає, що роль захисника в кримінальному провадженні полягає насамперед у розробленні стратегії ведення захисту [16, с. 197].

Окрім вищезазначеного, в ч. 8 ст. 95 КПК України закріплено положення, відповідно до якого захисник має право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їхньою згодою пояснення, які не є джерелом доказів [13]. Дослідники О. Ю. Татаров і С. С. Чернявський обґрунтовують необхідність надання статусу поясненням учасників кримінального провадження та інших осіб, отриманим стороною захисту в межах кримінального провадження [17, с. 82]. Крім цього, у ст. 93 КПК України зазначено, що сторона захисту здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб, речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, НСРД та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [13].

Підкреслимо те, що пізнавальна діяльність захисника в кримінальному провадженні – це діяльність з отримання необхідних відомостей про досліджуваний предмет, тобто про обставини конкретного кримінального провадження. Пізнавальна діяльність захисника виходить за межі розумової, оскільки пошук юридично значущих обставин події в минулому передбачає вчинення захисником активних дій, спрямованих на їх встановлення.

Як і для слідчого, початковим пунктом діяльності адвоката є виникнення проблемної пошукової ситуації, що означає наявність сукупності обставин вчиненого кримінального правопорушення з браком інформації, отримання якої вимагає діяльності захисника щодо її встановлення. У процесі діяльності захисника вивчають певну сукупність обставин, які підлягають дослідженню в кримінальному провадженні. Ці обставини надалі стануть основою його правової позиції в кримінальному провадженні.

Захисник є важливим учасником кримінального процесу, який здійснює реалізацію наданих законом повноважень (відповідно до свого правового статусу) і виступає від імені й в інтересах особи, яку він захищає, з метою недопущення будь-яких порушень чи обмежень її прав та свобод, несправедливого судового розгляду. Так, діяльність захисника слід розглядати як різновид пізнавальної, розумової діяльності, що має певні особливості. Визначальним у системі правових актів, що регламентують процесуальну діяльність захисника в кримінальному провадженні, є КПК України. Це єдиний законодавчий акт, у якому систематизовано норми кримінального процесуального права, що визначають порядок залучення та участі захисника в кримінальному провадженні, а також його правовідносини з іншими учасниками процесу в цій діяльності. Дослідження повноважень захисника було б неповним без з'ясування його обов'язків, пов'язаних з участю у кримінальному провадженні. Взагалі сучасні вчені розглядають дану проблематику комплексно, наприклад, у контексті міжнародних та європейських стандартів кримінального провадження як зі сторони захисту, так і сторони обвинувачення (Ю. Чорноус, О. Дульський) [18].

Правовими гарантіями адвокатської діяльності слушно вважають правові засоби, закріплені в нормах права, предметом впливу яких є права й обов'язки адвоката, що забезпечують їх реалізацію, захист і відновлення в разі порушення [19, с. 90]. Аргументуючи такий підхід, А.Б. Войнарович до зазначених правових засобів відносить: права й обов'язки адвокатів, процесуальну форму здійснення адвокатської діяльності, правові санкції, що можуть бути застосовані, як до адвокатів, так і до інших суб'єктів реалізації гарантій адвокатської діяльності, процесуальну форму проведення певних дій за участю адвоката чи щодо адвоката в кримінальному провадженні [20, с. 127]. Поділяємо позицію О. Г. Яновської щодо функціонального призначення правових гарантій адвокатської діяльності в правовому регулюванні [19, с. 82]. Також слушно видається позиція А.Б. Войнарович, яка вважає, що частина гарантій адвокатської діяльності, які закріплені в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і пов'язані з проведенням щодо адвокатів процесуальних дій у кримінальному провадженні, втілено в нормах КПК України [20]. Решта гарантій хоч і не містяться в Кодексі, однак, мають бути передбачені спеціальним законом (Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Висновки. Аналіз теоретично-практичних аспектів дозволяє визначити гарантії професійної діяльності захисника в кримінальному провадженні як внутрішню узгоджену систему правових засобів й умов, спрямованих забезпечувати повноцінну та безперешкодну реалізацію захисником своїх повноважень у кримінальному провадженні в обсязі та порядку, визначених міжнародними договорами України, законодавством про адвокатуру й адвокатську діяльність і КПК України. Питання забезпечення гарантій адвокатської діяльності, на переконання правників, досі залишається нерегульованим, оскільки в законодавстві не передбачено механізму поширення таких гарантій на статус адвоката, хоч адвокати є учасниками правосуддя, як і судді та прокурори. Проте, в суддів є статус, гарантії якого не залежать від їхньої діяльності. Забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання в здійснення адвокатської діяльності та створення сприятливих умов для її здійснення є одним із законодавчо регламентованих завдань органів адвокатського самоврядування. Зазначене в сукупності зумовлює їх обов'язок здійснювати захист прав адвоката й забезпечувати гарантії його професійної діяльності на території України. Зазначимо, що адвокати як професійні суб'єкти, залучені до сфери кримінального судочинства, не мають змоги подолати деякі проблеми, пов'язані з реалізацією функції захисту, без належного правового регулювання, яке передусім повинно не порушувати такий стрижневий принцип функціонування адвокатури, як її незалежність.

Список використаних джерел:

1. Кухарук Ю.О. Відвід захисника від участі у кримінальній справі в кримінальному процесі України: монографія. Київ: Центр учб. літ., 2013. 148 с.
2. Попелюшко В.О. Предмет захисту та його доказування в кримінальній справі: монографія. Київ: Прецедент, 2005. 232 с.
3. Дубчак Л.С. Соціальне призначення адвокатури в Україні та її функції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. 2009. Вип. 7. С. 122–128. (Серія 18 «Економіка і право»).
4. Гончаренко В.С. Правовий статус іноземного адвоката в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2019. 256 с.
5. Бакаянова Н.М. Основи адвокатури України: функціональні та організаційні аспекти: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2017. 356 с.

6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
7. Бірюкова А.М. Адвокатура України в умовах глобалізації: монографія. Київ: Алерта, 2018. 424 с.
8. Христова Г. О. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини: сучасні виклики: монографія. Харків: Право, 2018. 680 с.
9. Гончаренко С. Професійні права адвоката і гарантії адвокатської діяльності у контексті прецедентного права Європейського суду з прав людини. *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст* / за ред. О. Л. Жуковської. Київ: ВШОЛ, 2004. 960 с.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
11. Оксюта Т.Г. Процесуальний статус запасного судді у судовому провадженні України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2018. 219 с.
12. Чорноус Ю.М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: монографія. Київ: Видавничий дім «Скіф», 2012. 448 с.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
14. Трофименко В.М. Особливості участі захисника в доказуванні в кримінальному провадженні: деякі теоретико-прикладні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 33 (2). С. 165-168. (Серія «Право»).
15. Маланчук П.М., Зіновець А.В. Роль захисника в кримінальному провадженні. *Право-ві горизонти. Legal horizons*. 2017. С. 112-117.
16. Хмелевська Н.В. Стратегія забезпечення правової допомоги адвокатом в кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. № 2 (33). С. 195-198.
17. Татаров О.Ю., Чернявський С.С. Участь захисника у кримінальному провадженні: проблеми законодавчого врегулювання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 77-84.
18. Yu. Chornous, O. Dul'skyi. International and European forensic support standards for criminal proceedings. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs* / Ed. by S. Cherniavskyi (Editor-in-Chief) et al. Kyiv: National Academy of Internal Affairs, 2024. Vol. 14, No. 1. P. 9-19. <https://doi.org/10.56215/naia-chasopis/1.2024.09>
19. Яновська О.Г. Адвокатура України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 368 с.
20. Войнарович А.Б. Особливості проведення окремих процесуальних дій відносно адвоката у кримінальному провадженні як гарантії адвокатської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 36. Т. 2. С. 126–130. (Серія «Право»).

**СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМ ПРОТИДІЇ
ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ КОНТРАБАНДИ
КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ЗБРОЇ В УКРАЇНІ**

**THE STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE PROBLEMS
OF COMBATING THE SMUGGLING OF CULTURAL VALUES
AND WEAPONS BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN UKRAINE**

У статті здійснено аналіз стану наукових досліджень присвячених вивченню проблем протидії правоохоронними органами контрабанді культурних цінностей та зброї в Україні. Зокрема, досліджено низку наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, а також досліджень, викладених у наукових статтях, які були проведені з даної проблематики. Зроблено висновок, що у роботах згаданих науковців питання комплексного вивчення проблем протидії органами Служби безпеки України контрабанді культурних цінностей, зброї та боєприпасів в Україні не розглядалися. Відзначено, що ефективна протидія правоохоронними органами контрабанді культурних цінностей та зброї в умовах воєнного стану є одним із основних пріоритетних напрямів для Української держави. Аргументовано, що перспективним напрямом подальших наукових розвідок з окресленої теми є розробка теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо організації і тактики протидії органами Служби безпеки України контрабанді культурних цінностей, зброї та боєприпасів в Україні, про що зазначило 78 % опитаних.

Ключові слова: стан, проблематика, протидія, контрабанда, культурні цінності, зброя, організована злочинність.

The article analyzes the state of scientific research devoted to the study of the problems of countermeasures by law enforcement agencies against smuggling of cultural values and weapons in Ukraine. In particular, a number of scientific works of both domestic and foreign scientists, as well as studies presented in scientific articles, which were conducted on this issue, were studied. It was concluded that in the works of the mentioned scientists, the issue of comprehensive study of the problems of countermeasures by the Security Service of Ukraine against the smuggling of cultural values, weapons and ammunition in Ukraine was not considered. It was noted that the effective prevention of smuggling of cultural values and weapons by law enforcement agencies in the conditions of martial law is one of the main priority directions for the Ukrainian state. It is argued that the development of theoretical provisions and practical recommendations for the organization and tactics of the Security Service of Ukraine against the smuggling of cultural values, weapons and ammunition in Ukraine is a promising direction for further scientific research on the outlined topic, which was noted by 78% of the respondents.

Key words: state, problems, counteraction, smuggling, cultural values, weapons, organized crime.

Постановка проблеми. Контрабанда становить одну з найбільших загроз для національної безпеки України в економічній сфері. За оцінками фахівців унаслідок контрабанди державний бюджет щорічно втрачає від 63 до 96 млрд грн [1, с. 17]. Особливу небезпеку становить контрабанда таких предметів, як культурні цінності, зброя або боєприпаси, оскільки на контрабанді цих товарів виникли високоорганізовані транснаціональні ринки [2, с. 98; 3, с. 109].

В умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації та втратою сталого

правоохоронного контролю на значній території України ситуація тільки погіршилася [4, с. 50]. Зокрема, аналіз аналітичної інформації [5] свідчить про те, що тимчасова окупація окремих територій України російською федерацією супроводжується незаконним вивезенням культурних цінностей, з окупованих територій, що суперечить загально визнаним нормам міжнародного права та Конституції України. Контрабанда зброї або боєприпасів сприяє ескалації конфліктів між країнами або всередині держав й підживлює протиправну діяльність незаконних збройних формувань, зокрема терористичних і диверсійних угруповань у всіх регіонах України.

Таким чином, ефективна протидія правоохоронними органами контрабанді культурних цінностей та зброї в умовах воєнного стану є одним із основних пріоритетних напрямів для Української держави.

Теорія та практика засвідчують, що одним з дієвих і традиційних напрямів удосконалення протидії злочинам є покращення її теоретичного забезпечення, що досягається завдяки прискіпливій увазі до неї з боку науковців [6, с. 66].

У цьому контексті С. О. Павленко [7, с. 107] слушно зазначає, що головною умовою будь-якого наукового дослідження є ґрунтовний аналіз наукового доробку вітчизняних та іноземних учених різних історичних періодів. Такий аналіз дасть можливість з'ясувати найвагоміші з-поміж них, що стали теоретичним підґрунтям предмета дослідження, з одного боку, й акцентувати на проблемних аспектах, що залишилися поза межами дослідження попередників, у контексті соціально-економічних, політичних, нормативно-правових, криміногенних та інших чинників – з іншого [7, с. 107].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження становлять монографічні праці українських учених, таких як: О. С. Ангеловська, Д. В. Бабіков, І. М. Базярук, Є. П. Гайворонський, О. О. Козярук, О. М. Омельчук, Г. В. Паламарчук, І. В. Рудницький, В. В. Сіленко, А.В. Тимошенко, Я.В. Фурман, О.І. Харабєрюш, А.М. Шалай, І.В. Яромій та інші.

Метою наукової розвідки є аналіз стану наукової розробленості проблем протидії правоохоронними органами контрабанді культурних цінностей та зброї в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи комплексні дослідження сучасників з даної проблематики слід зазначити, що значний інтерес для нашої роботи становить дисертаційне дослідження Є. П. Гайворонського на тему: «Контрабанда культурних цінностей: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання» (2009) [8]. Наукова новизна одержаних результатів дисертації полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань дисертація є першим за роки незалежності України комплексним науковим дослідженням кримінологічної характеристики, детермінації й запобігання контрабанді культурних цінностей. На базі проведеного дослідження дисертантом розв'язано низку питань конкретного наукового завдання і сформульовано нові положення, висновки, рекомендації та пропозиції. Зокрема, вперше: запропоновано авторський підхід до поняття «культурні цінності», на підставі чого зроблено висновок, що історичні цінності є частиною культурних цінностей; розкрито кримінологічну характеристику контрабанди культурних цінностей (рівень, динаміку, структуру, «географію» та інші кількісно-якісні показники), а також її зв'язок з організованою злочинністю; розкрито соціальну і психологічну характеристику особи злочинця-контрабандиста, що дало змогу окреслити коло осіб, найбільш схильних до вчинення контрабанди культурних цінностей; визначено тенденції розвитку злочинності, пов'язаної з незаконним переміщенням культурних цінностей через митний кордон України; здійснено класифікацію факторів (причин та умов), які детермінують вчинення контрабанди культурних цінностей; запропоновано комплекс заходів запобігання, включаючи внесення змін і доповнень до чинного законодавства України [8].

Становить цінність для нашої роботи і дослідження Я.В. Фурмана на тему: «Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей» (2009) [9]. У дисертації обґрунтовано низку положень, висновків, рекомендацій, що мають теоретичне і практичне значення. Зокрема, вперше: розроблено криміналістичну характеристику контрабанди культурних цінностей, яка включає предмет злочину; спосіб контрабанди; «слідову картину» злочину; особу контрабандиста; визначено типові слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування контрабанди культурних цінностей, з наведенням дій щодо їх вирішення з урахуванням взаємодії слідчого з іншими правоохоронними органами; запропоновано систему типових версій відповідно до слідчих ситуацій початкового етапу розслідування контрабанди культурних цінностей [9].

На особливу увагу заслуговує докторське дослідження О. І. Харабєрюша на тему: «Оперативно-розшукове забезпечення протидії контрабанді в Україні» (2016) [10]. Дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням концептуальних засад оперативно-розшукового

забезпечення протидії контрабанді в сучасних умовах розвитку України. У світлі завдань нашого дослідження окремої уваги заслуговують рекомендації автора щодо вдосконалення оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді культурних цінностей, зброї або боєприпасів. Зокрема, вченим спираючись на міжнародний досвід протидії контрабанді культурних цінностей, зброї та боєприпасів запропоновано використовувати метод оперативно-розшукової діяльності «створення та використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів» – створення мережі спеціально утворених (легендованих) підприємств.

Обґрунтовано перелік найбільш перспективних НСРД (ОТЗ), які потрібно використовувати для оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді культурних цінностей, зброї або боєприпасів, а також напрями використання глобальної мережі для ефективної протидії цим видам злочинів. Визначено чинники, що обумовлюють труднощі під час оперативно-розшукового забезпечення протидії злочинним посяганням на культурні цінності, зброї або боєприпасів. Доведено необхідність оперативного впровадження в глибоко законспіроване організоване злочинне об'єднання, що вчиняє контрабанду культурних цінностей, зброї або боєприпасів. Удосконалено положення, що визначають порядок взаємодії (спільних дій) правоохоронних органів під час протидії контрабанді культурних цінностей, зброї або боєприпасів.

З метою врегулювання понятійних особливостей вогнепальної зброї та бойових припасів як предмета контрабанди автором розроблено концептуальні засади проекту Закону України «Про зброю» [10].

ОкремослідвизначитидисертаційнедослідженняІ.В.Рудницькогона тему: «Особливості виявлення та розслідування контрабанди наркотичних засобів, що вчиняються організованими злочинними групами» (2019) [11]. Дисертація присвячена комплексному науковому і прикладному завданню щодо оптимізації діяльності оперативних та слідчих підрозділів Служби безпеки України з виявлення та розслідування контрабанди наркотичних засобів, що вчиняються організованими злочинними групами. На особливу увагу заслуговують пропозиції щодо удосконалення методики розслідування контрабанди, що вчиняються організованими злочинними групами та особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій та інші положення [11].

Наступним дослідженням, яке потребує ґрунтовного аналізу є робота О. С. Ангеловської на тему «Особливості переміщення через митний кордон України культурних цінностей» (2021). Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній адміністративно-правовій науці цілісним комплексним дослідженням особливостей переміщення через митний кордон України культурних цінностей. У результаті дослідження сформульовано низку нових наукових положень, рекомендацій та висновків. Зокрема, вперше: обґрунтовано існування у правовій доктрині окремого інституту – переміщення через митний кордон України культурних цінностей, який є системою відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, що врегульовують порядок переміщення через митний кордон України культурних цінностей; визначено, що процедуру видачі свідоцтва на вивезення культурних цінностей можна визначити як регламентований нормами права порядок діяльності у сфері забезпечення законності в митній справі, дію якого спрямовано на реалізацію та поновлення прав зацікавлених осіб та публічного інтересу держави; надано визначення поняття «суб'єкти, які здійснюють управління та контроль за переміщенням через митний кордон України культурних цінностей»; доведено, що порядок переміщення через митний кордон України культурних цінностей передбачає вжиття суб'єктами правовідносин послідовних, чітко визначених дій, метою яких є вивезення, ввезення, транзит та повернення культурних цінностей; обґрунтовано, що важливу роль у здійсненні контролю за переміщенням культурних цінностей через митний кордон України відіграє належна ідентифікація культурних цінностей (предметів культурного призначення), під якою запропоновано розуміти процедуру щодо визначення посадовою особою відповідного органу або експертом наявності у товарі ідентифікаційних ознак, притаманних культурній цінності, що дає підстави його можливого відношення до категорії культурних цінностей [12].

У ході роботи було також виокремлено та розглянуто низку монографічних досліджень, які стосуються проблематики нашого дослідження присвячених [13, с. 37] вдосконаленню криміналістичним, криминологічним, кримінально-правовим, адміністративним та економічним проблемам протидії контрабанді в Україні, зокрема:

- Омельчук О. М. «Контрабанда за кримінальним правом України» (2002);
- Сіленко В. В. «Кримінальна відповідальність за контрабанду: порівняльно-правове дослідження» (2009);
- Базярук І. М. «Криминологічна характеристика та запобігання контрабанди в Україні» (2013);

- Яромій І. В. «Адміністративно-правовий механізм запобігання та протидії порушенням митних правил в Україні» (2018);
- Паламарчук Г. В. «Кримінологічні засади запобігання правопорушенням, пов'язаним із переміщенням товарів/предметів через митний кордон, на сучасному етапі в Україні» (2021);
- Тимошенко А. В. «Протидія контрабанді у забезпеченні економічної безпеки підприємств» (2021);
- Шалай А. М. «Кримінологічна характеристика та запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів чи прекурсорів митними органами України» (2021);
- Козярук О. О. «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів за кримінальним правом України (ст. 305 КК України)» (2022);
- Бабіков Д. В. «Кримінальна відповідальність за незаконне переміщення предметів через митний контроль України» (2023);
- Данів Р. І. «Публічне управління у сфері запобігання та протидії контрабанді як фактору національної безпеки в сучасній Україні» (2023).

Окрім монографічних і дисертаційних з обраної тематики значну увагу приділено аналізу науковим статтям, що з'явилися останнім часом щодо проблем протидії контрабанді культурних цінностей та зброї в Україні.

Розглянемо найбільш значущі наукові доробки в контексті досліджуваної проблематики [14, с. 43].

Так, важливим для нашого дослідження є наукова стаття М. О. Мішенка на тему: «Загально-соціальне запобігання контрабанді культурних цінностей в Україні» (2016), що присвячена дослідженню поняття та основних способів запобігання контрабанді культурних цінностей в Україні [15].

У науковій публікації О. В. Тронько на тему: «Підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів за напрямом боротьби з контрабандою» (2018) [16] виокремлено основні заходи протидії контрабанді, зокрема: поліпшення технічного оснащення пунктів пропуску через державний кордон України засобами об'єктивного контролю (сканерами, рентгенівськими установками, системами зчитування номерів і відеоспостереження); удосконалення діючої в Україні системи управління митними ризиками з урахуванням кращої міжнародної практики та законодавства ЄС щодо управління ризиками, рекомендацій іноземних експертів, зокрема представників митної місії Міжнародного валютного фонду; створення бази даних протоколів про порушення митних правил, яка міститиме повну та якісну інформацію про відповідні правопорушення та забезпечуватиме можливість проведення автоматизованого аналізу основних даних протоколів про порушення митних правил, ідентифікації конкретної транзакції, особи або суб'єкта господарювання, яких стосуються протоколи [16].

У науковій статті Н. А. Лугіна та О. Ю. на тему: «Організаційно-правові засоби боротьби з контрабандою» (2021), досліджуються статистичні дані вчинення контрабанди, що свідчать про збільшення кількості її вчинення, поширення такого явища в Україні та якісно новий характер діяння. Висвітлюється вплив на економічну безпеку України, а також зазначаються організаційно-економічні заходи, яких необхідно вжити для ефективної протидії розвитку контрабандної діяльності на прикордонних територіях у контексті зміцнення економічної безпеки держави. Встановлено, що основним чинником, що створює сприятливі умови для контрабанди, є недостатня координація правоохоронних та контролюючих органів України з відповідними органами суміжних з нашою країною держав щодо обміну інформацією з протидії переміщенню товарів поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю. Запропоновано для ефективної боротьби з контрабандою розробляти нормативно-правові акти щодо покращення координації та співпраці митних та правоохоронних органів України, а також оновлювати нормативно-правову базу, якою регламентовано порядок виявлення та попередження контрабанди та порушень митних правил [17].

На увагу заслуговує і публікація Д. О. Кошикова на тему: «Охорона культурних цінностей української держави як складова економічної безпеки» (2023) [18]. У роботі зроблено висновок про те, що поряд із удосконаленням міжнародно-правової бази протидії незаконному обігу об'єктів культурної спадщини необхідна і зміна організаційних засад боротьби з цими правопорушеннями. Найбільш доцільним у цьому контексті є створення у діючих міжнародних організаціях (ІНТЕРПОЛ, ЄВРОПОЛ та Всесвітня митна організація) підрозділів, які здійснюють координацію міжнародного співробітництва з розшуку та повернення незаконно вивезених культурних цінностей. Запропоновано, до складу таких підрозділів слід включати як фахівців із розкриття відповідних злочинів, так і експертів, здатних підтвердити, а за необхідності й визначити значення того чи

іншого об'єкта для культури. Зазначені служби можливо наділити офіційними експертними функціями з метою кваліфікованого визначення розміру реальних збитків, заподіяних державі чи іншому власнику викраденням та незаконним вивезенням культурної цінності [18].

Наукове дослідження В. І. Теремецького та В. В. Чумака на тему: «Правове регулювання повноважень державної митної служби щодо запобігання та протидії контрабанді» (2023), присвячено особливостям правового регулювання повноважень Державної митної служби України у сфері запобігання та протидії контрабанді [19].

Серед останніх публікацій вітчизняних вчених на цю тему варто виділити роботу А.Д. Войцещука та І. А. Гуцула на тему: «Контрабанда культурних цінностей: сучасні загрози та шляхи їх подолання» (2024). У статті досліджено сучасний стан та перспективи розвитку переміщення культурних цінностей через митний кордон України. Розглянуто поняття «культурні цінності» та різні підходи до їх класифікації. Відзначено важливість міжнародного обміну інформацією між правоохоронними органами різних країн для протидії незаконному обігу культурних цінностей. Окремо розглянуто роль митних органів у запобіганні незаконному переміщенню культурних цінностей, з акцентом на важливості професійної підготовки митників у цьому процесі. Виокремлено засоби та способи захисту культурних цінностей, які переміщуються через митний кордон України [4].

Також слід відміти інші наукові публікації, зокрема: О. О. Кукшинова та Д. С. Носенка «Перспективи боротьби та запобігання контрабандної злочинності в межах українського законодавства» (2021); В. В. Нетяги «Причини та умови вчинення контрабанди в Україні» (2023); Ю. Ю. Забуга, Т. О. Михайліченко «Контрабанда «по новому» або аналіз останніх законодавчих змін» (2024); Д. І. Сапожника «Чинники, що зумовлюють вчинення контрабанди» (2024).

Розглянувши теоретичні розробки напрацювання вітчизняних вчених з означеної проблематики є нагальна необхідність дослідити наукові розвідки зарубіжних вчених з означеної тематики.

У науковій літературі із цього приводу цілком справедливо наголошується, що запозичення позитивного досвіду, застосування окремих підходів або елементів є безумовно корисними, так як вивчення здобутків інших завжди збагачує власну діяльність, дає змогу скорегувати її, розкриває ще не використані можливості [20, с. 323].

З-поміж праць зарубіжних науковців відзначено роботи Броді Н., (Brodie N.) Керсель М. (Kersel M.), С. Маккензі (S. Mackenzie.) «Проблема незаконної торгівлі культурними об'єктами та шляхи вирішення» (2021) [21], Аді Оді С. (Adi Odey S.), Ақпан Бессі С. (S. Aқпан Bassey), Іхван А. (Ikhwan A.), Сантьянінгтас А. (Santyaningtyas A.) «Контрабанда стрілецької зброї та легкого озброєння як загроза національній безпеці Нігерії» (2022) [22], Патіас П. (Patias, P), Георгіадіс Х. (С Georgiadis) «Протидія контрабанді культурних цінностей» (2023) [23].

Грунтовний аналіз наукової літератури [24] свідчить про те, що найбільш специфічними напрямками роботи правоохоронних органів щодо протидії контрабанді культурних цінностей та зброї є виявлення (пошук) ознак відповідних категорій кримінальних правопорушень і проведення негласної роботи у злочинному середовищі. Не менш важливими є організаційні засади і тактика документування злочинного організаторів і керівників злочинних груп, установа їхніх етнічних і транснаціональних зв'язків, перекриття каналів легалізації одержаних злочинних доходів, зокрема з використанням міжвідомчого та міжнародного співробітництва [13, с. 9–10].

Висновки. Отже, здійснивши аналіз наукових розвідок присвячених проблематиці контрабанді в Україні, можна підсумувати, що результати проведених досліджень мають суттєве науково-теоретичне та практичне значення. Водночас, у роботах згаданих науковців питання комплексного вивчення проблем протидії органами Служби безпеки України контрабанді культурних цінностей, зброї або боєприпасів в Україні не розглядалися. Перспективним напрямом подальших наукових розвідок з окресленої теми є розробка теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо організації і тактики протидії органами Служби безпеки України контрабанді культурних цінностей, зброї та боєприпасів в Україні, про що зазначило 78 % опитаних.

Список використаних джерел:

1. Бабіков Д.В. Кримінальна відповідальність за незаконне переміщення предметів через митний контроль України: дис. ... доктора філософії: 081 – Право. Кропивницький. Донецький державний університет внутрішніх справ. 2023. 249 с.
2. Полуніна Л.В., Шамрай О.В., Михалюк А.К. Тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування контрабанди. *Наука і техніка*. 2023. № 7 (21). С. 96–104. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-7\(21\)-96-104](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-7(21)-96-104).

3. Тимошенко А.В. Характеристика сучасних контрабандних схем. Вчені записки Університету «КРОК». 2021. № 2(62). С.109 – 114.
4. Войцешук А.Д., Гуцул І.А. Контрабанда культурних цінностей: сучасні загрози та шляхи їх подолання. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 6(6). С. 44–56. [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-6\(6\)-44-56](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-6(6)-44-56).
5. Вкрадене з України під час війни. Як повернути вивезені до Росії культурні цінності? URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=100171> (дата звернення – 30.12.2022).
6. Ганжа А.А. Науковий генезис проблеми протидії оперативними підрозділами ОВС України діяльності організованих злочинних груп, які готують вчинення крадіжок із квартир громадян. *Право і Безпека*. 2013. № 3(50). С. 65–67.
7. Павленко С. О. Аналіз сучасного стану наукових досліджень проблем оперативно-розшукової тактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2018_2_12.
8. Гайворонський Є.П. Контрабанда культурних цінностей: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 19 с.
9. Фурман Я.В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 22 с.
10. Хараберюш О.І. Оперативно-розшукове забезпечення протидії контрабанді в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2016. 38 с.
11. Рудницький І.В. Особливості виявлення та розслідування контрабанди засобів, що вчиняються організованими злочинними групами : дис. ... доктора філософії: 081 – Право. Львів. Національний університет «Львівська політехніка» . 2019. 250 с.
12. Ангеловська О.С. Особливості переміщення через митний кордон України культурних цінностей: дис. ... доктора філософії: 081 – Право. Запоріжжя. Запорізький Національний університет. 2021. 211 с.
13. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 1092 с.
14. Сьома С. О. Організаційно-педагогічні засади діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України (60-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.): історіографія та джерела дослідження. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015, № 8 (52). С. 38–47. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a2d700e7-c639-4894-aba8-62cf8ad9c620/content>
15. Міщенко М.О. Загально-соціальне запобігання контрабанді культурних цінностей в Україні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 8. С. 143 – 147.
16. Тронько О.В. Підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів за напрямом боротьби з контрабандою. *Судова та слідча практика*. 2018. Вип. 7. С. 72–79.
17. Лугіна Н.А., Жук Ю.О. Організаційно-правові засоби боротьби з контрабандою. *Науковий юридичний журнал «Правові новели»*. 2021. 2021. № 13. С. 112–117. DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2021.13.16>.
18. Кошиков Д.О. Охорона культурних цінностей української держави як складова економічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 334–336. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/77>.
19. Теремецький В.І., Чумак В.В. Правове регулювання повноважень державної митної служби щодо запобігання та протидії контрабанді. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2023. Вип.2(102). С. 162–172. DOI:10.33766/2524-0323.102.162-172.
20. Павленко С.О. Основи оперативно-розшукової тактики: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 624 с.
21. Brodie, N., Kersel, M. M., Mackenzie, S., Sabrine, I., Smith, E., & Yates, D. (2021). Why There is Still an Illicit Trade in Cultural Objects and What We Can Do About It. *Journal of Field Archaeology*. 47(2), 117–130. <https://doi.org/10.1080/00934690.2021.1996979>.
22. Stephen Adi□ Odey, Samuel Akpan Basseyy, Afiful Ikhwan, Ayu Santyaningtyas (2022). *Journal of Liberty and International Affairs*. № 3, P. 378–398. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1081395>
23. Patias, P.; Georgiadis, C. Fighting Illicit Trafficking of Cultural Goods – The ENIGMA Project (2023). *Remote Sens*. 2579. <https://doi.org/10.3390/rs15102579>.
24. Севрук В. Г. Зарубіжний досвід використання інформаційно-аналітичного забезпечення під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 63–64.

ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПІДРОБКОЮ ДОКУМЕНТІВ

TACTICS OF USING SPECIALIZED KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY RELATED TO DOCUMENT FORGERY

У статті розглянуто особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підробкою документів. Визначено, що застосування спеціальних знань є невід'ємною складовою процесу доказування та сприяє забезпеченню об'єктивності, повноти і всебічності досудового розслідування. Наголошено на важливості залучення спеціалістів в галузі господарської діяльності; спеціалістів у фінансовій та бухгалтерській сфері; спеціалістів-криміналістів; спеціалістів у галузі комп'ютерно-технічних досліджень. Особливу увагу приділено класифікації видів спеціальних знань, які застосовують під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підробкою документів, і методам їх використання – експертним дослідженням, ревізіям, аудиторам та консультаціям з відповідними фахівцями-спеціалістами. Використання спеціальних знань має на мені встановити ознаки та способи підробки документів, підтвердити наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями підозрюваних і наслідками, що настали, а також ідентифікувати механізми реалізації злочинних схем під час учинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підробкою документів. Доведено, що інтеграція спеціальних знань у процес розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності значно підвищує ефективність протидії кримінальним правопорушенням, що посягають на охоронюваний законом порядок обігу грошей, цінних паперів, інших документів, на систему оподаткування, бюджетного й валютного регулювання, порядок переміщення предметів через митний кордон, порядку зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю, права й законні інтереси кредиторів і споживачів, добросовісну конкуренцію та антимонопольну діяльність, а також на порядку приватизації, сприяє встановленню обставин кримінального провадження та забезпеченню невідворотності покарання винних осіб.

Ключові слова: спеціальні знання, кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, підробка документів, спеціаліст, судова експертиза, кримінальне провадження, розслідування.

The article examines the features of using specialized knowledge during the investigation of criminal offenses in the field of economic activity related to document forgery. It is determined that the use of specialized knowledge is an integral part of the evidentiary process and helps ensure the objectivity, completeness and comprehensiveness of the pre-trial investigation. The importance of involving specialists in the field of economic activity; specialists in the financial and accounting fields; forensic specialists; specialists in the field of computer technical research is emphasized. Particular attention is paid to the classification of types of specialized knowledge used during the investigation of criminal offenses in the field of economic activity related to document forgery, and to

the methods of their use – expert research, audits, audits and consultations with relevant specialists. The use of special knowledge should establish the signs and methods of document forgery, confirm the presence of a causal relationship between the actions of the suspects and the consequences that have occurred, and also identify the mechanisms for implementing criminal schemes during the commission of criminal offenses in the field of economic activity related to the forgery of documents. It has been proven that the integration of special knowledge into the process of investigating criminal offenses in the field of economic activity significantly increases the effectiveness of countering criminal offenses that encroach on the legally protected procedure for the circulation of money, securities, other documents, the taxation system, budget and currency regulation, the procedure for moving items across the customs border, the procedure for engaging in entrepreneurial and other economic activities, the rights and legitimate interests of creditors and consumers, fair competition and antimonopoly activity, as well as the procedure for privatization, contributes to establishing the circumstances of criminal proceedings and ensuring the inevitability of punishment of guilty persons.

Key words: *special knowledge, criminal offenses in the field of economic activity, forgery of documents, specialist, forensic examination, criminal proceedings, investigation.*

Постановка проблеми. Практика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobкою документів, засвідчує, що вказана діяльність супроводжується низкою складнощів, пов'язаних з особливостями предмета доказування, що обумовлений специфікою проведення господарських операцій, документальним обігом, встановленням чітких зв'язків між підrobленими документами, фінансовими операціями та збитками. Крім того, учинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobкою документів, на сьогодні, набуває нових форм і технологій, що потребують розроблення сучасних ефективних механізмів дослідження слідової картини. Результативність розслідування таких кримінальних правопорушень залежить передусім від якості збирання та дослідження слідової інформації, документування кримінально протиправної діяльності, що, безперечно, потребує використання спеціальних знань.

У сучасних умовах використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobкою документів, потребує якісно нового підходу. Ми погоджуємося з думкою Ю. М. Черноус, яка зазначає, що застосування нових технічних засобів є актуальним питанням і в досвіді правоохоронних органів, зокрема: лазерне сканування місця події, інформаційно-пошукові системи біометричної ідентифікації особи, інформаційно-пошукові системи ідентифікації слідів пальців рук людини тощо [1, с. 123].

Використання різногалузевих спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobкою документів, має на меті отримання криміналістично значущої інформації про подію кримінального правопорушення, елементи криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, способи підrobки документів та на основі цього висунення слідчих версій і планування розслідування.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей використання спеціальних знань у різних їх формах під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobкою документів.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Основою наукового дослідження стали праці, присвячені вивченню поняття спеціальних знань, їх змісту, процесуального порядку і тактичних особливостей їх використання під час досудового розслідування, таких учених, як В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, Н. І. Клименко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, І. В. Пиріг, М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, М. Г. Щєрбаковський, В. Ю. Шєпілько та ін. У контексті використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності досліджували Г. С. Бідняк, А. Ф. Волобуєв, В. П. Корж, О. Г. Кальман, А. М. Кислий, Г. А. Матусовський, А. М. Меденцев, О. В. Пчєліна, Д. Б. Сергєєва, Р. Л. Степанюк, В. В. Тищенко та ін. Водночас теоретико-прикладні особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobкою документів, на нашу думку, потребують більш детального вивчення.

Виклад основного матеріалу. В. Ю. Шепітько тлумачить спеціальні знання як систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [2, с. 11].

Подібну позицію обстоює В. В. Коваленко, який спеціальними знаннями вважає наукові й практичні знання та навички, які відповідають сучасному рівню розвитку відповідних галузей людської діяльності (за винятком знань у галузі процесуального й матеріального права), й використовують (застосовують) під час розслідування злочинів і судового розгляду кримінальних проваджень з метою сприяння слідству чи суду в збиранні та дослідженні доказів [3, с. 46].

У контексті розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підркобою документів, метою використання спеціальних знань є: виявлення слідів кримінального правопорушення, зокрема ознак внесення змін у фінансово-господарську та іншу документацію, які є предметом кримінального правопорушення; визначення технічних способів виготовлення підроблених документів; встановлення особи (осіб), причетних до вчинення кримінального правопорушення; перевірка достовірності фінансово-господарських операцій, виявлення фіктивних операцій, подвійного обліку чи інших махінацій у документації; вивчення документів у межах їх огляду під час проведення слідчих (розшукових) дій; вилучення речових доказів (комп'ютерної техніки, документів та інших слідів, речей чи інших об'єктів); отримання консультації щодо підготовки матеріалів, формулювання завдань для проведення судових експертиз вилучених документів, комп'ютерної техніки інших речових доказів; висунення слідчих версій і подальшого планування процесуальних дій.

Кримінальним процесуальним законодавством встановлено процесуальну та непроцесуальну форми використання спеціальних знань. Причому аналіз наукових джерел дозволяє виокремити додаткові їх типові форми, що своєю чергою диференціюються залежно від виду кримінального правопорушення, а також інших обставин кримінального провадження.

Так, Г. С. Бідняк наголошує на існуванні таких форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, як: призначення судових експертиз; довідково-консультаційна форма; ревізії та перевірка за обліками; залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій; допит експерта; присутність слідчого під час проведення експертизи [4, с. 87].

Натомість Р. Л. Степанюк найбільш ефективними формами використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із порушеннями бюджетного законодавства, визначає: отримання консультацій обізнаних осіб з різних питань; проведення ревізій; призначення експертиз; залучення спеціаліста для участі в проведенні окремих слідчих дій [5, с. 103].

О. В. Бишевець зауважує, що використання спеціальних знань може виявлятися у процесуальній і непроцесуальній формах. До першої форми науковець зараховує: проведення судових експертиз (ст. 242-245 КПК України); залучення спеціалістів для участі в окремих процесуальних діях (ст. 71, 226, 227, 491 КПК України) з метою надання допомоги слідчому у виявленні, фіксації та вилученні слідів кримінального правопорушення, речових доказів, надання консультацій зі спеціальних питань, застосування технічних засобів у кримінальному провадженні як одного зі способів виявлення і фіксації (закріплення) доказів (п. 2 ч. 1 ст. 103, ч. 2 ст. 104, п. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 105, ч. 1-4 ст. 107 КПК); письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у слідчих (розшукових) діях, щодо особливостей виявлення та фіксації слідів та інших об'єктів (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України). До другої форми, тобто непроцесуальної, належать проведення ревізій, аудиторських перевірок, попереднього дослідження об'єктів, консультації спеціалістів [6, с. 188].

У контексті дослідження методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень О. М. Шрамко розподіляє форми використання спеціальних знань на процесуальні (залучення та участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій; залучення експерта та призначення судових експертиз; допит експерта); непроцесуальні (ревізії та перевірки; попередні дослідження слідів, речових доказів і перевірка за криміналістичними обліками); змішана форма (довідково-консультаційна діяльність) [7, с. 3-4].

На підставі аналізу емпіричних даних було з'ясовано, що під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підркобою документів, спеціальні знання можуть використовуватись у таких формах:

1) процесуальних, що передбачені КПК України (залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій, проведення судових експертиз, отримання письмового пояснення спеціаліста, відібрання зразків для порівняльного дослідження;

2) непроцесуальних (неформальних) – проведення ревізій і перевірок;
 3) змішана форма – консультативна допомога спеціалістів з питань, що потребують спеціальних знань щодо особливостей ведення документообігу у сфері господарської діяльності, фінансової звітності тощо.

Крім того, за результатами аналізу анкетування слідчих, детективів орану досудового розслідування дозволяють констатувати, що під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobкою документів, судові експертизи проводяться у 100% випадках, залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється у 84,8% випадках; отримання консультацій відповідних фахівців – у 78,5% випадках, використання результатів проведення ревізій, фінансових, бухгалтерських аудитів, відомчих перевірок, перевірок закупівель, моніторингу закупівель тощо – у 48,3 % випадках. Діяльність органів досудового розслідування становить єдину, взаємопов'язану систему слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення, фіксацію, вилучення, упакування та дослідження слідів кримінального правопорушення. Але на практиці виникає певна проблематика стосовно обізнаних осіб, залучених до проведення огляду місця події, послідовності виконання ними певних дій тощо. Використання спеціальних знань на початковому етапі досудового розслідування має об'єктивний характер і є найбільш показовим. Для виявлення широкого спектру слідів за фактами вчинення кримінальних правопорушень, характерними є певні закономірності, урахування яких дозволяє проводити цілеспрямований пошук і збирання доказової інформації [8, с. 179].

Крім того, п. 5 ч. 2 ст. 99 КПК України визначено, що до документів, які за умови наявності в них відомостей, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин під час кримінального провадження, належать довідки, висновки спеціаліста. Причому отримати їх можна буде під час огляду місця події, до внесення відомостей до ЄРДР [9].

Так, відповідно до кримінально-процесуального законодавства слідчих, детектив можуть залучати спеціаліста: для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо); для надання довідок, висновків та інших документів; для здійснення зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису особи, яка є власником або володільцем відповідних приладів або засобів [9].

Залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobкою документів, має важливе значення з огляду на потребу в пошуку та вилученні слідової інформації – документів та інших речових доказів, що свідчать про підrobку. Для участі в процесуальних діях під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobкою документів, слідчий має право запросити спеціаліста будь-якої галузі знань. Аналіз кримінальних проваджень, розпочатих за фактами вчинення таких кримінальних правопорушень, дозволяє стверджувати, що здебільшого спеціалістів залучали для проведення: огляду документів (100%); обшуку (100%); допиту (78,9%), огляду комп'ютерних даних (86,7%). Крім того, у проведенні таких слідчих (розшукових) дій переважно беруть участь спеціалісти в галузі господарської діяльності (89,5%); спеціалісти у фінансовій та бухгалтерській сферах (78,7%); спеціалісти-криміналісти (76,5%); спеціалісти в галузі комп'ютерно-технічних досліджень (44,4%).

Таким чином, участь спеціаліста в процесі проведення слідчої (розшукової) дії під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobкою документів, полягає в здійсненні аналізу нормативно-правових актів, які регулюють господарську діяльність певного суб'єкта господарювання, стосовно якого проводять відповідні процесуальні дії (стагути, колективні договори, трудові договори тощо); проведенні перевірки відповідності дій суб'єктів господарювання законодавству (наприклад, вимог до складання документів з дотриманням вимог законодавства); здійсненні аналізу фінансово-бухгалтерських документів (договорів, актів виконаних робіт, платіжних доручень); проведенні перевірки звітності й податкових декларацій щодо відповідності законодавчим вимогам; виявленні в документах фактів подвійного обліку, фіктивних операцій чи інших порушень у документації; виявленні документів з ознаками підrobки (внесення змін, використання неоригінальних носіїв, фальшивих печаток); наданні допомоги у вилученні документів, технічних носіїв та інших речових доказів; фіксації процесуальних дій і допомоги в складанні протоколів проведення слідчих (розшукових) дій у частині, що стосується опису спеціальних документів господарського, фінансового чи іншого характеру.

Відповідно до ст. 71 КПК України, серед ознак спеціаліста, окрім спеціальних знань, визначено також можливість надання консультацій, пояснень, довідок і висновків [9].

На думку К. О. Чаплинського, фахівці (спеціалісти) надають керівнику операції та керівникам окремих пошукових груп консультації і рекомендації науково-технічного характеру (наприклад, як краще підготувати процесуальну дію; які прийоми, методи й засоби доцільно використовувати для виявлення, збирання, фіксації та попереднього дослідження доказів), допомогу щодо застосування криміналістичної техніки й пошукових приладів. Водночас фахівці можуть надавати допомогу в складанні планів, схем і креслень [10, с. 85].

Аналізуючи дані про кримінальні правопорушення за фактами службового підроблення, Н. В. Копча наголошує, що залучення спеціаліста в кримінальному провадженні відбувається в таких формах: 1) практична, що охоплює: підготовку, організацію та проведення окремих слідчих (розшукових) дій; пошук, виявлення, фіксацію, вилучення та упакування слідів учинення кримінального правопорушення, речових доказів; відібрання зразків для порівняльного дослідження; 2) методична, що полягає в навчанні та роз'ясненні, консультації слідчого щодо правильних, науково обґрунтованих методик, способів організації та проведення слідчих (розшукових) дій, стратегії, тактики, способів і засобів виявлення, фіксації, огляду й вилучення, а також дослідження доказів у кримінальному провадженні; 3) технічна (обрання та застосування належних науково-технічних і техніко-криміналістичних засобів, необхідних для якісного виявлення та фіксації слідів учинення кримінального правопорушення і речових доказів); 4) консультаційна, що полягає в наданні роз'яснень з питань, що виникають у кримінальному провадженні; 5) процесуальна, яка передбачає фіксацію в протоколі інформації, наданої спеціалістом; постановку запитань спеціалістом тощо [11, с. 34].

Консультації слідчого з відповідними спеціалістами під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobкою документів, можуть стосуватися питань щодо специфіки виявлення підроблених документів чи фактів внесення змін в офіційні документи; порядку вилучення та подальшого зберігання вилучених документів, комп'ютерної техніки та інших речових доказів; доцільності призначення певних видів судових експертиз; порядку та правил відібрання зразків для експертного дослідження; змісту питань, поставлених експерту для проведення експертного дослідження, інших питань, що стосуються специфіки ведення господарської, фінансової та іншої документації.

Відповідно до результатів анкетування слідчих органів досудового розслідування й аналізу кримінальних проваджень встановлено, що найпоширенішою формою використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobкою документів, є проведення судових експертиз. Це пов'язано з тим, що саме за результатами проведення судових експертиз можна встановити факт підроблення документів.

Процесуальні підстави проведення експертизи визначено в ст. 242 КПК України, згідно з якою експертизу проводять експертна установа, експерт або експерти, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках і порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права [9].

Вибір конкретного виду дослідження та його доцільність під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobкою документів, залежить від декількох факторів: способу й технології підроблення документа; виду документа, який було підроблено (правоустановчий, організаційно-розпорядчий, фінансовий та інший характер документа), слідчої ситуації на певному етапі розслідування.

Крім того, такі документи можуть укладати як у паперовій формі, так і в електронній, що зумовлює потребу в експертному дослідженні комп'ютерної техніки, жорстких дисків, іншої техніки, яка містить або була використана для підроблення документів.

Аналіз результатів анкетування, проведеного серед слідчих, детективів органів досудового розслідування, дозволяє виокремити види експертиз, які найчастіше призначають під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobкою документів: технічна експертиза документів – 78,3% (визначення способу виготовлення документа, виявлення слідів підробки, таких як виправлення, дописки, підчистки тощо); комп'ютерно-технічна експертиза – 36,7% (дослідження електронних слідів змін, використання підроблених підписів або печаток, встановлення факту видалення файлів, що можуть бути доказами); економічна експертиза – 67,3% (виявлення незаконних фінансових операцій, аналіз зміни бухгалтерських документів); судово-бухгалтерська експертиза – 72,6% (перевірка відповідності

бухгалтерського обліку чинному законодавству, виявлення фактів фальсифікації облікових документів); судово-почеркознавча експертиза – 76,2% (встановлення автора підписів або рукописних записів у документах, визначення факту підробки підпису чи почерку, ідентифікації осіб, які могли вносити зміни до документів).

За фактами вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підробкою документів, призначають технічну експертизу документів, основною метою якої є встановлення фактів і способів внесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток, літер тощо) та виявлення їх первинного змісту. Технічна експертиза документів поділяється на експертизу реквізитів документів, експертизу друкарських форм та експертизу матеріалів документів. Для проведення дослідження щодо встановлення факту внесення змін у первинний зміст документів надаються оригінали документів [12].

Крім того, під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, крім технічної експертизи документів, нерідко виникає потреба в проведенні експертизи матеріалів документів.

Мета експертизи матеріалів документів – встановлення способу виготовлення документа, виявлення змін, підробок, а також визначення часу створення та використаних матеріалів, зокрема: аналіз паперу та друкарських засобів, визначення типу, складу та «віку» паперу, дослідження особливостей друку (принтер, друкарська машинка, типографський спосіб тощо), виявлення змін у документах, фактів заміни аркушів або внесення виправлень, дослідження чорнил і барвників тощо.

Під час дослідження електронних документів та їх носіїв доцільно залучати відповідних спеціалістів, зокрема до вилучення та огляду, для запобігання втраті чи пошкодження інформації, яка міститься на них. У такому разі додатково слід призначити експертизу комп'ютерної техніки та програмних продуктів.

Причому за результатами проведення експертизи комп'ютерної техніки можна з'ясувати такі питання: який пристрій (принтер, копір, сканер) використовувався для друку; чи містить документ ознаки електронного редагування або підробки; чи відповідає файл документа роздрукованій копії; чи містить електронний файл сліди змін або редагування; чи можливо відновити попередні версії документа; чи є метадані файлу, які можуть вказати на автора, дату створення або зміни документа; чи є електронний підпис або цифровий сертифікат дійсним; чи використовувалися криптографічні методи захисту документа; чи можливо підробити або змінити електронний підпис без відома власника; на якому комп'ютері або пристрої було створено документ; чи можна встановити особу, яка створила або редагувала документ; чи використовувалося спеціальне програмне забезпечення для внесення змін; чи містить документ ознаки підробки (підміна сторінок, монтаж, копіювання підпису тощо); чи збігається друкований текст з можливостями використовованого принтера; чи відповідає структура документа нормативним вимогам тощо.

Окреме місце під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підробкою документів, відведено використанню спеціальних знань у формі проведення ревізій, перевірок, аудиту тощо. Зокрема, ревізії є одним зі способів дослідження документів і збирання доказів, виявлення фіктивних чи підроблених документів.

З позиції низки науковців ревізії та перевірки належать до непроцесуальної форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, оскільки знаходяться за межами кримінального процесу та становлять адміністративно-господарську діяльність, що регулюється відомчими актами [7, с. 138].

Ревізія є формою державного фінансового контролю, яка полягає в документальній та фактичній перевірці певного комплексу чи окремих питань фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю, має забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб. Вона має чіткий правовий статус, що визначає порядок ініціювання, призначення, проведення ревізії, оформлення, використання та оскарження її результатів [14, с. 98] а також проводиться спеціально уповноваженими на проведення ревізій і перевірок державними органами. Такими, зокрема, є Державна аудиторська служба України.

Позапланова виїзна ревізія фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю, яку проводить у кримінальному провадженні орган ДАСУ шляхом документальної та фактичної перевірки, може бути призначена за рішенням суду про надання дозволу або за постановою слідчого, прокурора. Спеціаліст під час проведення ревізії перевіряє внесені до програми ревізії конкретні, завчасно визначені слідчим (прокурором) питання щодо використання, збереження фінансових ресурсів, необоротних, інших активів, стану, достовірності бухгалтерського обліку та фінансової звітності за певний період часу [13, с. 41].

Проведення ревізій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підрубкою документів покликане забезпечити документальну фіксацію фінансових операцій, матеріальних цінностей, руху грошових коштів і стану бухгалтерського обліку, що дозволяє виявити розбіжності між офіційними документами та реальними господарськими операціями, виявити ознаки підробки актів, договорів, накладних, звітів чи інших документів.

Висновки. Таким чином, використання спеціальних знань дає змогу ефективно виявляти способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з підробкою документів, у сфері господарської діяльності. Аналіз наукової літератури та практичного досвіду розслідування таких кримінальних правопорушень серед запропонованих форм використання спеціальних знань дозволяє виокремити основні з них: залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій; призначення та проведення судових експертиз (технічних експертиз документів (виявлення підробок, способу створення документів); комп'ютерно-технічних експертиз (аналіз електронних документів, виявлення змін у базах даних); почеркознавчих експертиз (встановлення автентичності підписів, написів); економічних експертиз (аналіз бухгалтерського обліку, виявлення фіктивних господарських операцій, розрахунків збитків) тощо); усні або письмові консультації зі спеціалістом.

Список використаних джерел:

1. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.
2. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.
3. Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. 208 с.
4. Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : монографія. Дніпро. 2019. 244 с.
5. Степанюк Р. Л. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у бюджетній сфері України. *Криміналістичний вісник*. 2012. № 17. С. 102–108.
6. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187–193.
7. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філософії в галузі права. Київ, 2021. 234 с.
8. Тимчишин А. М. Особливості використання спеціальних знань під час досудового розслідування. *Нове українське право*. 2023. Вип. 2. С. 176–184. DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.24>.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
10. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2011. 496 с.
11. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: теорія та практика : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 244 с.
12. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
13. Семенюк А. О. Проведення ревізій як вид використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 3 (120). С. 35–47.
14. Неганов В. В. Використання висновків ревізій у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 292 с.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.27>

ЛАТИШЕВ В.П.

НАУКОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ**SCIENTIFIC PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF FRAUD INVESTIGATION METHODOLOGY IN THE FIELD OF PROVIDING HUMANITARIAN AID**

Актуальність статті полягає в тому, що різноманіття поглядів на методику розслідування та відсутність централізованої бази знань створюють певні труднощі для правоохоронців, які шукають оптимальні рішення в кожному конкретному випадку, у тому числі під час розслідування шахрайств у сфері надання гуманітарної допомоги. Метою статті є дослідження сутності та системи криміналістичної методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги. Наголошено, що поєднання теоретичних знань з практичним досвідом є основою для розробки ефективних методичних рекомендацій, що допомагають слідчому оптимізувати свою діяльність та досягати кращих результатів у розслідуванні кримінальних правопорушень. Натомість, розбіжність поглядів на методику розслідування та відсутність централізованої бази знань створюють певні труднощі для правоохоронців, які шукають оптимальні рішення в кожному конкретному випадку, у тому числі під час розслідування шахрайств у сфері надання гуманітарної допомоги. Акцентовано, що криміналістична методика як наукова концепція та окремий розділ криміналістики має різноманіття поглядів. Висвітлено низку поглядів щодо поняття, системи та сутності криміналістичної методики. Наголошено, що одним з центральних елементів криміналістичної методики залишається криміналістична характеристика кримінального правопорушення. Розглянуто сутність і систему криміналістичної характеристики у методиці розслідування кримінальних правопорушень, висвітлено основні дискусійні аспекти. Зроблено висновок, що елементи криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень є відносно сталими. Втім, такі елементи можуть варіюватися. Можна виділити наступні елементи методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги: криміналістична характеристика вчинення шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги; типові слідчі ситуації і програми, алгоритми дій слідчого; особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, а також інших заходів; особливості проведення тактичних операцій тощо.

***Ключові слова:** криміналістична характеристика, методика розслідування кримінальних правопорушень, шахрайство, гуманітарна допомога.*

The relevance of the article lies in the fact that the diversity of views on the investigation methodology and the lack of a centralized knowledge base create certain difficulties for law enforcement officers who are looking for optimal solutions in each specific case, including during the investigation of fraud in the field of humanitarian aid. The purpose of the article is to study the essence and system of forensic methods of fraud investigation in the field of humanitarian assistance. It is emphasized that the combination of theoretical knowledge with practical experience is the basis for the development of effective methodological recommendations that help the investigator to optimize his activities and achieve better results in the investigation of criminal offenses. On the other hand, the divergence of views on investigation methodology and the lack of a centralized knowledge base create certain difficulties for law enforcement officers who are looking for optimal solutions in each specific case, including when investigating fraud in the field of humanitarian aid. It is emphasized that the forensic method as a scientific concept and a separate section of

forensics has a variety of views. A number of views on the concept, system and essence of forensic methodology are highlighted. It is emphasized that one of the central elements of forensic methodology remains the forensic characterization of a criminal offence. The essence and system of forensic characteristics in the methodology of investigation of criminal offenses are considered, the main debatable aspects are highlighted. It was concluded that the elements of the forensic method of investigating certain types of criminal offenses are relatively stable. However, such elements may vary. The following elements of the methodology for investigating fraud in the field of humanitarian aid can be distinguished: forensic characteristics of committing fraud in the field of humanitarian aid; typical investigative situations and programs, algorithms of the investigator's actions; peculiarities of the tactics of conducting individual investigative (search) actions, as well as other measures; peculiarities of conducting tactical operations, etc.

Key words: *forensic characteristics, method of investigation of criminal offenses, fraud, humanitarian aid.*

Актуальність теми. Теоретичні знання, у сукупності з практичним досвідом розслідування тих чи інших кримінальних проявів, дозволяють побудувати певну модель, яка складається з методичних рекомендацій, що дозволяє оптимізувати діяльність слідчого з розслідування кримінальних правопорушень і допомагає алгоритмізувати його діяльність у певному напрямі [1, с. 136]. Натомість, різноманіття поглядів на методику розслідування та відсутність централізованої бази знань створюють певні труднощі для правоохоронців, які шукають оптимальні рішення в кожному конкретному випадку, у тому числі під час розслідування шахрайств у сфері надання гуманітарної допомоги.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню концептуальних засад методики розслідування кримінальних правопорушень присвятили свої праці такі науковці, як В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. К. Лисиченко, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та ін. Проте питання щодо положень криміналістичної методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги не було досліджено у повному обсязі.

Метою статті є дослідження сутності та системи криміналістичної методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична методика як наукова концепція та окремий розділ криміналістики має різноманіття поглядів та розглядається вченими по-різному. Так, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та В. Ю. Шепітько розглядають криміналістичну методику як систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і здійснення розслідування та запобігання окремим видам злочинів [2, с. 269].

На думку Б. В. Щура, змістовну частину криміналістичної методики становлять методичні рекомендації, які є комплексами взаємопов'язаних типових порад, апробованих слідчою практикою і пропонує до застосування у розслідуванні окремих видів злочинів, що спрямовані на оптимізацію слідчої діяльності [3, с. 8]. У свою чергу, А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій і Р. Л. Степанюк зазначають, що «криміналістична методика є заключним розділом криміналістики, в якому розробляються теоретичні положення та практичні рекомендації з розслідування окремих видів злочинів з урахуванням їх особливостей. Тобто, методика є сукупністю своєрідних програм (алгоритмів) розслідування злочинів, а її практичні рекомендації спираються на наукові положення, які формуються у результаті вивчення конкретного об'єкта – сукупності певних явищ дійсності» [4, с. 5].

У цьому розрізі цілком влучно наголошують представники Львівської наукової школи, що єдиного визначення криміналістичної методики немає, оскільки у наведених різними науковцями визначеннях «ідеться не стільки про існування принципово відмінних понять, скільки про своєрідне авторське трактування одного й того ж об'єкта пізнання засобами спеціальної юридичної лексики у цій сфері». На їх переконання криміналістичну методику можна розглядати у двох сенсах: а) як розділ криміналістики, предметом якого є вивчення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо організації, керівництва планування та провадження, виявлення та розслідування окремих видів кримінальних правопорушень (теоретична аспект); б) як науково обґрунтований процес застосування у практичній діяльності органів досудового слідства криміналістичних методів і засобів розслідування певних видів кримінальних правопорушень (практичний аспект) [5, с. 499].

Формування нових і модернізація наявних криміналістичних методик здійснюється на основі узагальнення та теоретичного пояснення накопиченого емпіричного матеріалу й пізнання наукових фактів, які стосуються як етапів становлення, так і напрямів розвитку методики розслідування злочинів у сучасних умовах. Зважаючи на це, під час визначення напрямів наукового пошуку щодо криміналістичної методики слід виходити з потреб судово-слідчої практики, прогностичного бачення ймовірних шляхів розвитку та структурних змін злочинних проявів, міжнародного досвіду боротьби з ними, оскільки нині, на жаль, спостерігається певна диспропорція між запитами практики і результатами наукових досліджень [6, с. 174].

Аналізуючи погляди вчених щодо структури окремої криміналістичної методики, Т. В. Варфоломєєва звертає увагу, що більшість учених типовими елементами окремої методики розслідування кримінальних правопорушень вважає: криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень окремого виду; обставини, що підлягають доказуванню; типові слідчі ситуації, які виникають на різних етапах досудового розслідування, версії та планування; особливості виявлення того чи іншого виду злочину; початковий етап розслідування, тактика проведення початкових слідчих (розшукових) дій й розшукових заходів; наступний етап розслідування, тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій на цьому етапі розслідування; особливості взаємодії слідчого з органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність; особливості використання слідчим спеціальних знань під час досудового розслідування [7, с. 367].

Разом із тим, В. Малюга розширює такий перелік і вважає, що окремі методики розслідування, так чи інакше, мали б охоплювати такі основні розділи (складові елементи): криміналістична характеристика відповідного виду злочину; типові слідчі ситуації на стадії виявлення злочину й етапах його розслідування; криміналістичні питання початку кримінального провадження; закономірності організації та планування розслідування; слідчі версії, обставини, що підлягають з'ясуванню; алгоритм слідчих (розшукових) дій та розшукових заходів, зумовлений завданнями типових слідчих ситуацій; особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій та їх комплексів (тактичних операцій); забезпечення координації дій правоохоронних органів у розслідуванні й особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, з контролюючими та іншими державними органами, об'єднаннями громадян тощо [8, с. 61].

Втім, на думку В. В. Тищенко, єдиної усталеної структури методики розслідування злочинів бути не може, оскільки з інформаційної точки зору методика є певною сукупністю знань, а з позиції використання – певним алгоритмом дій; крім того, на структуру методики впливає її функціональна спрямованість [9, с. 270].

Ряд авторів також вносять пропозиції щодо доповнення структури. Наприклад, досліджуючи різні підходи до структури окремої криміналістичної методики, як ми виявили, можна зустріти пропозиції щодо можливості існування в її змісті тактичних операцій, особливостей профілактичної діяльності, особливостей протидії розслідуванню тощо.

У свою чергу, С. В. Бондар зазначає про криміналістичне значення виокремлення в структурі комплексної криміналістичної методики розслідування злочинів організації взаємодії слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав [10, с. 12]. А вже М. С. Казаренко дійшов висновку, що напрямком удосконалення методик розслідування кримінальних правопорушень є використання ситуаційного підходу з визначенням типових завдань і засобів їх вирішення (процесуальних дій та розшукових заходів) [11, с. 73].

Загалом, структура окремої криміналістичної методики повинна розглядатися як упорядковане, послідовне розміщення елементів, що характеризують зміст положень і рекомендацій з розслідування певних категорій злочинів. Її оптимізація є важливою передумовою вдосконалення криміналістичних методик. Така методика має охоплювати криміналістично значущі дані про вид, різновид або групу злочинів, що впливають на вибір криміналістичних засобів, прийомів і методів, передмет розслідування, дії слідчого на різних його етапах. Виходячи із цього, мають визначатися частини (елементи або самостійні одиниці) структури [12, с. 270].

Одним із центральних елементів криміналістичної методики залишається криміналістична характеристика кримінального правопорушення. З початку процесу формування методики розслідування певного виду кримінального правопорушення відчувається необхідність надання системи узагальнених відомостей про найбільш виразні ознаки даного виду кримінального правопорушення, що має передувати безпосередньо розробці комплексів методичних рекомендацій. На різних етапах становлення методики науковці-криміналісти вирішують це питання по-різному. На підставі аналізу й узагальнення різних методологічних підходів до визначення вихідних засад побудови системи окремої методики розслідування більшість науковців схиляються до

думки, що основою побудови окремих методик є криміналістична характеристика кримінального правопорушення [13, с. 100].

Другою складовою частиною окремої методики розслідування повинні стати типові слідчі ситуації і програми, алгоритми дій слідчого. Ця частина стосується власне перебігу розслідування, який, як свідчить узагальнення практики, поділяється саме на два етапи: початковий і наступний. Але структурна частина окремих криміналістичних методик повинна бути цілісною. У ній мають послідовно викладатися типові слідчі ситуації початкового та наступного етапів розслідування і відповідні умови цих ситуацій, програми дій слідчого – програми (алгоритми) розслідування. Останні з урахуванням характеру й обсягу інформації, що становить зміст цих ситуацій, складаються з: типових слідчих версій, котрі визначають напрями і завдання розслідування, та переліку слідчих (розшукових) дій, які залежно від етапу називаються початковими чи наступними, організаційних заходів, тактичних операцій, за допомогою яких перевіряються ці версії й вирішуються відповідні завдання [12, с. 271].

Самостійним елементом структури окремої методики розслідування злочинів визнаються особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, а також інших заходів. Тобто у ній викладаються особливості тактики найбільш характерних під час розслідування певної категорії злочинів слідчих (розшукових) дій, проведення інших заходів, тактичних операцій без поділу їх на початкові та наступні. Адже власне, за деякими винятками, на кожному етапі здійснюються одні й ті ж слідчі (розшукові) дії тощо, хоча певне коло їх більш властиве для того чи іншого етапу. Однак мають усе ж підкреслюватися специфічні моменти, притаманні тактиці цих слідчих (розшукових) дій, перебігу тактичних операцій залежно від етапу розслідування, на якому вони провадяться [12, с. 272].

Вказані елементи вважаємо цілком доречним включити до структури методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги. Через необхідність комплексного підходу у вирішенні тактичних завдань, вважаємо необхідним до таких елементів віднести й особливості проведення тактичних операцій.

Однією з ключових проблем, що викликає найбільше суперечок серед дослідників, є питання про зміст криміналістичної характеристики.

З приводу структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у криміналістичній науці досі ведуться жваві дискусії як стосовно можливості визначення уніфікованого переліку її елементів, так і її змістовного наповнення. Причому одні вчені обмежуються виокремленням найбільш істотних і інформативних структурних елементів у складі криміналістичної характеристики, а інші, навпаки, здійснюють спроби з визначення максимально деталізованого переліку складових досліджуваної категорії [14, с. 109].

Так, В. В. Пясковський, Ю. М. Чоноус, А. В. Іщенко і О. О. Алексєєв розглядають криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень як систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що проявляються у способі та механізмі діяння, обстановці його вчинення, особі суб'єкта злочину, інших обставинах закономірним взаємозв'язком, який слугує основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування [15, с. 430]. Водночас, В. В. Тищенко під криміналістичною характеристикою визначає «систему відомостей (комплекс інформації) про криміналістично-значимі ознаки кримінального правопорушення цього виду, що відбиває закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних правопорушень» [16, с. 110]. На думку Е. Оржинської криміналістична характеристика – це інформаційна система, що складається із криміналістично важливих і закономірно взаємозалежних ознак, виявлених у процесі узагальнення практики розслідування і досудового розгляду певної категорії кримінальних правопорушень і виражених у певній їх сукупності, виділеній відповідно до об'єктивних закономірностей [13, с. 100].

Як на нашу думку, вийшов за межі трактування змісту криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень О. Н. Колесниченко. Визначаючи сутність і зміст криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, до її складу вчений включає відомості про: типові слідчі ситуації, основні напрями розслідування, можливі способи встановлення злочинця; спосіб підвищення ефективності роботи слідчого [17, с. 21].

З приводу вищенаведених наукових позицій стосовно змістовного наповнення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень І. Федоренко цілком влучно стверджує, що не варто намагатися запропонувати унікальний для всіх різновидів правопорушень перелік елементів, адже для кожної категорії протиправних діянь характерні певні особливості в механізмі їх скоєння, що й визначають їх специфіку. Як результат, закономірності механізмів учинення

кримінальних правопорушень будуть різними для окремих категорій кримінальних правопорушень, а значить й узагальнені відомості про їх типові елементи також будуть різнитися. Відповідно елементи криміналістичної характеристики теж виокремлюються залежно від видової приналежності кримінальних правопорушень. Криміналістична характеристика – це, передусім, узагальнені відомості про закономірності механізму вчинення протиправного діяння, про його типові ознаки. Останні можуть бути представлені даними про предмет злочинного посягання, способи вчинення, особу злочинця й особу потерпілого, сліди злочину, час, місце й обстановку вчинення кримінального правопорушення [14, с. 110].

Отже, виходячи з цього, можна побачити, що елементи криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень є відносно сталими. Втім, такі елементи можуть варіюватися. Можна виділити наступні елементи методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги: криміналістична характеристика вчинення шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги; типові слідчі ситуації і програми, алгоритми дій слідчого; особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, а також інших заходів; особливості проведення тактичних операцій тощо.

Список використаних джерел:

1. Павлова Н. В. Наукові передумови формування окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2 (98). С. 135-141.
2. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. Криміналістика : підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2008. 464 с.
3. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 32 с.
4. Волобуєв А. Ф., Одерій О. В., Степанюк Р. Л. Криміналістика: підручник: у 2 т. / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. Т. 2. 312 с.
5. Благута Р. І., Гарасимів О. І., Дуфенюк О. М. Криміналістика: підручник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., перероб. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
6. Федосова О. В. Становлення та перспективи розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 46. С. 174-178.
7. Варфоломєєва Т. В. Криміналістика. Академічний курс : підручник. 2-ге вид., стереотип. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 504 с.
8. Малюга В. Структура методики розслідування окремих видів злочинів і місце в ній взаємодії слідчого. *Підприємство, господарство і право*. 2015. № 8. С. 61-65.
9. Тіщенко В. В. Корисно-наслідницькі злочини: криміналістичний аналіз. Одеса, 2002.
10. Бондар С. В. Взаємодія слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав під час розслідування злочинів у сфері банківської діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 20 с.
11. Казаренко М. С. Про тактичні операції у структурі розслідування економічних злочинів. *Право і безпека*. 2005. С. 73-75.
12. Чердинцев Ю. Г. До питання сучасної структури окремої криміналістичної методики. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 269-273.
13. Оржинська Е. Криміналістична характеристика кримінального правопорушення: поняття та практичне значення. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2021. С. 99-102.
14. Федоренко І. Структура криміналістичної характеристики провокації підкупу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. № 1. Т. 2. С. 107-111.
15. Криміналістика: підручник / В. В. Пяковський та ін. Київ, 2015. 544 с.
16. Тіщенко В. В. Щодо проблем застосування та побудови криміналістичних методик у слідчій діяльності. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали IV міжнар. круглого столу : 27 трав. 2016 р., м. Одеса / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2016. С. 108–111.
17. Колісниченко О. М. Загальні положення методики розслідування окремих видів злочинів : текст лекцій. Харків: Юрид. ін-т, 1976. 28 с.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.137.32

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.28>

КАЛІННИКОВ О.В.

**ОСКАРЖЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЩОДО ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО
ЗАХОДУ ЗА ВІДСУТНОСТІ ПІДОЗРЮВАНОВО**

**APPEALING A COURT DECISION ON THE CHOICE OF A PREVENTIVE MEASURE
IN THE ABSENCE OF A SUSPECT**

В даній роботі за допомогою загальнонаукових та спеціально юридичних методів наукового пізнання на підставі аналізу робіт вітчизняних науковців, міжнародних актів, джерел національного законодавства, судової практики Верховного Суду і Вищого антикорупційного суду досліджено питання оскарження судового рішення щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного. Констатовано, що запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, як вид заходів забезпечення кримінального провадження, спрямований на досягнення дієвості кримінального провадження та виступає легітимним способом обмеження з боку держави права кожної людини на свободу та особисту недоторканність. Доведено, що законодавцем в кримінальному процесуальному законі одночасно використовується два поняття «обрання запобіжного заходу» та «застосування запобіжного заходу», однак в апеляційному порядку на стадії досудового розслідування передбачена можливість лише ухвали слідчого судді про «застосування запобіжного заходу» і не передбачено можливість апеляційного оскарження ухвали про «обрання запобіжного заходу», що призводить до відсутності в єдності правозастосування питання оскарження судового рішення про обрання запобіжного заходу. Внаслідок чого, було сформовано два підходи до вирішення окресленого питання. Відповідно до першого підходу – ухвала слідчого судді щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не підлягає оскарженню в апеляційному порядку. Згідно другого підходу ухвала слідчого судді щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою також як і ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні підлягає оскарженню в апеляційному порядку. Відсутність в єдності в судовій практиці в даному питанні призводить до недотримання належної правової процедури до кожного учасника кримінального, що тягне за собою порушення права на справедливий суд. Доведено, що забезпечення можливості апеляційного оскарження ухвали про обрання запобіжного заходу відповідає завданням кримінального провадження та міжнародним стандартам забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. Запропоновано запровадження змін до кримінального процесуального закону стосовно закріплення можливості оскарження ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що бути сприятиме усуненню недоліків нормативного врегулювання запобіжних заходів.

Ключові слова: кримінальне провадження, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, застосування запобіжного заходу, досудове розслідування, ухвала.

In this work, using general scientific and special legal methods of scientific cognition, based on the analysis of works by domestic scholars, international acts, sources of national legislation, case law of the Supreme Court and the High Anti-Corruption Court, the author examines the issue of appealing against a court decision on imposition of a preventive measure in the form of detention in the absence of a suspect. It is stated that a preventive measure in the form of detention, as a type of measure to ensure criminal proceedings, is aimed at achieving the effectiveness of criminal proceedings and is a legitimate way for the State to restrict the right of every person to liberty and security of person. It is proved that the legislator in the criminal procedure law simultaneously uses two concepts of “choosing a preventive measure” and “applying a preventive measure”, but at the pre-trial investigation stage, only the investigating judge's decision to “apply a preventive measure” is possible on appeal and there is no possibility of appealing against the decision to “choose a preventive measure”, which leads to the absence of the issue of appealing against a court decision to choose a preventive measure in the unity of law enforcement. As a result, two approaches to resolving this issue have been formed. According to the first approach, the decision of the investigating judge to impose a preventive measure in the form of detention is not subject to appeal. According to the second approach, the decision of the investigating judge to impose a preventive measure in the form of detention, as well as the decision to apply a preventive measure in the form of detention or refusal to apply it, is subject to appeal. The lack of unity in judicial practice in this regard leads to a failure to ensure due process of law to each participant in criminal proceedings, which entails a violation of the right to a fair trial. The author proves that ensuring the possibility of appealing against a decision to impose a preventive measure is consistent with the objectives of criminal proceedings and international standards of ensuring the right to liberty and security of person. The author proposes to introduce amendments to the Criminal Procedure Law to enshrine the possibility of appealing against a decision to impose a preventive measure in the form of detention, which will help to eliminate the shortcomings of the regulatory framework for preventive measures.

Key words: *criminal proceedings, measures to ensure criminal proceedings, preventive measures, application of preventive measures, pre-trial investigation, court ruling.*

Вступ. Запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, як вид заходів забезпечення кримінального провадження, спрямований на досягнення дієвості кримінального провадження та виступає легітимним способом обмеження з боку держави права кожної людини на свободу та особисту недоторканність, яке передбачено, як національним правом – ст. 29 Конституції України [1] та ст. 12 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [2] так, і міжнародним – ст. 1, 3 Загальної декларації прав людини 1948 року [3], ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [4], ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року [5].

Наведена позиція ґрунтується на практиці Конституційного Суду України, який виходить із того, що право на свободу та особисту недоторканність може бути обмежене, однак таке обмеження має здійснюватися з дотриманням конституційних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, принципів справедливості, рівності та домірності (пропорційності), із забезпеченням справедливого балансу інтересів особи та суспільства, на підставі та в порядку, визначених законами України, з урахуванням актів міжнародного права, позицій Європейського суду з прав людини, за вмотивованим рішенням суду, прийнятим в порядку справедливої судової процедури [6].

Однією з основних засад судочинства в Україні визнається забезпечення права на апеляційний перегляд справи (ч. 2 ст. 129 Конституції України) [1].

Встановлена у кримінальному процесуальному законодавстві України процедура обрання запобіжного заходу та можливість перегляду в апеляційному порядку ухвали слідчого судді щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою створює баланс між державним прирусом та суворим дотриманням правам людини, тобто між публічним інтересом та приватним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти, пов'язані з застосування, обранням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, в тому числі щодо оскарження ухвали про обрання запобіжного заходу, були висвітлені та проаналізовані у наукових працях, зокрема, таких

дослідників: С. С. Абламський, І. В. Басиста, Н. Р. Бобечко, І. В. Гловюк, А. Л. Даль, В. Г. Дрозд, В. А. Завтур, О. В. Капліна, М. І. Карпенко, В. В. Михайленко, В. В. Назаров, В. Т. Нор, В. В. Рожнова, М. В. Самойлов, В. М. Тертишник, О. І. Тищенко, Л. Д. Удалова, Т. Г. Фоміна, В. І. Фаринник, О. Ю. Хабло, О. Г. Шило, М. М. Шевердін, М. І. Шевчук, М. Є. Шумило, Г. В. Юркова та інші науковці.

Водночас, відсутність єдиного підходу у вирішенні питання щодо можливості оскарження ухвали слідчого судді щодо обрання запобіжного заходу за відсутності підозрюваного на стадії досудового розслідування, як серед науковців, так і в судовій практиці зумовлює необхідність його подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження питання оскарження судового рішення щодо обрання запобіжного заходу за відсутності підозрюваного.

Результати дослідження. Приписи ч. ч. 1-5 ст. 193 КПК України визначають порядок розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника [2].

В той же час, ч. 6 ст. 193 КПК встановлює порядок обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, обвинуваченого [2].

При цьому, п. 2 ч. 1 ст. 309 КПК України передбачено можливість оскарження в апеляційному порядку на стадії досудового розслідування лише ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні [2].

Аналіз вказаних правових норм свідчить, що законодавцем одночасно використовується два поняття «обрання запобіжного заходу» та «застосування запобіжного заходу», однак в апеляційному порядку на стадії досудового розслідування передбачена можливість лише ухвали слідчого судді про «застосування запобіжного заходу» і не передбачено можливість апеляційного оскарження ухвали про «обрання запобіжного заходу».

Вказане питання призводить до різного розуміння науковими дослідниками та слідчими суддями змістовних характеристик наведених правових норм, так і їх правозастосування внаслідок чого на практиці сформувалось два підходи.

Згідно першого підходу – ухвала слідчого судді щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не підлягає оскарженню в апеляційному порядку.

Відповідно до другого підходу ухвала слідчого судді щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою також як і ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні підлягає оскарженню в апеляційному порядку.

Позиція щодо неможливості оскарження в апеляційному порядку ухвали слідчого судді щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою ґрунтується на тому, що згідно положень КПК України процедури обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що здійснюється за відсутності підозрюваного та застосування запобіжного заходу, яке здійснюється за участю підозрюваного є відмінними, а тому ухвала про обрання запобіжного заходу по суті за своєю правовою природою фактично є дозволом на затримання підозрюваного з метою приводу, яке не підлягає оскарженню згідно з приписами п. 1 ч. 1 ст. 309 КПК України, які згідно з Рішенням Конституційного Суду № 5-р/2020 від 17.03.2020 визнано таким, що відповідає Конституції України [7].

Даний підхід використовувався в судових рішеннях Вишого антикорупційного суду, з якими погодився Верховний Суд.

Так, в ухвалі Апеляційної палати Вишого антикорупційного суду від 06.09.2021 у справі № 991/5913/21 (провадження № 11-сс/991/528/21) суд дійшов висновку, що кримінальний процесуальний закон розрізняє обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, яке здійснюється за відсутності підозрюваного у разі оголошення його в міжнародний розшук, і застосування цього запобіжного заходу, що здійснюється за участю підозрюваного після його затримання і доставки до місця кримінального провадження. На переконання суду ухвалене в порядку ч. 6 ст. 193 КПК України судові рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відносно підозрюваного, який оголошений в міжнародний розшук, за своєю правовою природою є дозволом на затримання підозрюваного з метою приводу, що передбачено ч. 3 ст. 187 КПК України, і відрізняється від останнього тільки тим, що підозрюваний знаходиться за межами України. Згідно з ч. 1 ст. 309 КПК України під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про відмову у наданні дозволу на затримання; застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його

застосуванні. Ухвала слідчого судді про дозвіл на затримання особи з метою приводу, а відповідно і ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, апеляційному оскарженню не підлягають [8].

Верховний Суд погоджуючись з позицією Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду виходив з того, що оскаржувану ухвалу слідчим суддею постановлено порядку, передбаченому ч. 6 ст. 193 КПК, і рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відносно підозрюваного, який оголошений в міжнародний розшук, за своєю правовою природою є дозволом на затримання останнього з метою приводу, що передбачено ч. 3 ст. 187 КПК, і відрізняється від останнього тільки тим, що підозрюваний знаходиться за межами України. На підставі такого рішення до підозрюваного не застосовується запобіжний захід, він не може утримуватися під вартою. Будь-яке інше тлумачення положень ч. 6 ст. 193 КПК суперечитиме завданням кримінального провадження, зокрема, швидкому, повному та неупередженому розслідуванню кримінальних правопорушень, оскільки унеможливить забезпечення прибуття особи, яка перешовується від органів досудового слідства та суду за межами України, для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу [9].

Водночас, Верховним Судом ще в 2018 року було сформовано іншу правову позицію про те, що виходячи зі змісту диспозицій ст. ст. 177, 178, 194, 196 КПК України терміни «застосування запобіжного заходу» та «обрання запобіжного заходу» використовуються як синонімічні (тотожні за своїм правовим значенням), оскільки чіткого розмежування між поняттями «застосування запобіжного заходу» та «обрання запобіжного заходу», який би мав різні процесуальні наслідки, кримінальний процесуальний закон не містить. При цьому, на думку суду кримінальним процесуальним законодавством України не передбачено іншого процесуального документа, крім ухвали про застосування запобіжного заходу (ст. 196 КПК) при вирішенні питань, пов'язаних із такими заходами (Постанова від 13.12.2018 у справі № 483/1186/16-к, провадження № 51-4991км18) [10].

І. В. Басиста на підставі власних наукових досліджень зазначає, що нормами КПК України не передбачена можливість оскарження у перебігу досудового розслідування ухвали слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, яка постановлена у порядку частини 6 статті 193 КПК України. Під час досудового розслідування, на підставі пункту 2 частини 1 статті 309 КПК України, може бути оскаржена в апеляційному порядку лише ухвала слідчого судді про застосування (котре має місце після затримання особи і не пізніше, як через сорок вісім годин з часу її доставки до місця кримінального провадження) обраного, у порядку частині 6 статті 193 КПК України, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [11, с. 194].

В зв'язку з відсутністю єдності у судовій практиці Об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду Верховного Суду у постанові від 14.02.2022 у справі № 991/3440/20, провадження № 51-5359 кмо 21 було сформовано правовий висновок щодо можливості апеляційного оскарження ухвали слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, постановленої в порядку ч. 6 ст. 193 КПК України на підставі п. 2 ч. 1 ст. 309 КПК України.

Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду у вказаному рішенні на підставі аналізу Конституції України, КПК України, рішень Конституційного Суду України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, рішень Європейського суду з прав людини, Хартії основоположних прав Європейського Союзу 2000 року, Європейської конвенції про видачу правопорушників, Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи від 27.09.2006 № Res (2006) 13 державам-членам щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, умов, в яких воно має відбуватися, та про заходи забезпечення гарантій проти зловживань, а також резюме Європейської Комісії «За демократію через право» *amicus curiae* від 18.03. 2019 № 939/2018 (CDL-AD(2019)001) виходила з того, що:

- можливість апеляційного оскарження та перегляду апеляційним судом рішення про тримання під вартою, ухваленого судом першої інстанції, має на меті, насамперед, уникнення свавільного позбавлення свободи;

- системний аналіз глави 18 КПК «Запобіжні заходи» дозволяє констатувати, що законодавець, регламентуючи інститут запобіжних заходів законодавець дійсно ототожнює поняття «застосування запобіжного заходу» та «обрання запобіжного заходу», використовуючи їх як синонімічні (тотожні за своїм правовим значенням);

- обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за процедурою, передбаченою ч. 6 ст. 193 КПК, має правовим наслідком обмеження права на свободу та особисту недоторканність [12].

На даний час вищевказаний правовий висновок Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду є актуальним, а тому в силу ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права та підлягають врахуванню іншими судами при застосуванні таких норм права [13].

Слід цілком погодитися, що можливість апеляційного оскарження ухвали про обрання запобіжного заходу відповідає заданням кримінального провадження та міжнародним стандартам забезпечення права на свободу та особисту недоторканність.

Крім того, така позиція узгоджується, як з іншими правовими висновками Верховного Суду, так і кримінальним процесуальним законодавством України.

Так, Верховним Судом України ще в 2016 році було визначено, що поняття «забезпечення права» за своїм змістом є більш широким поняттям, ніж поняття «право», бо воно передбачає, крім самого «права», ще й гарантований державою механізм його реалізації. Забезпечення права на апеляційне і касаційне оскарження включає як можливість оскарження судового рішення, так і обов'язок суду прийняти та розглянути подану апеляцію чи касацію (Постанова № 5-347ксл5 від 03.03.2016) [14].

При цьому, Верховним Судом також було визначено, що перевірки в апеляційній інстанції підлягають лише ухвали слідчого судді, які пов'язані з можливістю істотного обмеження прав, свобод та інтересів особи або мають вирішальне значення для руху досудового розслідування чи кримінального провадження в цілому. Такий підхід відповідатиме основному завданню (призначенню) судово-контрольного провадження, яке знайшло своє нормативне закріплення в КПК, «здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні» (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК) [15].

Ухвала про обрання запобіжного заходу вочевидь пов'язано з можливістю істотного обмеження прав, свобод та інтересів особи та має вирішальне значення для досудового розслідування, з огляду на наступне:

по-перше: ухвала про обрання запобіжного заходу виступає правовою підставою для затримання особи на території України і її доставки до місця кримінального провадження для вирішення питання про обрання запобіжного заходу;

по-друге: ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є одним із обов'язкових документів, на підставі якого уповноважений орган з метою затримання, арешту, обмеження свободи пересування особи та подальшої її видачі (екстрадиції) в Україну запитує публікацію Генеральним секретаріатом Інтерполу Червоного оповіщення щодо такої особи [16];

по-третє: до клопотання про видачу особи в Україну додаються певні документи, серед яких, засвідчена копія ухвали слідчого судді або суду про тримання особи під вартою, якщо видача запитується для притягнення до кримінальної відповідальності;

по-четверте: ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою фактично виступає документом, на підставі якого здійснюється затримання особи за межами України, ухвалюється рішення про застосування екстрадиційного арешту для забезпечення видачі особи в Україну з метою притягнення її до кримінальної відповідальності.

Відтак, оскільки правовими наслідками ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є істотне обмеження прав особи, передбачених Основним Законом України та міжнародними договорами, що суттєво впливає на всю стадію досудового розслідування, доцільним є забезпечення права на її апеляційне оскарження.

Зважаючи на наявність проблеми єдності судової практики, яка виступає складовою ефективності і стабільності правового регулювання [17, с. 26] для остаточно вирішення питання щодо можливості оскарження судового рішення щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слід внести відповідні зміни до КПК України – доповнити ч. 1 ст. 309 КПК України пунктом 2-1 наступного змісту: «обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його обранні».

Висновки. Забезпечення можливості апеляційного оскарження ухвали про обрання запобіжного заходу відповідає заданням кримінального провадження та міжнародним стандартам забезпечення права на свободу та особисту недоторканність.

Відсутність єдності в судовій практиці в окресленому питанні призводить до недотримання належної правової процедури до кожного учасника кримінального, що тягне за собою порушення права на справедливий суд, гарантованого, як національним законодавством, так і міжнародними договорами.

Запровадження змін до КПК України щодо закріплення можливості оскарження ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою бути сприятиме усуненню недоліків нормативного врегулювання запобіжних заходів та досягненню балансу, між державним примусом та суворим дотриманням законних прав і свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: прийнята 28 черв. 1996 р. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. №4651-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Загальна декларація прав людини 1948 року: підписана 10 груд. 1948 р. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: підписана в Римі 4 листоп. 1950 р. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: підписаний 16 груд. 1966 р. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
6. Рішення Конституційного Суду України № 4-р/2019 від 13.06.2019. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19#Text>.
7. Рішення Конституційного Суду № 5-р/2020 від 17.03.2020. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20#Text>.
8. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 06.09.2021 у справі №991/5913/21. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99410451>.
9. Ухвала Верховного Суду 20.09.2021 у справі № 991/5913/21. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99748263>.
10. Постанова від 13.12.2018 у справі № 483/1186/16-к, провадження № 51-4991км18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78627978>.
11. І.В. Басиста. Чи передбачена можливість у перебігу досудового розслідування оскаржувати ухвалу слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, яка постановлена у порядку частини 6 статті 193 КПК України?. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 189-196. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.189-196.
12. Постанова Верховного Суду від 14.02.2022 у справі № 991/3440/20, провадження №51-5359кмо21). Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103466876>.
13. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 4651-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
14. Постанова Верховного Суду № 5-347к15 від 03.03.2016. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56939749>.
15. Постанова Верховного Суду від 31 травня 2021 року у справі №646/3986/19 (провадження №51-3335км20). Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97429838>.
16. Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерпол, затверджена спільним наказом МВС України, ОГП, НАБ України, СБ України, ДБР, Мінфіну України, Мін'юсту України від 17 серп. 2020 р. №613/380/93/228/414/510/2801/5. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text>.
17. Н.М. Пархоменко. Єдність судової практики як складова правового регулювання. Часопис Київського університету права 2020/3. с. 26-30. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.03.

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ**

**FEATURES OF CONDUCTING FORENSIC EXPERTISE
DURING HUMAN TRAFFICKING INVESTIGATIONS**

Стаття присвячена дослідженню особливості проведення судових експертиз під час розслідування торгівлі людьми.

Зазначено, що торгівля людьми є глобальною проблемою, яка щороку впливає на життя мільйонів людей у різних країнах світу. Найпоширенішою формою цього злочину вважається сексуальна експлуатація. Однак значна кількість жертв зазнає торгівлі з метою примусової праці, трудової експлуатації (наприклад, хатня робота, дитяче жебрацтво), вилучення органів та інших форм експлуатації. Умови воєнного стану або збройного конфлікту ще більше загострюють ці прояви, сприяючи вербуванню, примусу до участі у військових діях, викраденню та насильницькому переміщенню людей задля отримання вигоди.

Досліджено, що використання експертних висновків як основи для прийняття процесуальних рішень, які визначають подальші етапи досудового розслідування або потребують санкції слідчого судді (наприклад, повідомлення про підозру, проведення обшуку чи огляду в житлі або іншому володінні), передбачає висунення більш жорстких вимог до доказової бази, зокрема щодо її достатності та узгодженості.

Крім того, автором встановлено, що основними видами експертиз, які можуть бути призначені та проведені під час розслідування торгівлі людьми є: почеркознавча, трасологічна, дактилоскопічна, фототехнічна, медичні, комп'ютерно-технічна, мистецтвознавча, психологічна експертиза, а також експертизи документів, матеріалів, речовин та виробів, відео- та звукозапису.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, торгівля людьми, судова експертиза, призначення експертизи, висновок експерта.

The article is devoted to the study of the peculiarities of conducting forensic examinations during the investigation of human trafficking.

It is noted that human trafficking is a global problem that affects the lives of millions of people in different countries of the world every year. The most common form of this crime is considered to be sexual exploitation. However, a significant number of victims are trafficked for the purpose of forced labor, labor exploitation (for example, domestic work, child begging), organ removal and other forms of exploitation. Conditions of martial law or armed conflict further exacerbate these manifestations, contributing to recruitment, coercion to participate in military operations, kidnapping and forced displacement of people for profit.

It has been studied that the use of expert opinions as a basis for making procedural decisions that determine the subsequent stages of the pre-trial investigation or require the sanction of an investigating judge (for example, reporting suspicion, conducting a search or inspection of a residence or other property) implies the imposition of more stringent requirements for the evidentiary base, in particular regarding its sufficiency and consistency. In addition, the author has established that the main types of examinations that can be ordered and conducted during the investigation of human trafficking are: handwriting, trace, fingerprint, phototechnical, medical, computer-technical, art,

psychological examination, as well as examinations of documents, materials, substances and products, video and sound recordings.

Key words: *criminal offense, human trafficking, forensic examination, appointment of an expert, expert opinion.*

Постановка проблеми та її актуальність. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми, потребує використання сучасних науково-технічних методів і глибокого аналізу доказової бази. Особливе значення у цьому процесі відіграють судові експертизи, які є одним із ключових інструментів для встановлення істини в кримінальному провадженні. Торгівля людьми характеризується складними та прихованими механізмами вчинення, що вимагає комплексного підходу до збирання й оцінки доказів.

Судові експертизи при розслідуванні даного виду злочинів охоплюють широкий спектр досліджень, які можуть включати аналіз документів, дослідження цифрових доказів, судово-медичні експертизи, психолого-психіатричні дослідження потерпілих, а також економічні та лінгвістичні експертизи. Кожен із цих напрямків має свої особливості та важливе значення для встановлення обставин злочину, ролі учасників, масштабів злочинної діяльності та ступеня завданої шкоди.

Крім того, важливим аспектом є врахування специфіки кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми, таких як міжнаціональний характер, залучення технологій для організації злочинної діяльності, а також високий рівень травматизації потерпілих. Це визначає необхідність чіткого дотримання процедурних вимог і застосування міждисциплінарного підходу до проведення експертних досліджень.

Саме тому, аналіз особливостей проведення судових експертиз під час розслідування торгівлі людьми є важливим для підвищення ефективності розкриття та доказування таких кримінальних правопорушень. А знання методології, етичних аспектів та організаційних підходів до проведення експертиз сприяє не лише встановленню істини в кримінальних провадженнях, але й захисту прав і свобод потерпілих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процедуру призначення та проведення судових експертиз, в тому числі й під час розслідування торгівлі людьми, у своїх працях досліджувало багато вчених, серед яких: О. І. Гарасимів, О. В. Захарова, П. П. Іщенко, О. Л. Кобилянський, А. В. Кофанов, О. А. Леоненко, В. І. Молчанов, А. О. Полянський, Н. О. Симоненко, В. Ю. Шепітько та інші.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей проведення судових експертиз під час розслідування торгівлі людьми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1].

Попри значний вплив розвитку судово-експертної діяльності на розширення кола її суб'єктів, до яких додалися експертні установи та їхні керівники, основною сферою залишається проведення судових експертиз у межах кримінального провадження.

Не вдаючись до конкретизації наукових думок, зазначимо, що так чи інакше розглядаючи сутність судової експертизи криміналісти намагаються визначити її суттєві ознаки. Більшість науковців виділяють наступні характерні для судової експертизи ознаки: 1) використання експертом спеціальних знань, експертне дослідження розуміється як процес застосування спеціальних знань стосовно об'єктів дослідження; 2) кримінально-процесуальна форма призначення судової експертизи; 3) процесуальна самостійність судового експерта; 4) індивідуальна відповідальність судового експерта; 5) безпосереднє дослідження об'єктів експертизи судовим експертом; 6) об'єктивне і всебічне проведення судової експертизи; 7) процесуальне оформлення результатів експертизи; 8) проведення дослідження з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження; 9) спеціальний суб'єкт проведення експертизи; 10) спеціальна процесуальна форма її проведення, що виражається у оформленні її результатів в спеціальному процесуальному документі – висновку експерта [2, с. 10].

Крім того, важко не погодитись з Г. К. Авдєєвою, яка стверджує, що важлива роль висновків експерта у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності виявляється у підвищенні результативності процесу доказування завдяки збору такої доказової інформації, яку отримати слідчому без залучення експерта неможливо. Слідчий, залучаючи експерта, не лише отримує

висновок експерта як джерело доказів, а й з'ясовує походження й причинні зв'язки окремих фактів, слідів і їх ознак. Аналіз і оцінка висновку експерта дозволяє слідчому надати правильну оцінку певному юридично значущому факту чи явищу [3, с. 88].

Слід також зазначити, що перевірка одних доказів на базі інших у кримінальному провадженні здійснюється шляхом зіставлення їх змісту і з'ясування їх погодженості один з одним. При цьому, така перевірка буде взаємодоповнюючою. Так, результати судової експертизи можуть підтверджуватись показаннями свідка, в той час як і саме судово-експертне дослідження може підтверджувати його показання. З іншого боку, якщо показання свідка суперечать висновкам експерта, це може бути підставою як для перевірки цих показань свідка, так і для перевірки самого експертного висновку. Саме слідчий повинен звертати особливу увагу на такі ситуації. Очевидно, що слідчому недоцільно клопотати перед судом про призначення повторної експертизи кожного разу, коли підозрюваний буде змінювати свої показання. Однак, якщо висновок експерта, крім того, суперечить й іншим доказам у справі – це привід розглянути питання про призначення повторної експертизи. Варто також зазначити, що як висновки експерта можуть бути підставою для висунення і перевірки слідчих версій, так і обставини справи можуть бути використані експертом, причому не тільки для побудови експертних версій, але й навпаки, для обмеження кола версій, які підлягають перевірці. Таке обмеження можливе, якщо обставини провадження аналізуються під кутом зору спеціальних пізнань.

Не зайвим буде згадати про такий важливий аспект, як перевірка за допомогою експертизи окремих матеріалів, отриманих під час проведення оперативно-розшукових заходів з метою їх подальшого використання у кримінальному процесуальному доказуванні (це стосується, насамперед, аудіозаписів, відеозаписів та фотознімків). Виконуючи вимогу законодавства (ст. 94 КПК України) про всебічну, повну і неупереджену оцінку доказів, слідчий повинен з'ясувати правову природу й спосіб отримання матеріалів, які з'явилися в результаті проведення оперативно-розшукових заходів. Одна зі складових допустимості таких матеріалів у кримінальному провадженні буде прямо залежати від висновку експерта про те, чи не піддавалися фотознімки монтажу, чи зазнавала змін фонограма, чи є ознаки механічного або електронного монтажу на фонограмі, чи одночасно проводився запис відео та аудіо на відеофонограмі тощо [4, с. 3].

Слід зауважити, що використання експертних висновків як основи для прийняття процесуальних рішень, які визначають подальші етапи досудового розслідування або потребують санкції слідчого судді (наприклад, повідомлення про підозру, проведення обшуку чи огляду в житлі або іншому володінні), передбачає висунення більш жорстких вимог до доказової бази, зокрема щодо її достатності та узгодженості.

Торгівля людьми є глобальною проблемою, яка щороку впливає на життя мільйонів людей у різних країнах світу. Найпоширенішою формою цього злочину вважається сексуальна експлуатація. Однак значна кількість жертв знає торгівлі з метою примусової праці, трудової експлуатації (наприклад, хатня робота, дитяче жебрацтво), вилучення органів та інших форм експлуатації. Умови воєнного стану або збройного конфлікту ще більше загострюють ці прояви, сприяючи вербуванню, примусу до участі у військових діях, викраденню та насильницькому переміщенню людей задля отримання вигоди.

Деякі дослідження свідчать про те, що експлуатація людей, торгівля жінками, дітьми й чоловіками та їхне поневолення, які наче тінь супроводжують конфлікти й війни, набувають нових масштабів, інтенсивності та форм, особливо у країнах, де вирують конфлікти: це сексуальна експлуатація, примусова праця, залучення до складу озброєних і терористичних груп, експлуатація з метою торгівлі наркотиками й органами та багато іншого. Тенденції розвитку насильства й торгівлі людьми мають тривожний характер.

Почастішали випадки, коли на додачу до зумовленої ненавистю жорстокості, яка зазвичай характерна для ранніх етапів війни (убивство чоловіків на очах членів їхніх родин, рабство жінок, експлуатація дітей), людей використовують як одноразовий ресурс для задоволення породженого війною попиту органів і крові. Такими жертвами здебільшого стають чоловіки. До того ж під час військових дій людей часто утримують проти їхньої волі, вони стають жертвами викрадення за викуп або їх примушують до безоплатної праці [5, с. 134].

Отже, розглянемо типи судової експертизи, які призначаються та проводяться під час розслідування торгівлі людьми.

1. Почеркознавча експертиза. Судово-почеркознавча експертиза – це наукове дослідження, яке має встановлену законом процесуальну форму, проводиться експертом на базі спеціальних знань у галузі судового почеркознавця відповідно норм процесуального законодавства, які визначають її

призначення та проведення, з метою встановлення фактів (фактичних даних), що мають доказове значення у справах. Коло питань, які вирішує судовий експерт-почеркознавець можливо поділити на ідентифікаційні, класифікаційні та діагностичні і які вирішуються шляхом застосування відповідних методик шляхом цілеспрямованого та упорядкованого їх використання [6, с. 222].

Об'єктами такої експертизи під час розслідування торгівлі людьми будуть виступати рукописні тексти, обмежені за обсягом рукописні записи (буквені та цифрові) і підписи, вилучені під час обшуку чи огляду (боргові та інші розписки, договори з підписами, робочі записи обліку грошових коштів, здобутих злочинним шляхом тощо) [7, с. 100].

2. Технічна експертиза документів. Установити ознаки та способи підроблення документів у кримінальних провадженнях неможливо без призначення та проведення різних видів технічної експертизи документів. Документи, що перебувають в офіційному обігу на території нашої держави, повинні не лише бути виготовлені з дотриманням певних вимог, а й мати реквізити. Реквізитами є обов'язкові дані, які повинні міститися в документі; до них ми можемо віднести відбитки печаток і штампів, підписи уповноважених осіб, інформацію про виготовлення та складання документа (номер друкарського замовлення, обсяг тиражу, рік виготовлення бланку, дата видачі документа, уповноважений орган, що його видав, тощо), встановлену форму для певних категорій документів (накладна, паспорт, водійське посвідчення тощо). Головними завданнями технічної експертизи реквізитів документів є такі: установлення фактів і способів унесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фото-карток, літер тощо) та виявлення їх первинного змісту; виявлення залитих, замазаних, вицвілих та інших слабовидимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір, на якому вони зображені, не перетворився на попіл; установлення виду та ідентифікація приладів письма за штрихами; визначення відносної давності створення документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються; установлення цілого за частинами документа; установлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки; ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст чи виготовила зображення відтиску печатки, за особливостями навичок виконавця [8].

Об'єктами такої експертизи під час розслідування торгівлі людьми будуть виступати документи, що посвідчують особу, документи, що дають право на перетин кордону, проїзні документи, договори про працевлаштування, установчі документи фіктивних фірм, бюро тощо [7, с. 101].

3. Трасологічна, дактилоскопічна експертизи. В даному випадку в якості об'єктів дослідження можуть виступати дактилоскопічні сліди, залишені потерпілими особами під час їх викраденні та/або перевезенні, вилучені під час огляду, обшуку транспортних засобів, приміщень. Дактилоскопічні сліди нестановлених співучасників злочину, залишені на документах, інших предметах.

3. Фототехнічна експертиза. До об'єктів відносимо: а) фотознімки, кінофільми та відеозаписи, які містять відображення експлуатації особи, зокрема у порнобізнесі; б) фото та кіноапаратура, фотознімки, кінофільми, фото та кіно матеріали, вилучені під час огляду, обшуку. При чому особу, яка призначила даний вид експертизу можуть цікавити такі питання:

Який вид зйомки використовувався для виготовлення цього фотознімка (натурний, репродукційний, комбінований)?

Чи виготовлено цей знімок із застосуванням фотомонтажу?

При якому освітленні (природному або штучному) проводилась зйомка?

Чи використовувались під час виготовлення фотознімка ті чи інші технічні прийоми (глянсування, ретушування, тонування тощо)?

Які дата і час виготовлення фотознімка та дата і час його редагування? [7, с. 102].

4. Експертиза відео-, звукозапису. Джерела звукової інформації утворюють у своїй сукупності звукове середовище скоєння злочину, дають змогу встановити як особу злочинця, так і решту обставин, що підлягають доказуванню. Криміналістичний аналіз звуків, зафіксованих у фонограмі, допомагає розпізнати й ототожнити звукові сигнали, установити вид джерел звуку та їх кількість, ідентифікувати такі джерела звуку. При розслідуванні торгівлі людьми даний вид експертизи може допомогти слідству підтвердити низку вагомих обставин щодо розслідуваного правопорушення, наприклад:

– підтвердити/спростувати факт присутності/відсутності конкретних осіб у конкретний час у певному місці;

– підтвердити/спростувати факт і ступінь знайомства цих осіб;

– визначити ступінь причетності кожного з учасників до правопорушення;
– установити ставлення осіб до розслідуваного правопорушення і їхній емоційний стан;
– з'ясувати хронологію подій – дані, за якими можна реконструювати перебіг подій, поведінку учасників, ситуацію й умови, за яких ця подія відбувалася, тощо [5, с. 136].

Об'єктами дослідження будуть виступати: оригінальна фонограма запису розмов, зокрема висловлених погроз насильством, шантажу, обману потерпілої особи, а також виготовлені матеріали порнографічного характеру у випадку експлуатації потерпілої особи в такий спосіб; оригінальний пристрій, яким фонограма зафіксована, додаткове обладнання.

5. Експертиза матеріалів, речовин та виробів, до об'єктів якої в досліджуваній нами категорії кримінальних правопорушень можна віднести змиви з рук, предмети одягу підозрюваного, грошові кошти чи інші цінності з нашаруванням спеціальних хімічних речовин, вилучені під час тактичної операції під час фіксації факту передачі грошових коштів чи інших цінностей за «живий товар», а також контрольні зразки.

6. Комп'ютерно-технічна експертиза комп'ютерного носія, а за потреби й комп'ютерного блоку (комплексу комп'ютерних засобів, до складу якого входить досліджуваний носій), вилучених під час огляду, обшуку [7, с. 103-104].

7. Психологічна експертиза. Психологічний аналіз реалізації вибору потерпілого на користь пропозиції обвинуваченого полягає у встановленні підпорядкування його діяльності провідній потребі в певному заробітку, ступеня ініціативності, активності, багатостановності, низки зусиль, що властиві для складної вольової діяльності. У результаті психологічного дослідження встановлюється ступінь усвідомленої діяльності потерпілого, що має (або не має) усі необхідні ознаки складної вольової поведінки [9, с. 555-556].

Об'єктами такої експертизи під час розслідування торгівлі людьми будуть виступати психічно здорові особи (як правило, потерпілі від кримінального правопорушення). Слід зазначити, що доцільно проводити дослідження для встановлення факту використання уразливого стану потерпілої особи у розумінні примітки 2 ст. 149 КК України, оцінки показань малолітніх, неповнолітніх потерпілих тощо [7, с. 105].

8. Мистецтвознавча експертиза друкованої продукції, аудіо– та відеозаписів, фотографій, вилучених під час огляду чи обшуку, яка зможе дати відповіді на такі питання:

Чи містяться на наданому носії інформації твори, що пропагують культ насильства та жорстокості?

Чи є наданий на дослідження твір автентичним?

Чи належить наданий на дослідження предмет до культурних цінностей, що мають художнє, історичне, етнографічне, наукове або інше значення?

Чи має інформація, що міститься на наданих на дослідження носіях інформації, порнографічний характер?

Чи належать надані на дослідження предмети до продукції порнографічного характеру?

Чи мають місце в наданому на дослідження творі (літературному, кінематографічному, театральному, видовищному) сцени порнографічного характеру?

Чи належить інформація, що міститься на наданих на дослідження носіях, до дитячої порнографії? [8].

9. Медичні експертизи, а саме:

1) експертиза тілесних ушкоджень, об'єктом якої виступатиме потерпіла особа, до якої застосовувалось насильство або у випадку, коли експлуатація полягала у вилученні органів, проведенні дослідів над людиною без її згоди;

2) експертиза статевих органів, об'єктом якої виступатиме потерпіла особа у випадках, коли експлуатація полягала у примусовій вагітності або примусовому перериванні вагітності [7, с. 107].

Висновки. Отже, на основі викладеного вище, можна зробити висновок, що використання експертних висновків як основи для прийняття процесуальних рішень, які визначають подальші етапи досудового розслідування або потребують санкції слідчого судді (наприклад, повідомлення про підозру, проведення обшуку чи огляду в житлі або іншому володінні), передбачає висунення більш жорстких вимог до доказової бази, зокрема щодо її достатності та узгодженості.

Крім того, основними видами експертиз, які можуть бути призначені та проведені під час розслідування торгівлі людьми є: почеркознавча, трасологічна, дактилоскопічна, фототехнічна, медичні, комп'ютерно-технічна, мистецтвознавча, психологічна експертиза, а також експертизи документів, матеріалів, речовин та виробів, відео– та звукозапису.

Список використаних джерел:

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
2. Тіщенко В. В., Белік Л. С., Самойленко О. А., Тіщенко Ю. А. Щодо сутності та правової природи судової експертизи у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 5-14.
3. Авдєєва Г. К. Місце судової експертизи у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. Вип. 41. С. 88-93.
4. Ортинський В. Сутність та цілі використання судових експертиз під час досудового розслідування кримінальних проваджень. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2021. Т. 8, № 1. С. 1-9.
5. Брендель О., Нікулін К., Асланова Е. Можливості експертизи відео-, звукозапису під час розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 2. С. 131-145.
6. Молчанова В. П. Судова почеркознавча експертиза як форма застосування спеціальних знань. *Молодий вчений*. 2020. № 1 (2). С. 220-224.
7. Методика розслідування торгівлі людьми: альбом схем / О. В. Захарова, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, А. І. Кунтій, С. І. Марко, Є. В. Пряхін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 112 с.
8. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>
9. Єгорова Т. М., Мороз С. Г. Щодо можливостей судово-психологічної експертизи потерпілих за злочинами, пов'язаними із торгівлею людьми. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 552-557.

References:

1. On forensic examination: Law of Ukraine dated 25.02.1994 No. 4038-XII // Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> [in Ukrainian]
2. Tishchenko V. V., Belik L. S., Samoilenko O. A., Tishchenko Yu. A. On the essence and legal nature of forensic examination in criminal proceedings. *Forensic science and forensic examination*. 2021. Issue 66. P. 5-14 [in Ukrainian].
3. Avdeeva G. K. The place of forensic examination in the scientific and technical support of investigative activities in the conditions of adversarial criminal proceedings. *Issues of combating crime*. 2021. Issue 41. P. 88-93 [in Ukrainian].
4. Ortynskyi V. The essence and purposes of using forensic examinations during pre-trial investigation of criminal proceedings. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Legal Sciences*. 2021. Vol. 8, No. 1. P. 1-9 [in Ukrainian].
5. Brendel O., Nikulin K., Aslanova E. Possibilities of video and sound recording examination during the investigation of crimes related to human trafficking. *Theory and practice of forensic examination and forensics*. 2022. Vol. 2. P. 131-145 [in Ukrainian].
6. Molchanova V. P. Forensic handwriting examination as a form of application of special knowledge. *Young scientist*. 2020. No. 1 (2). P. 220-224 [in Ukrainian].
7. Methodology of investigation of human trafficking: an album of schemes / O. V. Zakharova, O. I. Garasymiv, O. M. Dufenyuk, A. I. Kuntiy, S. I. Marko, E. V. Pryakhin. Lviv: Lviv State Internal Affairs Department, 2019. 112 p. [in Ukrainian].
8. On approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and Methodological Recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 08.10.1998 No. 53/5 Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [in Ukrainian].
9. Yegorova T. M., Moroz S. G. Regarding the possibilities of forensic psychological examination of victims of crimes related to human trafficking. *Theory and practice of forensic examination and criminalistics*. 2018. Issue 18. P. 552-557 [in Ukrainian].

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.30>

КОТЕЛЮХ М.О.

ПРОКУРАТУРА ЯК ОСОБЛИВИЙ СУБ'ЄКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В УКРАЇНІ

THE PROSECUTOR'S OFFICE AS A SPECIAL SUBJECT OF LAW ENFORCEMENT IN UKRAINE

Наукова стаття присвячена з'ясуванню, у чому полягає особливість адміністративно-правового статусу прокуратури як суб'єкта забезпечення правопорядку в державі. В роботі наголошено на науковій дискусії з приводу місця прокуратури в системі органів правопорядку. Відзначено, що на законодавчому рівні опосередковано однією із основних місій прокурора визначено підтримання правопорядку. З'ясовано конкретне місце органів прокуратури серед суб'єктів забезпечення правопорядку. Визначено, що, органи прокуратури як суб'єкти забезпечення правопорядку, наділені конкретним, визначеним на законодавчому рівні обсягом повноважень, а саме – мають юридичний обов'язок щодо здійснення діяльності із забезпечення правопорядку та користуються в цьому зв'язку відповідними правами, відповідно органи прокуратури є реальними учасниками суспільних відносин із забезпечення правопорядку, урегульованих правом. Констатовано, що як особливий суб'єкт забезпечення правопорядку прокуратура має притаманні характеристики особливому суб'єкту правовідносин в теоретичному розумінні. Зроблено висновок, що повноваження щодо здійснення прокурорського нагляду та підтримання державного (публічного) обвинувачення в суді відрізняють органи прокуратури від інших правоохоронних органів та наділяють їх особливим адміністративно-правовим статусом.

Зроблено висновок, що прокуратура України як державний орган є самостійним суб'єктом адміністративного права, що має права та обов'язки, визначені в Законі України «Про прокуратуру», вступає у правові відносини від свого імені, як суб'єкт правовідносин, самостійний, особливий суб'єкт забезпечення правопорядку. З'ясовано, що обов'язок сприяти утвердженню верховенства права, законності та правопорядку безпосередньо покладається законодавцем на прокурорів. З метою визначення чіткого місця прокуратури в системі суб'єктів забезпечення правопорядку запропоновано внести доповнення в Закон України «Про прокуратуру».

Ключові слова: *правопорядок, публічний порядок та безпека, суб'єкт забезпечення правопорядку, прокуратура, адміністративно-правовий статус, законність, верховенство права, контроль, нагляд.*

The scientific article is devoted to finding out what is the peculiarity of the administrative and legal status of the prosecutor's office as a subject of ensuring law and order in the state. The work emphasizes the scientific discussion about the place of the prosecutor's office in the system of law enforcement agencies. It was noted that at the legislative level, maintenance of law and order is indirectly defined as one of the

main missions of the prosecutor. The specific place of the prosecutor's office among law enforcement entities has been clarified. It was determined that, as subjects of law enforcement, the prosecutor's office is endowed with a specific scope of powers defined at the legislative level, namely, they have a legal obligation to carry out law enforcement activities and in this connection enjoy the corresponding rights, respectively, the prosecutor's office are real participants in social relations to ensure law and order, regulated by law. It was established that as a special subject of law enforcement, the prosecutor's office has characteristics inherent to a special subject of legal relations in the theoretical sense. It was concluded that the powers of prosecutorial supervision and maintenance of state (public) prosecution in court distinguish the prosecutor's office from other law enforcement agencies and give them a special administrative and legal status.

It was concluded that the Prosecutor's Office of Ukraine as a state body is an independent subject of administrative law, which has the rights and obligations defined in the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office", enters into legal relations on its own behalf, as a subject of legal relations, independent, a special subject of law enforcement. It was found that the duty to promote the establishment of the rule of law, legality and law and order is directly entrusted by the legislator to prosecutors. In order to determine the clear place of the prosecutor's office in the system of law enforcement entities, it is proposed to make additions to the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office".

Key words: law and order, public order and security, subject of law enforcement, prosecutor's office, administrative and legal status, legality, rule of law, control, supervision.

Постановка проблеми. Прокуратура в Україні відіграє важливу роль у захисті прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства і держави, дотриманні законності та правопорядку в державі. Водночас реформування прокуратури сприяє переорієнтації її діяльності відповідно до європейських стандартів та конкретизації її місця в системі державних органів. Поряд з цим органи прокуратури залишаються особливим суб'єктом забезпечення правопорядку в Україні, зважаючи на надану чинним законодавством компетенцію. З'ясуванню, у чому полягає особливість адміністративно-правового статусу прокуратури як суб'єкта забезпечення правопорядку в державі і присвячена наукова стаття.

Стан дослідження проблеми. Питання місця та ролі прокуратури в системі державного управління, в системі органів державної влади неодноразово ставали предметом наукових дискусій правників України. Дисертаційні дослідження, в яких поставало питання для вирішення місця та ролі прокуратури, присвятили такі сучасні вітчизняні вчені: Банах С. В., Білодід І. М., Косюта М. В., Макошій Ю. Д., Мичко М. І., Павленко Д. Ю., Скибенко О. І., Сухонос В. В., Чаплинська Ю. А. та інші. Ці вчені зосереджували увагу на участі в дискусії щодо приналежності прокуратури до однієї з гілок влади або наділенні прокуратури особливим статусом. Роботи вказаних авторів становитимуть основу нашого дослідження. Водночас, варто відзначити, що сутність особливого статусу прокуратури, пов'язаного із виконуваними функціями щодо забезпечення правопорядку, не було предметом наукового пошуку на теренах України дотепер.

Метою написання наукової статті є дослідження правового статусу прокуратури як особливого суб'єкта забезпечення правопорядку в Україні. Дослідження цього питання надасть повне уявлення про адміністративно-правовий статус прокуратури в цілому, а також дозволить визначити особливості реалізації органом повноважень щодо забезпечення правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Природа діяльності органів прокуратури зумовлює їх функціонування як окремої системи органів державної влади, які організаційно не належать до жодної з гілок влади, передбачених Конституцією України. Тому саме такий підхід знайшов відображення у тексті Конституції України, оскільки прокуратура України у державному механізмі виконує особливу, притаманну тільки їй функцію і ані за своїм походженням, ані за характером повноважень не належить до структури інших гілок влади. Таким чином не виникає сумнівів, що прокуратура, займаючи гідне місце в системі державної влади України, виконує роль важливого елемента збалансування цієї системи.

Водночас, справедливо необхідно наголосити на неоднозначній позиції законодавця і відповідно існуванні різних думок у наукових колах вчених з приводу місця прокуратури в органах правопорядку. Паралельно із вказаним, присягаючи на вірність служінню Українському народові і Україні, прокурори зобов'язуються «сумлінним виконанням своїх службових обов'язків

сприяти утвердженню верховенства права, законності та правопорядку» [1]. Тобто безпосередньо вказують на те, що однією із основних місій прокурора є підтримання правопорядку.

Неоднозначною з цього приводу видається позиція Скибенка О. І., який метою організації та діяльності прокуратури України визначає забезпечення прав, свобод та обов'язків людини у взаємодії з судовими органами та органами правопорядку, державою і суспільством [2, с. 80], тобто автор наголошує на горизонтальних відносинах прокуратури та органів правопорядку. Але в подальшому дослідник стверджує, що фіксуючи позитивну тенденцію до переорієнтації вектору діяльності прокуратури з правоохоронної на правозахисну діяльність, відбувається свідоме обмеження її повноважень, і це є лише початком комплексного реформування не лише прокуратури України, а й усіх органів правопорядку [2, с. 84]. Тобто автор ототожнює органи прокуратури та органи правопорядку, що свідчить у поєднанні з попереднім твердженням про складність обговорюваного питання, навіть у межах одного дослідження.

На прямій залежності функціонування органів прокуратури та рівнів правопорядку в державі акцентував під час проведення дисертаційного дослідження ще у 2009 році Сухонос В. В., стверджуючи, що різке обмеження наглядової діяльності прокуратури замість її поступового згортання сприятиме розбалансуванню механізму забезпечення правопорядку [3, с. 4].

Чаплинська Ю. А. безпосередньо наголошує на унікальності прокуратури серед інших органів правопорядку [4, с. 17]. Авторка розвиває думку про те, що навіть у якості мети діяльності органів прокуратури України слід закріпити ствердження верховенства права в державі та підтримку правового порядку [4, с. 9].

Білодід І. М. також підкреслює, що прокуратура є специфічним правоохоронним органом, діяльність якого спрямована на захист прав, свобод та законних інтересів суб'єктів права, державного та суспільного ладу, забезпечення законності та правопорядку. Вона не може бути віднесена до жодної з гілок влади, що зумовлено її завданнями та функціями, порядком формування, системою контролю та звітності. Діючи поряд з іншими правоохоронними органами, вона має ряд владних повноважень щодо них, що може супроводжуватися застосуванням заходів примусового характеру, зокрема при виявленні недоліків їх роботи; підтримує державне обвинувачення в суді, що сприяє відновленню порушених прав, свобод чи законних інтересів, правопорядку в державі; розглядає скарги на дії чи рішення інших правоохоронних органів у кримінальних провадженнях та при виконанні кримінальних покарань. Автор акцентує на тому, що основними завданнями органів прокуратури є: забезпечення законності та правопорядку в державі; захист прав, свобод та законних інтересів людини, громадянина, суспільства та держави; сприяння здійсненню правосуддя [5, с. 15].

Косюта М. В. відзначає, що прокуратурі в сучасних умовах належить особлива роль у забезпеченні законності і правопорядку [6, с. 5]. Автор наголошує на прямій залежності стану правопорядку в Україні та виконуваних прокуратурою функцій [6, с. 13]. Він іде далі у своєму дослідженні і пропонує в Законі України «Про прокуратуру» задекларувати принцип гласності діяльності органів прокуратури та покласти на них обов'язок інформувати державні органи й органи місцевого самоврядування (а на наш погляд, і громадськість) про стан правопорядку та заходи щодо його зміцнення [6, с. 17]. Тим самим буде реалізоване основне призначення прокуратури, як суб'єкта забезпечення правопорядку.

Цікаво, що Банах С. В. у своїй дисертації відносить прокуратуру до основного органу правопорядку [7, с. 79]. Інші вчені також прямо вказують, що прокуратура – ключовий орган правопорядку, значення якого в умовах формування правової держави залишається вкрай важливим [8, с. 55].

Наведені правові положення та позиції вітчизняних вчених дозволяють говорити про конкретне місце органів прокуратури серед суб'єктів забезпечення правопорядку. Безпосередньо органи правопорядку та органи прокуратури мають як горизонтальні, так і вертикальні відносини під час реалізації покладених на них завдань та функцій. Однак, органи забезпечення правопорядку – більш широке поняття, ніж органи правопорядку, про що ми наголошували у попередніх дослідженнях. Органи забезпечення правопорядку створюють необхідні умови для реалізації прав і свобод людини, їх безпосередньої охорони та захисту [10, с. 18], тому можна констатувати, що органи прокуратури, зважаючи на наданий їм обсяг функцій та завдань, належать до них. Зокрема, органи прокуратури, як суб'єкти забезпечення правопорядку, наділені конкретним, визначеним на законодавчому рівні обсягом повноважень, а саме – мають юридичний обов'язок щодо здійснення діяльності із забезпечення правопорядку та користуються в цьому зв'язку відповідними правами, відповідно органи прокуратури є реальними учасниками суспільних відносин із забезпечення правопорядку, урегульованих правом.

На органи прокуратури, крім функцій забезпечення правопорядку та законності, які притаманні більшості правоохоронних органів, покладаються також виключні повноваження щодо здійснення прокурорського нагляду та підтримання державного (публічного) обвинувачення в суді. Саме ці функції відрізняють органи прокуратури від інших правоохоронних органів та наділяють їх особливим адміністративно-правовим статусом. Таким чином, органи прокуратури посідають специфічне місце в системі правоохоронних органів, яке обумовлюється завданнями та функціями, віднесеними до їх компетенції [9, с. 230, 233]. Продовжуючи думку, можна говорити і про те, що органи прокуратури займають у системі суб'єктів забезпечення правопорядку особливе, незалежне та самостійне місце. Органи прокуратури України є ключовим елементом системи суб'єктів забезпечення правопорядку, яка також включає органи Національної поліції України, підрозділи Національної гвардії України, Служби безпеки України, Державної податкової служби України та інших державних органів України, які виконують свої завдання відповідно до спеціальних законів і відомчих нормативно-правових актів.

Наведене дозволяє визначити органи прокуратури як єдину систему державних органів зі спеціальним адміністративно-правовим статусом, який наділяє їх процесуальною незалежністю для ефективного та неупередженого виконання покладених на них обов'язків, основним функціональним призначенням яких є охорона та захист прав, свобод й інтересів людини і громадянина, утвердження режиму законності та правопорядку. Як справедливо відзначає Бесчастний В. М., органи прокуратури відіграють реальну та конкретну роль у виконанні завдань і здійсненні функцій, покладених на прокуратуру. Їх система та структура побудовані таким чином, щоб вплив прокуратури на забезпечення законності, правопорядку, прав і законних інтересів громадян був ефективним, всеохоплюючим на всій території України та на всіх напрямках соціальних відносин, урегульованих законами [11, с. 29].

Ми підтримуємо думку науковців про те, що прокуратура займає особливе становище в системі державної влади, що забезпечує ефективне функціонування системи стримувань і противаг у країні. У відповідності із сказаним зазначимо, що ми в цілому підтримуємо погляд на прокуратуру України як на особливий суб'єкт забезпечення правопорядку (є носієм одночасно різних (протилежних) правових якостей, наділений ознаками одночасно декількох класифікаційних груп суб'єктів, що одночасно передбачають один одного у складі цього суб'єкта та існують лише у взаємозв'язку, єдності) [12, с. 119].

Як особливий суб'єкт забезпечення правопорядку прокуратура має притаманні характеристики особливому суб'єкту правовідносин в теоретичному розумінні. На таких характеристиках наголосив Щавінський В. Р. у своїй роботі. Зокрема автор наголошує, що прокуратура, серед повноважень якої можна виокремити одночасно можливість захисту прав, свобод та законних інтересів громадян та інтересів держави наочно демонструє свій «особливий, «позагілковий» державно-владний статус». Ураховавши такі якості прокуратури як її структурованість та системність, адміністративну правосуб'єктність цього органу також слід розглядати як множинну окремих, відносно автономних прав та обов'язків суб'єктів, що входять до складу прокуратури. Крім того, певну специфіку адміністративно-правовому статусу прокурора, як суб'єкта владних повноважень та як представника інтересів держави в адміністративному судочинстві додають власне владні повноваження прокурора. Вони базуються на реалізації у законах України конституційних положень, які, у свою чергу, визначають повноваження та завдання органів прокуратури [13, с. 86]. Тому правова природа прокуратури України в умовах сучасного реформування має чимало притаманних протиріч, які дають науковцям підстави вважати її особливим суб'єктом адміністративно-правових відносин [14], а відповідно і особливим суб'єктом забезпечення правопорядку в Україні.

Висновки. Виходячи з основної характеристики суб'єктів адміністративного права – наявності адміністративної правосуб'єктності, прокуратура України як державний орган є самостійним суб'єктом адміністративного права, що має права та обов'язки, визначені в Законі України «Про прокуратуру» [1], вступає у правовідносини від свого імені, як суб'єкт правовідносин, самостійний, особливий суб'єкт забезпечення правопорядку. При цьому обов'язок сприяти утвердженню верховенства права, законності та правопорядку безпосередньо покладається законодавцем на прокурорів [1]. Водночас зазначимо, що з метою визначення чіткого місця прокуратури в системі суб'єктів правовідносин в цілому та в системі суб'єктів забезпечення правопорядку зокрема в Законі України «Про прокуратуру» мають бути чітко відображені: цілі та завдання прокуратури; принципи організації та діяльності прокуратури; повноваження прокурора, механізми оцінки його діяльності, забезпечення прокурорської діяльності (засоби соціального, матеріального-технічного, методичного та іншого забезпечення).

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
2. Скибенко О.І. Конституційно-правовий статус прокуратури України в умовах реформування: дис. ... канд. юрид. наук / спец. 12.00.02. НАВС. Київ, 2021. 237 с.
3. Сухонос В.В. Прокуратура в механізмі української держави: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... докт. юрид. наук; спеціальність 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2009. 35 с.
4. Чаплинська Ю.А. Адміністративно-правове забезпечення реформування органів прокуратури України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук; 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; ХНУВС. Харків, 2018. 43 с.
5. Білодід І.М. Адміністративно-правовий статус органів прокуратури в умовах реформування правоохоронної системи України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук; 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. ХНУВС. Харків, 2016. 22 с.
6. Косюта М. В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Спеціальність 12.00.10 – Судоустрій, прокуратура та адвокатура. Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Харків, 2002. 22 с.
7. Банах С.В. Сучасна концепція адміністративно-правового забезпечення функціонування органів прокуратури України : дис. ... докт. юрид. наук. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 421 с.
8. Гречанюк С., Мартинюк О. Деякі питання визначення місця прокуратури в системі органів публічного управління. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 55-62
9. Комзюк А. Т. Місце органів прокуратури України в сучасній системі гілок влади. *Форум права*. 2013. № 2. С. 230–234. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/875>
10. Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ : організаційно-правові засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право». Харків, 2004. 36 с.
11. Прокуратура України : навч. посіб. / В. М. Бесчастний, М. І. Мичко, О. В. Філонов та ін. Київ : Знання, 2010. 446 с.
12. Злишко С.В. Особливості адміністративно-правового статусу керівників деяких правоохоронних органів (на прикладі органів прокуратури). *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. Чернігів, 2018. № 2. С. 117-128.
13. Щавінський В.Р. Прокуратура України як представник інтересів держави в адміністративному процесі. *Публічне право*. Ужгород, 2016. № 2 (22). С. 83-90.
14. Павленко Д.Ю. Адміністративні функції прокуратури України: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Київ, 2024. 275 с.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.225

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.31>

ІВАНОВА А.В., КУБІЦЬКИЙ Р.О.

МОРСЬКА БЕЗПЕКА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ І МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

MARITIME SECURITY IN THE SYSTEM OF NATIONAL
AND INTERNATIONAL SECURITY

Безпечний морський простір, в якому гарантують свободу судноплавства та охороняють морські ресурси та навколишнє середовище, а також підтримують верховенство права, має найважливіше значення для міжнародного добробуту та миру. У контексті глобалізації та зростаючої міжнародної інтеграції транспортне сполучення між державами та забезпечення безпеки на морі набуває стратегічного значення. У статті розглянуто національні механізми реалізації міжнародних стандартів у сфері морської безпеки, особливого значення набуває фактор активного політичного та економічного співробітництва нашої держави з Європейським Союзом, відновлення діалогу про приєднання до Організації Північноатлантичного договору. Визначено загрози морській безпеці України, що проявляються як в агресії Російської Федерації на морі так і в заподіянні шкоди морському та річковому середовищу, зокрема, як результат широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Особливим аспектом дослідження розглянуто питання захищеності національних інтересів на морі від наявних та потенційних загроз, які виникають (можуть виникнути) на прибережних територіях та у морських просторах України, Прилеглий зоні та Виключно (морській) економічній зоні, на які поширюються суверенні права України. А також забезпечення сталого розвитку України як морської та річкової держави.

Доведено, що питання у сфері забезпечення морської безпеки України, а саме: оборона та безпека, стійкість, розвиток, взаємодія – визначають шляхи міжнародної взаємодії та зобов'язань, а також підвищення іміджу України як прибережної держави так і держави прапору та держави порту. Виходячи з цього, обґрунтовано доцільність прийняття плану втілення Стратегії морської безпеки України, який має на меті забезпечити виконання завдань та цілей, визначених у Стратегії. Визначено, які є основні напрями щодо можливості посилення спроможностей сектору безпеки і оборони України, Військово Морських Сил Збройних Сил України та Морської охорони Державної прикордонної служби України для реагування на загрози морській безпеці та протидії агресії з боку Російської Федерації.

Ключові слова: морська безпека, загрози морській безпеці України, агресія Російської Федерації на морі, терористична діяльність, піратство, незаконний обіг наркотичних засобів, психотропні речовини, контрабанда, нелегальна міграція та торгівля людьми, заподіяння шкоди морському та річковому середовищу, кіберзагрози.

A secure global maritime space that guarantees freedom of navigation, protects marine resources and the environment, and upholds the rule of law is essential for international

© ІВАНОВА А.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри Морського права (Національний університет «Одеська морська академія»)

© КУБІЦЬКИЙ Р.О. – старший викладач кафедри КВтаШО (Національний університет «Одеська морська академія»)

prosperity and peace. In the context of globalisation and growing international integration, transport links between states and maritime security are of strategic importance. The article examines the national mechanisms for implementing international standards in the field of maritime security, with particular emphasis on the factor of active political and economic cooperation of our country with the European Union and the resumption of the dialogue on joining the North Atlantic Treaty Organisation. The author identifies the threats to Ukraine's maritime security that manifest themselves both in the aggression of the Russian Federation at sea and in causing damage to the marine and river environment, in particular, as a result of the Russian Federation's large-scale armed aggression against Ukraine. A special aspect of the study is the protection of national interests at sea from existing and potential threats that arise (may arise) in the coastal territories and maritime spaces of Ukraine, the Contiguous Zone and the Exclusive (Maritime) Economic Zone, which are subject to Ukraine's sovereign rights. It is also aimed at ensuring sustainable development of Ukraine as a maritime and river state.

It is proved that issues in the field of maritime security of Ukraine, namely, defence and security, sustainability, development, and interaction, determine the ways of international cooperation and obligations, as well as enhancement of Ukraine's image as a coastal, flag and port state. On this basis, the author substantiates the expediency of adopting an implementation plan for the Maritime Security Strategy of Ukraine, which aims to ensure the fulfilment of the tasks and objectives set out in the Strategy. The author identifies the main areas for strengthening the capabilities of the security and defence sector of Ukraine, the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine and the Maritime Guard of the State Border Guard Service of Ukraine to respond to threats to maritime security and counteract the aggression of the Russian Federation.

Key words: *maritime security, threats to Ukraine's maritime security, Russian aggression at sea, terrorist activities, piracy, illegal trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, smuggling, illegal migration and human trafficking, damage to the marine and river environment, cyber threats.*

Вступ. На сучасному етапі розвитку людства важливу роль в життєдіяльності країн світу відіграє Світовий океан, ресурси якого мають вирішальне значення для прискореного розвитку світової економіки та є найважливішим фактором геополітики.

За останні два десятиліття норми міжнародного права, що регулювали питання забезпечення морської безпеки, трансформувалися з набору правил, метою яких було недопущення морської війни за рахунок стримування морських держав на максимальній відстані один від одного, нову глобальну систему, націлену на забезпечення максимальної співпраці в питаннях забезпечення морської безпеки за рахунок об'єднання зусиль держав задля досягнення спільної мети. Ці зміни мають серйозний ефект – на відміну від практики останніх 100 років сучасний фокус міжнародного права в сфері морської безпеки став конструктивним і націленим у майбутнє, розширюючи міжнародне партнерство у питаннях посилення безпеки портів, берегової інфраструктури, підвищення поінформованості про морські загрози та їх ліквідацію.

Постановка завдання. У статті досліджуються міжнародно-правові акти, що становлять основу міжнародного співробітництва держав щодо забезпечення морської безпеки як на рівні Європейського Союзу, так і на глобальному світовому рівні, а також визначення ступеня ефективності запланованих заходів боротьби із загрозами на морі, як складової частини національної і міжнародної безпеки. Особливої уваги приділено питанню щодо можливості посилення спроможностей сектору безпеки і оборони України для реагування на загрози морській безпеці та протидії агресії з боку Російської Федерації.

Результати дослідження. Морська безпека охоплює як діяльність урядів, так і діяльність багатьох міжнародних організацій, правоохоронних органів, транспортних організацій, охоронних компаній, збройні сили а також енергетичної інфраструктури морської галузі та систем спостереження космічного базування тощо.

Ключова роль у забезпеченні морської безпеки, належить таким структурам та організаціям, як Рада безпеки ООН та Міжнародна морська організація (International Maritime Organization, далі ІМО), яка є спеціалізованим агентством ООН створеного для технічного співробітництва між державами як для забезпечення безпеки мореплавства та охорони людського життя на морі так і охорони морського середовища від забруднення. Перспектива збільшення кількості

морських загроз та необхідність протидії їм змусив інші організації та установи прийняти лідерство ІМО у цій сфері. Отже, у 2005 році, ІМО було повністю переглянута Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 р. Через три роки на заклики Генерального секретаря Міжнародної морської організації Рада Безпеки ООН приєдналася до боротьби з піратством.

Римська конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 р., визначає коло суспільно небезпечних діянь, які спрямовані проти безпеки морського судноплавства. Зокрема, у п. 1 ст. 3 Конвенції зазначено: «Будь-яка особа вчиняє злочин, якщо він незаконний і навмисний:

- a) захоплює судно або здійснює контроль над ним силою чи загрозою сили чи шляхом будь-якої іншої форми залякування; або
- b) робить акт на сили проти особи на борту судна, якщо цей акт може загрожувати безпечному плаванню даного судна; або
- c) руйнує судно або завдає судну або його вантажу пошкодження, яке може загрожувати без безпечного плавання даного судна; або
- d) поміщає, або робить дії з метою приміщення на борту судна будь-яким способом пристрою або речовини, яка може зруйнувати це судно, завдати цьому судну або його вантажу пошкодження, яке загрожуватиме або може загрожувати безпечному плаванню даного судна; або
- e) руйнує морське навігаційне обладнання, або завдає йому серйозного пошкодження, або створює серйозні перешкоди його експлуатації, якщо будь-який такий акт може загрожувати безпечному плаванню судна; або
- f) повідомляє завідомо неправдиві відомості, створюючи тим самим загрозу безпечного плавання судна; або
- g) завдає поранення будь-якій особі або вбиває її у зв'язку з вчиненням або спробою вчинення будь-якого з злочинів, зазначених у підпунктах "a"–"f"» [1].

Згідно з Конвенцією злочином є той самий випадок, коли будь-яка особа загрожуватиме руйнуванню судна або пошкодженням судна або його вантажу. Також злочином вважається загроза руйнування або серйозного пошкодження морського навігаційного обладнання, або створення серйозних пошкоджень, перешкод його експлуатації (якщо це загрожуватиме безпечному мореплавству).

На сучасному етапі становлення України, особливого значення набуває фактор активного політичного та економічного співробітництва нашої держави з Європейським Союзом, відновлення діалогу про приєднання до Організації Північноатлантичного договору (North Atlantic Treaty Organization – далі НАТО) в умовах тимчасової окупації Російською Федерацією території України, та її спроб перерозподілу сфер контролю над акваторією Азовського і Чорного морів.

З протяжністю узбережжя в 90000 км, Європейський Союз має важливі морські інтереси, а саме: безпека глобальних морських шляхів, безпека морського транспорту, рибальства, енергетичних ресурсів тощо. Захист морських маршрутів і ліній зв'язку у світі є важливим аспектом безпеки ЄС. Розвиток активного підходу до різних викликів і загроз морській безпеці (тероризм, транснаціональна злочинність, піратство, шкода навколишньому довкіллю, виснаження морських ресурсів тощо) є нагальним питанням для Європейського Союзу. Крім того, морська безпека охоплює різні сфери, такі як: міжнародний і національний мир і безпека; суверенітет, територіальна цілісність і політична незалежність; безпека морських ліній зв'язку; захист безпеки від злочинів на морі; морське піратство.

Отже, 20 січня 2011 року Європейський парламент ухвалив резолюцію про стратегії ЄС для Чорного моря, в якій йдеться про те, що Чорноморський регіон є геостратегічно важливим для безпеки ЄС. Резолюція фокусується на питаннях безпеки у цьому регіоні, та наголошує на вирішенні таких питань, як: затяжні конфлікти; переміщення осіб; двосторонні суперечки; закриті межі та стратегії суперництва, що ведуть до милітаризації та поширенню зброї; слабкі інститути та управління; погіршення демократичного правління, трансграничну злочинність [2].

Морська безпека включає захист від прямих загроз територіальної цілісності держави, як, наприклад, від збройних нападів на військове судно, а також від злочинів на морі, таких як піратство, озброєний розбій проти суден, та терористичних актів. Тим не менш, навмисний та незаконний збиток морському середовищу, у тому числі, незаконне скидання забруднюючих речовин з суден, виснаження природних ресурсів внаслідок нелегальних та нерегульованих промислів можуть загрожувати інтересам прибережних держав.

В Стратегії морської безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 17 липня 2024 року № 468/2024, нормативний зміст морської безпеки для України розкритий

таким чином: «Морська безпека України – захищеність національних інтересів України на морі від наявних та потенційних загроз, а також забезпечення сталого розвитку України як морської та річкової держави». Державна політика у сфері морської безпеки спрямована на захист людини і громадянина, суспільства та держави [3].

Метою зазначеної Стратегії є забезпечення готовності, комплексного і ефективного запобігання та реагування на загрози морській безпеці України, які виникають на прибережних територіях, у її морських просторах, а також інших районах Світового океану, на які поширюються економічні та інші інтереси України.

Стратегія морської безпеки України, має певні положення, які вже одержали широке визнання, це, насамперед, пов'язано з тим, що важливою складовою морської безпеки є також морська (транспортна) безпека, яка в основному займається забезпеченням як безпеки людського життя на морі так і безпеки мореплавання, захистом та збереженням морського середовища. У цьому сенсі вона фокусується на безпеці суден та їх екіпажів у морі.

Згідно з Стратегією морської безпеки України, визначимо загрози морській безпеці України, а саме :

По-перше, агресія Російської Федерації на морі, зокрема, держава-агресор окупувала Азовське море та частину Чорного моря, завдає ракетні та авіаційні удари по території України з моря, встановила міни в морських і річкових просторах України, блокує порти та узбережжя України, здійснює напади на кораблі й торговельні судна, системно руйнує українські морські та річкові інфраструктурні об'єкти, зокрема портову інфраструктуру, і перешкоджає вільному судноплавству, економічній, іншій діяльності в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці.

По-друге, терористична діяльність, яка зачіпає інтереси морської індустрії та внутрішнього водного транспорту, як одна з основних загроз визначених сучасним міжнародним правом. Неприпустиме порушення інтересів проти морської індустрії та внутрішнього водного транспорту, такі дії необхідно розуміти як терористична діяльність, яка загрожує важкими широкомасштабними наслідками.

По-третє, незаконна торгівля озброєннями та товарами і матеріалами, що можуть бути використані для створення зброї масового знищення. Використання морських просторів для незаконної торгівлі озброєннями та товарами і матеріалами, що можуть бути використані для створення зброї масового знищення, є однією з найбільш небезпечних загроз морській безпеці на національному, регіональному та глобальному рівнях. Водночас зобов'язання щодо нерозповсюдження зброї масового знищення та пов'язаних із нею товарів і матеріалів передбачені низкою міжнародних договорів, учасниками яких є, зокрема, всі держави Чорноморського регіону [3].

По-четверте, незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів (наркотогівля).

По-п'яте, піратство. Піратські напади на судна загрожують морській безпеці зі стародавніх часів, створюючи, зокрема, небезпеку для життя моряків, судноплавства і торгівлі. Піратство може призводити до загибелі людей, каліцтва та захоплення моряків як заручників, суттєвих збоїв у торгівлі та судноплавстві, додаткових фінансових витрат судновласників, підвищення страхових зборів і витрат на безпеку, зростання витрат виробників та споживачів, а також заподіяння шкоди морському середовищу. Сучасному піратству притаманні високий рівень організації, використання новітніх зразків озброєнь, засобів зв'язку і транспорту [3].

У шостих, контрабанда. На думку багатьох експертів, контрабанда морем завдає суттєвих збитків економіці держави, недоотриманні надходження до державного бюджету можуть сягати сотень мільярдів гривень.

У сьомих, нелегальна міграція та торгівля людьми. Проблеми нелегальної міграції та торгівлі людьми продовжують зростати. Щороку в Україну морським шляхом проникають нелегальні мігранти, що є суспільно небезпечним явищем, оскільки нелегальна міграція має тісний зв'язок з контрабандою, торгівлею людьми, наркотогівлею, терористичною діяльністю, іншими тяжкими або особливо тяжкими злочинами, а також дестабілізує національний ринок праці [3].

У восьмих, незаконне, непідвітне та нерегульоване рибальство. Надмірне добування водних біоресурсів не дає змоги налагодити невиснажливе рибальство та впливає на погіршення продовольчої безпеки на національному, регіональному та глобальному рівнях. Незаконне, непідвітне та нерегульоване рибальство – одна з причин зменшення запасів водних біоресурсів, деградації рибного господарства як галузі, стримування розвитку прибережних територій.

У дев'ятих, заподіяння шкоди морському та річковому середовищу, зокрема, як результат широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Негативний вплив

на морське середовище відбувається внаслідок маневрування військових кораблів і суден Російської Федерації, запусків з надводних кораблів та підводних човнів ракет, впливу відпрацьованого палива, яке потрапляє в море, шкоди докільно від мін, потоплених кораблів і збитих ракет, руйнування греблі Каховської гідроелектростанції імені П. С. Непорожнього, а також хімічного забруднення токсичними речовинами, що потрапляють у море зі стоками, внаслідок бойових дій на суші. Ще одним джерелом загроз є вплив специфічних радіочастот та військових шумів на морські біологічні ресурси. Незадовільний екологічний стан Азовського та Чорного морів також зумовлений значним перевищенням обсягу надходження забруднювальних речовин над асиміляційною здатністю морських екосистем, що призвело до бурхливого розвитку процесів евтрофікації, забруднення морських вод, втрати біологічного та ландшафтного різноманіття, скорочення обсягу водних біоресурсів, зниження якості рекреаційних ресурсів, виникнення загрози здоров'ю населення. Основними джерелами забруднення є стоки річок, стічні води з точкових та дифузних берегових джерел, морські транспортні засоби [3].

У десятих, кіберзагрози. Наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України у кіберпросторі, мають негативний вплив на стан кібербезпеки держави, кібербезпеку та кіберзахист її об'єктів, зокрема, пов'язаних із гарантуванням морської безпеки.

У свою чергу слід звернути увагу, що поняття «морська безпека» сфокусовано на підвищенні сталого соціально-економічного розвитку, відображає свободу суспільних та приватних організацій для проведення законних заходів, таких як здійснення суверенного та юрисдикційного права, видобутку ресурсів, торгівлі, транспорту та туризму, звільнення від загроз чи збитків від незаконних дій або агресії.

Разом з тим, необхідно відмітити, що державам необхідно об'єднувати зусилля не тільки в правотворчій, а й у правозастосовчій практиці на міжнародному рівні. Примітні й ефективні в цьому відношенні двосторонні міждержавні угоди. За допомогою таких документів може бути організовано взаємовигідне співробітництво між більш і менш розвиненими в галузі мореплавання країнами. Також можливі спільні дії щодо навігаційної та іншої організаційної допомоги морякам, які перебувають у територіальних водах відповідних держав.

В умовах радикальних змін геополітичної, воєнно-політичної та економічної обстановки у світі, для нашої держави виникла потреба в оновленні Морської доктрини України на період до 2035 року, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 07 жовтня 2009 року № 1307, яка визначає стратегію та основні напрями подальшого розвитку України як морської держави.

Так, у Доктрині наведена характеристика сучасного стану сфери морської діяльності, визначено національні інтереси України на морі, окреслено загрози національній безпеці у сфері морської діяльності, означено мету, принципи і напрями реалізації державної морської політики, передбачено розвиток морської індустрії через відродження і розвиток торговельного мореплавства, розвиток портової діяльності, відродження суднобудування, розвиток рибного господарства, видобування і транспортування енергоресурсів, використання інших ресурсів моря, які не належать до водних біоресурсів [4].

Означено напрями розвитку військово-морської діяльності через протидію агресії, забезпечення оборони з моря, розвиток інфраструктури базування Військово-Морських Сил Збройних Сил та Морської охорони Державної прикордонної служби України та її відновлення в Автономній Республіці Крим після повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України, розвиток системи управління Військово-Морських Сил Збройних Сил та Морської охорони Державної прикордонної служби України, зміцнення сил і засобів Військово-Морських Сил Збройних Сил та Морської охорони Державної прикордонної служби України в Азовському морі.

Як зазначається у розділі «Загрози національній безпеці у сфері морської діяльності» оновленої Морської доктрини України на період до 2035 року, актуальними загрозами національній безпеці у сфері морської діяльності є дії Російської Федерації (включаючи дії окупаційної адміністрації) як держави-агресора щодо дестабілізації обстановки в Азово-Чорноморському регіоні із застосуванням інформаційного, політичного, економічного та військового впливу, спрямовані на легітимізацію тимчасової окупації території України, втрату суверенних прав і юрисдикції України в її Виключній (морській) економічній зоні, а також визнання світовою спільнотою нового територіального розподілу та посягання на національні інтереси України на морі.

Крім того, передбачається відновлення системи підготовки кадрів, переорієнтація військового та військово-технічного співробітництва із східного вектора (Російська Федерація) на західний (НАТО і Європейський Союз), розвиток науково-технічного потенціалу, приморських

регіонів, морегосподарської діяльності у приморських регіонах, туристичних і рекреаційно-оздоровчих послуг, круїзного судноплавства, міжнародного та міжрегіонального співробітництва, а також визначено екологічні аспекти розвитку приморських регіонів.

Також, важливим аспектом є чітко виписаний розподіл так званого цивільного та воєнного напрямку реформування морської справи України.

Це дає змогу сподіватися, що нарешті інтереси та ініціативи, що висловлюються у приморських регіонах України, будуть «почуті». Адже за всіх часів держави, розташовані на морському або океанському узбережжі, визначали власну морську діяльність одним з головних пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики.

Виходячи з міжнародних договорів у сфері забезпечення безпеки морського судноплавства, можна зробити висновок, що забезпечення транспортної (морської) безпеки становить необхідну умову участі України у світовій морегосподарській діяльності. Згідно зі ст. 94 Конвенції ООН з морського права 1982 року [5] кожна держава щодо суден, які плавають під її прапором, живає необхідних заходів для «забезпечення безпеки на морі».

З метою захисту інтересів України та її громадян, підтримання міжнародного миру і безпеки формування Збройних Сил України можуть оперативно використовуватися за межами території України відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, міжнародних договорів України. Правовою основою для несення служби військовими кораблями України є Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України затверджено наказом Міністра оборони України від 25 листопада 2003 р. N 415.

Висновки. Звідси, визначимо складні та багатогранні питання, в умовах порушення територіальної цілісності шляхом поширення агресії у приморських регіонах, внутрішніх морських водах і територіальному морі України щодо охорони підводного простору в межах морських просторів з національно-правовим режимом України.

По-перше, суверенітет і юрисдикція над територіальним морем. Україна, як прибережна держава, відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 року, має суверенітет над територіальним морем на відстані 12 морських миль від берегової лінії. Це включає і контроль за підводним простором. Водночас, відповідно до зазначеної Конвенції, іноземні судна мають право мирного проходу через територіальне море, що іноді може створювати проблеми для ефективного моніторингу та охорони підводних ресурсів.

По-друге, проблема незаконної діяльності. До незаконних дій у підводному просторі можуть відноситися нелегальний промисел, незаконний видобуток природних ресурсів (зокрема, газу і нафти), а також військові дії, такі як шпигунство або встановлення підводних об'єктів. Україна зобов'язана забезпечити дотримання міжнародних правил та захисту своїх інтересів, але це ускладнюється через конфлікт з Російською Федерацією, яка здійснює незаконну окупацію частини української морської території, зокрема в Чорному морі.

По-третє, режим охорони морського середовища. Важливим аспектом використання ресурсів моря, є захист екосистеми морського середовища. Міжнародне право встановлює обов'язок держави щодо запобігання забрудненню моря та підтримки екологічної рівноваги. Водночас, інтенсивна господарська діяльність (транспортування енергоресурсів, морські платформи) може призвести до екологічних загроз. Україна, через своє географічне розташування, має обмежені можливості для моніторингу стану морського середовища через нестачу ресурсів і технічних засобів.

По-четверте, безпека в контексті військової агресії. Після анексії Криму Російською Федерацією в 2014 році, охорона морського простору Чорного і Азовського морів стала ще складнішою. Російська Федерація милітаризувала Крим і прилеглі морські простори, що створюють загрозу для морської безпеки України.

Отже, Україна стикається з багатьма викликами під час охорони морського простору, зокрема через агресію з боку Російської Федерації, недосконалість механізмів контролю та забезпечення морської безпеки, а також вирішення проблем екологічного характеру тощо.

Внаслідок тимчасової окупації Російською Федерацією прибережних територій нашої держави, Україна позбавлена можливості використовувати значну частину свого військово-морського потенціалу, національного майна. Особливо це стосується інфраструктури морського транспорту та енергетики на шельфі Чорного і Азовського морів, системи морської освіти і науки, використання налагоджених економічних зв'язків між підприємствами, а також провадити морегосподарську діяльність у прилеглих водах до тимчасово окупованої території України.

Ураховуючи викладене, можна дійти наступних висновків, що від ефективності реалізації державної морської політики залежать суверенітет і територіальна цілісність України, її економічна та енергетична незалежність, сталий розвиток та інтеграція в євроатлантичний політичний, економічний, правовий і безпековий простір.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_220#Text (дата звернення: 07.12.2024 р.).
2. Оцінка досягнення цілей Угоди про асоціацію між Україною та ЄС URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/review_of_achievement_of_euua_aa_objectives_ukr_0.pdf (дата звернення: 07.12.2024 р.).
3. Стратегія морської безпеки України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468/2024#Text> (дата звернення: 12.12.2024 р.).
4. Морська доктрина України на період до 2035 року, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 07 жовтня 2009 року № 1307 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.12.2024 р.).
5. United Nations Convention on the Law of the Sea 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 11.12.2024 р.).

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КІБЕРСУВЕРЕНІТЕТУ І ВИКЛИКИ
МІЖНАРОДНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА**

**THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF CYBERSOVEREIGNTY
AND CHALLENGES OF INTERNATIONAL ADMINISTRATIVE LAW**

У статті розглядається нормативно-правовий зв'язок між кіберсуверенітетом і міжнародним адміністративним правом, зосереджуючись на регулятивних проблемах, пов'язаних з контрольованими державою кіберопераціями та захистом критичної інфраструктури. Використовуючи порівняльний аналіз Сполучених Штатів, Франції та Німеччини, досліджено правові складності, пов'язані з узгодженням національного кіберсуверенітету з міжнародно-правовими зобов'язаннями відповідно до адміністративного законодавства, які регулюють транснаціональну кібербезпеку. Концепція кіберсуверенітету, що ґрунтується на державоцентричній правовій доктрині, дозволяє державам затверджувати суверенну владу над відповідними кіберпросторами. Однак цей принцип дедалі більше суперечить глобалізованій природі кіберпростору, де кібероперації часто виходять за межі національних кордонів, ускладнюючи застосування традиційного адміністративного права. У цьому контексті дослідження ретельно вивчає адміністративні кодекси США (зокрема, Розділ 5 Кодексу Сполучених Штатів і Федеральний закон про модернізацію інформаційної безпеки), Франції (зокрема Закон № 2018-607 щодо безпеки справ і систем d'information) та Німеччини (з акцентом на IT-Sicherheitsgesetz та Основному законі Федеративної Республіки Німеччини), щоб з'ясувати різні нормативні підходи до кібероперацій та безпеки критичної інфраструктури.

Отже, аналізуючи регуляторний режим США, який зосереджений на національній безпеці, а Франція орієнтована щодо гармонізації в рамках Директиви Європейського Союзу про мережеву та інформаційну безпеку (NIS). Німеччина виділяє дворівневий підхід щодо регулювання на федеральному та земельному рівнях.

Особливу увагу приділено фрагментацію адміністративної юриспруденції в управлінні кіберсуверенітетом. Проаналізовано, правові наслідки нормативних розбіжностей згідно міжнародного і адміністративного права, а також Будапештської конвенції про кіберзлочинність та резолюцій Генеральної Асамблеї ООН щодо кіберпростору. Визначено сутність міжнародного адміністративного права, що необхідно узгодити структуру щодо кіберрегулювання, значні правові дилеми виникають через різні тлумачення відповідальності держави, юрисдикційних обмежень та екстериторіального забезпечення дотримання кібернорм.

Стаття присвячена більш узгодженому підходу до кібероперацій у рамках міжнародного адміністративного права, який ефективно визначає інтереси національної безпеки з колективним імперативом захисту глобального кіберпростору. Автори пропонують визначити нормативно-правових актах транснаціональні реалії кібербезпеки для посилення державного суверенітету.

Ключові слова: кіберсуверенітет, міжнародне і адміністративне право, кібероперації, критична інфраструктура, юрисдикційна фрагментація, транснаціональна кібербезпека.

The article examines the regulatory relationship between cyber sovereignty and international administrative law, focusing on regulatory issues related to state-controlled

© НАКОНЕЧНА І.В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри загальноправових дисциплін (Національна академія Служби безпеки України) <https://orcid.org/0000-0001-9405-4621>

© БОНДАРЕНКО С.Ю. – фахівець кафедри технологій захисту кіберпростору центру кібербезпеки (Національна академія Служби безпеки України) <https://orcid.org/0000-0001-8328-5117>

cyber operations and the protection of critical infrastructure. Using a comparative analysis of the United States, France, and Germany, the legal complexities of reconciling national cyber sovereignty with international legal obligations under administrative law governing transnational cyber security are explored. The concept of cyber sovereignty, based on a state-centric legal doctrine, allows states to assert sovereign authority over their respective cyberspaces. However, this principle is increasingly at odds with the globalized nature of cyberspace, where cyber operations often transcend national borders, complicating the application of traditional administrative law. In this context, the study scrutinizes the administrative codes of the United States (in particular, Title 5 of the United States Code and the Federal Information Security Modernization Act), France (in particular, Law No. 2018-607 on the security of affairs and systems d'information) and Germany (with an emphasis on IT-Sicherheitsgesetz and Basic Law of the Federal Republic of Germany) to clarify different regulatory approaches to cyber operations and critical infrastructure security.

So, analyzing the US regulatory regime, which is focused on national security, while France is oriented towards harmonization under the European Union's Network and Information Security (NIS) Directive. Germany has a two-tiered approach to regulation at the federal and state levels.

Special attention is paid to the fragmentation of administrative jurisprudence in the management of cyber sovereignty. The legal consequences of regulatory differences according to international and administrative law, as well as the Budapest Convention on Cybercrime and the resolutions of the UN General Assembly regarding cyberspace are analyzed. The essence of international administrative law has been determined, and it is necessary to harmonize the structure of cyber regulation, significant legal dilemmas arise due to different interpretations of state responsibility, jurisdictional limitations and extraterritorial enforcement of cyber norms.

The article is devoted to a more coherent approach to cyber operations within the framework of international administrative law, which effectively defines national security interests with the collective imperative to protect global cyberspace. The authors propose to define the transnational realities of cyber security in regulatory acts to strengthen state sovereignty.

Key words: *cyber sovereignty, international and administrative law, cyber operations, critical infrastructure, jurisdictional fragmentation, transnational cyber security.*

Постановка проблеми. Поширення кіберзагроз і все більша залежність від цифрової інфраструктури посилили важливість державного суверенітету в кіберпросторі, породивши доктрину кіберсуверенітету, за якою держави заявляють про контроль над своїми національними кібердоменами. Дана концепція, що розвивається, створює серйозні проблеми в рамках міжнародного адміністративного права, зокрема, оскільки держави беруть участь у контрольованих державою кіберопераціях, які часто перетинаються з проблемами глобальної кібербезпеки та захисту критичної інфраструктури. Внутрішній транснаціональний характер кібероперацій у поєднанні з глобальною взаємопов'язаністю критично важливих систем ускладнює традиційні парадигми адміністративного управління, створюючи правову трясовину на перетині суверенітету, юрисдикції та транснаціонального регулювання.

В основі цієї проблеми лежить протиріччя між національною нормативною базою, яка надає пріоритет державному контролю за кібердіяльністю, та міжнародно-правовими зобов'язаннями, спрямованими на встановлення єдиного глобального підходу до кібербезпеки. Зокрема, адміністративно-правова база в Сполучених Штатах, Франції та Німеччині пропонує різні підходи до регулювання контрольованих державою кібероперацій та захисту критичної інфраструктури, що відображає ширшу юриспруденційну фрагментацію у сфері кіберуправління.

Наприклад, у Сполучених Штатах відповідно до Розділу 5 Кодексу США та Федерального закону про модернізацію інформаційної безпеки (FISMA) використовується модель, орієнтована на національну безпеку, згідно з якою федеральний уряд здійснює широкий контроль над заходами кібербезпеки як для державних, так і для приватних організацій у критичній інфраструктурі. Однак ця адміністративна структура викликає значні правові занепокоєння щодо екстериторіального впливу кібероперацій США, особливо тому, що вони стосуються транскордонних потоків даних і багатонаціональних корпоративних акторів. Крім того, регулятивний режим США часто

суперечить міжнародним договорам, таким як Будапештська конвенція про кіберзлочинність, де зберігаються питання перевищення юрисдикції та суперечливих регулятивних зобов'язань.

На протигагу цьому, управління кібербезпекою у Франції тісніше узгоджується з наднаціональною нормативною архітектурою Європейського Союзу. Закон № 2018-607 про безпеку досліджень та систем інформації, який транспонує Директиву ЄС про безпеку мережі та інформації (NIS), накладає суворі адміністративні зобов'язання на операторів основних послуг і постачальників цифрових послуг. Незважаючи на те, що ця модель спрямована на гармонізацію правил кібербезпеки в ЄС, вона створює дворівневу нормативну структуру, яка, з одного боку, підтримує європейський принцип цифрового суверенітету, а з іншого – ускладнює його застосування до суб'єктів, які не входять до ЄС. у транскордонних кіберопераціях. Напряма між дотриманням Францією директив ЄС та її зобов'язаннями згідно з ширшими міжнародно-правовими рамками, такими як Резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо кібербезпеки, є прикладом юридичних проблем, які виникають при збалансуванні національних регулятивних імперативів із міжнародним адміністративним правом.

Німеччина, зі свого боку, діє згідно із Законом про безпеку ІТ (IT-Sicherheitsgesetz) та адміністративними положеннями, викладеними в Основному законі Федеративної Республіки Німеччина. Підхід Німеччини до регулювання кібербезпеки, незважаючи на те, що він надійний на національному рівні, відображає ширшу федералістську структуру німецького управління, створюючи додаткові складності у узгодженні регіональної політики кібербезпеки з федеральною системою. Ця децентралізована модель створює проблеми під час вирішення кібероперацій, які націлені або впливають на критичну інфраструктуру за межами кордонів Німеччини, особливо в світлі зобов'язань Німеччини в рамках міжнародних ініціатив із кібербезпеки та Загального регламенту захисту даних Європейського Союзу (GDPR), який накладає адміністративні вимоги на транскордонні дані. захисту.

Таким чином, фрагментація юрисдикції, очевидна в моделях кіберуправління США, Франції та Німеччини, підкреслює обмеження існуючого міжнародного адміністративного права в ефективному регулюванні контрольованих державою кібероперацій і безпеки критичної інфраструктури. Ці нормативні розбіжності призводять до невирішених правових питань щодо обсягу відповідальності держави, екстериторіального застосування адміністративних заходів та можливості виконання міжнародних норм перед обличчям вимог національного суверенітету. Оскільки кіберзагрози продовжують зростати, неадекватність поточної адміністративно-правової бази для вирішення глобального виміру кібербезпеки стає все більш очевидною.

Отже, аналізуючи правові дилеми, які виникають через суперечливі нормативні підходи до кіберсуверенітету, зосереджуючись на тому, як міжнародне адміністративне право може примирити конкуруючі інтереси державного контролю над кіберопераціями з обов'язковим захистом критичної інфраструктури в глобально взаємопов'язаному кіберсередовищі. Спираючись на тематичні дослідження Сполучених Штатів, Франції та Німеччини, у цій статті розглядаються нормативні конфлікти між національними адміністративними кодексами та міжнародними рамками кібербезпеки з метою визначення шляхів до більш узгодженого та юридично обґрунтованого підходу до кіберуправління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. 1) Йорг Каммерхофер [Jörg Kammerhofer], відомий своєю роботою над принципами міжнародного адміністративного права та його застосуванням у різних контекстах, включаючи кібернетичне право; 2) Саманта Бессон [Samantha Besson], вчений-юрист, яка дослідила перетин міжнародного права та адміністративного права, зосереджуючись на регулятивній практиці та наслідках для суверенітету; 3) Даніель Айрланд-Пайпер [Danielle Ireland-Piper] займається дослідженнями міжнародного права, зокрема адміністративної та нормативної бази у відповідь на глобальні виклики, зокрема кібербезпеку; 4) Майкл Н. Шмітт [Michael N. Schmitt], експерт з міжнародного права кібероперацій, він зробив значний внесок у правові рамки поведінки держав в кіберпросторі; 5) Пол К. Шаш [Paul C. Szasz], зосереджений на правових наслідках міжнародних структур управління, зокрема в контексті адміністративного права та прав людини; 6) Антонія Хендлер Чейс [Antonia Handler Chayes], її дослідження включають роль міжнародного адміністративного права в управлінні транснаціональними питаннями, включаючи безпеку та захист інфраструктури; 7) Роберт Л. Гліксман [Robert L. Glicksman], вчений, чия робота включає перетин екологічного права, міжнародного адміністративного права та регулювання глобальних кіберзагроз; 8) Глен МакГі [Glen McGhee], науковець, чії дослідження заглиблюються в наслідки державного суверенітету та адміністративного права в контексті кібероперацій та міжнародного управління.

Мета статті. Висвітлити правові дилеми в контексті міжнародного адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Еволюція цифрових технологій і зростання кібероперацій змінили традиційні межі суверенітету, породивши нові виклики в сфері міжнародного адміністративного права. Концепція кіберсуверенітету, яка підкреслює право держав здійснювати суверенний контроль над своїми національними кіберпросторами, представляє глибоку правову дилему в контексті контрольованих державою кібероперацій і регулювання критичної інфраструктури.

Кіберсуверенітет означає твердження державами своїх суверенних прав над кіберпростором у межах їх територіальних кордонів. Цей принцип, вкорінений у ширшій концепції державного суверенітету, закріплений у статті 2(7) Статуту Організації Об'єднаних Націй, надає державам повноваження регулювати діяльність у кіберпросторі, включаючи управління критичною інфраструктурою, цифровими платформами та потоками даних [1]. Однак глобальний характер кіберпростору, який характеризується його зв'язністю без кордонів, ускладнює здійснення такого суверенітету, особливо коли кібероперації мають екстериторіальний вплив або залучають транснаціональних гравців.

У цьому контексті міжнародне адміністративне право стикається з унікальною дилемою: як узгодити суверенну прерогативу держав регулювати кібероперації в межах своїх власних кордонів із необхідністю глобальної нормативної бази, яка враховує транскордонний характер кіберзагроз. Ця напруга є особливо гострою, коли йдеться про регулювання критичної інфраструктури, визначеної як системи та активи, життєво важливі для національної безпеки, економіки, здоров'я населення чи безпеки держави, такі як електромережі, мережі зв'язку та фінансові системи. Захист критичної інфраструктури від кібератак є ключовою проблемою для національних урядів, але взаємозалежність цих систем через кордони вимагає співпраці та координації на міжнародному рівні.

Сполучені Штати, Франція та Німеччина мають різні правові рамки, що регулюють кібероперації та критичну інфраструктуру, що відображає їхні унікальні адміністративні традиції та підходи до державного суверенітету в кіберпросторі. Однак ці національні рамки також повинні діяти в рамках обмежень міжнародного права, що призводить до складних правових взаємодій і потенційних конфліктів.

У Сполучених Штатах на регулювання кібероперацій та критичної інфраструктури значною мірою впливають проблеми національної безпеки. Федеральний закон про модернізацію інформаційної безпеки (FISMA), кодифікований у розділі 44 Кодексу США [U.S. Code], встановлює основу для захисту федеральних інформаційних систем і зобов'язує федеральні агентства впроваджувати надійні заходи кібербезпеки [2; 3]. FISMA надає значні повноваження Департаменту внутрішньої безпеки (DHS) для нагляду за захистом критично важливої інфраструктури, включаючи повноваження видавати обов'язкові оперативні директиви для федеральних агентств і організацій приватного сектора.

Крім того, Закон про обмін інформацією про кібербезпеку (CISA) 2015 року полегшує обмін інформацією про кіберзагрози між федеральним урядом і суб'єктами приватного сектору з метою покращення загального стану кібербезпеки Сполучених Штатів [4]. Однак такий режим обміну інформацією викликає юридичні питання щодо захисту персональних даних і можливості надмірного втручання федерального уряду в діяльність приватних організацій, особливо тих, що працюють за кордоном.

Екстериторіальне застосування законів США про кібербезпеку є ще однією важливою проблемою, особливо в світлі Закону про роз'яснення законного використання даних за кордоном (CLOUD), який дозволяє правоохоронним органам США отримувати доступ до даних, що зберігаються за кордоном американськими компаніями [5]. Це екстериторіальне охоплення було оскаржено на міжнародних форумах, оскільки воно суперечить режимам захисту даних інших держав, зокрема в Європейському Союзі, що викликає занепокоєння щодо балансу між інтересами національної безпеки США та міжнародними нормами державного суверенітету.

Одним із центральних правових документів у цьому контексті є Федеральний закон про модернізацію інформаційної безпеки (FISMA), кодифікований у 44 U.S.C. § 3551 і далі. FISMA створює всеосяжну структуру для захисту федеральних інформаційних систем і критичної інфраструктури від кіберзагроз. Статут надає значні повноваження Міністерству внутрішньої безпеки (DHS) для нагляду та координації зусиль у сфері кібербезпеки між федеральними відомствами, наголошуючи на підході до безпеки критичної інфраструктури, що ґрунтується на оцінці ризиків. Відповідно до FISMA, DHS доручено видавати обов'язкові оперативні директиви (BOD), які є юридично обов'язковими наказами, спрямованими на пом'якшення ризиків кібербезпеки

у федеральних системах. Однак обсяг FISMA викликає питання щодо екстериторіального охоплення політики кібербезпеки США, особливо коли федеральні агентства беруть участь у кіберопераціях, які мають транскордонні наслідки.

Іншим ключовим нормативним актом є Закон про обмін інформацією про кібербезпеку (CISA) 2015 року, який полегшує обмін індикаторами кіберзагроз і захисними заходами між федеральним урядом і організаціями приватного сектору. Кодифіковано в 6 U.S.C. § 1501 і далі, CISA заохочує добровільний обмін інформацією, одночасно забезпечуючи захист від відповідальності для приватних організацій, які діляться даними про кіберзагрози з урядом. Цей статут підкреслює важливість державно-приватного партнерства в забезпеченні критичної інфраструктури, але він також викликає юридичні занепокоєння щодо захисту персональних даних і потенційного конфлікту між внутрішніми заходами безпеки та міжнародними законами про конфіденційність, такими як Загальний регламент ЄС про захист даних (GDPR).

Закон про роз'яснення законного використання даних за кордоном (Clarifying Lawful Overseas Use of Data, CLOUD), кодифікований у 18 U.S.C. § 2713 ще більше ускладнює правовий ландшафт, дозволяючи правоохоронним органам США вимагати розкриття даних, які зберігаються американськими компаніями за кордоном. Екстериторіальне застосування Закону CLOUD спричинило судові суперечки в міжнародних судах, оскільки це потенційно суперечить суверенітету іноземних держав та їхнім законам про захист даних. Цей статут підкреслює суперечність між заявами США про кіберсуверенітет і міжнародним принципом невторчання, закріпленим у статті 2(4) Статуту Організації Об'єднаних Націй, яка забороняє державам втручатися у внутрішні справи інших держав.

Одним із найбільш спірних питань у регулюванні контрольованих державою кібероперацій є екстериторіальне застосування кіберзаконів США. Як зазначалося раніше, Закон CLOUD дозволяє правоохоронним органам США отримувати доступ до даних, що зберігаються за кордоном, що створює правові конфлікти із законами про захист даних інших штатів. Подібним чином, Закон про міжнародні надзвичайні економічні повноваження (International Emergency Economic Powers Act, IEЕРА), кодифікований у 50 U.S.C. § 1701 і наступні надають президенту широкі повноваження регулювати міжнародну торгівлю у відповідь на незвичайні або надзвичайні загрози, включаючи кіберзагрози. Згідно з ІЕЕРА, президент може накладати санкції на іноземні організації, які займаються кібердіяльністю, яка вважається шкідливою для національної безпеки США або критичної інфраструктури.

Екстериторіальне застосування кіберзаконів США оскаржувалося на різних міжнародних юридичних форумах, зокрема, згідно з принципом ввічливості, який вимагає від держав поважати суверенітет інших держав у забезпеченні виконання їхніх внутрішніх законів. Твердження США про екстериторіальну юрисдикцію в кіберсфері також було піддано критиці через потенційне порушення принципу Лотоса, сформульованого в рішенні Постійної палати міжнародного правосуддя [Cour permanente de justice internationale] у справі Лотус (Франція проти Туреччини, 1927), згідно з яким держави не можуть здійснювати їхню юрисдикцію за межі їхніх кордонів, якщо це прямо не дозволено міжнародним правом [6].

Підхід Франції до кібербезпеки сформований її членством у Європейському Союзі та її прагненням узгодити національне законодавство з директивами ЄС. Закон № 2018-607 про безпеку досліджень і систем інформації, який транспонує Директиву про мережеву та інформаційну безпеку (NIS) у законодавство Франції, накладає суворі зобов'язання на операторів основних послуг (OES) і постачальників цифрових послуг [7]. (DSP) для впровадження надійних заходів кібербезпеки. Французька адміністративна структура кібербезпеки контролюється Агентством національної безпеки систем інформації (Agence Nationale de la Sécurité des Systèmes d'Information, ANSSI), яке відповідає за координацію захисту критичної інфраструктури та реагування на кіберінциденти.

Директива NIS, яка застосовується у Франції, створює дворівневу нормативну структуру, яка вимагає відповідності як на національному рівні, так і на рівні ЄС, що відображає наднаціональний характер правової системи Європейського Союзу. Однак цей дворівневий підхід також створює юридичні складності, особливо у випадках, коли французькі організації діють у кількох юрисдикціях ЄС або беруть участь у кіберопераціях, які мають екстериторіальний вплив. Крім того, зобов'язання Франції відповідно до Загального регламенту захисту даних (GDPR) додають ще один рівень адміністративної складності, оскільки GDPR встановлює суворі вимоги до обробки та передачі персональних даних, що може суперечити потребам національних служб безпеки, залучених до кібероперацій [8].

Франція вже давно є прихильником кіберсуверенітету як основного аспекту своєї стратегії національної безпеки. Це відображено в її Кодексі оборони [Code de la Défense], зокрема в статті L2321-1, яка окреслює повноваження держави над критичною інфраструктурою, включаючи мережі, життєво важливі для національної безпеки [9]. Крім того, Закон про цифрову республіку (Loi pour une République numérique), прийнятий у 2016 році, посилює регуляторний вплив держави в кіберпросторі шляхом посилення суверенітету даних і кібербезпеки [10].

Вирішальним компонентом режиму кібербезпеки Франції є Національне агентство з безпеки систем інформації (ANSSI), створене згідно з Указом № 2009-834, яке є головним регулюючим органом, що наглядає за державними операціями з кібербезпеки та захистом критичної інфраструктури [11]. ANSSI відіграє ключову роль у координації національної кіберзахисту, встановленні обов'язкових стандартів кібербезпеки та нагляді за контрольованими державою кіберопераціями.

Однак утвердження французького кіберсуверенітету створює значні проблеми, особливо у зв'язку з екстериторіальним застосуванням французьких законів у кіберпросторі. Згідно з міжнародним правом, державам, як правило, заборонено здійснювати екстериторіальну юрисдикцію, якщо це прямо не дозволено міжнародними договорами чи звичаєвим правом. Принцип Лотоса, встановлений Постійною палатою міжнародного правосуддя (PCIJ) у справі С. С. Лотус (Франція проти Туреччини, 1927 р.), передбачає, що держави можуть здійснювати свою юрисдикцію лише тоді, коли міжнародним правом немає прямої заборони. Тим не менш, збільшення частоти транскордонних кібероперацій викликає питання про обмеження цього принципу в епоху цифрових технологій.

Крім того, Загальний регламент захисту даних (GDPR), прийнятий Європейським Союзом, накладає суворі вимоги до обробки персональних даних у межах ЄС, що викликає занепокоєння щодо перетину французького кіберсуверенітету з міжнародними потоками даних. Стаття 3 GDPR прямо розширює територіальну сферу дії на будь-яку юридичну особу, яка обробляє персональні дані громадян ЄС, незалежно від того, де розташована юридична особа. Це положення має значні наслідки для контрольованих державою кібероперацій, пов'язаних зі збором і обробкою даних, особливо в контекстах, де такі операції перетинаються з іноземними юрисдикціями.

Контрольовані державою кібероперації у Франції регулюються складним набором національних і міжнародних правових інструментів. Loi de programmation militaire (Закон про військове програмування), зокрема його положення відповідно до статті L2321-2 Кодексу оборони, уповноважує уряд Франції проводити кібероперації для захисту інтересів національної безпеки, включаючи запобігання кібератакам на критичну інфраструктуру.

Однак проведення контрольованих державою кібероперацій створює значні правові дилеми з точки зору міжнародного права. Статут ООН, зокрема стаття 2(4), забороняє застосування сили або втручання у внутрішні справи суверенних держав. Цей принцип тлумачиться в контексті кібероперацій Талліннським керівництвом 2.0 з міжнародного права, застосовного до кібероперацій, яке передбачає, що кібероперації, які призводять до значної шкоди критичній інфраструктурі або посягають на суверенітет іншої держави, можуть потенційно порушити принцип невтручання.

Крім того, участь Франції в Агентстві Європейського Союзу з кібербезпеки (ENISA) і Спільному центрі передового досвіду кіберзахисту НАТО (CCDCOE) підкреслює її відданість міжнародній співпраці в галузі кібербезпеки. Однак відсутність чітких міжнародно-правових норм, які регулюють контрольовані державою кібероперації, продовжує створювати проблеми для Франції, особливо в світлі її екстериторіальних зобов'язань і необхідності збалансувати національний суверенітет і міжнародне співробітництво.

4. Захист критичної інфраструктури у Франції: правові та міжнародні міркування

Захист критичної інфраструктури є ключовим компонентом політики кіберсуверенітету Франції. Прийнятий у 2018 році Закон про безпеку досліджень і систем інформації (Закон NIS) транспонує Директиву ЄС щодо безпеки мережевих та інформаційних систем (Директива NIS) у законодавство Франції. Закон про NIS накладає суворі зобов'язання на операторів основних послуг і постачальників цифрових послуг щодо забезпечення безпеки своїх мереж і систем, а також повідомляти ANSSI про значні інциденти кібербезпеки.

Рамки захисту критичної інфраструктури Франції також формуються міжнародними договорами та зобов'язаннями. Будапештська конвенція про кіберзлочини, яку підписала Франція, забезпечує правову основу для міжнародного співробітництва в розслідуванні та судовому переслідуванні кіберзлочинів, включаючи атаки на критичну інфраструктуру. Однак Будапештська

конвенція в першу чергу стосується кіберзлочинності, а не контрольованих державою кібероперацій, створюючи прогалину в міжнародно-правовій базі для регулювання діяльності держави в кіберпросторі.

Крім того, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 70/237 про захист критичної інфраструктури [UN General Assembly Resolution 70/237] підкреслює важливість міжнародного співробітництва у захисті критичної інфраструктури від кібератак [12]. Ця резолюція узгоджується із зобов'язаннями Франції згідно зі статтею 1 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП), яка гарантує право людей вільно розпоряджатися своїми природними багатствами та ресурсами, включаючи цифрові ресурси, життєво важливі для критичної інфраструктури [13]. Таким чином, внутрішня законодавча база Франції має узгоджуватися з її міжнародними зобов'язаннями щодо захисту критичної інфраструктури від кібератак, одночасно гарантуючи, що її кіберсуверенітет не порушує права інших держав згідно з міжнародним правом.

Нормативно-правова база як федералістський підхід Німеччини щодо кібербезпеки регулюється Законом про безпеку ІТ (IT-Sicherheitsgesetz), який накладає суворі вимоги до операторів критичної інфраструктури щодо впровадження заходів кібербезпеки та звітування про кіберінциденти до Bundesamt für Sicherheit in der Informationstechnik (BSI), федерального органу з кібербезпеки Німеччини. Агентство [14]. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина також відіграє вирішальну роль у формуванні правового ландшафту кібербезпеки, оскільки він встановлює конституційну основу для захисту прав особи та розподілу повноважень між федеральним урядом і землями.

Федералістична система Німеччини створює унікальні проблеми в регулюванні кібероперацій, оскільки землі мають значні повноваження щодо певних аспектів кібербезпеки, зокрема щодо місцевої критичної інфраструктури. Ця децентралізована модель ускладнює зусилля з розробки єдиної національної стратегії кібербезпеки, оскільки різні регіони можуть прийняти різні підходи до регулювання кібероперацій і захисту критичної інфраструктури.

На міжнародному рівні Німеччина пов'язана своїми зобов'язаннями згідно з Будапештською конвенцією про кіберзлочинність, яка встановлює основу для міжнародного співробітництва в розслідуванні та судовому переслідуванні кіберзлочинів [15]. Проте положення Будапештської конвенції про транскордонний доступ до даних і співпрацю правоохоронних органів критикували за те, що вони не повністю вирішують проблеми, пов'язані з контрольованими державою кіберопераціями та захистом критичної інфраструктури.

У Німеччині концепція кіберсуверенітету тісно пов'язана з національною безпекою та захистом критичної інфраструктури. Правова база Німеччини для кібербезпеки в основному визначається Gesetz zur Erhöhung der Sicherheit informationstechnischer Systeme (IT-Sicherheitsgesetz), широко відомим як Закон про безпеку ІТ. Цей закон, кодифікований у Законі про телекомунікації (TKG) і Законі про телемедіа (TMG), надає федеральному уряду повноваження регулювати стандарти кібербезпеки для постачальників критичної інфраструктури. Закон про ІТ-безпеку накладає суворі вимоги на операторів критичної інфраструктури, включаючи обов'язкове звітування про інциденти кібербезпеки до Федерального відомства з інформаційної безпеки (Bundesamt für Sicherheit in der Informationstechnik, BSI).

Однією з ключових проблем, пов'язаних із Законом про безпеку ІТ, є сфера його екстериторіального застосування. Оскільки критична інфраструктура Німеччини все більше залежить від глобальних ланцюгів постачання та міжнародних потоків даних, твердження про кіберсуверенітет Німеччини ризикує конфліктувати з суверенітетом інших держав, особливо коли кібероперації Німеччини чи регуляторні заходи впливають на іноземну критичну інфраструктуру. Федеральний конституційний суд розглядав питання екстериторіальної юрисдикції у справах кібербезпеки в кількох постановках, наголошуючи на необхідності тесту на пропорційність відповідно до конституційного права Німеччини. Ці рішення підкреслюють суперечність між інтересами національної безпеки Німеччини та її зобов'язаннями згідно з міжнародним правом, зокрема принципом невтручання.

Окрім національних законів, правовий підхід Німеччини до кіберсуверенітету формується її зобов'язаннями згідно із законодавством Європейського Союзу. Загальний регламент ЄС із захисту даних (GDPR), який застосовується до обробки персональних даних у всьому ЄС, накладає суворі обмеження на екстериторіальну передачу даних, що викликає сумніви щодо сумісності кіберсуверенітету Німеччини з міжнародними законами про захист даних. Відповідно до статті 3 GDPR, будь-яка організація, яка обробляє дані громадян ЄС, підлягає регулюванню, незалежно від того, де відбувається обробка. Це має значні наслідки для контрольованих державою

кібероперацій, які передбачають збір або обробку персональних даних, особливо в транскордонному контексті.

Правова база Німеччини для контрольованих державою кібероперацій є складним поєднанням національних законів, міжнародних правових принципів і директив Європейського Союзу. Одним із ключових законів, що регулюють кібероперації в Німеччині, є Gesetz über das Bundesamt für den Verfassungsschutz (BfV-Gesetz), який регулює повноваження Федерального відомства з охорони конституції (BfV) [16]. Відповідно до цього закону BfV має право брати участь у кіберопераціях з метою захисту від загроз конституційному порядку, включаючи шпигунство, диверсії та тероризм.

У контексті кібероперацій Німеччини принцип відповідальності держави є особливо актуальним. Відповідно до статті 16 проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії (ARSIWA), держава може нести відповідальність за допомогу іншій державі у здійсненні міжнародно-протиправних дій, включаючи кібероперації, які порушують суверенітет третіх держав. Таким чином, законодавча база Німеччини повинна гарантувати, що контрольовані державою кібероперації відповідають міжнародному праву, особливо коли такі операції мають екстериторіальний вплив.

Будапештська конвенція про кіберзлочинність, учасницею якої є Німеччина, забезпечує основу для міжнародного співробітництва в розслідуванні та судовому переслідуванні кіберзлочинів, включаючи кібероперації, контрольовані державою. Проте в Будапештській конвенції прямо не йдеться про відповідальність держави за кібероперації, що проводяться державними суб'єктами, що залишає значну прогалину в міжнародно-правовій базі для регулювання контрольованої державою кібердіяльності. Участь Німеччини в Агентстві Європейського Союзу з кібербезпеки (ENISA) і Спільному центрі передового досвіду кіберзахисту НАТО (CCDCOE) відображає її прихильність до міжнародного співробітництва в галузі кібербезпеки, але відсутність чітких міжнародних правил, що регулюють контрольовані державою кібероперації, продовжує становити законність [17].

Захист критичної інфраструктури є центральною проблемою політики кібербезпеки Німеччини, особливо в світлі зростаючої загрози кібератак на основні служби, такі як енергетика, транспорт і зв'язок. Критична інфраструктурна інформація (KRITIS-Verordnung), видана відповідно до Закону про безпеку ІТ, визначає сектори критичної інфраструктури та накладає обов'язкові вимоги до кібербезпеки для операторів основних послуг [18]. Регламент вимагає від операторів критичної інфраструктури впроваджувати найсучасніші заходи безпеки та повідомляти BSI про значні кіберінциденти.

Внутрішня правова база Німеччини щодо захисту критичної інфраструктури доповнюється її зобов'язаннями згідно з міжнародним правом, зокрема в контексті Європейського Союзу. Директива ЄС щодо безпеки мережевих та інформаційних систем (Директива NIS), яка була перенесена в законодавство Німеччини через IT-Sicherheitsgesetz 2.0, встановлює правову основу для забезпечення безпеки основних послуг і критичної інфраструктури в ЄС. Директива NIS вимагає від держав-членів призначати національні органи, відповідальні за кібербезпеку, і вживати заходів для підвищення стійкості критичної інфраструктури до кіберзагроз.

Окрім законодавства ЄС, Німеччина пов'язана міжнародними договорами, які регулюють захист критичної інфраструктури від кіберзагроз. Будапештська конвенція про кіберзлочинність забезпечує правову основу для міжнародного співробітництва у боротьбі з кіберзлочинністю, включаючи атаки на критичну інфраструктуру. Крім того, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 70/237 про захист критичної інфраструктури підкреслює важливість міжнародного співробітництва для забезпечення безпеки критичної інфраструктури від кібератак. Хоча ці міжнародні документи забезпечують основу для співпраці, вони не повністю вирішують правові складнощі, пов'язані з контрольованими державою кіберопераціями, спрямованими на іноземну критичну інфраструктуру.

Однак контрольовані державою кібероперації, які проводить Німеччина, викликають значні правові дилеми з точки зору міжнародного права, зокрема принципів відповідальності держави та належної обачності. Таллінський посібник 2.0 [Tallinn Manual 2.0] щодо міжнародного права, застосовного до кібероперацій, хоча і не є юридично обов'язковим, надає авторитетні вказівки щодо того, як міжнародно-правові принципи, такі як суверенітет, невтручання та відповідальність держави, застосовуються до кібероперацій [19]. Згідно з Таллінським посібником, держави мають юридичне зобов'язання проявляти належну обачність, щоб запобігти використанню їх території для запуску кібероперацій, які завдають шкоди іншим державам. Цей принцип

відображено в статті 2(4) Статуту Організації Об'єднаних Націй, яка забороняє застосування сили або інших форм втручання у внутрішні справи суверенних держав.

Транснаціональний характер кіберзагроз та критичної інфраструктури зумовлює необхідність міжнародної співпраці в регулюванні контрольованих державою кібероперацій. Проте затвердження кіберсуверенітету такими державами, як Німеччина, може створювати юридичні перешкоди для такої співпраці, особливо коли національне законодавство суперечить міжнародним правовим зобов'язанням. Агентство Європейського Союзу з кібербезпеки (ENISA) і Спільний центр передового досвіду кіберзахисту НАТО (CCDCOE) є ключовими установами, через які Німеччина співпрацює з іншими державами в розробці політики кібербезпеки та захисту критичної інфраструктури. Однак відсутність обов'язкових міжнародних правил, що регулюють контрольовані державою кібероперації, продовжує створювати проблеми для міжнародного співробітництва.

Правовий принцип належної обачності відіграє вирішальну роль у регулюванні контрольованих державою кібероперацій. Згідно з міжнародним правом, держави мають юридичне зобов'язання запобігати використанню своєї території для здійснення кібероперацій, які завдають шкоди іншим державам. Цей принцип, кодифікований у Таллінському посібнику 2.0, вимагає від держав вживати всіх розумних заходів для запобігання кіберопераціям, які порушують суверенітет інших держав. У контексті кібероперацій Німеччини принцип належної обачності є особливо актуальним, оскільки контрольовані державою кібероперації часто мають екстериторіальні наслідки, які можуть порушувати суверенітет інших держав.

Висновки. Регулювання контрольованих державою кібероперацій створює значні правові дилеми в контексті міжнародного адміністративного права. Однією з ключових проблем є екстериторіальний вплив кібероперацій, оскільки держави часто беруть участь у кібердіяльності, яка навмисно чи ненавмисно впливає на критичну інфраструктуру інших держав. Це викликає питання про відповідальність держав за міжнародним правом, особливо в світлі принципів, закріплених у проекті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії, які встановлюють, що держави можуть бути притягнуті до відповідальності за дії, які порушують суверенітет інших держав.

Регулювання контрольованих державою кібероперацій та захист критичної інфраструктури є серйозними проблемами для міжнародного адміністративного права. Різні правові рамки Сполучених Штатів, Франції та Німеччини відображають ширшу напругу між здійсненням національного суверенітету в кіберпросторі та необхідністю скоординованої міжнародної відповіді на кіберзагрози. Оскільки кібероперації продовжують ускладнюватися та масштабуватися, існує гостра потреба у розробці більш узгодженої та гармонізованої глобальної правової бази, яка могла б узгодити конкуруючі інтереси державного суверенітету, національної безпеки та міжнародного співробітництва у захисті критичної інфраструктури.

Така структура повинна вирішувати правові дилеми, викликані екстериторіальним впливом кібероперацій, фрагментацією адміністративних правил і відповідальністю держав згідно з міжнародним правом за кібердіяльність, яка виходить за межі національних кордонів. Регулювання контрольованих державою кібероперацій та захист критичної інфраструктури є серйозною юридичною дилемою для Сполучених Штатів, особливо в контексті міжнародного адміністративного права. Законодавча база США, сформована національним законодавством, таким як FISMA, CISA та CLOUD Act, відображає сильний акцент на національній безпеці та кіберсуверенітеті. Однак екстериторіальна дія кіберзаконів США та проведення кібероперацій, які впливають на іноземну критичну інфраструктуру, викликають глибокі питання щодо відповідальності держави, належної обачності та сумісності законів США з міжнародними правовими зобов'язаннями. Оскільки кіберзагрози продовжують розвиватися, існує нагальна потреба в розробці більш узгодженої та міжнародно прийнятної правової бази, яка б регулювала контрольовані державою кібероперації та захист критичної інфраструктури. Така структура повинна врівноважувати вимоги національного суверенітету з реаліями глобальної взаємопов'язаності, гарантуючи, що держави можуть захищати свій кіберпростір, не порушуючи прав інших.

Правові дилеми, викликані затвердженням Німеччиною кіберсуверенітету в регулюванні контрольованих державою кібероперацій і захисту критичної інфраструктури, підкреслюють потребу в більш узгодженій і міжнародно прийнятій правовій базі, що регулює кіберпростір. Транснаціональний характер кіберзагроз у поєднанні зі складністю міжнародного права вимагає тонкого балансу між імперативами національної безпеки та необхідністю міжнародної співпраці. Хоча внутрішня законодавча база Німеччини забезпечує міцну основу для регулювання кібербезпеки,

відсутність чітких міжнародних правил, що регулюють контрольовані державою кібероперації та захист критичної інфраструктури, продовжує створювати серйозні проблеми для міжнародного адміністративного права.

Законодавча база Франції також має відповідати принципу належної обачності, сформульованому в статті 1 Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії (ARSIWA). Цей принцип зобов'язує держави гарантувати, що їхня територія не використовується для проведення кібероперацій, які завдають значної шкоди іншим державам. Це зобов'язання є особливо актуальним у контексті контрольованих державою кібероперацій, які включають транскордонну діяльність або впливають на критичну інфраструктуру інших держав. Таким чином, правовий режим Франції повинен включити міжнародні зобов'язання щодо належної обачності у свою національну нормативну базу для забезпечення дотримання міжнародного права.

Затвердження Францією свого кіберсуверенітету в регулюванні контрольованих державою кібероперацій і захисту критичної інфраструктури створює складну правову дилему. У той час як французьке законодавство забезпечує міцну основу для регулювання кібердіяльності в межах її кордонів, транснаціональний характер кіберпростору та відсутність чітких міжнародних правових норм, що регулюють контрольовані державою кібероперації, створюють значні проблеми. Законодавча база Франції повинна збалансувати необхідність захисту національної безпеки та критичної інфраструктури з її зобов'язаннями згідно з міжнародним правом, зокрема принципами державного суверенітету, невтручання та належної обачності. Крім того, участь Франції в таких міжнародних установах, як ENISA та CCDCOE, підкреслює важливість міжнародного співробітництва у вирішенні правових проблем, пов'язаних з контрольованими державою кіберопераціями. Зрештою, регулювання контрольованих державою кібероперацій та захисту критичної інфраструктури у Франції підкреслює ширшу потребу в узгодженій міжнародно-правовій базі, що регулює кіберпростір. Оскільки держави продовжують стверджувати кіберсуверенітет, правові дилеми, пов'язані з контрольованими державою кіберопераціями, залишатимуться центральною проблемою в міжнародному адміністративному праві.

Список використаних джерел:

1. Учасники проєктів Вікімедіа. Статут Організації Об'єднаних Націй – Вікіджерела. Вікіджерела – вільна бібліотека. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Статут_Організації_Об'єднаних_Націй (дата звернення: 11.10.2024).
2. Federal Information Security Modernization Act (FISMA). Information Security & Privacy Group. Homepage – URL: <https://security.cms.gov/learn/federal-information-security-modernization-act-fisma> (дата звернення: 21.10.2024).
3. OLRC Home. The Office of the Law Revision Counsel. URL: <https://uscode.house.gov/> (дата звернення: 21.10.2024).
4. An official website of the U.S. Department of Homeland Security. CISA. URL: <https://www.cisa.gov/> (дата звернення: 21.10.2024).
5. The CLOUD Act. Eurojust. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/publication/cloud-act#:~:text=The%20Clarifying%20Lawful%20Overseas%20Use,the%20context%20of%20criminal%20investigations.> (дата звернення: 21.10.2024).
6. The Case of the S.S. Lotus, France v. Turkey, Judgment, 7 September 1927, Permanent Court of International Justice (PCIJ). *WorldCourts: International Case Law Database (Judgments, Advisory Opinions, Views & Decisions)*. URL: https://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1927.09.07_lotus.htm (дата звернення: 21.10.2024).
7. Implementing regulation – 2018/607. EUR-Lex – Access to European Union law. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2018/607/oj (дата звернення: 21.10.2024).
8. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) : Регламент; Європейський Союз від 27.04.2016 № 2016/679. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_008-16 (дата звернення: 21.10.2024).
9. Defense Code, 2004 (as amended on 2010), Code de la Défence. *International Humanitarian Law Databases*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/national-practice/defense-code-2004-amended-2010> (дата звернення: 21.10.2024).
10. LOI n° 2016-1321 du 7 octobre 2016 pour une République numérique – Dossiers législatifs – Légifrance. Légifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/dossierlegislatif/JORFDOLE000031589829/> (дата звернення: 21.10.2024).

11. Regulation – 834/2009 – EN – EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32009R0834> (дата звернення: 21.10.2024).

12. Resolution adopted by the General Assembly on 23 December 2015 [on the report of the First Committee (A/70/455)] 70/237. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Official Document System – UN. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/457/57/pdf/n1545757.pdf> (дата звернення: 21.10.2024).

13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт; ООН від 16.12.1966 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043 (дата звернення: 21.10.2024)

14. Zweites Gesetz zur Erhöhung der Sicherheit informationstechnischer Systeme (IT-Sicherheitsgesetz 2.0). *Bundesamt für Sicherheit in der Informationstechnik*. URL: https://www.bsi.bund.de/DE/Das-BSI/Auftrag/Gesetze-und-Verordnungen/IT-SiG/2-0/it_sig-2-0_node.html (дата звернення: 21.10.2024).

15. Convention on cybercrime | EUR-Lex. EUR-Lex – Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/convention-on-cybercrime.html> (дата звернення: 21.10.2024).

16. BVerfSchG – nichtamtliches Inhaltsverzeichnis. *Gesetze im Internet*. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bverfsg/> (дата звернення: 21.10.2024).

17. CCDCOE – The NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence is a multinational and interdisciplinary hub of cyber defence expertise. URL: <https://ccdcoe.org/> (дата звернення: 21.10.2024).

18. BSI-KritisV – Verordnung zur Bestimmung Kritischer Infrastrukturen nach dem BSI-Gesetz. *Gesetze im Internet*. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bsi-kritisv/BJNR095800016.html> (дата звернення: 21.10.2024).

19. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations to Be Launched. The NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence is a multinational and interdisciplinary hub of cyber defence expertise. URL: <https://ccdcoe.org/news/2017/tallinn-manual-2-0-on-the-international-law-applicable-to-cyber-operations-to-be-launched/> (дата звернення: 21.10.2024).

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.33>

ГАВРИЛЮК А.В.

**ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ
МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗА УЧАСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ****ON THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT
OF AN ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM
FOR IMPLEMENTING INTERNATIONAL COOPERATION
WITH THE PARTICIPATION OF THE NATIONAL POLICE**

Актуальність статті полягає в тому, що результати міжнародного співробітництва Національної поліції є складною, врегульованою законодавством України, комплексною категорією, яка включає набір різноманітних, функціонуючих як єдине ціле елементів. Останні слугують забезпечувальним чинником міжнародної взаємодії, який відповідає за створення правових, організаційних, матеріально-технічних та інших умов її здійснення. Мета статті полягає у тому, щоб запропонувати авторське визначення поняття адміністративно-правового механізму здійснення міжнародного співробітництва за участі Національної поліції. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених стосовно розуміння категорій «механізм», «правовий механізм», та «адміністративно-правовий механізм», аргументовано, що відповідний механізм показує, за допомогою яких публічно-правових інструментів держава реалізує свої функції в тій чи іншій галузі суспільного життя. Запропоновано авторське визначення поняття адміністративно-правового механізму здійснення міжнародного співробітництва за участі Національної поліції. Зроблено висновок, що адміністративно-правовий механізм – це структурована, врегульована нормами адміністративного права система елементів, що в сукупності забезпечують реалізацію цілей соціальних, політичних, економічних та інших явищ і процесів. Адміністративний характер такого механізму говорить про те, що його дія відбувається в контексті державного управління, тобто сфери функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування. Іншими словами, він показує, за допомогою яких публічно-правових інструментів держава реалізує свої функції в тій чи іншій галузі суспільного життя. При цьому перелік елементів механізму найчастіше унікальний та підлаштовується під конкретне явища або процес із яким механізм пов'язано. Також, адміністративно-правовий механізм здійснення міжнародного співробітництва за участі Національної поліції – це визначена нормами адміністративного законодавства система взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих елементів, за допомогою яких створюються умови та реалізуються різні напрями міжнародного співробітництва за участі Нацполіції, її органів та структурних підрозділів.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, Національна поліція України, правовий механізм, адміністративно-правовий механізм.

The relevance of the article lies in the fact that the results of international cooperation of the National Police are a complex, regulated by the legislation of Ukraine, comprehensive category, which includes a set of various elements functioning as a single whole. The latter serve as a supporting factor for international interaction, which is responsible for creating legal, organizational, material and technical and other conditions for its implementation. The purpose of the article is to propose the author's definition of the concept of an administrative and legal mechanism for implementing international cooperation with the participation of the National Police. The article, based on the analysis of scientific views of scientists regarding the understanding of the categories of "mechanism", "legal mechanism", and "administrative-legal mechanism", on the basis of which it is argued that the corresponding mechanism shows with the help of which public-legal instruments the state implements its functions in a particular area of public life. The author's definition of the concept of an administrative-legal mechanism for implementing international cooperation with the participation of the National Police is proposed. It is concluded that the administrative-legal mechanism is a structured, regulated by the norms of administrative law system of elements that together ensure the implementation of the goals of social, political, economic and other phenomena and processes. The administrative nature of such a mechanism suggests that its action takes place in the context of public administration, that is, the sphere of functioning of state authorities and local self-government. In other words, it shows with the help of which public-legal instruments the state implements its functions in a particular area of public life. At the same time, the list of elements of the mechanism is most often unique and is adjusted to a specific phenomenon or process with which the mechanism is connected. Also, the administrative-legal mechanism of international cooperation with the participation of the National Police is a system of interconnected and complementary elements defined by the norms of administrative legislation, with the help of which conditions are created and various areas of international cooperation are implemented with the participation of the National Police, its bodies and structural units.

Key words: *international cooperation, National Police of Ukraine, legal mechanism, administrative-legal mechanism.*

Актуальність теми. Використати результати міжнародного співробітництва Національної поліції було б неможливо без наявності в національних правових координатах спеціального адміністративно-правового механізму. Він є складною, врегульованою законодавством України, комплексною категорією, яка включає набір різноманітних, функціонуючих як єдине ціле елементів. Останні слугують забезпечувальним чинником міжнародної взаємодії, який відповідає за створення правових, організаційних, матеріально-технічних та інших умов її здійснення.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання, присвячені характеристиці адміністративно-правового механізму діяльності різних органів публічного управління, досліджувались у працях: Ю. П. Битяка, В. В. Галунько, В. М. Гарашука, І. П. Голосніченко, В. К. Колпакова, Н. Н. Крестовської, С. Г. Стеценко, Х. П. Ярмачі та інших. Частково даній темі в аспекті міжнародного співробітництва держави присвячували свої наукові огляди О. С. Гагорічна, В. В. Слободян, А. В. Солонар, К. В. Степаненко та інші. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, адміністративно-правовий механізм міжнародного співробітництва саме за участі Національної поліції України фактично не досліджувався.

Саме тому **мета статті** полягає у тому, щоб запропонувати авторське визначення поняття адміністративно-правового механізму здійснення міжнародного співробітництва за участі Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Слово «механізм» має грецькі коріння, адже походить від «*mechane*», дослівно означає засіб, знаряддя, пристрій передачі та перетворення рухів; є системою тіл (ланки механізму), в якій рух одного або декількох тіл (провідних) викликає рух інших тіл системи. Під цим поняттям розуміється й система пристроїв, що визначають порядок якогось виду діяльності; чинник згідно до якого відбувається перетворення (упорядкування) дій як єдиного цілого для досягнення загальної або конкретної мети [1; 2, с. 66–067].

В праві, механізм, за думкою А. Перепелюка, – це певна конструкція, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягнути конкретної юридичної цілі за дотриманням відповідної процедури [3, с. 275]. Також існує точка зору, що

правовий механізм є частиною соціально-правового механізму, який діє в єдності і завданнями якого є охорона, захист, відновлення порушених прав і правової культури населення [4, с. 50; 5, с. 212]. На переконання О. О. Семчик, правовий механізм є узагальнюючою категорією, яку можна застосовувати до описання системи юридичних засобів, що використовуються у праві для досягнення конкретної мети [6, с. 150]. Н. Г. Єршова відмічає, що правові механізми – це певні «комплекти» юридичних засобів, які мають нормативне закріплення та орієнтовані при їх практичному використанні на реалізацію суб'єктами своїх інтересів і досягнення тієї чи іншої цілі як наслідку правового регулювання визначених суспільних відносин. Конкретний правовий механізм як цілісна, взаємопов'язана структура відображає послідовні стадії юридичної діяльності (громадян, організацій, посадових осіб, органів публічної влади) та різноманітні правові засоби, варіанти їх взаємодії на кожній стадії [7, с. 181]. Т. І. Тарахонич запропонувала розкривати «правовий механізм» в якості певної конструкції, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретної юридичної цілі з дотриманням відповідної процедури. На її думку кожна ланка такого механізму є самостійним комплексом юридичних засобів [8, с. 13; 9, с. 171].

Науковці визначають дану категорію по-різному і, як правило, в контексті об'єкту, дію якого такий механізм характеризує. Наприклад, Л. А. Князька адміністративно-правовий механізм забезпечення прав людини розуміє як надзвичайно широку за обсягом категорію, яка включає в себе не лише юридичні, а й політичні, економічні, ідеологічні та інші явища. Зокрема, автор відносить до складу зазначеного поняття такі елементи як: 1) юридичне закріплення гарантій правового захисту громадян; 2) створення відповідних юридичних процедур реалізації правового захисту, адже їх відсутність перетворює приписи в законодавстві на формальні, декларативні положення; 3) створення системи охорони захисту державою прав, свобод й обов'язків громадян від будь-яких посягань на них; 4) розвиток суспільно-політичної активності громадян, формування в останніх свідомого ставлення до використання прав і свобод, виконання обов'язків, підвищення рівня їх правової культури; 5) активізація діяльності суспільних та інших громадських організацій і об'єднань, що сприяють соціально-правовому захисту; 6) державний і громадський контроль за станом забезпечення соціально-правового захисту [10, с. 87–88; 11, с. 79–80].

І.Р. Березовська адміністративно-правовий механізм застосування адміністративно-правових засобів забезпечення інформаційної безпеки визначила як сукупність правових інструментів за допомогою яких забезпечується функціонування та розвиток взаємодії органів виконавчої влади як суб'єктів забезпечення національної інформаційної безпеки. Структурними елементами механізму, на її думку, є: а) норми адміністративного права, що закріплюють права та обов'язки учасників взаємодії у сфері забезпечення інформаційної безпеки; б) адміністративно-правові відносини, що складаються у процесі спільної діяльності суб'єктів взаємодії у сфері забезпечення інформаційної безпеки; в) акти реалізації прав та обов'язків учасників взаємодії, що виражаються у втіленні приписів норм адміністративного права у процесі взаємодії суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки [12, с. 33].

Є. В. Кобко механізм адміністративно-правового забезпечення національної безпеки України визначив, як системну сукупність правових, організаційних, фінансових та інших інструментів та засобів, які використовуються державою з метою впливу, упорядкування, а також створення умов для належного функціонування суспільних відносин у досліджуваній сфері. Вчений відмічає, що структурні елементи адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави є багатоманітними за своєю природою, а тому пропонує поділити на декілька груп: 1) нормативно-правові елементи, які в своїй сукупності формують правову базу забезпечення національної безпеки, а також межі та підстави функціонування державних інституцій у відповідному напрямку. Тож, до цієї групи елементів віднесено: норми права (зокрема адміністративного); юридичні факти; принципи та гарантії забезпечення національної безпеки; 2) інституційні елементи: суб'єкт та об'єкт забезпечення національної безпеки в Україні; 3) організаційно-функціональні елементи, серед яких пропонується виділити наступні: а) адміністративно-правові форми та методи забезпечення національної безпеки; б) матеріально-технічне забезпечення, фінансове забезпечення, кадрове забезпечення, інформаційне забезпечення діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки [13, с. 3].

У дисертаційному дослідженні А. Г. Вархова адміністративно-правовий механізм взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони щодо забезпечення національної безпеки визначено як сукупність адміністративно-правових засобів, які об'єктивують комплекс реалізованих суб'єктами забезпечення національної безпеки нормативних, організаційних та контрольно-наглядових

дій, спрямованих на забезпечення належних умов (засад), принципів, правил, стандартів та процедур функціонування процесу реалізації взаємовідносин між суб'єктами сектору безпеки й оборони України під час виконання ним функціональних обов'язків. Вченим доведено, що структура цього механізму є такою: 1) адміністративно-правові норми, об'єктивовані у межах нормативно-правової бази, що складається з актів різної юридичної сили та загального і спеціального спрямування, основним призначення яких є врегулювання конкретного питання у межах означених відносин; 2) об'єкти регулювання – діяльність та поведінка суб'єктів сектору безпеки й оборони; 3) суб'єкти регулювання – суб'єкти, що формують правові рамки та процедури досліджуваної взаємодії (як суб'єкти ієрархічно вищої структури, так і самі суб'єкти взаємодії); 4) адміністративні правовідносини, що виникають між об'єктами та суб'єктами регулювання, а також ті, що виникають, розвиваються та припиняються між представниками сектору безпеки й оборони (йдеться як про горизонтальні, так і вертикальні відносини, що характеризуються різним змістом); 5) адміністративно-правові засоби реалізації механізму взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони щодо забезпечення національної безпеки – нормотворчі (встановлення правил, процедур, зобов'язань тощо), організаційні (збір інформації, підготовка документів тощо), забезпечувальні (методичний супровід, технічне та матеріальне оснащення, фінансування тощо) та управлінські (заохочення, переконання, контрольно-наглядова діяльність тощо) [14, с. 3–4].

Цікавою для тематики нашого дослідження є дисертація І. В. Хміль, який досліджував сутність, зміст та особливості адміністративно-правового механізму міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки. Останній дефіновано вченим, як термінологічно-правова абстракція, яка позначає сукупність сутнісно відмінних, однак взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих складових адміністративно-правового характеру (нормативно-правова, інституційна, інструментальна, процедурна), синергізм яких уможливує здійснення державами спільних взаємовигідних заходів щодо охорони та захисту відповідних національних інтересів від реальних і потенційних загроз. Структуру механізму на думку науковця представлено чотирма взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими складовими адміністративно-правового характеру – нормативно-правовою, інституційною, інструментальною та процедурною [15, с. 1].

Ю. В. Гаруст та В. І. Мельник під механізмом забезпечення прав громадян у податковій сфері пропонує розуміти систему адміністративно-правових засобів, що розробляються та реалізуються органами виконавчої, а також інших гілок влади з метою створення всіх необхідних умов для нормальної та безперешкодної реалізації громадянами своїх, передбачених нормами податкового, фінансово, адміністративного й інших галузей права, можливостей у процесі справляння податків і зборів, під час проведення у зв'язку із цим відповідного контролю, та ефективного захисту прав від можливих випадків свавілля і зловживань владою з боку податкових органів, а також їх відновлення в разі порушення [16; 17, с. 126].

В той же час, Л. Ю. Веселова у своїй науковій праці вказує, що механізм адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки – це сукупність правових засобів, заходів і способів, за допомогою яких забезпечується функціонування й розвиток взаємодії суб'єктів національної системи кібербезпеки. До елементів механізму адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки автор пропонує зарахувати: норми адміністративного права, що закріплюють права й обов'язки суб'єктів національної системи кібербезпеки; адміністративно-правові відносини, що мають місце в процесі взаємодії суб'єктів національної системи кібербезпеки; акти реалізації прав та обов'язків суб'єктів національної системи кібербезпеки, що закріплюють і реалізують положення адміністративно-правових норм у процесі взаємодії суб'єктів національної системи кібербезпеки [18, с. 43; 13, с. 92–93].

Висновки. Отже, адміністративно-правовий механізм – це структурована, врегульована нормами адміністративного права система елементів, що в сукупності забезпечують реалізацію цілей соціальних, політичних, економічних та інших явищ і процесів. Адміністративний характер такого механізму говорить про те, що його дія відбувається в контексті державного управління, тобто сфери функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування. Іншими словами, він показує, за допомогою яких публічно-правових інструментів держава реалізує свої функції в тій чи іншій галузі суспільного життя. При цьому перелік елементів механізму найчастіше унікальний та підлаштовується під конкретне явища або процес із яким механізм пов'язано.

Тож, з огляду на зазначене вище, адміністративно-правовий механізм здійснення міжнародного співробітництва за участі Національної поліції – це визначена нормами адміністративного законодавства система взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих елементів, за допомогою яких створюються умови та реалізуються різні напрями міжнародного співробітництва за участі Нацполіції, її органів та структурних підрозділів.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТ „Перун”. 2003. 1440 с.
2. Жидкова О.С. Цивільно-правовий механізм захисту права на недоторканість ділової репутації: дис... канд. юрид. наук : Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2008. 215 с.
3. Перепелюк А. Механізм правозастосування: структура та принципи організації. Вісник Академії правових наук України. 2012. №3(70). С.274-282.
4. Бандурка О.М. Юридична деонтологія: Підруч. для вищ. закл. освіти МВС України. Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.
5. Негодченко О.В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади: дис... д-ра. юрид. наук : Харків: Національний університет внутрішніх справ. 2003. 467 с.
6. Семчик О.О. Держава як суб'єкт фінансового права: дис... канд. юрид. наук : Київ: Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. 2009. 232 с.
7. Єшова Н.Г. Поняття правового механізму в контексті публічної політики: міжнародний досвід для України. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 19-20. С. 179-185.
8. Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. Держава і право. 2010. Вип. 50. С. 12–18.
9. Шумейло Т.А. Поняття та ознаки адміністративно-правового механізму формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні. Юридична наука. 2020. № 8(110). С. 169-176.
10. Князька Л. А. Адміністративно-правове регулювання в галузі соціального захисту населення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 215 с.
11. Калайда А.В. Адміністративно-правові засади міжнародного співробітництва та підрозділів Національної поліції України: дис... канд. юрид. наук : Київ: Національна академія внутрішніх справ. 2021. 214 с.
12. Березовська І.Р. Поняття і характеристика структурних елементів механізму застосування адміністративно-правових засобів забезпечення інформаційної безпеки України. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 31-35.
13. Кобко Є.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення Національної безпеки держави: дис... д-ра. юрид. наук : Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2023. 400 с.
14. Вархов А.Г. Адміністративно-правовий механізм взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони щодо забезпечення національної безпеки: питання теорії та практики: дис... канд. юрид. наук : Кропивницький: Центрально-український державний університет імені Володимира Винниченка. 2023. 226 с.
15. Хміль І.В. Адміністративно-правовий механізм міжнародного співробітництва у сфері забезпечення Національної безпеки: дис... канд. юрид. наук : Київ: Науково-дослідний інститут публічного права. 2024. 225 с.
16. Гаруст Ю.В. Поняття адміністративно-правового механізму забезпечення прав громадян у податковій сфері. Наука і правоохорона. 2012. № 3(17). С. 16–20.
17. Мельник В.І. Поняття та особливості адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування системи економічної безпеки України. Актуальні проблеми політики. 2020. Вип. 65. С. 125-129.
18. Кобко Є. В. Організаційно-кадрові засади забезпечення національної безпеки держави. Актуальні проблеми правового забезпечення протидії злочинності: тези доповідей учасників науково-практичного семінару (м. Харків, 14 травня 2020 р.). С. 78–80.

**ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ГАЛУЗІ
УКРАЇНСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА:
РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МАЙБУТНЬОГО**

**HISTORICAL-LEGAL RESEARCHES IN THE FIELD OF UKRAINIAN CRIMINAL
LAW: REALITIES OF TODAY AND PROSPECTS FOR THE FUTURE**

У статті проаналізовано сучасний стан проведення історико-правових досліджень в галузі кримінального права на теренах України. Окреслено основні особливості формування, становлення й розвитку даного напрямку, зокрема, тих наукових досліджень, що присвячені провідним університетським кримінально-правовим науковим школам, науковим пошукам у сфері дослідження фундаментальних кримінально-правових вчень, ідей, поглядів і концепцій провідних українських учених минулого та сучасності, з урахуванням їх наукової, науково-педагогічної та освітньої діяльності. З'ясовано основні майбутні перспективні напрями розвитку історико-правових досліджень в галузі українського кримінального права.

Ключові слова: наука, кримінально-правова спадщина, генеза, історико-правовий (генетичний) метод, дослідження, кримінальне право, галузь, кримінальне законодавство.

The article analyzes the current state of historical and legal research in Ukraine in the field of criminal law. At present, the relevance of historical and legal research in the field of national criminal law and legislation is due to the presence of several key factors, primarily: clarifying the evolution of criminal law norms in Ukraine (studying the genesis of criminal law and legislation helps to understand the logical sequence of their formation and development, the features of the transformation of types and systems of punishments, the application of criminal liability and legal remedies for criminal offenses); preventing legal conflicts and gaps in the norms of criminal law of Ukraine (analysis of legal reforms and changes in national criminal legislation at different stages of historical development allows us to take into account previous experience and avoid repeating similar mistakes in the future); forming a modern criminal law policy of the Ukrainian state (historical and legal analysis of criminal law and legislation helps to develop effective legal mechanisms for criminal law counteraction to crime, taking into account time-tested scientific and practical approaches); strengthening the legal culture of society in Ukraine (studying the history of national criminal law contributes to the legal education of society, forms respect for the law and legal traditions).

The features of the formation, establishment and development of such works are outlined, in particular, in the context of those scientific studies that are dedicated to leading university criminal law scientific schools, searches in the field of fundamental criminal law teachings, ideas, views and concepts of leading Ukrainian scientists, taking into account their scientific, scientific-pedagogical and educational activities. The main promising directions for the future development of historical and legal research in the field of Ukrainian criminal law are identified.

Key words: science, criminal law heritage, genesis, historical and legal (genetic) method, research, criminal law, branch, criminal legislation.

Постановка проблеми. На теперішній час актуальність історико-правових досліджень у галузі національного кримінального права та законодавства зумовлена наявністю кількох ключових факторів, насамперед: з'ясування еволюції кримінально-правових норм в Україні (дослідження генези кримінального права та законодавства допомагає зрозуміти логічну послідовність їхнього становлення й розвитку, особливостей трансформації видів та системи покарань, застосування кримінальної відповідальності та засобів правового захисту від кримінальних правопорушень); запобігання правовим колізіям і прогалинам у нормах кримінального законодавства України (аналіз правових реформ і змін у національному кримінальному законодавстві на різних етапах історичного розвитку дозволяє враховувати попередній досвід і уникати повторення подібних помилок надалі); формування сучасної кримінально-правової політики Української держави (історико-правовий аналіз кримінального права та законодавства допомагає розробити ефективні правові механізми кримінально-правової протидії злочинності, враховуючи перевірені часом наукові й практичні підходи); зміцнення правової культури суспільства в Україні (дослідження історії національного кримінального права сприяє правовій освіченості суспільства, формує повагу до закону та правових традицій).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські учені доволі активно здійснюють наукові дослідження з проблематики історико-правової наступності в галузі кримінального права та кримінального законодавства, зокрема, за двома напрямками: 1) питанню наступності у кримінальному праві приділена увага в працях Ю. Бауліна, П. Берзіна, Т. Галабурди, М. Колоса, В. Навроцького, Л. Подороги, О. Харитонової (О. Нагорнюк), С. Хилюк, П. Фріса, О. Чувакова та ін.; 2) питанню наступності у кримінальному законодавстві присвячені дослідження О. Башинського, В. Грищука, О. Громового, М. Спура, Е. Кісілюка, Ю. Копик, Д. Солов'я, В. Шершенькової, М. Шуп'яної та ін. Отже, зважаючи на тематику нашого дослідження, вважаємо за необхідне надалі зупинитися детальніше на аналізі сучасного стану проведення історико-правових досліджень у галузі українського кримінального права.

Метою даної статті є комплексний аналіз сучасних історико-правових досліджень у галузі українського кримінального права, й, окреслення перспективних напрямів їхнього подальшого розвитку на теренах України.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на практичну неможливість в межах даного дослідження здійснити аналіз усієї наявної наукової історико-правової літератури в галузі українського кримінального права, вбачається за необхідне детальніше зупинитися на аналізі деяких найбільш вагомих робіт, зокрема, працях П. Берзіна та М. Колоса, що стосуються окремих аспектів розвитку кримінального права в Україні, та, працях О. Харитонової, що присвячує свої наукові пошуки дослідженню внеску кримінально-правової спадщини О. Кістяківського, як одного з фундаторів сучасної української кримінально-правової науки.

Так, у 2008 та 2013 рр. П. Берзіним було підготовлено два видання монографії «Київська школа кримінального права (1834–1960 рр.): історико-правове дослідження» [1; 2]. У них уперше було запропоновано авторське бачення проблеми формування та становлення Київської школи кримінального права періоду 1834–1960 рр., що, разом із наведеними біографічними даними представників цієї школи, дозволило окреслити значення їх наукових доробків. Учений висвітлив в них маловідомі й невідомі епізоди з життя та наукової діяльності представників Київської школи кримінального права, при цьому акцентуючи увагу на окремих проблемах кримінального права, включаючи надання оцінки еволюційному процесу їхніх поглядів. Як слушно зазначає науковець, у процесі розкриття взаємозалежності історичних чинників та кримінального законодавства певної епохи, не можна ігнорувати те, що саме історичні події безпосередньо зумовлювали, які саме проблеми намагались розв'язувати українські учені [2, с. 39].

З метою забезпечення достовірності положень, викладених у дослідженні «Київська школа кримінального права (1834–1960 рр.): історико-правове дослідження» П. Берзіним було використано архівні матеріали, особисті приватні документи та опубліковані в різний час спогади учених. Послугуючи образ кожної персоналії, науковець провів клопітку роботу, намагаючись сформувати у читача цілісне уявлення про їхню особистість. Сам учений зауважує, що за формальними ознаками його праця могла бути названа і хрестоматією [2, с. 15]. Водночас П. Берзін свідомо уникає надмірного аналізу відповідних першоджерел, наголошуючи на тому, що оцінка кримінально-правового доробку кожного з науковців, згаданих у монографії, може стати об'єктом самостійного наукового дослідження [2, с. 22].

Цілком підтримуючи дану позицію, вважаємо за необхідне наголосити, що підготовка дисертаційних досліджень, які присвячені кримінально-правовій спадщині провідних учених,

підготовка монографічних досліджень з питань розвитку окремих наукових шкіл в українському кримінальному праві, в т.ч. укладання (упорядкування) довідникових видань вибраних наукових праць (вибраних творів) провідних учених є тими актуальними напрямками, що характеризують потреби сучасної реальності та неодмінно мають право на життя в майбутніх наукових розвідках.

У 2019 р. вийшла з друку колективна хрестоматія «Кримінальне право в Університеті Святого Володимира» [3], одним із упорядників якої був П. Берзін. У ній представлено найвагоміші праці учених у галузі кримінального права, в яких висвітлено особливості становлення та розвитку кримінального права, як юридичної науки, та, як навчальної дисципліни. До даного видання також включено праці та фрагменти праць українських учених – І. Даніловича [3, с. 47–66], О. Кістяківського [3, с. 67–264], Л. Білогіриць-Котляревського [3, с. 265–602] та К. В. Шаврова [3, с. 603–620], що були опубліковані в період з 1834-го до середини 1880-х років включно.

Завдяки використанню історичного (генетичного) методу пізнання в кримінально-правових дослідженнях, П. Берзін у своїх роботах здійснив вдалий огляд процесу наступності та розвитку кримінально-правової науки на території України, розкрив особливості генези українського кримінального законодавства та формування провідних наукових шкіл кримінального права в нашій державі (київської та харківської), визначив генезу поглядів їхніх відомих представників.

У 2019 р. було опубліковано монографію М. І. Колоса «Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність» [4], що згодом лягла в основу дисертації ученого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук [5].

Так, вихід з друку праці «Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність» [4] став продовженням попередніх досліджень ученого – монографій «Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття)» (у 2-х томах) [6; 7]. У ній науковець поставив перед собою складне завдання – подолання недосконалості знань суспільства про походження і розвиток українського кримінального права, про його генетичні зв'язки з аналогічними галузями права і законодавства інших держав та базовими філософськими, теологічними, політичними доктринами.

М. І. Колосом було здійснено комплексне дослідження основних кримінально-правових актів держав Стародавнього Сходу, Стародавнього Риму, Східної Римської імперії (Візантії), доктринальних положень Біблії, поглядів греко-римських філософів, релігійних правил святих апостолів і святих отців церкви, аналогічні акти княжої доби, Великого князівства Литовського, Гетьманщини, Української Народної Республіки, сучасної незалежної України та інших джерел, що мають у своєму змісті доктринальні кримінально-правові положення.

Окремо також акцентуємо увагу на дослідженнях О. Харитонової. Так, у 2004 р. О. Наторнюк (О. Харитоновою) була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук з теми «Питання Загальної частини кримінального права в працях О. Ф. Кістяківського» [8]. Дане дослідження стало першим, і, на жаль, дотепер єдиним такого роду в Україні, де на комплексному монографічному рівні були розглянуті питання кримінального права в працях окремо взятого науковця. Авторкою на сторінках роботи було приділено увагу значущості внеску О. Кістяківського для формування соціологічних засад в галузі українського кримінального права.

У 2010 р. О. Харитоновою було видано монографію «Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень» [9]. Дана праця присвячена дослідженню наукової спадщини видатного українського ученого XIX ст. О. Кістяківського. На основі ґрунтовного аналізу кримінально-правових поглядів вченого, О. Харитонова довела, що О. Кістяківським здійснено серйозний вплив на формування методологічного інструментарію кримінально-правової науки в Україні. Учена доводить, що під час дослідження окремих основних кримінально-правових інститутів, зокрема, кримінального правопорушення та покарання, О. Кістяківський стояв на рівні передової тогочасної науки, а висловлені ним пропозиції сприяли майбутньому збагаченню теорії науки кримінального права та вдосконаленню українського національного законодавства.

Висновки. Таким чином, майбутній розвиток галузі українського кримінального права, на нашу думку, охоплюватиме два основних напрями: підготовку дисертаційних (монографічних) досліджень з проблематики генези галузі кримінального права в Україні; підготовка та публікація вибраних наукових праць (вибраних наукових творів) ряду провідних українських учених. Впевнені також у тому, що будуть активізовані наукові пошуки в розрізі дослідження фундаментального внеску представників українського класичного (Л. Білогіриць-Котляревський, Л. Владимиров, О. Кістяківський), соціологічного (О. Кисельов, О. Маклецов, М. Чубинський) та сучасного (М. Бажанов, Я. Брайнін, М. Коржанський, М. Панов, В. Сташис, В. Тацій) напрямів у науці

кримінального права. При цьому, безсумнівно, майбутні дослідники в своїх наукових розвідках ніколи не будуть оминати увагою формування провідних «класичних» наукових шкіл на теренах України – юридичних університетів та факультетів в Києві, Львові, Одесі, Острозі, Харкові, Чернівцях та інших українських містах.

Список використаних джерел:

1. Берзін П. С. Київська школа кримінального права (1834–1960 рр.): історико-правове дослідження: монографія. Київ: КНТ, 2008. 436 с.
2. Берзін П. С. Київська школа кримінального права (1834–1960 роки): історико-правове дослідження: монографія. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: ВД «Дакор», 2013. 1144 с.
3. Кримінальне право в Університеті Святого Володимира: хрестоматія / упоряд.: Берзін П. С., Гриценко І. С., Куцевич М. П. Київ: ВД «Дакор», 2019. 620 с.
4. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: монографія. Київ: ВД «Освіта України», 2019. 836 с.
5. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Острог, 2019. 471 с.
6. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття): монографія: у 2 т. Т. 1. Освіта, наука, законодавство / наук. ред. Ю. В. Баулін. Київ; Острог, 2011. 448 с.
7. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття): монографія: у 2 т. Т. 2. Бібліографія / наук. ред. Ю. В. Баулін. Київ; Острог, 2011. 640 с.
8. Нагорнюк О. В. Питання Загальної частини кримінального права в працях О. Ф. Кістяківського: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 220 с.
9. Харитоновна О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень: монографія / наук. ред. Ю. В. Баулін. Харків: Право, 2010. 252 с.

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИМОГИ ШВИДКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОБСТАВИН,
ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

**ENSURING THE REQUIREMENT OF RAPID INVESTIGATION
OF CIRCUMSTANCES, WHICH ARE SUBJECT TO PROOF
IN CRIMINAL PROCEEDINGS**

У статті здійснено аналіз кримінального процесуального законодавства щодо забезпечення вимоги швидкості розслідування шляхом дотримання його строків та оперативного встановлення обставин, як підлягають доказуванню. Досліджено поняття забезпечення швидкості досудового розслідування з точки зору засад кримінального провадження. Здійснено визначення швидкості як якісної характеристики досудового розслідування, що передбачає своєчасне, невідкладне виконання слідчим усіх необхідних процесуальних дій з метою доказування обставин кримінального правопорушення та досягнення завдань кримінального провадження. Автор зазначив, що поняття швидкості та її вплив на досягнення мети кримінального провадження залишається актуальним, адже встановлено прямиий зв'язок між швидкістю, яка є рушійною силою діяльності органу досудового розслідування з його повнотою та безпосередністю. Крім того, швидке розслідування кримінального провадження дозволяє досягти оптимального балансу між встановленням істини та забезпеченням гарантій реалізації прав та законних інтересів особи. Встановлено, що специфіка кримінальної процесуальної діяльності пов'язана з необхідністю оперативного збору та дослідження доказів, що обумовлено обов'язком слідчого всебічно, повно та неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, та якраз і свідчить про забезпечення вимоги швидкого розслідування як завдання кримінального провадження. Залежно від місця та ролі у механізмі кримінального процесуального регулювання діяльності слідчого щодо забезпечення швидкості досудового розслідування автор виділив внутрішню та зовнішню форми забезпечення. До внутрішньої форми забезпечення швидкості розслідування слід віднести питання, пов'язані з кримінально-процесуальною формою та організаційною складовою діяльності слідчого, а саме процедурні та функціонально-правові аспекти. До зовнішньої форми забезпечення доцільно віднести питання взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального судочинства, а також використання слідчим доступних правових засобів, що сприяють вирішенню покладених на нього завдань.

Ключові слова: досудове розслідування, забезпечення швидкості, завдання кримінального провадження, доказування, засади кримінального провадження.

The article analyzes the criminal procedural legislation on ensuring the speed of the investigation by compliance with its terms and prompt establishment of the circumstances, as subject to proof. The concept of ensuring the speed of pre-trial investigation in terms of criminal proceedings is investigated. The speed was determined as a qualitative characteristic of pre-trial investigation, which provides for timely, urgent implementation by the investigators of all necessary procedural actions in order to prove the circumstances of the criminal offense and to achieve the tasks of criminal proceedings. The author noted that the concept of speed and its impact on the achievement of the purpose of criminal proceedings remains relevant, since there is a direct link between the speed, which is the driving force of the activity of the pre-trial investigation body with its completeness and immediacy. In addition, the rapid investigation of criminal proceedings allows to achieve

the optimal balance between establishing the truth and ensuring guarantees of the exercise of the rights and legitimate interests of the person. It is established that the specificity of criminal procedural activity is related to the need for prompt collection and investigation of evidence, which is conditioned by the obligation of the investigator comprehensively, fully and impartially to investigate the circumstances of the criminal proceedings, which is just indicative of ensuring the requirements of a quick investigation as a task of criminal proceedings. Depending on the place and role in the mechanism of criminal procedural regulation of the investigator's activity to ensure the speed of pre-trial investigation, the author identified internal and external forms of security. The internal form of ensuring the speed of the investigation should include issues related to the criminal procedural form and organizational component of the investigator, namely procedural and functional aspects. It is advisable to attribute the external form of providing the issue of regulating the interaction of the investigator with other participants in criminal proceedings, as well as the use of legal means that contribute to the solution of the tasks assigned to it.

Key words: *pre-trial investigation, ensuring speed of investigation, tasks of criminal proceedings, proving, principles of criminal proceedings.*

Актуальність теми. Належна побудова та функціонування системи кримінального процесу, нормативне регулювання ним правовідносин між учасниками провадження неможливе без чіткого визначення призначення, мети, завдань і засад, відповідно до яких дана система має діяти. Вказані категорії є свого роду системою координат для правозастосовника при здійсненні кримінального провадження. Крім того, розглянуті положення визначають загальну концепцію вдосконалення існуючих і введення нових імперативних норм, і одночасно виступають як запобіжник для кримінального процесуального законодавства від марних, часом навіть шкідливих нововведень.

Норми, що закріплені у конкретний історичний період як основоположні у кримінальному процесуальному законі, дають можливість судити про ставлення законодавця до державних та суспільних інтересів під час розслідування кримінальних правопорушень, судовому розгляду, а також щодо дотримання прав осіб, залучених до участі у кримінальному процесі. Відповідно, зміна пріоритетів державної політики у сфері кримінального судочинства неодмінно позначається на кримінальному процесуальному законодавстві шляхом внесення відповідних змін до його норм, насамперед тих, що регулюють мету, завдання, призначення та засади кримінального процесу.

Початок досудового розслідування, як один з етапів цієї стадії обмежений у часі та, відповідно до статті 214 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) здійснюється невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення слідчим, дізнавачем, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення [1].

Однак, існує практика нівелювання встановленої КПК вимоги щодо невідкладності внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку досудового розслідування, шляхом направлення таких матеріалів для додаткової перевірки до інших служб Національної поліції України, що прямо впливає на забезпечення швидкого розслідування та притягнення винуватого до відповідальності. Результатом є сповільнення розслідування, втрата можливості оперативного встановлення обставин, як підлягають доказуванню, та, відповідно, зниження ефективності боротьби з кримінальними правопорушеннями.

Стан дослідження. Вивченням питань забезпечення вимоги швидкого дослідження обставин, які підлягають доказуванню та значення швидкості для досудового розслідування загалом займалися такі відомі науковці, як Ю. І. Азаров, І. В. Басиста, О. А. Вакулік, В. І. Галаган, І. В. Гловюк, Ю. М. Groшевий, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'яничков, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, А. В. Столітній, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, С. С. Чернявський, І. В. Чурікова, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та інші.

Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні значення вимоги швидкості для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, а також її оцінці з точки зору загальних засад кримінального провадження.

Результати. Розглядаючи питання кримінальної процесуальної політики та впливу зміни її курсу на основні положення законодавства, вважаємо за необхідне згадати американського вченого Г. Пакера, який у своїй статті «Дві моделі кримінального процесу» виділив і описав відповідно дві можливі моделі кримінальної процесуальної політики. Перша з них, яку вчений позначив як модель «належної правової процедури», характеризується пріоритетом дотримання прав та інтересів

осіб, які піддаються кримінальному переслідуванню, друга модель «контролю над злочинністю», навпаки, ґрунтується на першості боротьби зі злочинністю та захисту інтересів суспільства та осіб від протиправних дій [2, с. 117–122]. Аналізуючи вищевказані моделі Г. Пакер дійшов висновку, що жодна з цих конкуруючих одна з одною моделей не можуть бути повністю домінуючою, лише їх постійна взаємодія може дозволити досягти збалансованого стану кримінального судочинства.

З урахуванням викладеної класифікації можна стверджувати, що наразі «маятник» вітчизняної кримінальної процесуальної науки перемістився від стану «контролю над злочинністю» у бік «належної правової процедури», іншими словами, від карального до охоронного типу кримінального процесу.

Особливе значення для швидкого розслідування має правильне встановлення предмету доказування, меж кримінального провадження, а також цілеспрямованість та плановість дій слідчого, прокурора щодо вибору необхідних слідчих (розшукових) дій та тактичних комбінацій.

Відповідно до статті 91 КПК доказуванню підлягають наступні обставини: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 4) розмір процесуальних витрат; 5) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого; 6) обставини, які обтяжують або пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність, або є підставою закриття кримінального провадження; 7) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 8) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно були отримані внаслідок вчинення кримінального правопорушення, або використовувалися з метою вчинення останнього; 9) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації [1].

Аналіз думок вітчизняних вчених і дослідників показує, що вимозі швидкості давалися різні оцінки з точки зору загальних засад кримінального процесу. Так, ряд вчених визначили, що швидкість досудового розслідування тісно пов'язана з принципом всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин, які підлягають доказуванню, адже тільки у результаті своєчасного проведення необхідних процесуальних і оперативно-розшукових дій можна відшукати, зібрати та оцінити докази, що мають значення для кримінального провадження. З іншого боку, вимога швидкості разом з вимогами повноти та неупередженості є проявами засади публічності та повинна не перешкоджати всебічному й об'єктивному розслідуванню й засаді забезпечення права на захист.

У той час як засади кримінального процесу серед аналізованих понять перебувають у свого роду «термінологічній автономії» і їх система є відносно самостійною областю вивчення, при спробі диференціації понять «призначення», «мети», «завдання» кримінального процесу дослідник неминуче зіткнеться з великою різноманітністю думок з даної проблеми як щодо їх значення, так і з приводу їх взаємозв'язків.

Вважаємо, що в першу чергу це обумовлено схожими лексичними значеннями слів, що розглядаються. Так, в тлумачних словниках можна зустріти, що слова «призначення», «мета», «завдання» прямо зазначені як синоніми. Загальне значення слів, що розглядаються, можна визначити як «те, заради чого» або, з точки зору кримінальної процесуальної діяльності «те, що їм необхідно здійснити і вимагає виконання її учасниками».

Так, Климкевич Р. висловила думку про те, що мета кримінального процесу є метою самого провадження, а завдання процесу – завданнями, що вирішуються кримінальним судочинством як галуззю державної діяльності. Досягнення мети кримінального процесу в переважній більшості проваджень забезпечить виконання завдань кримінального судочинства [3, с. 137–139]. Протилежної позиції щодо співвідношення понять «мети» і «завдання» дотримувався Вапнярчук В., з погляду якого вирішення завдань, що стоять перед кримінальним судочинством, обумовлює досягнення його мети. У цьому випадку завдання формулюються з мети, якій вони служать [4, с. 216–224].

Органи досудового розслідування в досягненні поставленої перед ними мети щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1], повинні орієнтуватися на вирішення завдань, які визначені КПК (захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду) [1].

Не диференціюючи завдання кримінального судочинства залежно від ролі та функцій його учасників вважаємо, що швидке, повне та неупереджене розслідування обставин кримінального правопорушення є завданням перш за все стадії досудового розслідування та є найбільш продуктивним. З цієї позицією погоджується значна частина слідчих і керівників органів досудового розслідування.

Торкаючись теми засад у контексті їх співвідношення з метою та завданнями кримінального судочинства і, зокрема, з вимогою швидкості варто відзначити, що зазначена тема є однією з найбільш дискусійною в науці кримінального процесу. При аналізі системи засад кримінального судочинства, її окремих елементів, неминуче доводиться стикатися з широким плюралізмом думок щодо всіх аспектів аналізованої сфери – поняття та структурної побудови системи засад, питань нормативного регулювання тощо.

До питання співвідношення мети, завдань і засад кримінального процесу зауважимо, що засади, з одного боку, покликані обмежити правозастосовника від спроб використання найефективніших, але найменш законних засобів, що є у його розпорядженні. У цьому розумінні мета і засади утворюють систему, визначену в теорії держави та права як «система стримувань і противаг». Засади кримінального процесу є стримуючими чинниками, гарантією від зловживань із боку органів, що здійснюють кримінальне переслідування. Саме засади кримінального процесу служать орієнтиром, що встановлює рамки правового поля, в межах яких можливе застосування примусу, обмеження конституційних прав громадян.

Ще однією засадою кримінального процесу, що має прямий зв'язок із реалізацією вимоги швидкого дослідження обставин кримінального правопорушення, є засада «розумності строків».

Так, на думку Кубаревої О. розумність строків кримінального судочинства є не тільки гарантією швидкого досягнення мети кримінального провадження, а й необхідною умовою для здійснення справедливого кримінального провадження [5, с. 71–74]. Розумність строків вимагає від правозастосовника не тільки негайного виконання необхідних заходів, скільки їх виконання в такій строк, щоб з одного боку, розслідування було швидким, а з іншого – повним і неупередженим.

У свою чергу, Кушнерьов В. та Татаров О. підкреслюють, що категорію «розумність строків» доцільно розглядати як ширше явище, ніж просто якийсь період часу. Швидкість кримінального судочинства, безсумнівно, відіграє важливу роль у підвищенні ефективності кримінального процесу загалом, але є лише засобом забезпечення розумності строків кримінального процесу [6, с. 112–114].

Вимога дотримання розумності строків провадження, так само як і вимога швидкості й оперативності розслідування, не може бути самостійною засадою, адже за своєю суттю є елементом засади публічності у кримінальному провадженні. Також розумність строків кримінального судочинства відображає якісну, а не кількісну характеристику провадження.

В актах міжнародного права під «розумним строком» розуміється як його кількісна складова – загальна тривалість досудового розслідування, так і якісна – ефективність дій суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження і, крім того, аксіологічна – спокій і душевна рівновага особи, залученої у процес досудового розслідування, його почуття безпеки, що виключає наявність тривожного стану як психотравмуючого фактора [6, с. 157–162].

Адаптуючи міжнародні стандарти розумності строку до вітчизняного кримінального процесу, встановлено наступні критерії для визначення розумності строків кримінального провадження: складність кримінального провадження, що визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачених та кримінальних правопорушень, обсягу та специфіки процесуальних дій; поведінка учасників кримінального провадження; спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень [1].

Таким чином, з вищевикладеного можна зробити висновок, що поняття «здійснення кримінального провадження у розумні строки» включає більш широкий діапазон регульованих сторін процесуальної діяльності, ніж поняття «швидкість розслідування», і зумовлює не тільки тимчасові межі кримінального провадження, але й якісні характеристики, у тому числі достатність та ефективність дій учасників кримінального провадження з боку обвинувачення щодо встановлення обставин, які підлягають доказуванню.

Зважаючи на викладене видається досить справедливим розглядати засаду здійснення кримінального провадження у розумні строки як одну з форм нормативного вираження вимоги швидкості, в сукупності з повнотою та безпосередністю дослідження обставин кримінального правопорушення.

Іншими словами, під час досудового розслідування слідчий повинен особисто досліджувати обставини кримінального правопорушення, детально збирати всю інформацію незалежно від того, чи викриває вона, чи виправдовує підозрюваного, а не «просіювати» її крізь «обвинувальне

сито», і відповідно до зібраних доказів приймати законне рішення за підсумками проведеного розслідування. Але це можливе лише за допомогою встановлення істини.

Для подальшого розгляду категорії швидкості досудового розслідування варто розглянути значення поняття «забезпечення», за допомогою якої здійснюється перехід зазначеної категорії з теоретичної площини у практичну, пов'язану з безпосереднім правозастосуванням норм кримінального процесуального закону.

У широкому значенні «забезпечення» – це дія, що полягає у постачанні чогось у достатній кількості, задоволенні кого-, що-небудь у якихось потребах [7]. Термін «забезпечення» знаходить широке застосування у різних галузях людської діяльності. Так, з позиції економічної теорії забезпечення – це сукупність заходів і засобів, створення умов, що сприяють нормальному перебігу економічних процесів, реалізації намічених планів, програм, проєктів, підтримці стабільного функціонування економічної системи та її об'єктів, запобіганню збоїв, порушень законів. У технологічних галузях використовується такий термін, як «забезпечення якості», що розуміється як сукупність планованих систематичних заходів, необхідних для створення впевненості у тому, що продукція задовольняє встановленим вимогам якості [7].

З позиції теорії права категорія «правове забезпечення» розглядається як науково обґрунтована, послідовна система правових та інших засобів, за допомогою яких громадянське суспільство і держава здійснюють вплив на суспільні відносини, виходячи з черговості завдань, що виникають перед суспільством, і цілей, які вони переслідують [8, с. 152–159]. З вищевказаних визначень можна назвати такі універсальні сутнісні ознаки поняття «забезпечення»: 1) цілеспрямована діяльність, що є сукупністю заходів і засобів; 2) як об'єкт даної діяльності в залежності від сфери суспільних відносин можуть виступати різні системи, організації та інститути; 3) метою даної діяльності є створення умов для стабільного та ефективного функціонування об'єкта впливу, а результатом – досягнення зазначеної мети.

Розглядаючи з цієї позиції кримінальну процесуальну діяльність органу досудового розслідування щодо забезпечення швидкості розслідування, вважаємо можливим виділити в залежності від місця та ролі в механізмі кримінального процесуального регулювання внутрішню та зовнішню форми забезпечення.

До внутрішньої форми забезпечення швидкості розслідування слід віднести питання, пов'язані з кримінально процесуальною формою та організаційною складовою діяльності слідчого, а саме процедурні та функціонально-правові аспекти.

До зовнішньої форми забезпечення доцільно віднести питання регулювання кримінальних процесуальних відносин слідчого з іншими учасниками кримінального процесу, а також використання слідчим при вирішенні покладених на нього завдань процесуально-правових засобів.

Висновки. Таким чином, зрозуміло, що вимога швидкості розслідування певним чином урегульовує темп та строки кримінального провадження. Визначення її як якісної характеристики досудового розслідування забезпечує своєчасне, невідкладне виконання слідчим усіх процесуальних дій щодо встановлення обставин, які підлягають доказуванню та якнайшвидшого прийняття законного й обґрунтованого підсумкового рішення у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text>
2. Packer H. L. Two Models of the Criminal Process // University of Pennsylvania Law Review. Vol. 113. November 1964. № 1. P. 117-122.
3. Климкевич Р. Поняття та стандарти гармонізації кримінальнопроцесуального законодавства країн-членів ЄС. Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи : збірник наукових праць за матеріалами XVI міжнародної студентської-аспірантської наукової конференції, 21–22 квітня 2017 р. Львів, 2017. С. 137–139.
4. Вапнярчук В. В. Щодо поняття кримінального процесу та його внутрішньої структури. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 4(75). С. 216–224.
5. Кубарєва О. В. Удосконалення реалізації засади розумних строків під час судового розгляду кримінального провадження. Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 2 трав. 2024 р.). Київ : НАВС, 2024. С. 71–74.
6. Кушнерьов В.М. Розумність строків як загальна засада кримінального провадження: дис. ... доктор філософії: спеціальність 081 «Право». Київ, 2021. 246 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005.
8. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. – 392 с.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.36>

КОВАЛЬЧУК О.М.

**НАУКОВО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ МАКСИМА МАКСИМОВИЧА КОВАЛЕВСЬКОГО
SCIENTIFIC AND LEGAL VIEWS OF MAKSYM MAKSYMOVYCH KOVALEVSKY**

Актуальність статті полягає в тому, що Ковалевський Максим Максимович посідає визначне місце в історії української правової науки дореволюційного періоду як один із найяскравіших її представників. Будучи видатним вченим-правознавцем, він водночас вирізнявся глибокою ерудицією та всебічною науковою діяльністю, що дозволило йому здійснити суттєвий внесок не лише у розвиток юридичної науки, але й інших галузей знань, зокрема історії, соціології та політології. Наукова спадщина М. М. Ковалевського справила значний вплив на формування й розвиток університетської історико-правової думки другої половини XIX – початку XX ст., забезпечивши йому місце серед провідних діячів тогочасної наукової еліти. Його доробок отримав міжнародне визнання, насамперед як фундаментальні дослідження з соціології та політичної організації суспільства, що підтверджує його статус авторитетного вченого-гуманітарія світового рівня. Крім того, будучи автором численних історичних та публіцистичних праць, він зробив суттєвий внесок у державознавство, здійснивши комплексний і глибокий аналіз особливостей державного устрою різних країн світу, що дало змогу сформулювати цінні теоретико-методологічні положення, які зберігають актуальність і сьогодні. Метою статті є загальнотеоретична характеристика науково-правових поглядів Максима Максимовича Ковалевського. У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз наукових поглядів видатного українського правознавця дореволюційного періоду М. М. Ковалевського, який здійснив суттєвий внесок у розвиток теорії держави і права. Автором виокремлено ключові особливості правових концепцій ученого, зокрема, охарактеризовано соціологічний характер праворозуміння, первинність права щодо держави, солідаризм як базову категорію, антиетатистську орієнтацію, плюралізм методології, критичну оцінку природно-правових і позитивістських доктрин, а також тезу про взаємозв'язок індивідуального і соціального начал у праві. Встановлено, що центральною ідеєю правової теорії М. М. Ковалевського є концепція соціальної солідарності, відповідно до якої право формується не з волі держави, а є об'єктивним продуктом суспільної взаємодії, що передують державному утворенню. Резюмовано, що концепція М. М. Ковалевського значно випереджала час та продовжує зберігати високу теоретичну і практичну цінність. Автор підкреслює особливу актуальність його ідей в умовах сучасних демократичних трансформацій, глобалізації та утвердження пріоритету прав людини. Наукова новизна дослідження полягає в систематизації та поглибленому аналізі фундаментальних характеристик правової теорії М. М. Ковалевського, а також у виокремленні авторських тез щодо актуальності його поглядів для сучасної теорії держави і права.

Ключові слова: М. М. Ковалевський, теорія держави і права, соціологічна школа права, соціальна солідарність, праворозуміння, первинність права, природне право.

The relevance of the article lies in the fact that Kovalevsky Maksym Maksymovich occupies a prominent place in the history of Ukrainian legal science of the pre-revolutionary period as one of its brightest representatives. Being an outstanding legal scholar, he was at the same time distinguished by deep erudition and comprehensive scientific activity, which allowed him to make a significant contribution not only to the development of

legal science, but also to other fields of knowledge, in particular history, sociology and political science. The scientific heritage of M. M. Kovalevsky had a significant impact on the formation and development of university historical and legal thought of the second half of the 19th – early 20th centuries, securing him a place among the leading figures of the scientific elite of that time. His work has received international recognition, primarily as fundamental research in sociology and political organization of society, which confirms his status as an authoritative humanities scholar of the world level. In addition, being the author of numerous historical and journalistic works, he made a significant contribution to political science, carrying out a comprehensive and in-depth analysis of the features of the state system of various countries of the world, which made it possible to formulate valuable theoretical and methodological provisions that remain relevant today. The purpose of the article is a general theoretical characterization of the scientific and legal views of Maksim Maksimovich Kovalevsky. The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the scientific views of the prominent Ukrainian jurist of the pre-revolutionary period, M. M. Kovalevsky, who made a significant contribution to the development of the theory of state and law. The author identifies key features of the scholar's legal concepts, in particular, the sociological nature of legal understanding, the primacy of law over the state, solidarism as a basic category, anti-statist orientation, pluralism of methodology, critical assessment of natural law and positivist doctrines, as well as the thesis about the relationship between individual and social principles in law are characterized. It is established that the central idea of M. M. Kovalevsky's legal theory is the concept of social solidarity, according to which law is formed not by the will of the state, but is an objective product of social interaction preceding state formation. It is concluded that the concept of M. M. Kovalevsky was significantly ahead of its time and continues to retain high theoretical and practical value. The author emphasizes the special relevance of his ideas in the conditions of modern democratic transformations, globalization and the establishment of the priority of human rights. The scientific novelty of the study lies in the systematization and in-depth analysis of the fundamental characteristics of the legal theory of M. M. Kovalevsky, as well as in the isolation of the author's theses on the relevance of his views for the modern theory of state and law.

Key words: *M. M. Kovalevsky, theory of state and law, sociological school of law, social solidarity, legal understanding, primacy of law, natural law.*

Постановка проблеми. Максим Максимович Ковалевський посідає визначне місце в історії української правової науки дореволюційного періоду як один із найяскравіших її представників. Будучи видатним вченим-правознавцем, він водночас вирізнявся глибокою ерудицією та всебічною науковою діяльністю, що дозволило йому здійснити суттєвий внесок не лише у розвиток юридичної науки, але й інших галузей знань, зокрема історії, соціології та політології. Наукова спадщина М. М. Ковалевського справила значний вплив на формування й розвиток університетської історико-правової думки другої половини XIX – початку XX ст., забезпечивши йому місце серед провідних діячів тогочасної наукової еліти.

Його доробок отримав міжнародне визнання, насамперед як фундаментальні дослідження з соціології та політичної організації суспільства, що підтверджує його статус авторитетного вченого-гуманітарія світового рівня. Крім того, будучи автором численних історичних та публіцистичних праць, він зробив суттєвий внесок у державознавство, здійснивши комплексний і глибокий аналіз особливостей державного устрою різних країн світу, що дало змогу сформулювати цінні теоретико-методологічні положення, які зберігають актуальність і сьогодні.

Метою статті є загальнотеоретична характеристика науково-правових поглядів Максима Максимовича Ковалевського.

Виклад основного матеріалу. Він народився 27 серпня (08 вересня) 1851 року у заможній дворянській родині на території Харківської губернії Російської імперії. На формування М. М. Ковалевського як науковця-правника багато в чому вплинуло його походження, оскільки наукові ідеї юриста завжди мають безпосередній або опосередкований вплив на політичну дійсність, що зумовлює і відповідне ставлення до такої особистості з боку суспільства та держави [1, с. 14–15].

¹ Фатьєва Ар. Максим Ковалевский (К годовщине смерти) 1851-1916. – Харьков: Типография «Печатное Депю». – 1917. – 96 с.

Таким чином, сприятливі майнові умови життя дозволили М. М. Ковалевському безперешкодно зосередитися саме на науковій діяльності, не переймаючись необхідністю поєднувати дослідження з практичною діяльністю задля матеріального виживання. Такий привілейований стан значною мірою пояснює масштабність, фундаментальність та оригінальність його праць, які мали вагомим значення для розвитку теорії держави і права. Водночас, наукові погляди Ковалевського, хоча й були безпосередньо обумовлені його соціальним походженням, демонструють глибоке розуміння реальних механізмів взаємозалежності між правовою доктриною та політичними процесами, що свідчить про високий рівень об'єктивності й аналітичності його наукового мислення.

Майбутній вчений-правознавець М. М. Ковалевський здобув фундаментальну дошкільну освіту в умовах домашнього виховання, що здійснювалося переважно його матір'ю та рідною тіткою. У зазначений період його життя сформувався потужний інтелектуальний і культурний фундамент, який надалі став визначальним у процесі становлення Ковалевського як науковця світового рівня. Особливості родинного середовища сприяли поглибленому засвоєнню широкого спектра дисциплін, серед яких – математика, етнографія, історія, природничі науки, а також гуманітарні дисципліни, що значно перевищувало рівень тогочасної шкільної освіти. Вагомим аспектом виховання стало також вивчення кількох іноземних мов, зокрема французької, що суттєво розширило подальші можливості М. М. Ковалевського у сфері міжнародних наукових контактів [2, с. 27]. Саме всебічна і ґрунтовна домашня освіта створила передумови для формування Ковалевського як універсального вченого-правника. Набуті в ранньому дитинстві знання, особливо в галузі іноземних мов і гуманітарних наук, забезпечили йому здатність сприймати й аналізувати різноманітні юридичні концепції світового рівня, завдяки чому його наукові ідеї вирізнялися широкою ерудицією, глибокою міждисциплінарністю та оригінальністю підходів до розуміння держави і права. Водночас, безпосередня присутність при закордонних поїздках матері, пов'язаних із її лікуванням, дозволила М. М. Ковалевському змалку сформувати відкритий погляд на світ та заклала підґрунтя для його майбутньої міжнародної наукової комунікації й міжнародного визнання.

У 1865 році Максим Максимович Ковалевський розпочинає навчання, вступивши одразу до 5-го класу, що свідчить про високий рівень його домашньої підготовки. У 1869 році він успішно закінчив навчання в Харківському університеті зі ступенем кандидата права, захистивши кандидатську роботу на тему «Про конституційні досліди Австрії і чеську національну опозицію». Після цього М. М. Ковалевський не залишив свою альма-матер, а продовжив поглиблювати свої наукові пошуки у її стінах. Важливим етапом формування його як науковця стали навчальні поїздки за кордон, де він прослухав курси лекцій у провідних європейських університетах. Повернувшись, М. М. Ковалевський продовжив активну наукову діяльність і 1877 року успішно захистив магістерську дисертацію «Історія поліції та поліцейського суду в Англії від стародавніх часів до смерті Едуарда III». З 1878 року обіймав посаду доцента, а у 1880 році – професора кафедри державного права і порівняльної історії права Московського університету. У 1887 році з політичних мотивів його було звільнено з Московського університету (конкретно з формулюванням: «за негативне ставлення до російського державного ладу»), що стало поштовхом для довготривалого перебування за межами імперії, де він працював у бібліотеці Британського музею, Державному архіві Лондона, а також активно взаємодіяв із науковими колами Бельгії, Італії, Швеції та Сполучених Штатів Америки.

Вищевказане свідчить, що міжнародний досвід М. М. Ковалевського, отриманий під час закордонних стажувань і дослідницької роботи, істотно розширив його світоглядні горизонти та наукові методологічні підходи. Саме завдяки ґрунтовному знайомству із західною юридичною думкою та практикою державотворення він зумів створити власні оригінальні концепції у сфері державного права та соціології права. Доцільно відзначити, що звільнення М. М. Ковалевського з Московського університету, попри зовнішній негативний ефект, мало парадоксально позитивний вплив на його подальший розвиток як науковця, стимулюючи ще глибше занурення в порівняльно-правові дослідження та розширюючи горизонти його наукового світогляду. Така міждисциплінарна відкритість та міжнародна співпраця дозволили вченому зайняти чільне місце серед провідних теоретиків права своєї доби.

Починаючи з 1889 року М. М. Ковалевський активно виступає з лекціями в університетах Стокгольма, Брюсселя, Парижа, Оксфорда, а також у Чикаго та Сан-Франциско. Після повернення з-за кордону вчений продовжує свою науково-педагогічну діяльність: у 1906 році він отримує посаду ординарного професора кафедри державного права економічного відділення політехнічного інституту, а вже наступного року стає позаштатним ординарним професором кафедри державного права юридичного факультету. З 1889 по 1910 роки Ковалевський здійснив

вагомий внесок у розвиток вітчизняної юридичної освіти, викладаючи дисципліни, які формували правосвідомість та правову культуру наступних поколінь юристів: конституційне право, історію політичних і демократичних учень, соціологію та історію політичних доктрин. Варто також зауважити, що його лекції відзначалися глибоким змістом, методологічною обґрунтованістю та міждисциплінарним характером [2, с. 193–194]. Його науковий метод, що поєднував глибокий історичний аналіз державних інституцій із застосуванням порівняльно-правового та соціологічного підходів, дозволив сформулювати принципово нові теоретичні погляди на державу і право, близькі до ідей західноєвропейської правової науки. Зокрема, концептуальні ідеї М. М. Ковалевського виявляють помітну співзвучність з поглядами Леона Дюгі, що проявляється у підходах до аналізу держави не лише як формального юридичного феномену, але і як складної соціальної реальності, яка нерозривно пов'язана з політичною практикою. Відтак, досвід життєвих випробувань, пережитий ученим, додатково підтвердив правильність його переконання у тому, що належне функціонування правової науки можливе лише за умови свободи думки, відсутності політичного та матеріального тиску на дослідника. Саме це дозволило М. М. Ковалевському посісти визначне місце в історії української юридичної науки, а його праці залишаються актуальними і сьогодні як джерело фундаментальних теоретико-правових ідей.

Соціологічна теорія Еміля Дюркгейма ґрунтується на методології соціологічного позитивізму, що передбачає розгляд суспільних явищ, зокрема держави та права, як об'єктивних соціальних фактів, які підлягають емпіричному дослідженню та поясненню. Згідно з позицією Е. Дюркгейма, ключовим фактором формування будь-якого суспільства є солідарність, яка об'єднує індивідів у соціальну спільноту. Вчений визначав солідарність як універсальний принцип існування соціуму, наголошуючи, що саме вона є фундаментальною умовою його стабільності та розвитку. Для пояснення сутності солідарності вчений застосовує поняття суспільного поділу праці, розглядаючи його як базовий механізм інтеграції індивідів у єдину суспільну систему. Він розрізняє два основних типи солідарності: механічну, характерну для доіндустріальних суспільств, і органічну, притаманну індустріальним суспільствам. Відповідні типи солідарності визначають також і особливості права, яке формується в цих суспільствах та відіграє роль нормативного регулятора соціальної взаємодії. Таким чином, на думку Е. Дюркгейма, право відображає тип суспільної солідарності і фактично виступає засобом реалізації специфічних соціальних функцій певних груп людей, які визнають та усвідомлюють необхідність підтримання солідарності як «істинної основи» існування права і держави [2, с. 256–263; 3, с. 88; 4, с. 208–209].

Вищевказане нами дозволяє зазначити, що концепція Е. Дюркгейма виявилася методологічно плідною й актуальною для теоретико-правових досліджень завдяки тому, що вона підкреслює соціальну природу права та його нерозривний зв'язок із суспільними процесами. Водночас запропоноване ним розмежування солідарності на механічну та органічну дає змогу розглядати право у динаміці історичного розвитку суспільства, виявляючи закономірності його трансформації відповідно до типів соціальної організації. Застосування дюркгеймівського підходу дозволяє обґрунтувати тезу про те, що виникнення і функціонування держави і права обумовлене не лише суто політичними чинниками, але й потребами соціальної згуртованості, солідарності та збереження цілісності соціуму. Це також підтверджує глибокий взаємозв'язок і взаємозалежність між суспільними відносинами та правовими інститутами як їх нормативним відображенням.

Представники соціологічної школи права виходять із фундаментального твердження про те, що людина може повноцінно існувати й розвиватися лише в межах суспільства, існування якого забезпечується феноменом солідарності. Останя, у свою чергу, ґрунтується на двох визначальних засадах, які детермінують характер і ступінь згуртованості людей у межах соціальної групи: по-перше, наявність у членів суспільства спільних потреб, задоволення яких можливе виключно шляхом колективного життя та взаємодії; по-друге, наявність у людей різноманітних, індивідуально визначених потреб та здібностей, реалізація яких досягається завдяки розподілу суспільної праці й активному взаємообміну послугами. Саме на цьому підґрунті Леон Дюгі розмежує два види соціальної солідарності: солідарність за подібністю, яку визначають як

² Кирилюк Ф.М. Політологія Нової доби : посібник / Ф.М. Кирилюк. – К.: Вид. центр «Академія». – 2003. – С. 256-263.

³ Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Х.: Право. – 2009. – С. 88.

⁴ Чижова О. Дюркгейм Еміль. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Чижова; за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антоноюка. – К.: МАУП. – 2005. – С. 208–209.

«механічну» та солідарність через розподіл праці, що визначається «органічна». На переконання французького теоретика, механічна солідарність, притаманна традиційним суспільствам, поступово втрачає свою актуальність та витісняється органічною солідарністю, яка є характерною для модернізованих соціумів. Унаслідок поступу соціальних відносин, зростання складності та частоти взаємообміну послугами, а також поглиблення суспільного поділу праці, соціальні зв'язки стають дедалі міцнішими, однак набувають якісно нових форм. Виходячи з цього, Л. Дюгі формулює універсальне правило поведінки для кожного індивіда: не вчиняти дій, що завдають шкоди соціальній солідарності в будь-якій із її форм, та водночас докладати зусиль до збереження й розвитку солідарності як найвищої суспільної цінності [6, с. 14–15, 18].

Тобто, з точки зору соціологічної школи права, саме соціальна солідарність, а не владні накази держави чи воля законодавця, є безпосередньою основою виникнення, існування та розвитку правових норм і правових інститутів. На основі цього можемо констатувати, що підхід Леона Дюгі щодо природи права, заснованого на ідеї соціальної солідарності, має істотне значення для теоретико-правової науки, оскільки він дозволяє подолати обмеженість формально-юридичного трактування права як винятково державного примусу. Водночас така позиція відкриває перспективу розгляду правових явищ у контексті їхньої соціальної обумовленості, надаючи правоутворюючим чинникам ширше трактування, що охоплює моральні, культурні та економічні засади суспільного буття. Крім того, особливої уваги заслуговує актуалізація дюгіанського підходу в сучасних умовах, коли право все більше виступає інструментом інтеграції різнорідних соціальних груп, підтримки соціальної стабільності та забезпечення суспільного прогресу, що ще раз підтверджує глибоку теоретичну та практичну значущість соціологічної школи права для сучасної юридичної науки.

Представники соціологічної школи права виходили з того, що правова норма є верхнім рівнем складної соціальної структури, яка ґрунтується на солідарності і складається з трьох взаємопов'язаних та взаємозалежних прошарків: економічної норми, моральної норми та власне правової (юридичної) норми. Згідно з таким підходом, правова норма виникає не за волею законодавця чи за наказом політичної влади, а об'єктивно – як безпосередній результат соціальної взаємодії, конкретний прояв суспільної солідарності. Її основою, таким чином, є індивідуальна та колективна свідомість членів суспільства, яка виступає своєрідним синтезом еґоїстичного почуття справедливості та альтруїстичного прагнення до гармонійного співіснування [6, с. 14–15]. Тому правова норма, будучи породженою солідарністю, природно переймає її базові характеристики та сутнісні властивості. Як наслідок, вона одночасно постає індивідуальною та соціальною: індивідуальною, оскільки формується у свідомості окремих суб'єктів і звернена до їхньої поведінки, та соціальною – через її існування і реалізацію виключно у просторі суспільних взаємин.

Таким чином, кожне суспільство, на думку соціологічної школи права, є системою солідарності, де будь-яка норма поведінки передбачає необхідність взаємодії, співпраці та взаємної підтримки людей. В основі всіх соціальних зв'язків лежать дві фундаментальні форми солідарності – за подібністю та за розподілом праці, – які забезпечують стабільність і водночас динамічний розвиток правових норм. Водночас, слід зазначити, що форми механічної та органічної солідарності перебувають у постійній зміні, відповідно до чого зазнають трансформацій і конкретні правові норми, які відображають ці зміни.

М. М. Ковалевський у своїх дослідженнях пов'язував виникнення і розвиток права з логікою загальноісторичного розвитку суспільства, яке детермінується множиною взаємопов'язаних факторів і процесів. Учений переконливо доводив, що право зароджується внаслідок об'єктивних умов спільного співіснування людей, а історичний розвиток суспільної солідарності демонструє поступове зменшення агресивних форм конкуренції та заміну їх принципами мирного співжиття, що вимагає формування відповідних правових інститутів [2, с. 249]. Досліджуючи соціологічну концепцію виникнення права, М. М. Ковалевський не обмежувався вузьким аналізом цієї теорії, а здійснював глибокий порівняльно-правовий аналіз інших концепцій походження права. Наприклад, аналізуючи природно-правову доктрину, він погоджувався з її висновками щодо наявності у людини вроджених прав, однак зазначав недостатню наукову обґрунтованість цієї позиції. При цьому, аргументуючи тезу про неможливість виникнення права поза соціальною взаємодією, досліджуваний нами вчений використовує приклад Робінзона Крузо і П'ятниці, наголошуючи, що в умовах повної ізоляції індивіда не може існувати ні права, ні моралі, оскільки вони за своєю природою є феноменами колективного життя, спрямованими на регуляцію спільного співіснування [7, с. 209–210]. Так, досліджуючи питання походження та утворення

держави, М. М. Ковалевський підкреслював, що уявлення процесу походження і утворення держави – завдання соціології, а не державно-правової науки, оскільки відбувається поступова відмова державознавців останнього часу» від звернення до цього питання [2, с. 245–246]. Водночас М. М. Ковалевський дотримувався теоретичних підходів Е. Дюркгейма, відповідно до яких держава є продуктом суспільної солідарності, що виступає найвищим моральним принципом та універсальною цінністю, яка визнана всіма членами суспільства. Держава у М. М. Ковалевського є союзом пануючих і підвладних, проте право не постає як продукт держави, а навпаки, є самостійним явищем, що виникло незалежно від державної волі та якому держава має підкорятися, визнаючи його верховенство та обов'язковість [2, с. 62–67; 7, с. 207]. На основі цього можемо зробити висновок, що концептуальні погляди М. М. Ковалевського є надзвичайно актуальними для сучасної теорії держави і права, оскільки він запропонував оригінальну й продуктивну модель взаємодії суспільства, права та держави. Його підхід виходить за межі традиційних формально-юридичних трактувань, акцентуючи увагу на глибоких соціокультурних, морально-етичних і психологічних засадах формування правових норм. Це дає можливість сучасній правовій науці подолати вузькі позитивістські межі, інтегруючи до юридичного дискурсу соціологічні та філософські категорії, що відповідає тенденціям сучасних міждисциплінарних досліджень у сфері держави та права.

Авторський аналіз дозволяє зазначити, що наукові погляди М. М. Ковалевського щодо первинності права над державою є надзвичайно цінними в контексті сучасного теоретико-правового дискурсу [7, с. 213–214].

Його концепція, що право зароджується з суспільної солідарності та соціальних потреб, а держава є вторинною і підпорядкованою цьому процесу структурою, сьогодні набуває особливої актуальності в умовах глобалізації та поширення ідей демократії, прав людини і громадянського суспільства. Критична позиція Ковалевського щодо природно-правової та позитивістської правових шкіл демонструє його здатність до міждисциплінарного та діалектичного аналізу, який не обмежується догматичними підходами і не відкидає морально-етичні цінності як фундаментальні чинники правотворення. Завдяки цьому вчений зміг уникнути вузького догматизму юридичного позитивізму, який іноді перетворюється на апологію державного абсолютизму, і водночас не піддався абстрактним спекуляціям природно-правової теорії [8, с. 203–204]. Його творчий спадок містить потужний потенціал для подальших досліджень сутності права як соціокультурного феномену, що має значення не лише для теорії держави і права, але й для розвитку сучасного правового суспільства, орієнтованого на ідеали справедливості, соціальної солідарності та свободи [9, с. 3–4; 10].

На підставі проведеного нами ґрунтовного аналізу, можна виділити наступні особливості науково-правових поглядів Максима Максимовича Ковалевського: 1) соціологічний характер праворозуміння – право, згідно з концепцією М. М. Ковалевського, є соціальним явищем, яке формується та існує поза волею законодавця чи державної влади. Вчений визначав право як безпосередній вираз фактичної суспільної солідарності, наголошуючи на об'єктивній соціальній природі правових норм. Відтак, право не є наслідком політичного волевиявлення держави, а виникає як природний результат суспільної взаємодії; 2) солідаризм – центральною категорією праворозуміння М. М. Ковалевського є поняття соціальної (суспільної) солідарності, яка визначається ним як вищий моральний принцип і основоположна універсальна цінність. Науковець розглядає солідарність як основну умову виникнення і права, і держави, підкреслюючи, що будь-яка соціальна група існує завдяки механічній або органічній солідарності, які перебувають у постійній динаміці та взаємно впливають на розвиток правових норм; 3) антиабсолютистський підхід до розуміння права – М. М. Ковалевський різко критикував ідею всемогутності держави та концепцію права як виключного продукту державної влади. Вчений наполягав на тому, що держава є легітимною лише настільки, наскільки вона служить праву, яке існує незалежно від державної волі, і відповідно держава має визнавати право як верховну цінність; 4) обмеженість держави – М. М. Ковалевський висував ідею, згідно з якою держава не може бути абсолютно вільною у встановленні будь-яких правових норм, а має бути обмежена суспільними інтересами та потребами соціальної солідарності. Звідси випливає принципова вимога: державна влада має сприяти фізичному й інтелектуальному розвитку суспільства, забезпечувати соціальну справедливість і гарантувати можливість кожного повноцінно реалізувати результати своєї праці.

Висновки. Отже, можемо резюмувати, що науково-правові погляди М. М. Ковалевського характеризуються яскраво вираженим соціологічним спрямуванням, що визначає унікальність та новаторство його теоретико-правової спадщини. Поглиблене дослідження вказаних особливостей

засвідчує, що він значно випередив свій час у розумінні держави та права як складних соціокультурних феноменів, на які впливають численні соціальні, економічні та історичні чинники. Особливе значення в сучасних умовах набуває його антиабсолютистська позиція, яка дозволяє розглядати державу не як джерело права, а як інструмент забезпечення правової справедливості й солідарності в суспільстві. Завдяки цій позиції концепція М. М. Ковалевського створює потужні теоретико-методологічні передумови для переосмислення традиційних юридичних доктрин та формування оновленого праворозуміння, що ґрунтується на ідеях соціальної відповідальності, людської гідності та суспільної солідарності. В комплексі вищезазначене надає ідеям вченого особливої актуальності, забезпечуючи потенціал подальших фундаментальних досліджень у галузі теорії держави і права.

Список використаних джерел:

1. Фат'єва Ар. Максим Ковалевский (К годовщине смерти) 1851-1916. Харьков: Типографія «Печатное Дешо». 1917. 96 с.
2. Тимошенко В.І. Розвиток юридичних, соціологічних та ідеократичних теорій держави в політико-правовій думці України і Росії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. К., 2005. С. 193-194.
3. Кирилюк Ф.М. Політологія Нової доби : посібник. К.: Вид. центр «Академія». 2003. С. 256-263.
4. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. Х.: Право. 2009. С. 88.
5. Чижова О. Дюркгейм Еміль. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. К.: МАУП. 2005. С. 208-209.
6. Дюгі Леон. Конституційне право: Загальна теорія держави. Леон Дюгі; передмова д-ра юрид. наук Ю.М. Оборотова. О.: Юрид. літ. 2005. С. 14-15.
7. Антологія української юридичної думки : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) [та ін.] ; упоряд.: В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко ; відп. ред. : В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко. К. : Юридична книга, 2002. Т. 1 : Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права. С. 209-210.
8. Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ століття) : монографія. К. : Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ; Київ. держ. торговельно-економічний ун-т, 1998. С. 203–204.
9. Бутченко Т. І. Еволюція договірної концепції походження держави (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Історія філософії». Запоріжжя, 2004. 18 с.
10. Мойсієнко В. Ліберальна концепція держави Максима Ковалевського. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&p=22&c=230> (дата звернення 02.02.2024)

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГАРАНТІЙ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ АДВОКАТАМИ

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS FOR THE IMPLEMENTATION OF GUARANTEES FOR THE PROVISION OF FREE LEGAL AID BY LAWYERS

Актуальність статті полягає в тому, що забезпечення реалізації гарантій надання безоплатної правничої допомоги адвокатами обумовлює необхідність дотримання міжнародних стандартів у цій сфері. Зауважимо, що на сьогодні немає єдиного уніфікованого підходу до розуміння міжнародно-правових стандартів, однак, у той же час, не можна стверджувати що точки зору правників щодо сутнісного змісту, призначення та поняття зазначених стандартів кардинально різняться. Більшість науковців та фахівців у галузі права виходять із того, що міжнародно-правовий стандарт це певна вимога чи принцип, чи правило, чи норма, що закріплюється у відповідному міжнародно-правовому документі, має загальний та універсальний характер і відображає по-перше, рівень суспільно-політичного розвитку міжнародної спільноти, а по-друге, рівень досягнутого у ній (тобто у міжнародній спільноті) консенсусу з приводу основоположних цінностей, принципів і пріоритетів організації та життя сучасного демократичного, правового суспільства. Метою статті є: надати характеристику міжнародно-правовим стандартам реалізації гарантій надання безоплатної правничої допомоги адвокатами. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, норм чинного національного та міжнародного законодавства, аргументовано, що на сьогодні існує досить широке коло джерел міжнародно-правового характеру, які визначають стандарти надання безоплатної правничої допомоги адвокатами. Відмічено, що у відповідних правових актах, рекомендаціях та настановах: містяться ключові цілі та принципи інституту безоплатної правової допомоги; розкривається його роль у правовій державі в цілому, так у системі правосуддя зокрема; закріплюються зобов'язання та поради щодо форм і напрямків дій для держав, з метою забезпечення належного функціонування та розвитку зазначеного інституту на національному рівні. Зроблено висновок, що на сьогодні існує досить широке коло джерел міжнародно-правового характеру, які визначають стандарти надання безоплатної правничої допомоги адвокатами. У відповідних правових актах, рекомендаціях та настановах: містяться ключові цілі та принципи інституту безоплатної правової допомоги; розкривається його роль у правовій державі в цілому, так у системі правосуддя зокрема; закріплюються зобов'язання та поради щодо форм і напрямків дій для держав, з метою забезпечення належного функціонування та розвитку зазначеного інституту на національному рівні.

Ключові слова: міжнародні стандарти, гарантії, юридичні гарантії, безоплатна правнича допомога, адвокати.

The relevance of the article lies in the fact that ensuring the implementation of guarantees of free legal aid by lawyers necessitates compliance with international standards in this area. It should be noted that today there is no single unified approach to understanding international legal standards, however, at the same time, it cannot be stated that the views of lawyers on the essential content, purpose and concept of these standards differ radically. Most scholars and specialists in the field of law proceed from the fact that an international legal standard is a certain requirement or principle, or rule, or norm, which is enshrined in a relevant international legal document, has a general and universal character and reflects, firstly, the level of socio-political development of the

international community, and secondly, the level of consensus achieved in it (i.e. in the international community) regarding the fundamental values, principles and priorities of the organization and life of a modern democratic, legal society. The purpose of the article is: to provide a description of the international legal standards for the implementation of guarantees for the provision of free legal aid by lawyers. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists, the norms of current national and international legislation, argues that today there is a fairly wide range of sources of international law that determine the standards for the provision of free legal aid by lawyers. It is noted that the relevant legal acts, recommendations and guidelines: contain the key goals and principles of the institution of free legal aid; reveal its role in the rule of law in general, and in the justice system in particular; establish obligations and advice on the forms and directions of action for states in order to ensure the proper functioning and development of the specified institution at the national level. It is concluded that today there is a fairly wide range of sources of international law that determine the standards for the provision of free legal aid by lawyers. The relevant legal acts, recommendations and guidelines: contain the key goals and principles of the institution of free legal aid; its role in the rule of law in general and in the justice system in particular is revealed; obligations and advice on the forms and directions of action for states are established in order to ensure the proper functioning and development of the said institution at the national level.

Key words: *international standards, guarantees, legal guarantees, free legal aid, lawyers.*

Актуальність теми. Забезпечення реалізації гарантій надання безоплатної правничої допомоги адвокатами обумовлює необхідність дотримання міжнародних стандартів у цій сфері. Зауважимо, що на сьогодні немає єдиного уніфікованого підходу до розуміння міжнародно-правових стандартів, однак, у той же час, не можна стверджувати що точки зору правників щодо сутнісного змісту, призначення та поняття зазначених стандартів кардинально різняться. Більшість науковців та фахівців у галузі права виходять із того, що міжнародно-правовий стандарт це певна вимога чи принцип, чи правило, чи норма, що закріплюється у відповідному міжнародно-правовому документі, має загальний та універсальний характер і відображає по-перше, рівень суспільно-політичного розвитку міжнародної спільноти, а по-друге, рівень досягнутого у ній (тобто у міжнародній спільноті) консенсусу з приводу основоположних цінностей, принципів і пріоритетів організації та життя сучасного демократичного, правового суспільства. Міжнародні стандарти, справедливо відмічає О. І. Наливайко, певною мірою обмежують суверенітет держави, вважаючи, що людина, її права і свободи мають вищу цінність, ніж держава [1, с. 414]. Тобто міжнародні стандарти з одного боку – це те, до чого має прагнути, що має культивувати, охороняти і розвивати у своїй внутрішній і зовнішній політиці кожна держава, яка є членом відповідної міжнародної спільноти, в якій прийняті ці стандарти, або яка має намір приєднатись до цієї спільноти; а з іншого – це певні межі або рамки, що покликані утримувати державу і суспільство, перш за все їх публічно-політичний центр влади, від зловживань, протиправного тиску, насильства та інших правопорушень і негативних проявів суспільного управління. Міжнародні стандарти, як слушно зауважує О. І. Наливайко виконують такі функції: 1) визначення переліку прав і свобод людини, які в обов'язковому порядку повинні бути визнані державами-учасницями цієї або іншої конвенції; 2) формулювання змісту прав і свобод, які повинні одержати уособлення в конституціях і законах держав-учасників конвенції; 3) фіксація обмежень і заборон, пов'язаних з реалізацією прав і свобод людини; 4) встановлення зобов'язань держав по забезпеченню реалізації проголошуваних прав і свобод [1, с.414]. Зрозуміло, що все вище викладене з приводу сутності та ролі міжнародних стандартів у повній мірі стосується і стандартів реалізації гарантій надання безоплатної правничої допомоги адвокатами.

Стан дослідження. Окремі проблемні аспекти, пов'язані із наданням безоплатної правничої допомоги адвокатами, у своїх наукових працях розглядали: В. В. Берч, В. В. Заборовський, М. В. Корнієнко, М. Т. Лоджук, В. С. Наливайко, М. М. Погребняк, О. В. Тарашук та багато інших. Втім, незважаючи на значні теоретичні здобутки, в науковій літературі фактично неопрацьованим є питання міжнародно-правових стандартів реалізації гарантій надання безоплатної правничої допомоги адвокатами.

Саме тому метою статті є: надати характеристику міжнародно-правовим стандартам реалізації гарантій надання безоплатної правничої допомоги адвокатами.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження слід відмітити, що в Україні існують Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 25.02.2014 № 386/5 та Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 21.12.2017 № 4125/5. У першому документі закріплено, що зазначені стандарти – це комплекс основних характеристик моделі гарантованого державою захисту, передбачених міжнародними правовими актами, законодавством України, у межах яких та з урахуванням узгодженої правової позиції сторони захисту захисник є незалежним в обранні стратегії і тактики захисту у кримінальному провадженні для здійснення активного та розумного захисту прав, свобод та законних інтересів клієнта всіма не забороненими законом засобами. А у другому, – що Стандарти є комплексом основних характеристик моделі гарантованого державою захисту, передбачених міжнародними правовими актами, законодавством України, у межах яких та з урахуванням узгодженої правової позиції із суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу (клієнт) адвокат є незалежним в обранні правової позиції для здійснення активного та розумного захисту прав, свобод та законних інтересів всіма не забороненими законом способами [2]. Наведені положення українського законодавства досить красномовно свідчать про те, що по-перше, стандарти являють собою певні характеристики, вимоги, принципи організації і функціонування інституту безоплатної правничої допомоги, а по-друге, що норми міжнародного законодавства є неодмінною та органічною складовою механізми цих стандартів. Метою розроблення і впровадження цих Стандартів є: своєчасне та якісне надання в необхідному обсязі безоплатної вторинної правничої допомоги; забезпечення ефективного використання коштів державного бюджету, виділених на оплату діяльності адвокатів з надання безоплатної вторинної правничої допомоги; методична підтримка та підвищення професійного рівня адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу. Дотримання цих Стандартів є обов'язковим для адвокатів при наданні ними безоплатної вторинної правничої допомоги. За порушення цих Стандартів адвокати відповідають в обсязі, встановленому законодавством та умовами контракту (договору) з центром з надання безоплатної вторинної правничої допомоги [2; 3].

Об'єктивація міжнародно-правових стандартів реалізації гарантій надання безоплатної правничої допомоги адвокатами відбувається у відповідних міжнародних документах. Перша з них слід відмітити такі міжнародні договори як:

1) Загальна декларація прав людини. У Загальній декларації прав людини прямо не йдеться про гарантій безоплатної правової допомоги, однак у ній ціла низка положень присвячених: правам людини, їх ствердженню, гартуванню та захисту; протидії нерівності та будь-яким формам дискримінації. Очевидно, якщо держава прагне будувати та розвивати свою національну систему права у відповідності до положень зазначеної Декларації, якщо проголошує стрижнем своєї політики цінності закріплені у цьому договорі, одним із її зобов'язань у такому випадку є створення механізмів для належного захисту цих цінностей і безперешкодного доступу до захисних механізмів кожної людини громадянина, без будь-якої дискримінації, зокрема за матеріально-фінансовою ознакою. Особливо важливо щоб ці гарантії належним чином працювали в системі правосуддя. З цього приводу слід відмітити положення Декларації, в яких закріплено, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом. Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту [4].

2) Європейська конвенція з прав людини – це міжнародна угода, завдяки якій держави-члени Ради Європи намагаються забезпечити кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, окремі права людини та основні свободи. Зазначений документ складається з преамбули та 59 статей. Крім того, основний текст Конвенції доповнюють протоколи, які поступово розширюють перелік прав та свобод або вносять зміни до Конвенції. Особливістю Конвенції є те, що вона забезпечує права і основоположні свободи на національному рівні та гарантує дієву та ефективну систему їх захисту на наднаціональному (міжнародному) рівні. Приєднавшись до Конвенції наша держава зробила її положення частиною національного законодавства і взяла на себе зобов'язання гарантувати

та захищати передбачені Конвенцією права і свободи [5], зокрема такі як: право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право на справедливий суд, право на повагу особистого життя та ін. В цілому більшість положень цієї Конвенції як і вище згаданої Декларації лише опосередковано свідчать про необхідність забезпечення державою нормального функціонування інституту безоплатної правової допомоги, яка є необхідним елементом правозахисного механізму, за допомогою засобів та інструментів якого особа може власне відстоювати та захищати відповідні права і свободи. Однак окремо слід відмітити статтю Європейської конвенції з прав людини, що присвячена праву на справедливий суд, в якій закріплено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення;

3) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Цей документ, прийнятий у 1966 році також відіграє важливу роль у сфері формування та ствердження стандартів надання безоплатної правничої допомоги адвокатами. Зокрема у зазначеному міжнародному документі суттєва увага приділяється питанням правового захисту осіб, а саме обов'язку держави всебічно забезпечувати такий захист, зокрема через інститут правосуддя. Так, у Пакті закріплено, що кожна держава, яка бере участь у цьому договорі, зобов'язується: а) забезпечити вській особі, права і свободи якої, визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні; б) забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалось компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими властями або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту; с) забезпечити застосування компетентними властями засобів правового захисту, коли вони надаються [6]. У цьому документі міжнародна спільнота також звертає увагу на те, що можливість користування особою правничою допомогою на безоплатній основі, якщо вона не має коштів для оплати послуг захисника, є необхідною умовою забезпечення рівного доступу до правосуддя та справедливості здійснення останнього.

Поряд із вище наведеними міжнародними актами, питанням надання безоплатної правничої допомоги адвокатами регламентується також низкою інших міжнародних документів. А. О. Лесько, аналізуючи правову допомогу у розрізі забезпечення гарантій доступу до правосуддя, зазначає, що багато документів Організації Об'єднаних Націй містять приписи щодо ролі юристів та обов'язкової участі адвокатів у кримінальних справах, у справах, що стосуються дітей, психічно хворих осіб та осіб, які вчинили правопорушення. Зокрема дослідниця звертає увагу на основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 р., проголошують, що будь-яка людина вправі звернутися по допомогу до адвоката за своїм вибором для підтвердження своїх прав і захисту в усіх стадіях кримінальної процедури, а також зобов'язують уряди держав: гарантувати ефективну процедуру і працюючий механізм для реального і рівного доступу до адвокатів усіх осіб, які проживають на його території і підпорядковані його юрисдикції; забезпечити необхідне фінансування та інші ресурси для юридичної допомоги бідним та іншим незаможним людям. Окрему увагу А. О. Лесько звертає на Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 67/187 2012 року «Принципи та керівні настанови Організації Об'єднаних Націй щодо доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя». У цій резолюції зазначається, що основні принципи, які стосуються ролі юристів, зокрема принцип, у якому говориться, що у всіх випадках, коли того вимагають інтереси правосуддя, кожна людина, яка не має юриста, має право на допомогу юриста, досвід та компетентність якого відповідають характеру правопорушення, призначеного з метою надання їй ефективної юридичної допомоги безкоштовно, якщо вона немає достатніх коштів на оплату послуг юриста [7]. У Резолюції зазначається, що держави використовують різні форми надання юридичної допомоги. Це можуть бути державні захисники, приватні адвокати, адвокати, які працюють за договором, системи надання безкоштовних юридичних послуг, асоціації адвокатів, помічники адвокатів та інші. При цьому у Принципах і керівних положеннях не встановлюється будь-яка конкретна форма надання юридичної допомоги, а рекомендується державам гарантувати основні права на юридичну допомогу особам, які підлягають затриманню, арешту або ув'язненню, підозрюваним чи обвинуваченим, або притягненим до відповідальності у зв'язку з вчиненням кримінального злочину з поширенням юридичної допомоги й на тих осіб, які вступили у контакт із системою кримінального правосуддя, і диверсифікацією програм надання юридичної допомоги [7]. У Резолюції закріплено, що інститут безоплатної правничої допомоги може застосовуватися на кожній стадії судового процесу. Зокрема у ній зазначається, що на стадії судового розгляду для того, щоб гарантувати кожній особі, обвинуваченій у скоєнні кримінального злочину, за яке судом може бути винесено покарання у вигляді позбавлення

волі або смертної кари, доступ до юридичної допомоги в ході всього розгляду в суді, в тому числі за апеляціями та іншими суміжними процедурами, держава запровадити відповідні міри, наприклад, «забезпечувати представництво в ході будь-якого судового розгляду адвокатом, обраним у відповідних випадках самим обвинуваченим, або компетентним адвокатом, призначеним судом чи іншим органом, який займається наданням юридичної допомоги, безкоштовно, якщо в відповідній особі немає достатніх коштів для оплати та/або якщо цього вимагають інтереси правосуддя» [7]. З метою забезпечення нормального функціонування механізму надання безоплатної правничої допомоги державі повинні: а) домагатися підтримки колегами адвокатів або асоціаціями юристів надання юридичної допомоги шляхом надання різних послуг, у тому числі безкоштовних (pro bono), відповідно до їх професійного покликання та етичного обов'язку; б) забезпечити механізми використати кошти від злочинної діяльності, отримані внаслідок конфіскації або у вигляді штрафів, для сплати юридичної допомоги потерпілим [7].

Висновки. У підсумку можемо із упевненістю стверджувати, що на сьогодні існує досить широке коло джерел міжнародно-правового характеру, які визначають стандарти надання безоплатної правничої допомоги адвокатами. У відповідних правових актах, рекомендаціях та настановах: містяться ключові цілі та принципи інституту безоплатної правової допомоги; розкривається його роль у правовій державі в цілому, так у системі правосуддя зокрема; закріплюються зобов'язання та поради щодо форм і напрямків дій для держав, з метою забезпечення належного функціонування та розвитку зазначеного інституту на національному рівні. Однак слід розуміти, що ці стандарти мають досить загальний характер і лише у загальних (хоча і досить чітких) рисах окреслюють вимоги щодо організації та роботи механізму надання безоплатної правничої допомоги, тож кожна держава, яка позиціонує себе як правова, має на національному рівні сформувані відповідні засади і умови політико-правового, організаційно-управлінського, матеріально-фінансового, науково-освітнього та іншого характеру, для реального втілення міжнародно-правових стандартів надання безоплатної правничої допомоги в середині країни з урахуванням особливостей її економічного, політичного, правового та культурного розвитку. Це безумовно стосується й України, влада якої має активно співпрацювати з відповідними інститутами громадянського суспільства (перш за все інститутом адвокатури) задля створення дієвих засад надання адвокатами безоплатної правничої допомоги та запровадження чіткого набору критерії якості такої допомоги. Слід розуміти, що роль держави полягає не у формальному призначенні захисника на безоплатній основі, а у наданні особі, яка цього потребує, реальної юридичної підтримки в особі компетентного фахівця.

Список використаних джерел:

1. Наливайко О. І., Братішко Н. А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів прав людини. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 411-416.
2. Про затвердження Стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі: наказ Міністерства юстиції України від 25.02.2014 № 386/5 / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0337-14#Text>
3. Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі: наказ Міністерства юстиції України від 21.12.2017 № 4125/5 / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1554-17#Text>
4. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Алмаші І. М. Що таке Європейська конвенція про захист прав людини і які права та свободи вона гарантує / Західне міжрегіональне управління Міністерства юстиції України. URL: <https://pzmrujust.gov.ua/yurydychni-konsultatsii/776-shcho-take-yevropeiska-konventsiiia-pro-zakhyst-prav-liudyny-i-iaki-prava-ta-svobody-vona-harantuie-17102017>
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. / Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73 // Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
7. Принципи та керівні настанови Організації Об'єднаних Націй щодо доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.2012 р. / Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n12/489/84/pdf/n1248984.pdf>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.38>

КРИВОВ'ЯЗ Е.С.

**ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛІЦЕНЗІЙНО-ДОЗВІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У НАФТОГАЗОВІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ****TO THE CHARACTERISTICS OF LICENSING AND PERMITTING ACTIVITIES
IN THE OIL AND GAS INDUSTRY OF UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що нафтогазовий комплекс не лише забезпечує енергетичні потреби України, але й впливає на її економічний розвиток, політичну стабільність та міжнародне партнерство. Його ефективне управління та модернізація є критично важливими для забезпечення стійкості та конкурентоспроможності України в сучасному світі. В процесі державного регулювання нафтогазової галузі застосовуються різні адміністративно-правові методи впливу, серед яких варто виділити видання ліцензій та дозволів. За допомогою них досягається ефективне нормування і стандартизація багатьох процесів та різновидів діяльності здійснюваних в зазначеному секторі національної економіки. При цьому ліцензійно-дозвільна діяльність має складний зміст, спеціальний порядок та суб'єктів провадження, що суттєво відрізняє її від інших адміністративно-правових методів державного регулювання. Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику ліцензійно-дозвільної діяльності у нафтогазовій галузі України. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства констатовано, що ліцензійно-дозвільна діяльність в нафтогазовій галузі України є ефективним адміністративно-правовим методом державного регулювання у цій сфері. Аргументовано, що ліцензійно-дозвільна діяльність – це комплексний метод, який дозволяє забезпечити законність функціонування нафтогазової галузі, а також контролювати дотримання в межах неї фізичними та юридичними особами вимог, стандартів та правил. Визначено, що ліцензійно-дозвільна діяльність в нафтогазовій галузі України є ефективним адміністративно-правовим методом державного регулювання, що обумовлено такими чинниками: 1) видання ліцензій та дозволів сприяє диференціації фізичних та юридичних осіб, які допускаються до користування нафтогазовими надрами та здійснення в даній сфері відповідних видів діяльності. Ліцензійно-дозвільна документація надається виключно тим особам, які повністю виконали вимоги законодавства, чим гарантують правомірність своїх цілей та подальших дій; 2) ліцензії та дозволи – це не тільки контроль в моменті допуску до користування надрами або здійснення господарювання. Отримання цих документів зобов'язує фізичних та юридичних осіб дотримуватись встановлених законодавством норм і стандартів протягом всього процесу діяльності. Порушення цього правила веде до припинення дії ліцензійно-дозвільних документів; 3) ліцензії та дозволи сприяють розвитку діяльності фізичних та юридичних осіб в нафтогазовій галузі, яка корегується відповідно до встановлених нормативно-правовими актами організаційних, кадрових, технічних та інших вимог.

Ключові слова: державне регулювання, нафтогазова галузь, ліцензії, дозволи, ліцензійна діяльність, дозвільна система.

The relevance of the article lies in the fact that the oil and gas complex not only provides the energy needs of Ukraine, but also affects its economic development, political stability and international partnership. Its effective management and modernization are critically important for ensuring the stability and competitiveness of Ukraine in the modern world. In the process of state regulation of the oil and gas industry, various administrative and legal methods of influence are used, among which it is worth highlighting the issuance of licenses

and permits. With their help, effective regulation and standardization of many processes and types of activities carried out in the specified sector of the national economy is achieved. At the same time, licensing and permitting activities have a complex content, a special procedure and subjects of production, which significantly distinguishes it from other administrative and legal methods of state regulation. The purpose of the article is to provide a characteristic of licensing and permitting activities in the oil and gas industry of Ukraine. The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of current legislation, states that licensing and permitting activities in the oil and gas industry of Ukraine are an effective administrative and legal method of state regulation in this area. It is argued that licensing and permitting activities are a comprehensive method that allows ensuring the legality of the functioning of the oil and gas industry, as well as controlling compliance by individuals and legal entities with requirements, standards and rules within it. It is determined that licensing and permitting activities in the oil and gas industry of Ukraine are an effective administrative and legal method of state regulation, which is due to the following factors: 1) the issuance of licenses and permits contributes to the differentiation of individuals and legal entities that are allowed to use oil and gas subsoil and carry out relevant activities in this area. Licensing and permitting documentation is provided exclusively to those persons who have fully complied with the requirements of the law, thereby guaranteeing the legality of their goals and further actions; 2) licenses and permits are not only control at the time of admission to the use of subsoil or the conduct of business. Obtaining these documents obliges individuals and legal entities to comply with the norms and standards established by law throughout the entire process of activity. Violation of this rule leads to the termination of the validity of licensing and permitting documents; 3) licenses and permits contribute to the development of the activities of individuals and legal entities in the oil and gas industry, which is adjusted in accordance with the organizational, personnel, technical and other requirements established by regulatory legal acts.

Key words: *state regulation, oil and gas industry, licenses, permits, licensing activities, permit system.*

Актуальність теми. Нафтогазовий комплекс не лише забезпечує енергетичні потреби України, але й впливає на її економічний розвиток, політичну стабільність та міжнародне партнерство. Його ефективне управління та модернізація є критично важливими для забезпечення стійкості та конкурентоспроможності України в сучасному світі. В процесі державного регулювання нафтогазової галузі застосовуються різні адміністративно-правові методи впливу, серед яких варто виділити видання ліцензій та дозволів. За допомогою них досягається ефективне нормування і стандартизація багатьох процесів та різновидів діяльності здійснюваних в зазначеному секторі національної економіки. При цьому ліцензійно-дозвільна діяльність має складний зміст, спеціальний порядок та суб'єктів провадження, що суттєво відрізняє її від інших адміністративно-правових методів державного регулювання.

Стан дослідження проблеми. Різноманітні правові, організаційно-управлінські та інші аспекти механізму державного регулювання нафтогазової галузі України були предметом наукових досліджень: Я. Г. Вороніна, С. П. Кисіль, О. М. Коваленко, А. П. Купіна, Ю. О. Левченко, Д. М. Овсянко, Ю. А. Слюсаренко та багатьох інших вчених. Втім, попри значний науковий доробок, в сфері державного регулювання нафтогазової галузі України все ще залишається велика кількість проблем, які не знайшли належного наукового опрацювання, зокрема, це стосується особливостей проведення ліцензійно-дозвільної діяльності, як методу публічного регулювання зазначеного сектору національної економіки.

Саме тому мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику ліцензійно-дозвільної діяльності у нафтогазовій галузі України.

Виклад основного матеріалу. Згідно до Академічного тлумачного словника за редакцією І. К. Білодіда термін «дозвіл» – це згода, що дає право на здійснення чого-небудь; документ, який посвідчує таке право. В свою чергу, слово «ліцензія» розтлумачено, як дозвіл, що надається державними органами на право торговельного, іншого обміну між країнами; дозвіл на право використання чого-небудь [1]. З етимологічної точки зору, дозвіл та ліцензія – це близькі за змістом види документів, які посвідчують право займатись чимось. При цьому, ліцензія визначається, як різновид дозволу, проте не уточнено в чому саме його специфіка. Певну ясність у даному питанні надає законодавство.

Так, Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» визначає, що дозвільна система – сукупність урегульованих законодавством відносин, які виникають між дозвільними органами, адміністраторами та суб'єктами господарювання у зв'язку з видачею документів дозвільного характеру, переоформленням, припиненням дії документів дозвільного характеру. Документ дозвільного характеру згідно Закону – це дозвіл, висновок, рішення, погодження, свідоцтво, інший документ в електронному вигляді (запис про наявність дозволу, висновку, рішення, погодження, свідоцтва, іншого документа в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань), який дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності та/або без наявності якого суб'єкт господарювання не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності. Об'єктами, на які видається документ дозвільного характеру є природні ресурси, земельна ділянка, ґрунтовий покрив земельних ділянок, споруда, будівля, приміщення, устаткування, обладнання та механізми, що вводяться в експлуатацію або проєктуються, окрема операція, господарська діяльність певного виду, робота та послуга, а також документи, які використовуються суб'єктом господарювання у процесі проходження погоджувальної (дозвільної) процедури (проєктна документація на будівництво об'єктів, землевпорядна документація, містобудівна документація, гірничий відвід) [2].

В свою чергу, ліцензія згідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності», – це право суб'єкта господарювання на провадження виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню. Процес ліцензування визначено, як засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, спрямований на забезпечення безпеки та захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства, прав та законних інтересів, життя і здоров'я людини, екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища [3].

З огляду на вищевикладене ми дійшли наступних висновків: 1) дозволи і ліцензії – це різновиди спеціальних документів, які видаються в установленому законодавством порядку державними органами на запит фізичних, юридичних осіб з метою посвідчення їх права на здійснення якогось типу діяльності або користування якимось об'єктом; 2) відповідно до чинного законодавства дозволи мають більш широкий зміст та сферу застосування, в той час як ліцензії – це різновид дозволу безпосередньо на право зайняття господарською діяльністю; 3) дозволи та ліцензії мають місце виключно у випадках чітко встановлених законодавством України; 4) дозвільні та ліцензійні документи видаються в рамках спеціальної, адміністративно-процедурної діяльності. Відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» адміністративна процедура – це визначений законом порядок розгляду та вирішення справи – справа, що стосується публічно-правових відносин щодо забезпечення реалізації права, свободи чи законного інтересу особи та/або виконання нею визначених законом обов'язків, захисту її права, свободи чи законного інтересу, розгляд якої здійснюється адміністративним органом; 5) ліцензійно-дозвільна діяльність окрім процедур видання посвідчувальних документів включає в себе контроль за дотриманням відповідними фізичними та юридичними особами ліцензійних та дозвільних умов [4].

Таким чином, ліцензійно-дозвільна діяльність у нафтогазовій галузі України – це визначена та упорядкована законодавством процедурна діяльність уповноважених органів державної влади, що спрямована на оформлення, надання дозвільних та ліцензійних документів, які посвідчують право фізичних та юридичних осіб на здійснення господарської діяльності, окремих дій та операцій в нафтогазовому секторі, а також контроль за дотриманням такими фізичними та юридичними особами ліцензійно-дозвільних умов.

Далі з метою більш детального встановлення специфіки ліцензійно-дозвільної діяльності у нафтогазовій галузі України звернемось до її конкретних прикладів. Ключове значення для фізичних та юридичних осіб, які мають на меті провадити певні операції в межах вказаної сфери є отримання, згідно до Закону України «Про нафту і газ» спеціального дозволу на користування нафтогазоносними надрами.

Надра, як власність Українського народу не можуть належати будь-якій іншій фізичній чи юридичній особі. Користування нафтогазоносними надрами, пошук і розвідка родовищ нафти і газу, їх експлуатація, спорудження та експлуатація підземних сховищ для зберігання нафти і газу здійснюються лише за наявності спеціальних дозволів на користування нафтогазоносними надрами, що надаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, на умовах, визначених

чинним законодавством. Згідно статті 12 Закону України «Про нафту і газ» на користування нафтогазоносними надрами надаються такі види спеціальних дозволів: 1) на геологічне вивчення нафтогазоносних надр, у тому числі дослідно-промислово розробку родовищ з подальшим видобуванням нафти і газу (промисловою розробкою родовищ); 2) на видобування нафти і газу (промислово розробку родовищ); 3) на будівництво та експлуатацію підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі підземних сховищ нафти чи газу та споруд для захоронення відходів виробництва нафтогазової галузі і супутніх вод. Без отримання спеціального дозволу здійснюється видобування не придатних для побутового використання мінералізованих підземних вод для потреб нафтогазової галузі та захоронення супутніх і стічних вод у нафтогазоносних пластах та пластах, насичених мінералізованими водами, що не придатні для господарського і побутового використання, в межах цієї ділянки. Придатність мінералізованих підземних вод для побутового та господарського використання встановлюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпеки та окремих показників якості харчових продуктів [5].

Порядок надання дозволу на користування нафтогазоносними надрами регламентовано положеннями Кодексу України про надра. Відповідно до них основним органом, який проводить відповідні дозвільні процедури є Держгеонадра. При цьому, останні відбуваються за двома різними моделями: по-перше, за результатами аукціону (електронних торгів); по-друге, без проведення аукціону (електронних торгів) [6].

В свою чергу, ліцензування спрямовано на регулювання провадження безпосередньо господарської діяльності в нафтогазовій галузі. На сьогоднішній день існує декілька основних випадків видання ліцензій, наприклад, на провадження господарської діяльності на ринку природного газу. Відповідно до Постанови НКРЕКП від 16.02.2017 № 201 ліцензування підлягає діяльність із транспортування природного газу, зберігання (закачування, відбору) природного газу, розподілу природного газу, постачання природного газу [7].

В аспекті видобування нафти, ліцензування потребує господарська діяльність з транспортування даної корисної копалини та нафтопродуктів магістральним трубопроводом. Порядок отримання ліцензійної документації регламентовано Постановою НКРЕКП від 06.02.2017 № 202. Документ встановлює, що здобувач ліцензії, який має намір провадити ліцензовану діяльність, подає до НКРЕКП заяву та додаткову документацію, зокрема копії документів, що підтверджують наявність у власності або користуванні (у тому числі на праві господарського відання, управління на підставі договору управління активами (майна), укладеного з Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів) здобувача ліцензії магістрального трубопроводу для транспортування нафти, нафтопродуктів та інші. Згідно до постанови, при провадженні господарської діяльності з транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом суб'єкт господарювання повинен дотримуватись наступних вимог: 1) провадити ліцензовану діяльність лише за допомогою засобів та за місцем провадження господарської діяльності ліцензіата, зазначених у документах, що додаються до заяви про отримання ліцензії (з урахуванням змін до документів, поданих ліцензіатом до НКРЕКП); 2) у разі планового (у зв'язку з консервацією або переведенням у режим утримання в безпечному стані трубопроводів або їх ділянок, відсутністю обсягів нафти, нафтопродуктів, запланованих до транспортування) або позапланового припинення ліцензованої діяльності (у зв'язку з неможливістю використання матеріально-технічної бази, забезпечення транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом, виникненням форс-мажорних обставин тощо) за певними місцями провадження ліцензіат зобов'язаний повідомити сторону, з якою укладено договір на транспортування нафти, нафтопродуктів, у встановлений договором строк про дату і причини припинення ліцензованої діяльності із визначенням приблизної дати відновлення її провадження; 3) вести окремий бухгалтерський облік за кожним видом діяльності, що підлягає ліцензуванню; 4) провадити ліцензовану діяльність за умови наявності у ліцензіата у власності або користуванні (у тому числі на праві господарського відання, управління на підставі договору управління активами (майна), укладеного з Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів) магістрального трубопроводу для транспортування нафти, нафтопродуктів, розташованого у місці провадження діяльності; 5) здійснювати консервацію або переведення з режиму транспортування в режим утримання в безпечному стані трубопроводів чи їх об'єктів, що з тих чи інших причин не функціонують більше одного року, із забезпеченням постійного технічного нагляду за станом трубопроводів з метою підтримки їх експлуатаційної придатності та інших [8].

Висновки. У підсумку варто констатувати: ліцензійно-дозвільна діяльність в нафтогазовій галузі України є ефективним адміністративно-правовим методом державного регулювання, що обумовлено такими чинниками: 1) видання ліцензій та дозволів сприяє диференціації фізичних та юридичних осіб, які допускаються до користування нафтогазовими надрами та здійснення в даній сфері відповідних видів діяльності. Ліцензійно-дозвільна документація надається виключно тим особам, які повністю виконали вимоги законодавства, чим гарантують правомірність своїх цілей та подальших дій; 2) ліцензії та дозволи – це не тільки контроль в моменті допуску до користування надрами або здійснення господарювання. Отримання цих документів зобов'язує фізичних та юридичних осіб дотримуватись встановлених законодавством норм і стандартів протягом всього процесу діяльності. Порушення цього правила веде до припинення дії ліцензійно-дозвільних документів; 3) ліцензії та дозволи сприяють розвитку діяльності фізичних та юридичних осіб в нафтогазовій галузі, яка корегується відповідно до встановлених нормативно-правовими актами організаційних, кадрових, технічних та інших вимог.

Отже, ліцензійно-дозвільна діяльність – це комплексний метод, який дозволяє забезпечити законність функціонування нафтогазової галузі, а також контролювати дотримання в межах неї фізичними та юридичними особами вимог, стандартів та правил.

Список використаних джерел:

1. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. Стор. 533.
2. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: закон від 06.09.2005 № 2806-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 48. Ст. 483.
3. Про ліцензування видів господарської діяльності: закон від 02.03.2015 № 222-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 23. Ст. 158.
4. Про адміністративну процедуру: закон від 17.02.2022 №2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 15. ст. 50.
5. Про нафту і газ: закон від 12.07.2001 № 2665-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 50. Ст. 262.
6. Кодекс України про надра: від 27.07.1994 № 132/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 36. Ст. 340.
7. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності на ринку природного газу: постанова, умови від 16.02.2017 № 201. Офіційний вісник України. 2017. № 36. Ст. 1160.
8. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом: постанова від 16.02.2017 № 202. Урядовий кур'єр. 16.06.2017. № 110.

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ З РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ
АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ З ВИКОНАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ
СТРАТЕГІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL INSTRUMENTS FOR THE IMPLEMENTATION
OF THE STATE ANTI-CORRUPTION PROGRAM FOR THE IMPLEMENTATION
OF THE ANTI-CORRUPTION STRATEGY IN THE ACTIVITIES
OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що втілення антикорупційної політики в роботі публічного сектору неможливо без активних, внутрішніх, правових заходів, засобів, операцій та дій. Вони складають спеціальні адміністративно-правові інструменти за допомогою використання яких реалізується державна програма на виконання Антикорупційної стратегії, зокрема, в роботі Служби безпеки України. Особливість застосування та реалізації відповідних інструментів обумовлена спеціальним правовим статусом даного Служби безпеки України, як державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виділено ключові адміністративно-правові інструменти з реалізації Державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії в діяльності Служби безпеки України, до яких віднесено: 1) аналіз результатів роботи органів та підрозділів Служби безпеки України із виконання державної антикорупційної програми; 2) видання внутрішньо-організаційних нормативно-правових актів, зокрема антикорупційної програми Служби безпеки України, в якій закріплюються ключові питання протидії корупції; 3) моніторинг виконання антикорупційної програми; 4) оцінювання корупційних ризиків в роботі Служби безпеки України. Зроблено висновок, що саме за рахунок досліджених та розкритих в статті адміністративно-правових інструментів відбувається комплексне впровадження вимог державної антикорупційної політики в поточну роботу Служби безпеки України. Не можна не відмітити високий рівень ефективності проаналізованих заходів, засобів, процедур та операцій. Вони органічно об'єднують у собі процеси документального обґрунтування запобігання корупції в системі Служби безпеки України та способи оцінки результату виконання відповідних державних програм та стратегій. Використання цих інструментів відкриває широкі можливості для провадження адміністративно-управлінських та інших внутрішніх корегувань діяльності Служби безпеки України з метою викоринення та попередження будь-яких проявів корупції у цьому державному органі спеціального призначення з правоохоронними функціями.

Ключові слова: адміністративно-правові інструменти, антикорупційна програма, Антикорупційна стратегія, Служба безпеки України, протидія корупції.

The relevance of the article lies in the fact that the implementation of anti-corruption policy in the work of the public sector is impossible without active, internal, legal measures, means, operations and actions. They constitute special administrative and legal instruments through which the state program for the implementation of the Anti-Corruption Strategy is implemented, in particular, in the work of the Security Service of Ukraine. The peculiarity of the application and implementation of the relevant instruments is due to the special legal status of this Security Service of Ukraine, as a special-purpose state body with law enforcement functions, which ensures the state

security of Ukraine. The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of current legislation, highlights the key administrative and legal instruments for the implementation of the State Anti-Corruption Program for the implementation of the Anti-Corruption Strategy in the activities of the Security Service of Ukraine, which include: 1) analysis of the results of the work of the Security Service of Ukraine bodies and units on the implementation of the state anti-corruption program; 2) publication of internal organizational regulatory legal acts, in particular the anti-corruption program of the Security Service of Ukraine, which establishes key issues of combating corruption; 3) monitoring the implementation of the anti-corruption program; 4) assessment of corruption risks in the work of the Security Service of Ukraine. It is concluded that it is through the administrative and legal instruments studied and disclosed in the article that the requirements of the state anti-corruption policy are comprehensively implemented in the current work of the Security Service of Ukraine. It is impossible not to note the high level of effectiveness of the analyzed measures, means, procedures and operations. They organically combine the processes of documentary justification of corruption prevention in the system of the Security Service of Ukraine and methods of assessing the results of the implementation of relevant state programs and strategies. The use of these tools opens up wide opportunities for administrative, managerial and other internal adjustments to the activities of the Security Service of Ukraine in order to eradicate and prevent any manifestations of corruption in this special-purpose state body with law enforcement functions.

Key words: *administrative and legal instruments, anti-corruption program, Anti-corruption Strategy, Security Service of Ukraine, combating corruption.*

Постановка проблеми. Втілення антикорупційної політики в роботі публічного сектору неможливо без активних, внутрішніх, правових заходів, засобів, операцій та дій. Вони складають спеціальні адміністративно-правові інструменти за допомогою використання яких реалізується державна програма на виконання Антикорупційної стратегії, зокрема, в роботі Служби безпеки України. Особливість застосування та реалізації відповідних інструментів обумовлена спеціальним правовим статусом даного СБУ, як державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України.

Стан дослідження проблеми. Адміністративно-правовий інструментарій діяльності органів публічного управління є однією з актуальних на сьогоднішній день проблем наукових пошуків у юридичній площині. Поняття, зміст та приклади даної категорії висвітлювались в роботах О. Г. Бондар, М. В. Корнієнко, О. І. Ульянова, С. О. Шатрави, В. В. Галунько, О. М. Бандурки, В. Т. Білоуса, Ю. С. Шемшученко та ряду інших вчених. Однак, адміністративно-правові інструменти – це досить широка категорія, яка застосовується в багатьох сферах публічного управління, у тому числі в правоохоронному секторі. Через це поза увагою наукових пошуків залишається безліч прикладів її використання, як, наприклад, галузь реалізації державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії в діяльності Служби безпеки України.

Саме тому метою статті є встановити коло та розкрити зміст адміністративно-правових інструментів з реалізації державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії в діяльності Служби безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Першим адміністративно-правовим інструментом реалізації державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії в діяльності Служби безпеки України є аналіз результатів роботи органів та підрозділів СБУ. В першу чергу зауважимо, що слово «аналіз», (від грецького «analysis») означає розгляд, вивчення, наукове дослідження будь-якого явища чи об'єкта шляхом розчленування, розкладання цілого на його складові. В етимологічних словниках аналіз розкривається, як метод наукового дослідження шляхом розгляду окремих сторін, властивостей, складових частин чого-небудь; всебічний розбір, розгляд; оцінка – думка, судження про цінність або значення чого-небудь або чого-небудь; перевіряти – переконатися в правильності чого-небудь, піддати випробуванню для з'ясування чого-небудь [1, с. 94; 2; 3; 4, с. 313].

В економіці, аналіз розглядається як засіб вивчення господарської діяльності підприємства, а іноді як один із методів системного дослідження показників виробничої діяльності. Основне завдання такого аналізу – це сформулювати об'єктивну картину діяльності підприємства, визначити її тенденції і закономірності на підставі даних оперативного, бухгалтерського і статистичного обліку [1, с. 94].

Отже, аналіз – це засіб роботи із інформацією, який полягає у її збиранні, оцінці та формуванні висновків з огляду на мету аналітичної діяльності. Він може застосовуватись як в межах наукової роботи, так і функціонування підприємств, установ і організаційні всіх форм власності. Зокрема, аналіз активно використовується в роботі Служби безпеки України. За допомогою нього відбувається оцінка проведеної роботи органами та підрозділами СБУ та досягнутих результатів. За підсумками аналізу можна встановити прорахунки в роботі, недосконалість управлінських зв'язків та ролі керівного складу, перспективи подальшого функціонування органу, а також цілу низку інших моментів.

Наприклад, щороку СБУ аналізують свої досягнення та презентують у відкритих джерелах публічні звіти з метою інформування громадськості про досягнення в роботі. При цьому, оцінюється інформація за різними сферами діяльності органу, у тому числі з питань реалізації державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії. На сьогоднішній день діяльність СБУ, зазначеного характеру, систематично аналізується, що є частиною координаційного механізму втілення антикорупційної політики в державі відповідно до статей Закону України «Про запобігання корупції» [5]. Документом затверджено, що виконавці державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії щороку до 15 лютого та 15 липня подають Національному агентству інформацію про стан виконання передбачених нею заходів. Про результати виконання заходів державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії Національне агентство публічно інформує Кабінет Міністрів України щорічно до 1 квітня, а також оприлюднює ці результати на своєму офіційному веб-сайті [5].

Наступний адміністративно-правовий інструмент реалізації Державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії в діяльності Служби безпеки України пов'язано із тим, що відомості відповідних програм та стратегій повинні якимось чином упроваджуватись документально. На їх основі видаються внутрішньо-організаційні акти в яких знаходять закріплення питання протидії корупції з огляду на існуючу державну політику в зазначеній сфері, а саме антикорупційні програми СБУ.

Закон України «Про запобігання корупції» визначає, що антикорупційні програми приймаються в Адміністрації Президента України, Апараті Верховної Ради України, Секретаріаті Кабінету Міністрів України, Секретаріаті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Офісі Генерального прокурора, Службі безпеки України, міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, інших державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях, державних цільових фондах – шляхом затвердження їх керівниками; Апараті Ради національної безпеки і оборони України – шляхом затвердження Секретарем Ради національної безпеки і оборони України; Національному банку України – шляхом затвердження Правлінням банку; Рахунковій палаті, Центральній виборчій комісії, Вищій раді правосуддя, Верховній Раді Автономної Республіки Крим, обласних радах, Київській та Севастопольській міських радах, Раді міністрів Автономної Республіки Крим – шляхом затвердження їх рішеннями. Антикорупційні програми та зміни до них підлягають погодженню Національним агентством у визначеному ним порядку [5].

Крім того Закон встановлює відповідні вимоги до форми та змісту цих документів. Так, антикорупційні програми повинні передбачати: визначення засад загальної відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції у відповідній сфері, заходи з їх реалізації, а також з виконання антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми; оцінку корупційних ризиків у діяльності органу, установи, організації, причини, що їх породжують та умови, що їм сприяють; заходи щодо усунення виявлених корупційних ризиків, осіб, відповідальних за їх виконання, строки та необхідні ресурси; навчання та заходи з поширення інформації щодо програм антикорупційного спрямування; процедури щодо моніторингу, оцінки виконання та періодичного перегляду програм; інші спрямовані на запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням заходи [5].

Третій адміністративно-правовий інструмент пов'язано із попереднім – моніторинг виконання антикорупційної програми в системі СБУ. Моніторинг і схожим з аналізом, але із великою долею власної специфіки. Поняття «моніторинг» як певна система у тому чи іншому форматі широко введений в оборот у економічній, науково-технічній, політологічній та у популярній літературі загалом. Використання моніторингу у різних сферах науково-практичної діяльності обумовлює його специфіку у кожній з них, а тому в узагальненому вигляді репрезентує собою достатньо складне і неоднозначне явище. Різноманітні системи моніторингу, володіючи деякими спільними рисами, функціонують та розвиваються лише в рамках певної науки чи прикладної

сфери управління [6, с. 15]. Тобто, моніторинг, на відміну від аналізу – це спостереження та оцінка стану якогось об'єкту в динаміці, тобто, безпосередньо під час його функціонування або загального процесу існування з метою отримання поточних, оперативних і найбільш актуальних даних про нього. В контексті реалізації відомчої антикорупційної програми моніторинг дозволяє встановити на якому етапі перебуває виконання органами і підрозділами СБУ вказівок та завдань встановлених у документі.

Процесуальні аспекти моніторингу виконання антикорупційної програми регламентовано Наказом НАЗК «Про вдосконалення процесу управління корупційними ризиками» від 28.12.2021 № 830/21. Відповідно до Розділу VI Наказу моніторинг полягає у зборі та аналізі інформації про повноту та своєчасність виконання заходів, передбачених антикорупційною програмою, їх актуальність та відповідність середовищу організації з метою контролю стану управління корупційними ризиками, виявлення та усунення недоліків у положеннях антикорупційної програми. Під час моніторингу аналізується фактичний стан виконання кожної категорії заходів, передбачених антикорупційною програмою, а саме заходів з реалізації антикорупційної політики організації, заходів впливу на корупційні ризики, навчальних заходів, заходів з поширення інформації антикорупційного спрямування та інших заходів. Особи, відповідальні за виконання заходів, передбачених антикорупційною програмою, у встановлений нею строк надають уповноваженому підрозділу (уповноваженій особі) інформацію про стан виконання заходів, їх актуальність, а у разі невиконання або несвоєчасного виконання окремих заходів – інформують про причини, які до цього призвели [7].

Останнім адміністративно-правовим інструментом реалізації державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії в діяльності Служби безпеки України варто виділити оцінювання корупційних ризиків. Дана процедура має широкую цільову орієнтованість, а її результати використовуються у тому числі для створення та організації здійснення відомчої антикорупційної програми. Даний адміністративно-правовий інструмент регульовано підзаконним актом СБ України, а саме Наказом Центрального управління СБУ «Про проведення оцінювання корупційних ризиків у діяльності Служби безпеки України». Він затверджує Положення про роботу групу з оцінки корупційних ризиків у діяльності Служби безпеки України, основними завданнями діяльності якої є: планування роботи з оцінювання корупційних ризиків; дослідження середовища Служби безпеки України та визначення обсягу оцінювання корупційних ризиків; обмін інформацією та проведення консультацій із внутрішніми та зовнішніми заінтересованими сторонами, у тому числі шляхом їх опитування (анкетування), інтерв'ювання; здійснення ідентифікації, аналізу та визначення рівнів корупційних ризиків; розробка заходів впливу на корупційні ризики [8].

Робоча група відповідно до покладених на неї завдань: 1) складає план оцінювання корупційних ризиків та підготовки антикорупційної програми; 2) організовує отримання відомостей для оцінювання корупційних ризиків шляхом використання різних джерел інформації; 3) досліджує середовище Служби безпеки України та визначає обсяг оцінювання корупційних ризиків: визначає потенційно вразливі до корупції функції та активи Служби безпеки України, що становлять значну економічну цінність; встановлює внутрішні та зовнішні зацікавлені сторони, аналізує характер їх взаємодії з СБУ; складає перелік нормативно-правових актів та розпорядчих документів, що регулюють діяльність СБУ; збирає та аналізує інформацію про інші фактори середовища Служби безпеки України; складає аналітичні довідки за результатами збору та аналізу інформації про середовище СБУ; погоджує перелік функцій (окремих процесів) у діяльності Служби безпеки України як потенційно вразливих до корупції; 4) ідентифікує корупційні ризики: описує та аналізує потенційно вразливі до корупції функції, процеси (підпроцеси) у діяльності Служби безпеки України; виявляє та детально документує окремі елементи корупційних ризиків; 5) аналізує корупційні ризики: визначає рівень імовірності реалізації корупційних ризиків; визначає потенційні втрати Служби безпеки України від реалізації корупційних ризиків; визначає рівень наслідків від реалізації корупційних ризиків; 6) визначає рівні корупційних ризиків; 7) розробляє заходи впливу на корупційні ризики; 8) розглядає пропозиції та зауваження до проекту антикорупційної програми щодо результатів оцінювання корупційних ризиків; 9) взаємодіє з громадськістю та іншими зовнішніми заінтересованими сторонами з питань, що належать до компетенції Робочої групи; 10) здійснює за дорученням Голови Служби безпеки України інші повноваження, пов'язані з виконанням основних завдань [8].

Висновки. Таким чином, саме за рахунок досліджених та розкритих в статті адміністративно-правових інструментів відбувається комплексне впровадження вимог державної

антикорупційної політики в поточну роботу Служби безпеки України. Не можна не відмітити високий рівень ефективності проаналізованих заходів, засобів, процедур та операцій. Вони органічно об'єднують у собі процеси документального обґрунтування запобігання корупції в системі СБУ та способи оцінки результату виконання відповідних державних програм та стратегій. Використання цих інструментів відкриває широкі можливості для провадження адміністративно-управлінських та інших внутрішніх корегувань діяльності Служби безпеки України з метою викоринення та попередження будь-яких проявів корупції у цьому державному органі спеціального призначення з правоохоронними функціями.

Список використаних джерел:

1. Мочкош Я.В. Дослідження кількості даних предмета посягання злочинів у сфері економіки: дис... канд. юрид. наук: Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2001. 181 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. уклад. Ковальова Т. В., Коврига Л. П. Х. : Синтекс, 2005. 672 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. уклад. голов. ред. В.Т. Бусел. К. : Ірпінь; ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
4. Денисюк С.Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади: дис... д-ра. юрид. наук: Київ: Київський міжнародний університет. 2010. 393 с.
5. Про запобігання корупції: закон від 14.10.2014 № 1700-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2014. №49. Ст.3186.
6. Чуліпа І.Д. Моніторинг економічних показників діяльності підприємства: дис... канд. юрид. наук: Львів: Волинський національний університет імені Лесі України. 2009. 186 с.
7. Про вдосконалення процесу управління корупційними ризиками: наказ від 28.12.2021 №830/21. Офіційний вісник України. 2022. № 18. Ст. 1012.
8. Про проведення оцінювання корупційних ризиків у діяльності Служби безпеки України: наказ від 13.04.2023 № 131. Офіційний веб-портал Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/zapobihannia-koruptsii>.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.40>

ЛУГОВИЙ В.О.

**КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗОВАНИХ
ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ ЯК ЕЛЕМЕНТУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ****FORENSIC ANALYSIS OF TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUPS
AS AN ELEMENT OF FORENSIC CHARACTERISTICS**

Метою статті є здійснення криміналістичного аналізу транснаціональних організованих злочинних угруповань як елементу криміналістичної характеристики. Наукова стаття присвячена дослідженню деяких аспектів розслідування злочинів, вчинюваних транснаціональними організованими злочинними угрупованнями. На основі вітчизняної та зарубіжної наукової літератури проведено криміналістичний аналіз транснаціональних організованих злочинних угруповань як елементу криміналістичної характеристики. Автор констатував, що організовані групи та злочинні організації як елемент криміналістичної характеристики є важливою складовою для ефективного розслідування окремих складів протиправних діянь. Це пояснюється тим, що вивчення певних особливостей їх ієрархічної побудови, а також мотивів й інших різноманітних аспектів злочинної діяльності, надасть можливість працівникам правоохоронних органів ефективно здійснювати окремі процесуальні дії та розшукові заходи. Вказано, що у випадках, якщо працівники правоохоронних органів не виявляють окремі факти злочинної діяльності, то регіональні організовані групи перетворюються на загальнодержавні, а в подальшому – і на транснаціональні. Зауважено, що з огляду на системний аналіз транснаціональних організованих злочинних угруповань слід вказати, що вони постійно удосконалюються та пронизують низку етапів, серед яких необхідно виокремити такі як утворення та розвиток. На основі аналізу судово-слідчої практики та наведених позицій науковців визначено наступну типову структуру транснаціональних організованих злочинних угруповань: лідер (організатор) транснаціонального організованого злочинного угруповання; безпосередні виконавці (особи, які безпосередньо здійснюють злочинну діяльність); охоронці (особи, які виконують завдання по охороні та силовій діяльності); консультанти; бухгалтер (особа, відповідальна за витрати на протиправну діяльність та грошові надходження); адвокати (особи, які реалізують юридичне забезпечення діяльності); допоміжний персонал (лікарі, хіміки, відеооператори, водії); корумповані представники влади, правоохоронних органів або працівники органів державного управління.

Ключові слова: транснаціональне організоване злочинне угруповання, кримінальні правопорушення, лідер, розслідування, слідчі (розшукові) дії, планування.

The purpose of the article is to conduct a forensic analysis of transnational organized crime groups as an element of forensic characterization. The scientific article is devoted to the study of some aspects of the investigation of crimes committed by transnational organized criminal groups. Based on domestic and foreign scientific literature, a forensic analysis of transnational organized criminal groups as an element of forensic characteristics was conducted. The author stated that organized groups and criminal organizations as an element of forensic characteristics are an important component for the effective investigation of individual components of illegal acts. This is explained by the fact that the study of certain features of their hierarchical structure, as well as motives and other various aspects of criminal activity, will enable law enforcement officers to effectively

carry out individual procedural actions and investigative measures. It is indicated that in cases where law enforcement officers do not reveal individual facts of criminal activity, regional organized groups turn into nationwide, and later – into transnational ones. It is noted that, taking into account the systematic analysis of transnational organized crime groups, it should be noted that they are constantly improving and go through a number of stages, among which it is necessary to distinguish such as formation and development. Based on the analysis of judicial and investigative practice and the above positions of scientists, the following typical structure of transnational organized crime groups has been determined: leader (organizer) of a transnational organized crime group; direct executors (persons who directly carry out criminal activities); guards (persons who perform security and law enforcement tasks); consultants; accountant (person responsible for the costs of illegal activities and cash receipts); lawyers (persons who implement legal support for activities); support staff (doctors, chemists, video operators, drivers); corrupt representatives of the authorities, law enforcement agencies or employees of state administration bodies.

Key words: *transnational organized criminal group, criminal offenses, leader, investigation, investigative (search) actions, planning.*

Постановка проблеми. Організовані групи та злочинні організації як елемент криміналістичної характеристики є важливою складовою для ефективного розслідування окремих складів протиправних діянь. Це пояснюється тим, що вивчення певних особливостей їх ієрархічної побудови, а також мотивів й інших різноманітних аспектів злочинної діяльності, надасть можливість працівникам правоохоронних органів ефективно здійснювати окремі процесуальні дії та розшукові заходи. В розрізі дослідження транснаціональних організованих злочинних угруповань вказана проблематика не втрачає своєї важливості, а навпаки – тільки її підвищує. Оскільки наведені злочинні утворення мають досить широкий спектр засобів для вчинення протиправних діянь та своєрідну внутрішню побудову. Тому опрацювання зазначеного питання є обов'язковим моментом для повного розкриття методики розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед вітчизняних та зарубіжних науковців, які присвятили свої дослідження аналізу організованих груп та злочинних організацій, слід відмітити таких як Ю. В. Александров, О. А. Антонюк, Л. І. Аркуша, С. Ю. Буждиганчук, В. М. Варцаба, А. П. Гель, С. О. Єфремов, Е. Карамучо, Ю. М. Крамаренко, М. В. Куратченко, П. Я. Мінка, К. Ю. Назаренко, Г. С. Семаков, О. С. Скок, К. О. Чаплинський, В. Г. Хашев, Т. В. Шевченко, М. Шехдула та ін. Водночас, наше дослідження характеризується комплексним підходом до опрацювання визначеної категорії в розрізі її транснаціонального характеру, а також з огляду на сучасну міжнародну практику та тенденції сьогодення.

Метою статті є здійснення криміналістичного аналізу транснаціональних організованих злочинних угруповань як елементу криміналістичної характеристики.

Виклад основного матеріалу. Як вірно вказує К. О. Чаплинський, «...однією з основних ознак організованої злочинності є створення стійких суспільно-небезпечних злочинних угруповань з функціонально-ієрархічною структурою побудови. Організовані угруповання є первинною ланкою, невід'ємним структурним елементом організованої злочинності, фундаментом її подальшого розвитку та змін. Саме злочинними угрупованнями вчиняється переважна більшість злочинів різностороннього характеру» [13, с. 22]. І дійсно, якщо працівники правоохоронних органів не виявляють окремі факти злочинної діяльності, то регіональні організовані групи перетворюються на загальнодержавні, а в подальшому – і на транснаціональні.

В свою чергу, П. С. Єпринцев зауважував, що «...у зв'язку з військовою агресією РФ проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» введено в дію план запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні. У таких умовах на сьогодні одним зі стратегічних пріоритетів для країни залишається запобігання кримінальним правопорушенням. Тому, враховуючи вимоги сьогодення й подальші перспективи європейської інтеграції України, формування дієвого кримінологічного механізму запобігання ОЗ має ґрунтуватись на її сучасному та глибокому науковому дослідженні й практиці діяльності органів кримінальної юстиції. Аналізу потребують не лише аспекти визначення понятійного апарату проблем створення злочинних організацій та їх кримінальної протиправної

діяльності; з'ясування факторів, що детермінують її на сучасному етапі розвитку нашої держави та суспільства, а й розроблення цілеспрямованих, дієвих заходів запобігання. Тому, беручи до уваги високу здатність ОЗ пристосовуватися до зовнішніх умов, особливо негативних, і стійкості в самозбереженні, лише її постійне наукове пізнання в динаміці може створити такий науковий базис, що відобразить її суть і особливості. Сьогодні сучасна ОЗ активно впливає на процеси державотворення, а отже, формування науково підкріплених кримінологічних основ запобігання сприятиме побудові України як правової держави. Обґрунтовано необхідність проведення комплексного кримінологічного дослідження з питань запобігання ОЗ в Україні» [7, с. 7]. Тобто автор наголошує на важливості дослідження організованої злочинності в розрізі сучасних тенденцій правового забезпечення правоохоронної діяльності.

А вже Ю. В. Александров, А. П. Гель і Г. С. Семаков відмітили, що «...стає економічно вигідним, а отже, злочинність стає елементом способу життя певної частини населення. Організована злочинність максимально використовує цю ситуацію, вбирає в себе всі інші види злочинності й реорганізує їх для одержання надприбутків. Водночас вона розширює відтворення злочинності, впливаючи на масову свідомість і поширюючи, як стверджують американські кримінологи, так звану гангстерську культуру, тобто сприйняття злочинності як нормального й неминучого явища» [1, с. 256].

Вірною вважаємо позицію Е. Карамучо та М. Шехдули, які вказали, що правам людини серйозно загрожує організована злочинність, як прямо, так і опосередковано. Адже вона загрожує життю, свободі та безпеці, а також іншим випадкам нелюдського поводження з різними особами. Також автори відмічають торгівлю людьми як одну з багатьох видів незаконної діяльності, яка безпосередньо порушує права людини, а також інші види незаконної діяльності, які обмежують права, включаючи кіберзлочинність та екологічні злочини. Підсумовуючи, дослідники зробили висновок, що злочинні організації, відповідальні за незаконні ринки, полюють на людей та ставлять їх під загрозу [14, с. 276]. Зі свого боку, О. В. Бех наголошував, що транснаціональна організована злочинність в сучасних умовах швидко адаптується до нових умов і постійно удосконалює засоби та методи злочинної діяльності, тому ефективна протидія транснаціональної організованої злочинності потребує належної державної політики та постійного удосконалення теоретичних знань та практичних навичок працівників правоохоронних органів [4, с. 203]. Як бачимо, науковці констатують досить високу проблематику в діяльності правоохоронних органів у протидії цьому негативному явищу.

Досить доречною вважаємо думку С. О. Єфремова, який визначав організовану злочинну діяльність як спільну діяльність її учасників. З огляду на вказане автор підсумував, що участь членів стійких злочинних угруповань в організованій злочинній діяльності може полягати в наступних формах: «...1) організації злочинного угруповання; 2) керівництві угрупованням чи окремим його підрозділом; 3) забезпеченні існування та функціонування самого угруповання без участі у вчиненні конкретних злочинців; 4) примусовому втягненні інших осіб до складу угруповання або до вчинення окремих злочинів; 5) участі у вчиненні в складі угруповання або в його інтересах конкретних злочинів» [8, с. 78]. Зі свого боку, інша група науковців (Ю. М. Крамаренко, О. С. Скок, Т. В. Шевченко, В. Г. Хашев) констатують те, що для розуміння явища, що аналізується, необхідно визначитися із термінологією. Як вказують зазначені дослідники, «...з огляду національного законодавства та міжнародних нормативно-правових актів, вбачається відсутність єдиного визначення для поняття «організована злочинність». Інколи під нею розуміють «тривале злочинне підприємництво, яке спрямоване на отримання прибутку від незаконної діяльності, яка часто користується великим суспільним попитом. Її існування підтримується за рахунок корупції державних чиновників і використання залякування, погроз або сили для захисту своєї діяльності» [12, с. 37].

Відносно побудови злочинної організації, для початку наведемо структуру, надану С. П. Мельниченком, який в ній виокремлює наступні складові: «...1) лідер (організатор); 2) особи, що спеціалізуються на «придбанні» вогнепальної зброї, наприклад, викрадення (розбій, грабїж), купівлі на воєнізованих складах, у інших ОЗУ або у зоні АТО; 3) особи, які безпосередньо переміщують вогнепальну зброю (кур'ери – безпосередні виконавці, співвиконавці) до місця схованки або продажу (передачі); 4) особи, що здійснюють підготовку до вчинення злочину (придбання або виготовлення підготовлених документів, визначення шляхів та способів можливого переміщення вогнепальної зброї), підготовку транспортних засобів до перевезення тощо; 5) особи, що здійснюють збут вогнепальної зброї або забезпечують її зберігання (переховування)» [10, с. 82–83].

А вже окрема група науковців (П. Я. Мінка, К. О. Чаплинський) зауважували, що системний аналіз дозволяє цілісно підійти до вивчення злочинних груп, з урахуванням усіх їх складових, зовнішніх і внутрішніх факторів. Крім того, автори акцентували увагу на тому, що при цьому злочинна діяльність не є пріоритетом над кримінальними угрупованнями і не виділяє перевагу між особистісними відносинами й злочинною діяльністю групи. Як висновок, дослідники констатували, що усі вказані питання взаємопов'язані й повинні розглядатися тільки у системі, тому злочинну групу слід вважати елементом структури, а злочинну діяльність – функцією, а також вони знаходяться у постійній діалектичній єдності та протилежності [11, с. 24]. Інакше кажучи, з огляду на системний аналіз транснаціональних організованих злочинних угруповань слід вказати, що вони постійно удосконалюються та пронизують низку етапів, серед яких необхідно виокремити такі як утворення та розвиток.

Зі свого боку, Л. І. Аркуші акцентувала увагу на тому, що «...у кожній злочинній групі, яка складається з кількох десятків активних учасників, найчастіше можна виділити кілька структурних ланок різного рівня: на нижньому рівні – виконавські ланки; на середньому рівні – організаційно-контрольні ланки і групи безпеки; на верхньому рівні – керівні ланки (група лідерів, елітарна група)» [3, с. 39].

В свою чергу, на основі проведеного дослідження В. М. Варцаба виокремив наступні ознаки психологічного механізму функціонування організованих злочинних груп, як-от: «...1) ієрархічна побудова організованих угруповань; 2) певна стійкість і тривалість існування; 3) спеціалізація у спрямованості злочинного формування; 4) сувора внутрішньогрупова дисципліна; 5) існування злочинних норм і правил поведінки; 6) наявність лідера (декількох лідерів) з владними повноваженнями; 7) розподіл функціональних обов'язків серед членів групи; 8) корислива спрямованість (кримінальний бізнес) злочинної діяльності; 9) наявність системи захисту від викриття; 10) створення єдиної каси («общака»); 11) існування власної системи «заохочення» і «покарання»; 12) підтримка тих, кого притягують до кримінальної відповідальності; 13) існування системи втягування до злочинної групи; 14) використання корумпованості в органах влади і управління, а також в правоохоронних органах; 15) наявність стосунків із корумпованими особами органів влади і управління та працівниками правоохоронних органів; 16) підтримання стосунків та вирішення проблем між ОЗУ в різних регіонах країни та за її межами; 17) наявність системи проникнення у владні структури та створення механізму лобіювання власних інтересів» [6, с. 44–45].

Досить цікавою є структура організованих груп, які, на думку М. В. Куратченка вчиняють сутенерство, а саме: «...а) організатора групи (сутенер); б) осіб, які надають інтимні послуги (повії); в) осіб, які утримують місця розпусти (власники житла, адміністратори); г) допоміжний персонал (водії, охоронці); д) корумповані представники правоохоронних органів, які здійснюють прикриття злочинної діяльності» [9, с. 75].

В той же час, Є. Ю. Буждиганчук визначила такі складові досліджуваної категорії: а) організатор (лідер) групи; б) особи, які утримують місця розпусти (адміністратори місць для надання інтимних послуг); в) особи, які здійснюють пошук осіб для заняття проституцією; г) особи, які надають інтимні послуги; д) допоміжний персонал – особи, які забезпечують безпеку діяльності ОГ, отримують замовлення і розподіляють між клієнтами повій, акумулюють одержані кошти, супроводжують повій, здійснюють медичний огляд повій; е) технічний персонал – особи, які здійснюють прихований відеозапис надання інтимних послуг з метою подальшої компрометації, дискредитації або шантажування клієнтів; ж) особи, які забезпечують виїзд повій за кордон; з) особи, які здійснюють прикриття злочинної діяльності кримінального групування. Крім цього, авторка зробила висновок, що вивчення особливостей формування організованої групи та її функціонування, правильне визначення ролі її лідера та конфліктів у середині групи дозволяє прогнозувати поведінку злочинців на досудовому слідстві та вчасно запобігати можливій протидії розслідуванню сутенерства [5, с. 234]. Вважаємо вказану тезу досить вірною і в розрізі проблематики дослідження транснаціональних організованих злочинних угруповань.

Зі свого боку, О. А. Антонок на основі опрацювання судово-слідчої практики встановив типову структуру злочинного об'єднання, що вчинює кримінальні правопорушення проти громадського порядку, в яку включив наступні категорії осіб: «...1) лідер; 2) координатори (повідомляють відповідний час та місце збору груп через соцмережі (Facebook, Twiter), чати (Viber, WhatsApp, Telegram) та за допомогою мобільного зв'язку); 3) особи, відповідальні за атрибутику та інші необхідні засоби (фаєри, холодну чи вогнепальну зброю); 4) пересічні громадяни з плакатами, символікою різних партій; 5) учасники, які активно діють в масових заворушеннях (на

постійній або періодичній основі); 6) групи бойовиків (направлені на захоплення споруд, атаки на осіб, які охороняють громадський порядок); 7) особи, які викликають конфліктні ситуації; 8) відеореєстратори – особи, котрі фіксують проведення відповідної акції; 9) блогери – особи, які поширюють відеозаписи через відповідні ресурси; 10) корумповані представники влади, правоохоронних органів або працівники органів державного управління» [2, с. 161].

На основі аналізу судово-слідчої практики та наведених позицій науковців нами було визначено наступну типову структуру транснаціональних організованих злочинних угруповань:

- лідер (організатор) транснаціонального організованого злочинного угруповання;
- безпосередні виконавці (особи, які безпосередньо здійснюють злочинну діяльність);
- охоронці (особи, які виконують завдання по охороні та силовій діяльності);
- консультанти;
- бухгалтер (особа, відповідальна за витрати на протиправну діяльність та грошові надходження);
- адвокати (особи, які реалізують юридичне забезпечення діяльності);
- допоміжний персонал (лікарі, хіміки, відеооператори, водії);
- корумповані представники влади, правоохоронних органів або працівники органів державного управління.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що проблематика розслідування діяльності транснаціональної злочинності має важливе значення в діяльності правоохоронних органів окремих держав. Вказано, що у випадках, якщо працівники правоохоронних органів не виявляють окремі факти злочинної діяльності, то регіональні організовані групи перетворюються на загальнодержавні, а в подальшому – і на транснаціональні. Зауважено, що з огляду на системний аналіз транснаціональних організованих злочинних угруповань слід вказати, що вони постійно удосконалюються та пронизують низку етапів, серед яких необхідно виокремити такі як утворення та розвиток. На основі аналізу судово-слідчої практики та наведених позицій науковців визначено наступну типову структуру транснаціональних організованих злочинних угруповань, в якій найбільш важливими складовими буде лідер (організатор) транснаціонального організованого злочинного угруповання, безпосередні виконавці (особи, які безпосередньо здійснюють злочинну діяльність) та корумповані представники влади, правоохоронних органів або працівники органів державного управління.

Список використаних джерел:

1. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Криминологія : Курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. 295 с.
2. Антонюк О. А. Наукова полеміка щодо визначення особи злочинця як елементу криміналістичної характеристики правопорушень проти громадського порядку. *Юридична наука*. 2019. № 12. С. 156–165.
3. Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / ОДУВС. Одеса, 2001. 218 с.
4. Бех О. В. Сучасний стан та окремі напрями протидії транснаціональній організованій злочинності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 6, том 1. С. 198–204.
5. Буждиганчук Є. Ю. Структура організованої групи, що вчинює сутенерство. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування* : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпро, 24 трав. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 233–236.
6. Варцаба В. М. розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 188 с.
7. Єспринцев П. С. Організована злочинність в Україні : феномен, детермінація, запобігання : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 560 с.
8. Єфремов С. О. Криміналізація участі в організованій злочинній діяльності. *Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей)* : Зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Харків : Право, 2000. 288 с.
9. Курагаченко М. В. Розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією : дисер. ... канд. юр. наук. : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2017. 219 с.

10. Мельниченко С. П. Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного переміщення вогнепальної зброї : дисер. ... канд. юр. наук. : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2016. 223 с.

11. Мінка П. Я., Чаплинський К. О. Тактика розслідування злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями : навчальний посібник. Дніпропетровськ : Дніпропетровський гуманітарний університет, 2007. 221 с.

12. Сучасні питання протидії організованій злочинності в Україні та закордонном : монографія / Крамаренко Ю. М., Скок О. С., Т. В. Шевченко, Хашев В. Г. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 216 с.

13. Чаплинський К. О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями : монограф. Дніпропетровськ : Юридична академія МВС, 2004. 223 с.

14. Shehdula, Mirseda, and Karamuço, Ervin The Characteristics of Transnational Organized Crime and the Factors Which Have Contributed to its Development. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 2024. № 4. Vol. 13. Pp. 273–281.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.41>

ПАЩУК А.В.

**ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД США, ЯПОНІЇ ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ
ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ РИЗИКАМ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ
ОРГАНАМИ ПРАВОПОРЯДКУ**

**FOREIGN EXPERIENCE OF THE USA, JAPAN AND GREAT BRITAIN
IN PREVENTING AND COUNTERING RISKS TO ECONOMIC SECURITY
BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES**

Глобалізаційний вектор розвитку України, обраний нашою державою в останні роки, як потенційним кандидатом на вступ у Європейський Союз, зумовив перейняття зарубіжного досвіду в сфері організації життя населення та побудови ефективного і дієвого державного апарату. Здійснені на ґрунті цього реформи вивели країну на світову арену та зробили її бажаним партнером у міжнародній співпраці. Утім, глибина та неосяжність зарубіжного досвіду дає перспективи для подальшої трансформації держави за багатьма іншими векторами. Зокрема, на сьогоднішній день, в світі існує безліч відмінних від національної моделі запобігання та протидії ризикам економічної безпеці органами правопорядку, які доречно дослідити та в подальшому використати для вдосконалення вітчизняних правових реалій та публічно-владних механізмів. Мета статті полягає в узагальненні досвіду Сполучених Штатів Америки, Японії та Великобританії щодо запобігання та протидії ризикам економічної безпеці органами правопорядку та опрацювати можливості його використання в Україні. Зроблено висновок, що з метою вдосконалення національних організаційно-правових механізмів запобігання та протидії ризикам економічної безпеці України доцільно перейняти консолідований зарубіжний досвід проаналізованих держав, а саме: 1) на прикладі Сполучених Штатів Америки та Японії необхідно прийняти цільовий законодавчий документу в сфері економічної безпеки. Він має визначати й уточнити правові, організаційні, політичні та інші аспекти механізму її забезпечення, як окремого юридичного явища що є об'єктом протидії та запобігання; 2) за аналогією із досвідом Великобританії на законодавчому рівні слід розширити та сформулювати додаткові гарантії співпраці БЕБ із представниками бізнесу. Дана співпраця повинна мати чітку нормативну модель, проводитись системно, що забезпечить профілактичну присутність держави у бізнес середовищі, ефективну комунікацію між правоохоронцями та підприємцями, можливість попереджати корупційні прояви з боку окремих, несумлінних службовців тощо; 3) важливо посилювати використання, вдосконалення та впровадження інформаційних технологій в роботі БЕБ з метою автоматизації його діяльності, підвищення оперативності виконання функцій, надання більш широких можливостей у здійсненні аналізу інформації (досвід інтегрованих систем США).

Ключові слова: зарубіжний досвід, економічна безпека, протидія, запобігання, органи правопорядку.

The globalization vector of Ukraine's development, chosen by our state in recent years as a potential candidate for accession to the European Union, has led to the adoption of foreign experience in the field of organizing the life of the population and building an effective and efficient state apparatus. The reforms implemented on this basis have brought the country to the world stage and made it a desirable partner in international cooperation. However, the depth and immensity of foreign experience provides prospects for further transformation of the state along many other vectors. In

particular, today, in the world there are many models of preventing and countering risks to economic security by law enforcement agencies that are different from the national ones, which should be studied and further used to improve domestic legal realities and public-power mechanisms. The purpose of the article is to summarize the experience of the United States of America, Japan and Great Britain in preventing and countering risks to economic security by law enforcement agencies and to work out the possibilities of its use in Ukraine. It is concluded that in order to improve the national organizational and legal mechanisms for preventing and counteracting risks to the economic security of Ukraine, it is advisable to adopt the consolidated foreign experience of the analyzed states, namely: 1) using the example of the United States of America and Japan, it is necessary to adopt a target legislative document in the field of economic security. It should define and clarify the legal, organizational, political and other aspects of the mechanism for its provision, as a separate legal phenomenon that is the object of counteraction and prevention; 2) by analogy with the experience of the UK, additional guarantees of cooperation between the BEB and business representatives should be expanded and formulated at the legislative level. This cooperation should have a clear regulatory model, be carried out systematically, which will ensure the preventive presence of the state in the business environment, effective communication between law enforcement officers and entrepreneurs, the ability to prevent corruption on the part of individual, unscrupulous officials, etc.; 3) it is important to strengthen the use, improvement and implementation of information technologies in the work of the BEB in order to automate its activities, increase the efficiency of the performance of functions, and provide broader opportunities for information analysis (the experience of integrated systems in the USA).

Key words: *foreign experience, economic security, counteraction, prevention, law enforcement agencies.*

Актуальність теми. Глобалізаційний вектор розвитку України, обраний нашою державою в останні роки, як потенційним кандидатом на вступ у Європейський Союз (далі – ЄС), зумовив перейняття зарубіжного досвіду в сфері організації життя населення та побудови ефективного і дієвого державного апарату. Здійснені на ґрунті цього реформи вивели країну на світову арену та зробили її бажаним партнером у міжнародній співпраці. Утім, глибина та неосязність зарубіжного досвіду дає перспективи для подальшої трансформації держави за багатьма іншими векторами. Зокрема, на сьогоднішній день, в світі існує безліч відмінних від національної моделі запобігання та протидії ризикам економічній безпеці органами правопорядку, які доречно дослідити та в подальшому використати для вдосконалення вітчизняних правових реалій та публічно-владних механізмів.

Стан дослідження проблеми. Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки держав країн Заходу, Сходу, Європейського Союзу та пострадянського простору неодноразово оцінювався в роботах багатьох науковців, серед яких варто виділити праці З. В. Гбур, Д. В. Журавльова, А. Б. Качинського, Д. О. Кошикова, А. В. Піхоцького, Ю. П. Битяка та інших. Втім, віддаючи належне науковим роботам цих та інших науковців, варто наголосити, що в більшості випадків вчені проводять абстрактні дослідження, в рамках яких вивчають зарубіжний досвід поверхнево, не заглиблюючись у специфіку організації запобігання та протидії ризикам економічній безпеці окремих держав.

Саме тому метою статті є: узагальнити досвід Сполучених Штатів Америки, Японії та Великобританії щодо запобігання та протидії ризикам економічній безпеці органами правопорядку та опрацювати можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розпочати дослідження зарубіжного досвіду доцільно із найбільш впливового та активного партнера України останніх років – США. На сьогоднішній день економічна безпека визначається в США, як одна з найголовніших складових загальнонаціональної безпеки країни. В основі юридичного механізму її забезпечення, а також запобігання та протидії ризикам є ряд спеціальних законодавчих актів прийнятих у різні часи: 1) у 1996 році Закон про економічну безпеку, який зазначив основні питання економічної безпеки загального характеру; 2) у 1999 році прийнято Закон про освіту для економічної безпеки, який дозволив підвищити ефективність американської освіти й науки; 3) Закон про економічну безпеку та відтворення, який вступив в дію у 2001 році, відрегулював питання податкового законодавства, визначив основні пріоритетні напрями розвитку національної економіки, створення сприятливого

митного клімату; 4) наступного року було затверджено Закон про створення робочих місць і економічну безпеку, який регулював питання подолання безробіття, ринку праці, економічного та соціального захисту населення та інше [1, с. 17]. Організаційно, ключове навантаження із запобігання та протидії ризикам економічної безпеці, зокрема, за напрямом боротьби з економічними правопорушеннями покладається на федеральний правоохоронний орган США – Федеральне бюро розслідувань (далі – ФБР).

ФБР разом з Управлінням боротьби з наркотиками, є складовою Міністерства юстиції США. На ФБР покладено завдання, що безпосередньо пов'язані з розслідуванням найбільш складних, заплутаних кримінальних злочинів, віднесених до справ загальнонаціонального, тобто федерального, значення. Проблематика, якою постійно опікується ФБР, прямо стосується гострих, актуальних зовнішніх та внутрішніх загроз національній безпеці США. Із професійною діяльністю ФБР пов'язані численні розслідування минулих та сучасних гучних кримінальних та політичних справ, боротьба з міжнародним тероризмом, політичним екстремізмом, корупцією та іноземними втручаннями у внутрішні справи США, зокрема в американські виборчі кампанії. На сьогодні, дії ФБР є одним зі світових еталонів передової криміналістичної, оперативно-розшукової, антитерористичної діяльності, а також суто аналітичної роботи у сфері боротьби з усіма наявними видами, проявами злочинності. Це є можливим завдяки використанню в межах ФБР найновітніших методик, способів та технологій здійснення дієвої правоохоронної та іншої пов'язаної з нею діяльності. Зазначений орган має розгалужену структуру, зокрема, до його складу входять підрозділи національної безпеки, слідства, протидії кіберзлочинам, реагування на надзвичайні ситуації, розвідки, розвитку науки та технологій тощо. Науковці констатують, що відмінною особливістю ФБР є поєднання функцій контррозвідки, політичної поліції та кримінального розшуку. У цьому відношенні ФБР посідає унікальне місце не лише серед американських, але й світових спеціальних служб [2, с. 19–20].

В межах своєї компетенції та повноважень ФБР здійснює широку аналітично-планувальну діяльність спрямовану на виявлення та прогнозування появи нових ризиків економічної безпеці США. Широко розповсюдженою є співпраця ФБР із різними інституціями (як державними, так й приватними). У цьому напрямі ФБР активно співпрацює із Комісією з цінних паперів, Службою внутрішніх доходів, на кшталт податкової інспекції, Незалежною агенцією уряду США з ф'ючерсних та опціонних ринків, Незалежним регулятором фінансових ринків США, біржами та іншими установами, професійна діяльність яких безпосередньо пов'язана з фінансовою сферою. В співпраці із зазначеними установами, ФБР опановується новий досвід у сфері цінних паперів, податкових відносин, пенсій тощо. До такої співпраці залучаються також представники Американського інституту дипломованих громадських бухгалтерів, Північноамериканської асоціації керівників цінними паперами тощо. Допомога зазначених установ полягає у проведенні консультації з питань бухгалтерського обліку та емісійних цінних паперів в процесі розслідування фактів злочинних посягань у фінансовій сфері. Крім зазначених форм співпраці, у багатьох офісах ФБР працюють спільні робочі групи, до складу яких входять представники як указаних установ, так й інших правоохоронних органів та органів контролю [3, с. 249].

Федеральне Бюро проводить боротьбу із найбільш шкідливими та небезпечними фінансово-економічними злочинами та правопорушеннями: корпоративним, інвестиційним та іпотечним шахрайством тощо. Наприклад, негативні тенденції, які спостерігаються на фінансових ринках протягом останніх років, спровокували стійке зростання кількості вчинюваних шахрайств із цінними паперами. Це пов'язано з постійним пошуком інвесторами альтернативних інвестиційних можливостей. Не менш небезпечною та достатньо розповсюдженою в США є торгівля інсайдерською інформацією [3, с. 247].

Крім ФБР, запобігання та протидія ризикам економічної безпеці у вигляді діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань, які несуть загрозу економічним інтересам США покладається також на інші спеціальні державні відомства. Наприклад, Національний інформаційний центр боротьби з кримінальною злочинністю накопичує дані, пов'язані з кримінальними злочинами та злочинцями, що збираються правоохоронними органами на місцях у штатах та на федеральному рівні. Накопичену інформацію можна за декілька секунд одержати через телекомунікаційну мережу. Термінальні пристрої мережі розміщені по всій країні в поліцейських відділеннях, офісах шерифів, поліцейських управліннях штатів і федеральних правоохоронних відомствах. Крім того, Центр за декілька секунд постачає комп'ютерні дані всім відомствам, підключеним до державних централізованих систем [4; 5, с. 187].

Окреме місце у протидії ризикам економічної безпеці США також займає поліція штатів. Це непригаманий локальним правоохоронним підрозділам напрям роботи через що їх

функціонал досить вузький. Утім, поліція штатів бере участь у протидії легалізації (відмиванню) злочинних доходів. Так, якщо при проведенні ними розслідувань різних злочинів, особливо пов'язаних з розповсюдженням наркотиків або торгівлею зброєю, їм стають відомі факти легалізації незаконних грошових коштів, то вони інформують про це місцеві органи влади, у компетенції яких перебуває боротьба з відмиванням доходів, отриманих незаконним шляхом [6, с. 211].

У досвіді Японії цікавим є національний підхід до запобігання та протидії ризикам економічній безпеці, що реалізується системою суб'єктів публічного сектору. Правовою засадою такої діяльності є Закон Японії «Про сприяння економічній безпеці». Згідно до його положень ключовими векторами запобігання та протидії є: 1) зміцнення відкритого і стабільного міжнародного економічного порядку, запобігаючи невійськовому тиску з боку окремих держав, які здійснюють його з метою перешкодження прийняттю іншими країнами незалежних зовнішньополітичних рішень, а також їх національному економічному розвитку; 2) постійне вдосконалення та розвиток системи моніторингу, стратегічного аналізу і прогнозування, оцінювання ризиків, ідентифікації загроз, аналізу та оцінки вразливостей, а також спроможностей, планування у сфері забезпечення економічної безпеки Японії; 3) здійснення періодичного перегляду та вдосконалення державних процедур закупівлі, зокрема тих, які проводяться місцевими префектурами. Посилення ревізійних перевірок у сфері функціонування критично важливої інфраструктури економіки Японії; 4) підвищення інформаційної безпеки національної економічної системи Японії. Посилення режиму доступу до конфіденційних відомостей (у тому числі комерційної таємниці) та порядку обміну інформацією обмеженого доступу. Забезпечення безпеки та надійності інформаційно-телекомунікаційних послуг та технологій, а також урядових, економічних, фінансових та інших інформаційно-аналітичних систем збору та обробки даних. Проведення аудиту системи забезпечення інформаційної безпеки Японії [7, с. 10–11].

Важливу роль в контексті запобігання та протидії ризикам економічній безпеці на території Японії відіграє боротьба із корупцією. Особливе значення надається заборонам відносно політиків, державних і муніципальних службовців. Останні, передбачають ряд правил для осіб, які обіймають посади публічних службовців, які унеможливають їх політичну активність і підприємницьку діяльність, не тільки в період проходження служби, а й після їх звільнення. Більше того, в законах Японії закріплено досить чіткі обмеження стосовно фінансування політичних компаній, передвиборчої агітації та інших політичних організацій, а також регламентовано процедуру здійснення благодійних внесків, а також обов'язок подання відповідної фінансової звітності. В Японії корупційним злочином вважаються дії політиків, які за певну винагороду просувають інтереси третіх осіб, оказуючи безпосередній вплив на інших осіб з метою прийняття працівниками інших державних інституцій бажаного цими третіми особами рішення. Одним із основних напрямів реалізації антикорупційних заходів у країні є саме кадрова політика, її сутність полягає в тому, що публічні службовці в Японії отримують достатнє грошове забезпечення, що заохочує їх до добросовістності. Публічна служба нерозривно пов'язана з професійною етичною поведінкою працівників, останні навіть отримали своє легальне закріплення в профільному законодавчому акті та низці підзаконних нормативно-правових актів (наказів уповноважених органів), в цих документах закріплено визначення терміну «зацікавлена особа», а також всебічно охарактеризовано дії, які є неетичними з точки зору публічної служби. Все це в свою чергу спрямоване на унеможливлення подвійного тлумачення антикорупційного законодавства. Фактично в Японії утвердились наступні пріоритети в сфері запобігання та протидії корупції: 1) розроблення та активне провадження інструментів запобігання корупції економічного характеру, наприклад обов'язок щодо систематичного звітування політичним керівництвом перед громадськістю, проведення фінансових реформ, у частині фінансування політичних організацій і державних підприємств; 2) формування інституту публічної служби сучасного зразка з гідними умовами праці, стабільно високим грошовим забезпеченням, і розгалуженою системою стимулів; 3) запровадження цивільного контролю за діяльністю державних інституцій, де провідним суб'єктом є громадськість [8, с. 49; 9, с. 349].

У Великій Британії відсутня спеціальна законодавча база за вказаним напрямом. Окремі норми, які регламентують економічну безпеку, містяться у нормативно-правових актах у сфері оборонної політики. Вони гуртуються на оцінках національних інтересів і реалізуються через їх захист. Методи щодо забезпечення економічної безпеки пов'язані з прогнозуванням і запобіганням найбільш небезпечних зовнішніх і внутрішніх ризиків. При виробленні та реалізації рішень, що відносяться до забезпечення економічної безпеки, акцент робиться на спеціалізовані організації, що представляють інтереси промисловців і підприємців [10, с. 113].

При цьому, Великобританія має прогресивне законодавство, яке регулює діяльність підприємств і забезпечує їхню захищеність. Це включає в себе закони про корпоративне управління, конкуренцію, трудове законодавство, податкові закони та інші. Уряд Великобританії активно підтримує інноваційну діяльність та дослідження, що сприяє розвитку підприємництва. Це передбачає фінансування досліджень і розвитку, податкові пільги для інноваційних підприємств, а також створення спеціалізованих інноваційних центрів. Крім того, Великобританія має розвинуту систему фінансової підтримки для підприємств, включаючи доступ до кредитів і позик, грантів для розвитку бізнесу, а також інвестиційних фондів і венчурного капіталу. Країна має добре розвинену бізнес-інфраструктуру, що включає в себе розвинуту мережу підприємств, торгових партнерів, банківських інституцій, а також технологічні та інноваційні центри. Великобританія активно підтримує розвиток малого та середнього бізнесу шляхом надання фінансової допомоги, консультаційних послуг, навчальних програм та інфраструктурних проєктів [11, с. 78–79; 12].

Висновки. Таким чином, проведене в статті наукове дослідження дає змогу говорити про те, що в кожній із розглянутих держав вироблена цілком своєрідна модель протидії економічним ризикам та загрозам, а також по-різному сприймається економічна безпека в цілому внаслідок чого варіюється будова державних інституцій призначених для регулювання зазначеного сектору національних інтересів.

З метою вдосконалення національних організаційно-правових механізмів запобігання та протидії ризикам економічній безпеці України доцільно перейняти консолідований зарубіжний досвід проаналізованих держав, а саме: 1) на прикладі Сполучених Штатів Америки та Японії необхідно прийняти цільовий законодавчий документу в сфері економічної безпеки. Він має визначати й уточнити правові, організаційні, політичні та інші аспекти механізму її забезпечення, як окремого юридичного явища що є об'єктом протидії та запобігання; 2) за аналогією із досвідом Великобританії на законодавчому рівні слід розширити та сформулювати додаткові гарантії співпраці БЕБ із представниками бізнесу. Дана співпраця повинна мати чітку нормативну модель, проводитись системно, що забезпечить профілактичну присутність держави у бізнес середовищі, ефективну комунікацію між правоохоронцями та підприємцями, можливість попереджати корупційні прояви з боку окремих, несумлінних службовців тощо; 3) важливо посилювати використання, вдосконалення та впровадження інформаційних технологій в роботі БЕБ з метою автоматизації його діяльності, підвищення оперативності виконання функцій, надання більш широких можливостей у здійсненні аналізу інформації (досвід інтегрованих систем США).

Список використаних джерел:

1. Денисенко М.П., Колісніченко П.Т. Зарубіжний досвід регулювання економічної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 6. С. 5-19.
2. Єпринцев П.С., Носевич Н.Р. Федеральне бюро розслідувань США: історія, правова основа професійної діяльності, завдання, структура. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1(70). С. 14-22.
3. Тихонова О.В. Особливості фінансової злочинності в США в сучасних умовах. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. Ч. 2. С. 244-250.
4. Reichel P. Comparative criminal justice systems: A Topical Approach. New Jersey : Prentice-Hall, 1994.
5. Хороновський О.І. Зарубіжний досвід протидії діяльності транснаціональних організаційних злочинних угруповань на шкоду економічним інтересам держави. *Нове українське право*. 2023. Вип. 2. С. 185-191.
6. Москаленко Н.В. Досвід США щодо побудови системи запобігання та протидії легалізації доходів отриманих злочинним шляхом. *Фінанси, учет, банки*. 2014. № 1(20). С. 209-214.
7. Кириленко В.І., Шевченко М.М., Лепіхов А.В., Храпач Г.С. Проблеми забезпечення національної безпеки від загроз гео економічних війн: теоретичний і практичний досвід США та Японії – уроки для України. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень*. 2023. № 2(78). С. 6-19.
8. Відповідальність за корупційні діяння, правові засади відшкодування збитків, завданих внаслідок їх вчинення: навчально-методичні матеріали. Ю. В. Басакіова, В. М. Гаврилюк, П. В. Качанова, Г. О. Усатий; упоряд. О. В. Жур. К.: НАДУ, 2013. 108 с.
9. Шатрава С.О., Чижко К.О. Зарубіжний досвід запобігання та протидії корупції в країнах Азії та перспективи його використання в Україні. *Держава та регіони*. 2023. № 1(79). С. 348-353.
10. Груб З.В. Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 11. С. 111-115.
11. Резнік О. М. Порівняльний аналіз сутності економічної безпеки України та країн Європейського Союзу. *Форум права*. 2015. № 4. С. 232–236.
12. Свирідов С.О. Забезпечення економічної безпеки підприємництва: міжнародний досвід. *DICTUM FACTUM*. 2024. № 1(15). С. 75-83.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГАРАНТІЙ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF GUARANTEES OF LEGAL ACTIVITIES IN THE PROCESS OF PROVIDING LEGAL AID

Важливою науковою задачею у контексті запровадження загальновизнаних стандартів охорони прав людини, організації надання правничої допомоги та доступу до правосуддя є удосконалення адміністративно-правового регулювання гарантій діяльності адвокатури як однієї із засадничих засад діяльності досліджуваного інституту. У статті проаналізовано важливість забезпечення ефективного адміністративно-правового механізму забезпечення дотримання гарантій адвокатської діяльності. Надано визначення поняття «гарантії адвокатської діяльності». Також розкрито адміністративно-правове регулювання гарантій адвокатської діяльності. Надалі проаналізовано міркування науковців щодо проблем, які наявні у механізмі реалізації гарантій адвокатської діяльності безпосередньо при наданні ними правничої допомоги. Підсумовано, що, що реформування адміністративно-правового регулювання зазначеного питання слід здійснити у напрямі конкретизації і посилення саме адміністративно-правового механізму гарантій незалежності адвокатської діяльності, конкретного та чіткого визначення гарантій адвокатської діяльності та підкріплення їх реальними адміністративно-правовими умовами, засобами і способами втілення. Тому у наведеному напрямі запропоновано ухвалити законодавчий акт «Про визначення окремих гарантій щодо забезпечення охорони життя, здоров'я, честі та гідності адвоката, членів його сім'ї та їхнього майна». Вважаємо доцільним створення системи державних організаційно-правових і фінансових гарантій у цій сфері за аналогією зі Службою судової охорони. Зокрема, за відповідними заявами адвокатів така служба повинна вживати заходів для забезпечення особистої безпеки адвоката та його сім'ї у разі наявності реальних загроз чи обґрунтованих підстав вважати, що їхньому життю або здоров'ю може бути завдана шкода через надання правничої допомоги у певних категоріях справ. Окрім цього, запропоновано встановити підвищені санкції за кримінальні та адміністративні правопорушення, пов'язані із заподіянням шкоди майну адвоката у зв'язку з його професійною діяльністю. Також запропоновано внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запровадження відповідальності за порушення гарантій адвокатської діяльності.

Ключові слова: адвокатура, адвокатська діяльність, правнича допомога, гарантії адвокатської діяльності, адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правовий механізм, відповідальність.

A rather important scientific task in the context of the introduction of generally recognized standards for the protection of human rights, the organization of the provision of legal aid and access to justice is the improvement of the administrative and legal regulation of the guarantees of the activities of the bar as one of the fundamental principles of the activities of the studied institution. The article analyzes the importance of ensuring an effective administrative and legal mechanism for ensuring compliance with the guarantees of the legal profession. The definition of the concept of "guarantees of the legal profession" is given. The administrative and legal regulation of the guarantees of the legal profession is also disclosed. Further, the considerations of scientists regarding

the problems that exist in the mechanism for implementing the guarantees of the legal profession directly when providing legal aid are analyzed. It is concluded that the reform of the administrative and legal regulation of the specified issue should be carried out in the direction of specifying and strengthening the administrative and legal mechanism of guarantees of the independence of legal activity, specific and clear definition of guarantees of legal activity and their reinforcement with real administrative and legal conditions, means and methods of implementation. Therefore, in the above direction, it is proposed to adopt a legislative act "On determining certain guarantees for ensuring the protection of the life, health, honor and dignity of a lawyer, members of his family and their property". We consider it advisable to create a system of state organizational, legal and financial guarantees in this area by analogy with the Court Protection Service. In particular, upon relevant applications from lawyers, such a service should take measures to ensure the personal safety of a lawyer and his family in the event of real threats or reasonable grounds to believe that their life or health may be harmed due to the provision of legal assistance in certain categories of cases. In addition, it is proposed to establish increased sanctions for criminal and administrative offenses related to causing damage to the property of a lawyer in connection with his professional activities. It is also proposed to amend the Code of Ukraine on Administrative Offenses to introduce liability for violation of guarantees of legal activity.

Key words: *advocacy, legal activity, legal aid, guarantees of legal activity, administrative and legal regulation, administrative and legal mechanism, liability.*

Постановка проблеми. Сьогодні як у науковій, так і в законотворчій діяльності особлива увага приділяється імплементації загальноєвропейських міжнародних і європейських стандартів у сфері державного управління, захисту прав і свобод людини та громадянина. Окремий акцент робиться на реформуванні адвокатської діяльності. Водночас, на нашу думку, питання удосконалення адміністративно-правових засад діяльності адвокатури, зокрема у сфері надання правничої допомоги, залишається недостатньо опрацьованим. Тому дослідження цієї проблематики є надзвичайно актуальним і потребує пріоритетного наукового вивчення. Зокрема, одним із ключових завдань сучасної правової науки є вдосконалення адміністративно-правового регулювання гарантій діяльності адвокатури як фундаментальної основи функціонування цього інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання правового статусу та місця адвокатури вивчалися багатьма вченими. А зокрема, серед них: О. М. Бандурка, О. Д. Бойков, М. М. Гродзинський, М. С. Демкова, М. В. Дулеба, Н. В. Камінська, І. Б. Коліушко, А. М. Колодій, В. В. Комаров, В. С. Личко, Ю. В. Неклеса, С. В. Оверчук, Т. В. Омельченко, О. Л. Соколенко, М. В. Стаматіна, Ю. Т. Шрамко та багато інших.

Невирішені раніше проблеми. Проте на сьогодні бракує комплексних та спеціальних напрацювань з проблематики та удосконалення адміністративно-правового регулювання гарантій діяльності адвокатури.

Метою даної статті є визначення проблем адміністративно-правового регулювання гарантій діяльності адвокатури у процесі надання правничої допомоги та внесення пропозицій його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Як вважає І. Сиротин, «розбудова правової держави є неможливою без створення гарантій захисту й забезпечення механізму функціонування такого специфічного незалежного інституту, яким є адвокатура. Тому надання адвокатом ефективного захисту клієнту та надання якісних юридичних послуг, які сприяють здійсненню належного правосуддя, залежить безпосередньо і від рівня дотримання державою гарантій адвокатської діяльності» [1, с. 260]. Отже, гарантії діяльності інституту адвокатури є важливими важелями забезпечення ефективності надання правничої допомоги. Гарантії є сукупністю засобів, прийомів, заходів тощо, за допомогою яких створюється свого роду базис, законодавча, організаційна, матеріальна, ціннісно-мотиваційна основа, на якій будується дійсна спроможність адвокатури якісно та незалежно від інших суб'єктів правовідносин у державі надавати правничі послуги. Гарантії діяльності адвокатури у сфері надання нею правничої допомоги слугують певною мірою важелем протидії відповідним можливостям інших учасників механізму надання зазначеної допомоги (як суб'єктам надання, так і суб'єктам отримання, іншим органам, установам, організаціям), здійснювати неправомірний тиск на адвокатів у процесі надання правничої допомоги, знецінювати надані кваліфіковані послуги.

В. В. Заборовський, досліджуючи дане питання доходить до висновку, що під гарантіями адвокатської діяльності слід розуміти: «один із елементів правового статусу адвоката, який являє собою сукупність умов, способів та засобів передбачених законодавством про адвокатуру, що спрямовані на забезпечення належної реалізації всіх інших елементів такого статусу, з метою створення відповідних умов надання професійної правничої допомоги» [2, с. 146]

Враховуючи напрацювання наукової доктрини, а також специфіку нашого наукового дослідження, варто підкреслити, що гарантії адвокатської діяльності у сфері надання правничої допомоги – це закріплена в національному та міжнародному законодавстві система умов, методів, засобів і заходів різного характеру. Вони є невід’ємною складовою правового статусу адвоката та забезпечують його реальну спроможність, як окремого суб’єкта, так і адвокатури в цілому, ефективно виконувати передбачені законом повноваження.

Ці гарантії спрямовані на забезпечення безперешкодного доступу адвокатів до необхідних правових та організаційних ресурсів, необхідних для надання правничої допомоги, а також на дотримання принципів професійності, незалежності та верховенства права під час здійснення адвокатської діяльності

Гарантії адвокатури у процесі надання нею правничої допомоги мають, з-поміж іншого, комплексну дію. Вони не лише полягають у створенні відповідного організаційно-правового базису для захисту професійних прав та інтересів адвокатів у наведеній сфері. Вони також в цілому справляють позитивний вплив на ефективність відправлення правосуддя в Україні, забезпечення дієвості системи стримувань та противаг у ньому, а також змагальності судового процесу, сильного інституту захисту прав особи. У найбільш загальному їхньому впливі гарантії інституту адвокатури, їх якість та комплексність свідчать про існування правової держави в Україні.

Зокрема, до статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «професійні права, честь і гідність адвоката гарантуються та охороняються Конституцією України, цим Законом та іншими законами, зокрема: 1) забороняються будь-які втручання і перешкоди здійсненню адвокатської діяльності; 2) забороняється вимагати від адвоката, його помічника, стажиста, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об’єднанням, а також від особи, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю, надання відомостей, що є адвокатською таємницею. З цих питань зазначені особи не можуть бути допитані, крім випадків, якщо особа, яка довірила відповідні відомості, звільнила цих осіб від обов’язку зберігати таємницю в порядку, передбаченому законом; 3) проведення стосовно адвоката оперативного-розшукових заходів чи слідчих дій, що можуть проводитися виключно з дозволу суду, здійснюється на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора, його заступників, прокурора Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя; 4) забороняється проведення огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів, пов’язаних із здійсненням адвокатської діяльності; 5) адвокату гарантується рівність прав з іншими учасниками провадження, дотримання засад змагальності і свободи в наданні доказів та доведенні їх переконливості; 6) життя, здоров’я, честь і гідність адвоката та членів його сім’ї, їх майно перебуває під охороною держави, а посягання на них тягнуть відповідальність, передбачену законом; 7) адвокату гарантується право на забезпечення безпеки під час участі у кримінальному судочинстві в порядку, встановленому законом; 8) забороняється залучати адвоката до конфіденційного співробітництва під час проведення оперативного-розшукових заходів чи слідчих дій, якщо таке співробітництво буде пов’язане або може призвести до розкриття адвокатської таємниці; 9) забороняється втручання у приватне спілкування адвоката з клієнтом; 10) забороняється внесення подання слідчим, прокурором, а також винесення окремої ухвали (постанови) суду щодо правової позиції адвоката у справі; 11) забороняється втручання у правову позицію адвоката» [3] та інше.

Проте те, яким чином перелік гарантій для адвокатів при наданні ними правничої допомоги визначений у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є незадовільним. Нормативно-правове регулювання не відображає усього необхідного спектру тих гарантій для адвокатів у процесі надання ними правничої допомоги, які повинні бути передбачені та закріплені, оскільки є необхідними для забезпечення належного надання адвокатурою правничої допомоги. В той же час, слід зауважити, що досить багато гарантій адвокатської діяльності, не зважаючи на те, що вони не визначені у зазначеному вище законі, фактично наявні, наприклад, у правореалізаційній практиці, а також функціонують у системі правовідносин, що складаються з приводу надання правничої допомоги, поодинокі також вони передбачені і у інших правових актах матеріального чи процесуального права. Насамперед доцільно визначити, що такі гарантії

слід розподілити на політичні, економічні, правові, організаційні, матеріально-технічні, культурні (правової культури та правової свідомості). У свою чергу, правові гарантії можливо розподілити на процесуальні, процедурні, а також на правові гарантії у сфері матеріального права.

«Деякі з сучасних проблем, з якими стикається адвокатура в Україні, це: – недостатня гарантія незалежності та свободи адвоката в умовах політичного тиску, корупції та зловживань правоохоронних органів. – низький рівень довіри до адвокатури з боку суспільства, судової системи та державних інституцій. – неефективна система кваліфікації, сертифікації та підвищення кваліфікації адвокатів, яка не враховує сучасні стандарти професійної компетентності та етики. – нерозвинена система безоплатної правничої допомоги, яка не забезпечує належний захист соціально вразливих категорій громадян. – низький рівень корпоративної культури та саморегуляції адвокатської спільноти, яка не сприяє формуванню єдиного волевиявлення та захисту професійних інтересів», – вважають А. В. Піка та Ю. В. Оніщик [4].

Попри численні спроби законодавців удосконалити статус адвокатури та зміцнити авторитет правничої професії, сучасна правова реальність і правореалізаційна практика свідчать про значні порушення професійних прав адвокатів. Це, своєю чергою, ускладнює реалізацію ними своїх повноважень у процесі надання правничої допомоги. Такі порушення відбуваються як з боку органів державної влади, суб'єктів публічних повноважень, так і з боку громадянського суспільства. Прикро констатувати той факт, що правосвідомість та правова культура більшості населення в Україні сьогодні не дійшла до рівня усвідомлення значущості інституту адвокатури, цінності її місії та ролі у наданні правничої допомоги. Серед населення не сформувалося чіткого розуміння цінності та вагомості адвокатської діяльності, складності тієї роботи, яку здійснює адвокат для того, щоб надати клієнту кваліфіковану професійну правничу допомогу, сформувати правову позицію, проконсультувати, скласти документ, надати інші правничі послуги.

Схожу позицію поділяють і А. В. Піка та Ю. В. Оніщик, які зазначають: «деякі з перспектив розвитку адвокатури в Україні, які можуть допомогти подолати ці проблеми, це: посилення гарантій незалежності та свободи адвоката шляхом запровадження ефективних механізмів захисту від неправомірного втручання, перешкоджання чи притиску на адвоката у здійсненні адвокатської діяльності. підвищення довіри до адвокатури шляхом підтримки високих стандартів професійної компетентності та етики адвокатів, забезпечення якості та доступності правової допомоги, а також популяризації ролі і значення адвокатури у суспільстві; вдосконалення системи кваліфікації, сертифікації та підвищення кваліфікації адвокатів шляхом розроблення та впровадження сучасних критеріїв оцінки знань, навичок та досвіду адвокатів, а також забезпечення регулярності та доступності навчальних програм та заходів; розвиток системи безоплатної правничої допомоги шляхом збільшення фінансування, розширення кола осіб, яким надається така допомога, покращення умов праці адвокатів, які надають таку допомогу, а також підвищення якості та контролю за наданням такої допомоги; зміцнення корпоративної культури та саморегуляції адвокатської спільноти шляхом залучення адвокатів до активної участі в управлінні органами адвокатури, підтримки діалогу та співпраці між адвокатами різних регіонів та спеціалізацій, а також формування єдиного позиціонування та захисту професійних інтересів» [4].

Вважаємо, що реформування адміністративно-правового регулювання зазначеного питання слід здійснити у напрямі конкретизації і посилення саме адміністративно-правового механізму гарантій незалежності адвокатської діяльності, удосконалення її професійності, конкретного та чіткого визначення гарантій адвокатської діяльності та підкріплення їх реальними адміністративно-правовими умовами, засобами і способами втілення. Адже сутність адміністративно-правового регулювання полягає саме у закріпленні державою системи правових та організаційних, матеріально-технічних засобів, реалізація яких забезпечується силою державного примусу, за допомогою яких здійснюється охорона публічно-правових цінностей.

Висновки. Підсумовуючи наведене, пропонуємо забезпечити посилення системи державно-правових засобів втілення гарантій адвокатської діяльності шляхом їх конкретизації та визначення адміністративно-правових механізмів їх забезпечення. Зокрема, вважаємо, що доцільно ухвалити законодавчий акт «Про визначення окремих гарантій щодо забезпечення охорони життя, здоров'я, честі та гідності адвоката, членів його сім'ї та їхнього майна». Вважаємо доцільним створення системи державних організаційно-правових і фінансових гарантій у цій сфері за аналогією зі Службою судової охорони. Для реалізації зазначених гарантій необхідно передбачити відповідне державне фінансування та створити окремий орган або структурний підрозділ у складі Служби судової охорони. Його повноваженнями має бути забезпечення захисту життя, здоров'я, честі та гідності адвоката, членів його сім'ї та їхнього майна. Зокрема, за відповідними заявами

адвокатів така служба повинна вживати заходів для забезпечення особистої безпеки адвоката та його сім'ї у разі наявності реальних загроз чи обґрунтованих підстав вважати, що їхньому життю або здоров'ю може бути завдана шкода через надання правничої допомоги у певних категоріях справ. Окрім цього, пропонуємо встановити підвищені санкції за кримінальні та адміністративні правопорушення, пов'язані із заподіянням шкоди майну адвоката у зв'язку з його професійною діяльністю.

Також вважаємо за доцільне запропонувати запровадити адміністративну відповідальність за окремі правопорушення, що фактично є порушенням гарантій адвокатської діяльності. Зокрема, Главу 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення [5] слід доповнити статтею 185-16 «Втручання у діяльність адвоката щодо надання правничої допомоги». Диспозиція цієї статті, вважаємо, що має передбачати відповідальність за порушення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у частині гарантій адвокатської діяльності, зокрема за будь-які форми втручання або перешкоджання здійсненню адвокатської діяльності. До таких порушень належать, але не обмежуються: втручання у приватне спілкування адвоката з клієнтом, вплив на правову позицію адвоката, а також будь-які інші дії чи бездіяльність, спрямовані на створення перешкод у здійсненні адвокатом своєї професійної діяльності з надання правничої допомоги.

Список використаних джерел:

1. Сиротин І. Окремі аспекти гарантій адвокатської діяльності : прецедентна практика ЄСПЛ. Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 груд. 2021 р.) / редкол.: Вільчик Тетяна (голова), Ковальова Яна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого [та ін.]. Харків : Право, 2021. 436 с.
2. Заборовський В.В., Манзюк В.В. До дефініції поняття «гарантії адвокатської діяльності». Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 15-16 лютого 2019 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет. 2019. С. 144-147. URL: <https://cutt.ly/0wyRdfm3>
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Голос України*. 2012. № 148-149.
4. Піка А.В., Оніщик Ю.В. Сучасні проблеми та перспективи розвитку адвокатури в Україні. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/26168/1/PRPSZISPU_2023_%D0%A0374-381.pdf
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. №51 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

УДК 342.98: 343.83 (477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.43>

РИБАЛКА Н.О., МАМУШКІНА А.І.

НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ ШЛЯХОМ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ОСІБ РЯДОВОГО І НАЧАЛЬНИЦЬКОГО СКЛАДУ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**REGULATORY FRAMEWORK FOR THE TRAINING OF PERSONNEL THROUGH QUALIFICATION IMPROVEMENT OF RANK-AND-FILE AND MANAGERIAL STAFF OF THE PENITENTIARY SYSTEM OF UKRAINE**

В статті проаналізовано порядок організації професійного навчання осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України шляхом підвищення кваліфікації. В статті розкрито зміст правового регулювання порядку організації професійного навчання пенітенціарного персоналу України шляхом підвищення кваліфікації. Визначено сутність дефініції «підвищення кваліфікації». Надано авторське бачення щодо сутності поняття «підвищення кваліфікації». Виокремлено основних суб'єктів організації і здійснення підвищення кваліфікації персоналу пенітенціарної системи України та надано їх характеристику. Проаналізовано досвід інших служб щодо особливостей організації професійного навчання у виді підвищення кваліфікації власного персоналу. Наголошено на особливостях здійснення підвищення кваліфікації осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України. Запропоновано власне бачення щодо розмежування понять «службова підготовка» та «підвищення кваліфікації».

У висновках зазначено, що процес постійного набуття нових теоретичних і практичних знань, їх удосконалення в межах професійної діяльності, а також підтримання на належному рівні раніше здобутих професійних компетентностей є ключовим елементом у забезпеченні високого рівня кваліфікації персоналу пенітенціарної системи України. Держава створила нормативно-правову основу, яка регламентує порядок організації заходів із підвищення кваліфікації працівників пенітенціарної системи України. Водночас чинні законодавчі акти лише частково враховують специфіку професійного розвитку персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, що обумовлює необхідність удосконалення правового регулювання зазначеного питання.

Ключові слова: *Державна кримінально-виконавча служба України, пенітенціарна система України, заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання, особи рядового і начальницького складу, професійне навчання, підвищення кваліфікації, персонал, органи і установи виконання покарань, службова підготовка, правове забезпечення.*

The article analyzes the organization of professional training for rank-and-file and managerial staff of the State Criminal-Executive Service of Ukraine through qualification improvement. The content of legal regulation regarding the organization of professional training for penitentiary personnel in Ukraine through qualification improvement is revealed. The essence of the definition of "qualification improvement" is determined. The author's vision of the concept of "qualification improvement" is provided. The main subjects responsible for organizing and implementing qualification improvement for personnel of the penitentiary system of Ukraine are identified and characterized.

© РИБАЛКА Н.О. – доктор юридичних наук, доцент, заступник начальника (Департамент з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України) ORCID: 0009-0003-3391-5709

© МАМУШКІНА А.І. – кандидат юридичних наук, начальник відділу кадрової роботи та державної служби (Територіальне управління Державного бюро розслідувань в місті Києві) ORCID: 0009-0003-8661-0490

The experience of other services regarding the peculiarities of organizing professional training in the form of qualification improvement for their personnel is analyzed. The specifics of implementing qualification improvement for rank-and-file and managerial staff of the State Criminal-Executive Service of Ukraine are emphasized. The author proposes their own vision for distinguishing between the concepts of "service training" and "qualification improvement."

The conclusions state that the process of continuous acquisition of new theoretical and practical knowledge, its refinement within the framework of professional activities, as well as maintaining previously acquired professional competencies at an appropriate level, is a key element in ensuring a high level of qualification for personnel of the penitentiary system of Ukraine. The state has established a regulatory framework that governs the organization of qualification improvement measures for employees of the penitentiary system of Ukraine. At the same time, current legislative acts only partially consider the specifics of professional development for personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, which necessitates the improvement of legal regulation in this area.

Key words: *State Criminal-Executive Service of Ukraine, penitentiary system of Ukraine, higher education institution with specific training conditions, rank-and-file and managerial staff, professional training, qualification improvement, personnel, bodies and institutions of punishment execution, service training, legal provision.*

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань Державної кримінально-виконавчої служби України є забезпечення відповідної професійної компетентності персоналу органів і установ виконання покарань. Досягнути поставленої цілі можна лише з урахуванням таких принципів, що полягають у: створенні для кожного працівника можливостей для реалізації власних знань, вмінь та здібностей; забезпеченні гнучкої кадрової стратегії та політики, успішному поєднанні двох основних складових ефективного розвитку організації – врахування необхідності постійного збільшення (удосконалення) матеріально-технічних ресурсів та турботи про вибір надійних методів стимулювання професійного росту підпорядкованого персоналу.

Таким чином, ефективний розвиток Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) неможливий без визначення шляхів та перспектив професійного росту діючого персоналу, виявлення співробітників, що за рівнем професіоналізму, сформованості професійно-важливих якостей можуть бути віднесеними до категорії найбільш перспективних у плані висунення на посади з більшим обсягом роботи, вибору та реалізації стратегічних напрямів управління даною категорією посадовців. Тому питання організації підвищення кваліфікації власного персоналу є одним з найважливіших напрямків роботи з кадрами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти здійснення професійного навчання співробітників Державної кримінально-виконавчої служби України досліджувалися у роботах вітчизняних учених таких, як К. Автухова, В. Кареліна, О. Шкути, А. Галає, С. Гречанюка, М. Сикала, О. Ткаченко. Проте, відсутність комплексного вивчення питання щодо організації підвищення кваліфікації персоналу пенітенціарної системи України та його правового регулювання потребує додаткових наукових досліджень.

Метою статті є дослідження питання нормативного регулювання порядку підготовки персоналу шляхом підвищення кваліфікації осіб рядового і начальницького складу пенітенціарної системи України.

Виклад основного матеріалу. Наявність у людини певного виду підготовки, професійних знань, навичок, умінь, досвіду, рівня підготовленості, майстерності, ступеня готовності до виконання роботи за визначеною спеціальністю чи посадою, визначають поняття «кваліфікація». Рівень кваліфікації співробітника дозволяє визначити показник обсягів та складності роботи, яку він спроможний виконати.

Стаття 18 Закону України «Про освіту» визначає сутність визначення освіти дорослих, що є складовою освіти впродовж життя, спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих. Підвищення кваліфікації є складовою освіти дорослих. Післядипломна освіта передбачає набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі здобутої вищої, професійної (професійно-технічної)

або фахової передвищої освіти та практичного досвіду. Закон регламентує підвищення кваліфікації як – набуття особою нових або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань [1].

Професійний розвиток співробітника пенітенціарної системи України передбачає безперервний процес набуття нових теоретичних і практичних знань та удосконалення їх у процесі професійної діяльності. Але не менш важливим питанням поряд із набуттям нових теоретичних і практичних знань є підтримання на належному рівні вже отриманих професійних компетентностей.

Відповідно до законодавства, що регулює порядок додержання службової дисципліни під час проходження служби персоналом пенітенціарної системи України, співробітник повинен постійно підвищувати свій професійний та культурний рівень [2].

Міністерство юстиції України визначає перспективи та напрями розвитку пенітенціарної системи в цілому, кожного структурного підрозділу та його співробітників окремо. Організовує відповідне підвищення кваліфікації осіб рядового і начальницького складу ДКВС України, шляхом направлення співробітників до закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання для виконання відповідної навчальної програми.

Відповідно до Положення про проходження первинної професійної підготовки та підвищення кваліфікації особами рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України 26 грудня 2018 року № 4091/5, підвищення кваліфікації є видом професійного навчання, що полягає у підтримці та підвищенні рівня професійних компетентностей осіб рядового і начальницького складу, оновленні та актуалізації її складових [3].

Варто наголосити на тому, що дефініція підвищення кваліфікації за пенітенціарним законодавством не містить визначення сутності її складових. Перш за все підвищення кваліфікації являє собою процес професійного навчання, спрямованого на поглиблення та розширення попередньо набутих знань, умінь та навичок. По-друге, нові знання мають відповідати сучасним вимогам сфери професійної діяльності та бути актуальними. По-третє, підвищення кваліфікації має відповідати меті Державної кримінально-виконавчої служби України та держави – підготовка професійних, висококваліфікованих, компетентних кадрів для системи й передбачити особисте професійне зростання співробітника.

До суб'єктів здійснення підвищення кваліфікації відносяться: Міністерство юстиції України; Адміністрація ДКВС України, територіальні органи нижчого рівня, органи і установи ДКВС України, заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання та інші установи, заклади, організації, що можуть бути залучені до забезпечення проведення занять за програмами підвищення кваліфікації відповідно до чинного законодавства.

Процес здійснення підвищення кваліфікації співробітників пенітенціарної системи України – це комплекс дій усіх суб'єктів здійснення підвищення кваліфікації ДКВС України, визначених законодавством. Так, органи і установи Державної кримінально-виконавчої служби України прогноують обсяги та визначають потребу в підвищенні кваліфікації осіб рядового і начальницького складу відповідного органу або установи ДКВС України та щороку до 20 листопада готують та подають до відповідного територіального органу нижчого рівня інформацію про потреби на наступний рік та стан персонального проходження первинної професійної підготовки, підвищення кваліфікації осіб рядового і начальницького складу відповідного органу або установи ДКВС України.

В свою чергу, територіальні органи нижчого рівня прогноують обсяги та визначають потребу в первинній професійній підготовці, підвищенні кваліфікації осіб рядового і начальницького складу відповідного територіального органу нижчого рівня, підпорядкованих органів і установ ДКВС України і щороку до 01 грудня узагальнюють потреби та інформацію про стан персонального проходження професійної підготовки, підвищення кваліфікації особами рядового і начальницького складу структурних підрозділів відповідних територіальних органів нижчого рівня, підпорядкованих органів і установ ДКВС України.

Крім того, адміністрація ДКВС України аналізує потреби осіб рядового і начальницького складу у підвищенні кваліфікації, вносить відповідні пропозиції Міністерству юстиції України і розробляє та вносить Міністерству юстиції України пропозиції щодо змісту типових програм підвищення кваліфікації.

Міністерство юстиції України через Департамент персоналу прогноує обсяги та формує пропозиції до державного замовлення на первинну професійну підготовку та підвищення

кваліфікації осіб рядового і начальницького складу, визначає форми професійного навчання, у тому числі шляхом розробки та затвердження відповідних графіків комплектування, затверджує типові та погоджує робочі навчальні програми первинної професійної підготовки та підвищення кваліфікації і організовує первинне професійне навчання та підвищення кваліфікації осіб рядового і начальницького складу у закладах освіти ДКВС України [3].

Досягнення належного рівня якості системи підвищення кваліфікації осіб рядового та начальницького складу ДКВС України, що буде відповідати сучасним викликам реформування системи правоохоронних органів, можливе за рахунок зміни застарілих підходів навчання та впровадження в систему професійної підготовки модернізованих інноваційних компонентів навчання.

У своїй меті процес підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України вбачає оновлення теоретичних і практичних знань осіб рядового і начальницького складу відповідно до вимог освітніх стандартів з метою підтримки належного рівня їх кваліфікації та підвищенні рівня професійних компетентностей, достатнього для якісного виконання службових обов'язків.

Варто розглянути досвід інших служб щодо особливостей організації підвищення кваліфікації власних співробітників. Так, особи рядового і начальницького складу Державної служби України з надзвичайних ситуацій направляються на підвищення кваліфікації до закладів освіти цивільного захисту (навчальних підрозділів) з відривом від служби за конкретною спеціалізацією, професією або посадою не рідше ніж один раз на 5 років [4].

В свою чергу, працівники поліції направляються на підвищення кваліфікації за потребою, але не рідше одного разу на 3 роки, а також перед призначенням на керівну посаду, у тому числі вищу керівну посаду, ніж займана [5].

Особи рядового і начальницького складу ДКВС України зобов'язані проходити підвищення кваліфікації за відповідним напрямом службової діяльності:

- не рідше одного разу на три роки;
- перед призначенням на керівну посаду, у тому числі вищу керівну посаду, ніж займана [3].

Отже, для працівників пенітенціарної системи України та поліцейських законодавець встановлює більш короткий термін щодо обов'язку проходження підвищення кваліфікації в рамках професійної підготовки власного персоналу.

Особливістю нормативно-правового регулювання здійснення професійної підготовки поліцейських є те, що в нормативних документах визначено види підвищення кваліфікації працівників, а саме:

- підвищення кваліфікації за професійними програмами (довгострокове) – проводиться для працівників поліції, яких зараховано до кадрового резерву;
- короткострокове підвищення кваліфікації (спеціалізовані навчальні курси, тематичні семінари, семінари-практикуми, семінари-тренінги, інші види) [5].

Дослідження нормативно-правової основи організації підвищення кваліфікації працівників кожної із вищенаведених служб, дозволяє окремо виділити врегулювання потреби у підвищенні кваліфікації працівників на прикладі ДСНС.

Так, відповідно нормативних документів ДСНС розрахунок річної та перспективної (на 5 років) потреби органу або підрозділу цивільного захисту в направленні на підвищення кваліфікації обраховується окремо за кожною категорією (професією, посадою, спеціальністю) осіб рядового і начальницького складу. Загальна річна потреба в підвищенні кваліфікації осіб рядового і начальницького складу визначається з огляду на штатну чисельність за кожною категорією зазначених осіб (станом на поточний рік) за відрахуванням:

- некомплекту особового складу;
- осіб, які впродовж останніх трьох років здобули ступінь вищої освіти;
- осіб, які здобувають освіту на другому (магістерському) та третьому (освітньо-науковому) рівнях;
- осіб, які підлягають звільненню з органів і підрозділів цивільного захисту в запланованому році (включені до планів звільнення);
- жінок, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а також жінок, які мають малолітніх дітей [4].

Аналізуючи організацію підвищення кваліфікації поліцейських та ДСНС, можемо констатувати, що кожна із вказаних служб має свої характерні особливості. Так, поліцейські підвищують кваліфікацію за двома видами професійного навчання: довгострокове, що проводиться для працівників поліції, яких зараховано до кадрового резерву; короткострокове - спеціалізовані

навчальні курси, тематичні семінари, семінари-практикуми, семінари-тренінги інші види). А ДСНС організовує підвищення кваліфікації власних співробітників виходячи із потреби та штатної чисельності персоналу служби.

Варто зазначити, що дослідивши нормативно-правову основу, що регулює порядок організації підвищення кваліфікації персоналу пенітенціарної системи України, можемо зазначити, що законодавець не регламентує особливості здійснення підвищення кваліфікації щодо власне персоналу ДКВС України.

Маємо виокремити ряд особливостей підвищення кваліфікації в Державній кримінально-виконавчій службі України, які виникають на практиці і потребують законодавчого закріплення.

Виходячи з того, що підвищення кваліфікації працівників пенітенціарної системи України передбачає проходження професійного навчання не рідше одного разу на три роки та перед призначенням на керівну посаду, окремої уваги потребує вивчення питання щодо наявності реальних потреб у професійному навчанні для співробітників ДКВС України. Україна перебуває у стадії реформування нормативного забезпечення задля належного провадження законодавства у європейський простір. Тому, досліджуючи дане проблемне питання, слід визначити, що існує потреба у постійному оновленні своїх знань нормативно-правового забезпечення співробітниками пенітенціарної системи України. Відтак, проходження підвищення кваліфікації «не рідше одного разу на три роки» не відповідає потребам сьогодення у постійному удосконаленні професійних знань і компетентностей працівниками ДКВС України.

Виходячи із наявної реальної ситуації, строки направлення на навчання осіб середнього і старшого начальницького складу є оптимальними. Проте, окремої уваги потребує вивчення питання щодо направлення осіб рядового і молодшого начальницького складу на підвищення кваліфікації, так як однією із найбільш основних проблеми функціонування пенітенціарної системи України є некомплект категорій осіб рядового і молодшого начальницького складу.

Укомплектування штату пенітенціарної системи України продовжує залишатися на критичному рівні. Категорія посад молодшого начальницького складу залишається на сьогоднішній день найбільш неуккомплектованою. Укомплектування посад даної категорії є важливим напрямком адміністративної і кадрової роботи, адже саме зазначена категорія персоналу працює у безпосередньому контакті з в'язнями. При цьому за спостереженнями правозахисників під час моніторингових візитів, у окремих установах виконання покарань показник некомплекту молодшого начальницького складу сягає майже 50%. Дану проблему відмічає кожен керівник відвіданих ними установ. Причинами такого стану справ є низькі зарплати цього персоналу, порушення їхніх прав та важкі умови праці [6, с. 67].

Таким чином, маючи нагальну проблему некомплекту молодшого начальницького складу у вітчизняних пенітенціарних установах, не має можливості для належної організації діяльності деяких структурних підрозділів установ виконання покарань та слідчих ізоляторів. Враховуючи зазначене, направлення категорії молодшого начальницького складу на навчання у виді підвищення кваліфікації призводить до перенавантаження окремих категорій співробітників. Тому, вважаємо, що категорія молодшого начальницького складу має направлятися на навчання за потреби ДКВС України, але не рідше один раз на п'ять років.

Не менш важливим питанням поряд із набуттям нових теоретичних і практичних знань, тобто підвищення кваліфікації є підтримання на належному рівні вже здобутих раніше професійних компетентностей. В даному випадку, розвитку набутих теоретичних та практичних знань, умінь та навичок має сприяти організація службової підготовки з особами рядового і начальницького складу, які проходять службу в ДКВС України.

Службова підготовка в ДКВС України передбачає систему заходів, спрямованих на закріплення та оновлення у плановому порядку необхідних знань, умінь, навичок осіб рядового і начальницького складу з урахуванням оперативної обстановки, специфіки і профілю їх службової діяльності [7]. Як бачимо, виходячи із визначень службової підготовки і підвищення кваліфікації, дані види професійної підготовки мають спільні цілі, а саме – підтримка, закріплення та оновлення професійних компетентностей осіб рядового і начальницького складу.

Тому, слід чітко визначати розбіжність між службовою підготовкою та підвищенням кваліфікації осіб рядового і начальницького складу пенітенціарної системи України. По-перше, заняття зі службової підготовки організовуються структурними кадровими підрозділами пенітенціарних установ і викладаються цими ж підрозділами або найбільш досвідченими співробітниками, які мають більший досвід служби та розуміють специфіку окремих питань. Проте, вказані особи

не володіють відповідною педагогічною майстерністю для належного викладання навчального матеріалу. Аналізуючи, організацію та порядок проведення занять на курсах підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу України, то даний вид професійного навчання організовується і здійснюється безпосередньо науково-педагогічними працівниками.

По-друге, фахова підготовка спрямована на набуття необхідних знань, умінь та навичок для успішного виконання обов'язків з урахуванням специфіки проходження служби на конкретній посаді, у тому числі щодо порядку дій під час надзвичайних подій та під час проведення спеціальних операцій [7]. На практиці, фахова підготовка проводиться всередині структурного підрозділу, в якому особа рядового і начальницького складу проходить службу. За якість та належну організацію фахової підготовки несе відповідальність безпосередньо керівник структурного підрозділу, в якому особа рядового і начальницького складу проходить службу або спеціально визначена тематичними планом проведення занять із фахової підготовки особа. Тобто основна мета фахової підготовки полягає в підтриманні на належному рівні теоретичних і практичних знань співробітників для якісного виконання їхніх службових обов'язків. В свою чергу, підвищення кваліфікації є видом професійного навчання, що охоплює більш широкий спектр завдань, спрямованих на поглиблення та розширення раніше набутих професійних знань, умінь і навичок, що відповідають сучасним вимогам професійної діяльності, а також забезпечення потреб держави у висококваліфікованих кадрах, здатних якісно, компетентно і відповідально виконувати свої обов'язки.

Отже, слід розмежовувати дефініції «службова підготовка» та «підвищення кваліфікації» в системі підготовки кадрів для пенітенціарної системи України:

1) підвищення кваліфікації, в першу чергу, є видом професійного навчання, а службова підготовка являє собою певну систему заходів;

2) підвищення кваліфікації здійснюється у визначені терміни за визначеною освітньою програмою, а службова підготовка протягом навчального року за навчальною програмою;

3) підвищення кваліфікації здійснюється лише у закладі вищої освіти із специфічними умовами навчання, а службова підготовка проводиться безпосередньо за місцем служби. Причому, за організацію службової підготовки відповідають кадрові підрозділи пенітенціарних установ, а за підвищення кваліфікації – Інститут професійного розвитку – структурний підрозділ Пенітенціарної академії України, відповідальний за здійснення професійного навчання;

4) службова підготовка спрямована на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок осіб рядового і начальницького складу, а підвищення кваліфікації полягає у підвищенні рівня професійних компетентностей осіб рядового і начальницького складу, оновленні та актуалізації її складових.

Висновки. Безперервний процес набуття нових теоретичних і практичних знань, вдосконалення їх в процесі професійної діяльності та підтримання на належному рівні вже здобутих раніше професійних компетентностей відіграють важливу роль для формування якісного особового складу пенітенціарної системи України. Державою визначено нормативно-правову основу, що регулює порядок організації підвищення кваліфікації персоналу вітчизняної пенітенціарної системи, проте законодавець не в повній мірі розкриває особливості здійснення підвищення кваліфікації щодо персоналу ДКВС України.

Список використаних джерел:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII: станом на 27 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 25.11.2024).

2. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : Закон України від 22.02.2006 р. № 3460-IV: станом на 3 лип. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-15#Text> (дата звернення: 25.11.2024).

3. Про затвердження Положення про проходження первинної професійної підготовки та підвищення кваліфікації особами рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України: Наказ Міністерства юстиції України від 26.12.2018 р. № 4091/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-18#Text> (дата звернення: 28.11.2024).

4. Про затвердження Порядку підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26.05.2020 р. № 412. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0496-20#Text> (дата звернення: 28.11.2024).

5. Про затвердження Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24.12.2015 р. № 1625. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0076-16#Text> (дата звернення: 28.11.2024).

6. Човган В.О. Пенітенціарна система України та стандарти Європейського комітету з запобігання катуванням / передм. М.М. Гнатовського; ГО «Харківська правозахисна група» – Харків: Права людини, 2020. – 400 с.

7. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України: Наказ Міністерства юстиції України від 17.03.2023 р. № 1000/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0466-23#Text> (дата звернення: 28.11.2024).

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ

ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT AS A SUBJECT OF STATE CONTROL

Метою статті є розкриття сутності цього філософського запитання через призму ідентифікації поняттєвої визначеності інституту державного контролю у сфері організації та функціонування місцевого самоврядування в Україні. Стаття присвячена ідентифікації поняттєвої визначеності інституту державного контролю у сфері організації та функціонування місцевого самоврядування в Україні. Констатується, що забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів місцевого самоврядування є безперервним процесом, що оптимізується під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Одним зі способів виявлення необхідності удосконалення засад його здійснення є реалізація контрольних механізмів, які об'єктивують встановлення нормативних вимог, оцінку їх виконання, а також застосування заходів впливу у разі виявлення порушень, що гарантує підзвітність та якість управлінських рішень, зокрема і на місцевому рівні. Окремо наголошено, що чинне законодавство підкреслює баланс між необхідністю державного контролю та автономією місцевого самоврядування, забезпечуючи законність та ефективність їхньої діяльності без надмірного втручання. Узагальнено, що державний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування є важливим для забезпечення законності, ефективності та прозорості їхньої роботи. Визначено його як системний механізм нагляду та перевірки діяльності органів місцевого самоврядування з метою забезпечення відповідності їхній дії Конституції та законам України, законності прийнятих рішень, ефективного використання ресурсів та дотримання прав і свобод громадян. Він включає: 1) нагляд за дотриманням законодавства, який здійснюється шляхом проведення перевірок на відповідність рішень та дій органів місцевого самоврядування чинним нормативно-правовим актам; 2) фінансовий контроль, який в основному виконується через аудит використання бюджетних коштів та управління комунальною власністю; 3) оцінку ефективності, яка необхідна для аналізу результативності реалізації місцевих програм та надання публічних послуг.

Ключові слова: державний контроль, місцева демократія, місцеве самоврядування, організація та функціонування, розбудова державності, управління місцевими справами.

The aim of the article is to reveal the essence of this philosophical question through the prism of identifying the conceptual certainty of the institution of state control in the sphere of organization and functioning of local self-government in Ukraine. The article is devoted to identifying the conceptual certainty of the institution of state control in the sphere of organization and functioning of local self-government in Ukraine. The article is dedicated to definition of the institution of state control in the field of the organization and functioning of local self-government in Ukraine. It is stated that ensuring the openness and transparency of local self-government bodies' activities is a continuous process optimized under the influence of internal and external factors. One of the ways to determine the need for improving the principles of its implementation is the realization of control mechanisms that objectify the establishment of regulatory requirements, the evaluation of their fulfillment, and the application of measures in case of violations. This guarantees accountability and the quality of management decisions, including at the

local level. It is specifically emphasized that the current legislation highlights the balance between the necessity of state control and the autonomy of local self-government, ensuring the legality and efficiency of their activities without excessive interference. In general, state control over the activities of local self-government bodies is crucial for ensuring legality, efficiency, and transparency in their work. It is defined as a systematic mechanism of oversight and verification of local self-government bodies' activities to ensure compliance with the Constitution and laws of Ukraine, the legality of adopted decisions, the effective use of resources, and adherence to citizens' rights and freedoms. It includes: oversight of legislative compliance, conducted through inspections to verify the alignment of local self-government bodies' decisions and actions with existing legal norms; financial control, primarily executed through audits of budgetary expenditures and the management of municipal property; performance evaluation, necessary for analyzing the effectiveness of local programs' implementation and the provision of public services.

Key words: *local affairs management, local democracy, local self-government, organization and functioning, state control, state-building.*

Актуальність теми. Відомо, що інститут місцевого самоврядування є самостійною формою публічної влади територіальних громад, яка: 1) базується на комунальній власності, що забезпечує матеріальну основу для виконання його функцій; 2) обмежується самоврядними територіальними межами, що відповідають адміністративно-територіальному устрою; 3) складається з представницьких органів (місцевих рад), їх виконавчих комітетів та голів, кожен з яких наділений певним обсягом владних повноважень; 4) реалізовує функції управління на основі програм розвитку, затверджених місцевими представницькими органами; 5) володіє багатофункціональною компетенцією, що дозволяє їм здійснювати широке коло повноважень у різних сферах суспільного життя; 5) регулюється власними нормативно-правовими актами, прийнятими в межах їхньої компетенції [1, с. 116; 2].

Варто зауважити, що попри заявлену в законодавстві України декларацію про те, що: «місцеве самоврядування в Україні здійснюється на принципах ... правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності...» [2], а також, що воно «підзвітне та відповідальне перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб» [2], існують верхні рівні управління та контролю з боку органів державної влади, що здійснюється шляхом законодавчого і адміністративного регулювання [1, с. 117]. Тому постає логічне питання: чи дійсно місцеве самоврядування є автономним та самостійним інститутом?

З огляду на зазначене, **метою статті** є розкриття сутності цього філософського запитання через призму ідентифікації поняттєвої визначеності інституту державного контролю у сфері організації та функціонування місцевого самоврядування в Україні.

Стан опрацювання цієї проблематики характеризується подвійним змістом, адже особливості організації та функціонування інституту місцевого самоврядування достатньо науково опрацьовані, однак в більшій мірі цим питанням приділено увагу в наукових дослідженнях конституційного та муніципального права, а в науці адміністративного права дана проблематика досліджена лише фрагментарно [3].

Виклад основного матеріалу. Першочергово маємо констатувати, що попри законодавчо закріплені принципи правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності місцевого самоврядування в Україні, а також їх підзвітність перед територіальними громадами, існує цілком обґрунтована необхідність у здійсненні державного контролю за їхньою діяльністю. Це обумовлено потребою забезпечення законності, ефективності та відповідності дій органів місцевого самоврядування національним інтересам.

У Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка була прийнята у 2014 році зазначалось, що одним із способів розв'язання проблем, які існують у сфері місцевого самоврядування є «запровадження механізму державного контролю за відповідністю Конституції та законам України рішень органів місцевого самоврядування та якістю надання населенню публічних послуг» [4]. Реформування зазначеного інституту повинні були проводити на підставі принципу підконтрольності органів місцевого самоврядування органам виконавчої влади у питаннях дотримання Конституції та законів України [4]. Своєю чергою, для оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою також необхідно було забезпечити ефективний державний контроль за дотриманням органами місцевого самоврядування вимог Конституції та законів України [4].

Таким чином, передбачалося створення дієвого механізму державного контролю, який мав гарантувати законність дій органів місцевого самоврядування, сприяти їх ефективному функціонуванню та забезпечувати відповідність прийнятих ними актів публічним інтересам, щоб запобігти порушенню прав, свобод та законних інтересів громадян.

Зміст державного контролю за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування визначено у профільному Законі України «Про місцеве самоврядування». Так стаття 20 зазначеного Закону визначає, що: «Державний контроль за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, і не повинен призводити до втручання органів державної влади чи їх посадових осіб у здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм власних повноважень» [2]. Тобто, органи державної влади можуть контролювати діяльність місцевого самоврядування тільки відповідно до чітко визначених законодавчих норм, не виходячи за межі своїх повноважень, а здійснення державного контролю не повинно перешкоджати органам місцевого самоврядування виконувати їхні законні повноваження та функції.

Можна з впевненістю констатувати, що зазначена норма підкреслює баланс між необхідністю державного контролю та автономією місцевого самоврядування, забезпечуючи законність та ефективність їхньої діяльності без надмірного втручання.

Заслуговує на увагу позиція О. Андрійко про те, що контроль – це об'єктивна реальність розвитку соціальної системи, певною мірою характерна для будь-якого суспільного ладу. Демократичні процеси, що відбуваються в усіх сферах суспільства, починаючи із переосмислення ролі держави, кардинальних змін у структурі державної влади та економіки, вносять зміни і в розуміння необхідності контролю як об'єктивного явища їх подальшого розвитку [5, с. 50]. За загальним правилом це сукупність різних за формою дій, що здійснюються суб'єктами контролю за поведінкою людей (власною поведінкою), відносинами, які виникають у суспільстві, або для встановлення будь-яких наукових та інших пізнавальних цілей при дослідженні об'єктів матеріального світу. Під час здійснення контролю суб'єкт контролю здійснює перевірку і облік того, як контрольований об'єкт виконує покладені на нього завдання та реалізує свої функції [6; 7].

Свою чергою, в Енциклопедії сучасної України дається наступне визначення категорії «державний контроль»: це діяльність державних органів щодо запобігання, виявлення та припинення дій, які суперечать встановленим державою нормам і правилам [8]. Загалом вважається, що державний контроль – це складова частина (елемент) державного управління, що забезпечує систематичну перевірку виконання Конституції, законів України, інших нормативних актів, додержання дисципліни і правопорядку, який полягає у втручанні державних контролюючих органів в оперативну діяльність підконтрольних органів, даванні їм обов'язкових для виконання вказівок, припинення, зміни чи скасування актів управління, вжиття заходів примусу щодо підконтрольних органів [9, с. 86; 10, с. 10].

Вчена І. Залюбовська до найважливіших ознак державного контролю зараховує такі: 1) між органом (посадовою особою), що контролює, та підконтрольним об'єктом здебільшого існують відносини владної підпорядкованості; 2) об'єктом контролю є законність і доцільність діяльності підконтрольного об'єкта, оскільки контролер має право втручатись у діяльність підконтрольного об'єкта; 3) у відповідних випадках контролер має право застосовувати заходи впливу до підконтрольного за допущення правопорушення; 4) контроль є особливим процесом, який складається з трьох чітко визначених стадій: установка нормативів, співвідношення цих нормативів з реальними діями підконтрольних і корегування виявлених відхилень [11, с. 13].

Водночас з точки зору В. Авер'янова, контроль полягає у встановленні результатів діяльності певних суб'єктів, допущених відхилень від прийнятих вимог, принципів організації, виявленні причин цих відхилень, а також у визначенні шляхів подолання перешкод для ефективного функціонування всієї системи [12, с. 351; 13, с. 56]. Тому цілком логічними видаються висновки експертів Європейського інформаційно-дослідницького центру, які визначають, що мета контролю за роботою органів місцевого самоврядування полягає у виявленні: 1) відповідності завданням, що стоять перед органами місцевого самоврядування; 2) виконання і способу виконання покладених на них обов'язків; 3) практичного результату виконаної роботи; 4) відхилень від поставлених цілей і, якщо так, то які причини цьому і хто в цьому винен [14, с. 2].

Варто зауважити, що нині контроль розглядається як родове поняття, яке охоплює нагляд як особливий вид контролю у деяких галузях права. Ця особливість пов'язана не з терміном «нагляд», а з характером нагляду, наприклад, нагляд може бути адміністративним чи прокурорським, що уособлює відповідні індивідуалізовані повноваження суб'єктів нагляду [7].

З огляду на це логічним є узагальнення, що контроль є багатограним правовим явищем, у т. ч. й щодо діяльності органів місцевого самоврядування. Фактично це функція держави та

суспільства, їх інститутів і структур, що полягає в застосуванні різноманітних наглядових та оціночних механізмів за діяльністю органів, структур, організацій та особистим виконанням, дотриманням законодавства і різних норм, що можуть бути встановлені як державою, так і окремою організацією для стандартів виконавської дисципліни, якості роботи та управління [13, с. 57].

Висновки. Маємо констатувати, що забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів місцевого самоврядування є безперервним процесом, що оптимізується під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Одним зі способів виявлення необхідності удосконалення засад його здійснення є реалізація контрольних механізмів, які об'єктивують встановлення нормативних вимог, оцінку їх виконання, а також застосування заходів впливу у разі виявлення порушень, що гарантує підзвітність та якість управлінських рішень, зокрема і на місцевому рівні.

Відповідно, логічно узагальнити, що загалом державний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування можна визначити як системний механізм нагляду та перевірки діяльності органів місцевого самоврядування з метою забезпечення відповідності їхній дії Конституції та законам України, законності прийнятих рішень, ефективного використання ресурсів та дотримання прав і свобод громадян. Він включає: 1) нагляд за дотриманням законодавства, який здійснюється шляхом проведення перевірок на відповідність рішень та дій органів місцевого самоврядування чинним нормативно-правовим актам; 2) фінансовий контроль, який в основному виконується через аудит використання бюджетних коштів та управління комунальною власністю; 3) оцінку ефективності, яка необхідна для аналізу результативності реалізації місцевих програм та надання публічних послуг.

Список використаних джерел:

1. Печенка Я. Політична сутність інституту місцевого самоврядування: основні риси, компетенції, моделі. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*, 2013. Вип. 5. С. 116-119. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/167/167>
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Титикало Р.С. Сучасна парадигма інституту місцевого самоврядування: адміністративно-правове дослідження: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ, 2023. 457с.
4. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
5. Андрійко О. Ф. Державний контроль і тенденції його розвитку в умовах ринкових відносин. *Правова держава*, 1993. Вип. 4. С. 49-53.
6. Гарашук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.0. Х., 2003. 35 с.
7. Вітвіцький С. С. Співвідношення термінів «контроль» та «нагляд»: проблеми теорії, аналіз законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*, 2014. № 12. Том 1. С. 93-96.
8. Державний контроль. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. URL: <https://surl.li/zehjcg>
9. Адміністративне право України: словник-довідник. Уклад.: В. К. Шкарупа, Ю. А. Вердерніков, В. П. Підчибій. Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України, 2001. 196 с.
10. Пичурин А. А. Поняття та значення державного контролю у сфері використання інформаційних технологій. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє*. Харків, 2022.
11. Залюбовська І. К. Організаційно-правові засади державного контролю в Україні : навч.-метод. посіб. Одеса : Юрид. літ., 2003. 104 с.
12. Адміністративне право. Академічний курс у 2 т. Т. 1: Загальна частина. Ред. кол. : В. Б. Авер'янов (голова) та ін. К. : Юрид. думка, 2004. 584 с.
13. Тимофєєв С. П., Домушей І. В. Теоретико-методологічні засади контролю органів місцевого самоврядування. *Наукові праці. Державне управління*, 2017. Вип. 293. Т. 305. С. 55-60. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/379255>
14. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування (іноземний досвід). USAID, 2017. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29223.pdf>

**ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ КЛЮЧОВИХ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ
ПРОФЕСІЙНОГО САМОВРЯДУВАННЯ НОТАРІУСІВ**

**TO THE CHARACTERISTICS OF KEY FORMS OF ACTIVITY OF PROFESSIONAL
SELF-GOVERNMENT BODIES OF NOTARIES**

Одним із аспектів правильності та ефективності функціонування національного нотаріату є професійне самоврядування нотаріусів, існування якого задекларовано Законом України «Про нотаріат», проте жодним чином не визначено його змісту. Реалізація повноважень даних органів, як і будь-яких інших публічно-владних інституцій, відбувається у законодавчо встановленому порядку. Його уособлено у спеціальних формах, які індивідуальні для кожного окремого суб'єкта. Відповідні моделі діяльності притаманні органам професійного самоврядування нотаріусів, які виконують численні делеговані державою повноваження щодо управління та організації роботи інституту нотаріату. Метою статті є встановити коло та розкрити зміст ключових форм діяльності органів професійного самоврядування нотаріусів. У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених встановлено, що форми діяльності органів професійного самоврядування нотаріусів представляють собою зовнішній прояв практичної діяльності вказаних суб'єктів, які в межах своєї компетенції та повноважень, вирішують питання, пов'язані із забезпеченням, організацією та регулюванням нотаріальної діяльності в Україні. Аргументовано, що до переліку відповідних форм слід віднести: нормативно-правове забезпечення діяльності нотаріусів; організацію та управління внутрішніми процесами; з'їзди, засідання, проведення зустрічей, конференцій та інших заходів; міжнародне співробітництво; внутрішньо-національну співпрацю. З огляду на існуючий нормативно-правовий масив функціонування професійного самоврядування нотаріусів, до форм діяльності його органів слід віднести: нормативно-правове забезпечення діяльності нотаріусів; організація роботи нотаріального самоврядування; організація з'їздів, засідань, зустрічей, конференцій, інших заходів; міжнародне співробітництво; внутрішньо-національна співпраця. Таким чином, саме вказані вище форми, як вбачається, характеризують практичний бік діяльності органів професійного самоврядування нотаріусів. Варто відзначити, що перелік таких форм не віднайшов належного законодавчого закріплення та теоретичного опрацювання, що є суттєвою прогалиною. А відтак, важливим завданням законодавця та вітчизняних науковців, є розширення кола та змісту таких форм.

Ключові слова: нотаріат, професійне самоврядування, форми, правові форми.

Any way. The implementation of the powers of these bodies, as well as any other public authorities, takes place in the manner established by law. It is embodied in special forms that are individual for each individual subject. The corresponding models of activity are inherent in the bodies of professional self-government of notaries, which exercise numerous powers delegated by the state to manage and organize the work of the institution of notaries. The purpose of the article is to establish the scope and reveal the content of the key forms of activity of the bodies of professional self-government of notaries. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, establishes that the forms of activity of the bodies of professional self-government of notaries represent an external manifestation of the practical activity of the specified subjects, which, within the limits of their competence and powers, resolve issues related to the provision, organization and regulation of notarial activity in Ukraine. It is argued that

the list of relevant forms should include: regulatory and legal support for the activities of notaries; organization and management of internal processes; congresses, sessions, holding meetings, conferences and other events; international cooperation; intra-national cooperation. Given the existing regulatory and legal framework for the functioning of the professional self-government of notaries, the forms of activity of its bodies should include: regulatory and legal support for the activities of notaries; organization of the work of notarial self-government; organization of congresses, sessions, meetings, conferences, other events; international cooperation; intra-national cooperation. Thus, it is the above-mentioned forms that seem to characterize the practical side of the activities of professional self-government bodies of notaries. It is worth noting that the list of such forms has not found proper legislative consolidation and theoretical elaboration, which is a significant gap. Therefore, an important task of the legislator and domestic scientists is to expand the range and content of such forms.

Key words: notary, professional self-government, forms, legal forms.

Актуальність теми. Одним із аспектів правильності та ефективності функціонування національного нотаріату є професійне самоврядування нотаріусів, існування якого задекларовано Законом України «Про нотаріат», проте жодним чином не визначено його змісту. Реалізація повноважень даних органів, як і будь-яких інших публічно-владних інституцій, відбувається у законодавчо встановленому порядку. Його уособлено у спеціальних формах, які індивідуальні для кожного окремого суб'єкта. Відповідні моделі діяльності притаманні органам професійного самоврядування нотаріусів, які виконують численні делеговані державою повноваження щодо управління та організації роботи інституту нотаріату.

Стан дослідження проблеми. Питання адміністративно-правових форм здійснення різних видів діяльності у різноманітних сферах суспільного життя, досліджувались у наукових працях: Ю. П. Битяка, К. Л. Бугайчука, О. О. Євдокімової, В. К. Колпакова, О. М. Музичука, Г. Я. Наконечної та багатьох інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі комплексні теоретичні дослідження, присвячені характеристиці форм діяльності безпосередньо органів професійного самоврядування нотаріусів відсутні.

Саме тому метою статті є встановити коло та розкрити зміст ключових форм діяльності органів професійного самоврядування нотаріусів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «форма», зазвичай, має наступні тлумачення: контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд. У філософському розумінні «форма» виявляє себе як спосіб організації та спосіб існування предмета, процесу, явища. Таким чином, поняття форми визначає зовнішній вигляд певного предмета, процесу чи явища, який зумовлюється наявністю сукупності складових змісту названих об'єктів та способом взаємодії і побудови взаємозв'язків між елементами їхнього змісту [1, с. 1328; 2, с. 171–172].

Слід звернути увагу на науковий підхід С. П. Щерба та В. К. Щедрина які детально дослідили взаємозв'язок форми та змісту. Вчені пишуть: «Зміст – це сукупність елементів, процесів, зв'язків, які становлять даний предмет чи явище. Поняття «зміст» відображає внутрішній і вирішальний зв'язок. Проте не в його найзагальнішому вигляді, а в такому, що реалізується в кожному окремому предметі (групі предметів) на певному етапі розвитку, за певних умов. Форма є вираженням змісту, його обумовленням. Це внутрішня і зовнішня організація змісту, спосіб його існування, який має певну визначеність, стабільність і самостійність. Форма нерозривно пов'язана зі змістом, а через нього – з сутністю. Згідно з діалектикою «зміст» і «форма» знаходяться в органічній єдності, є співвідносними поняттями, які відображають дві взаємозалежні, суперечливі сторони буття предмета, явища, процесу» [3, с. 134; 4, с. 309].

Поняття «форма» досить широко застосовується у науці, що варто взяти до уваги з метою більш точного визначення категорії в сфері діяльності професійного самоврядування нотаріусів. Зокрема, широкого вжитку форми отримали в галузі класичного та державного управління. Наприклад, О.В. Баклан наголошує, що форма – це спосіб зовнішнього вираження змісту управлінської діяльності шляхом видання різних нормативних та індивідуальних актів [5, с. 26]. За розумінням Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, О. В. Дьяченко та Б. М. Марченко форма управління – це зовнішній вияв конкретних дій, які здійснюються керівництвом підприємства, установи та організації для реалізації поставлених перед ними завдань [6, с. 132; 7, с. 87]. О. П. Рябченко зазначає, що форма виражає спосіб існування, розвитку. Вона впливає на зміст управління позитивно або негативно: стимулює або гальмує реалізацію змісту, його розвиток. У свою чергу зміст визначає

форму. Зміст управління, на думку науковця, являє собою сукупність взаємопов'язаних внутрішніх, суттєвих для якісної характеристики управління, властивостей та ознак [8, с. 19–20; 9]. М. В. Развадовська вказує: форми державного управління – це зовнішнє вираження змісту управління, межі конкретних управлінських дій, які здійснюються безпосередньо державними органами й органами місцевого самоврядування. Кожна форма управління передбачає вчинення конкретними суб'єктами визначених дій, які специфічним чином розкривають зміст управлінської діяльності, самого управлінського впливу [10, с. 54]. С. М. Гусаров форму державного управління безпекою дорожнього руху визначив як правові та неправові конкретні дії уповноважених органів та їх посадових осіб, які здійснюються з метою створення сприятливих умов для реалізації суб'єктивних та спеціальних прав (відповідно – право переміщення, право управління транспортним засобом), для запобігання, припинення їхніх порушень і поновлення порушеного права [11, с. 92; 12, с. 91]. О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімова, Л. С. Гулак, Г. Ю. Лук'янова, О. В. Ніканорова, М. С. Цьвук наголосили на тому, що форми публічного (державного) управління відображають способи зовнішнього вираження змісту управлінської діяльності. За допомогою них забезпечується: 1) вираження вольових положень держави в реальній дійсності; 2) реалізація публічних інтересів; додержання встановленого порядку управління; 3) гласність і прозорість діяльності; зміцнення законності й дисципліни. По формах можна судити про те, що і як робиться в державних органах відповідно до їхньої компетенції [13, с. 395].

В праві, згідно тлумачення Н. М. Пархоменко форма – це інститути, засоби та способи діяльності, що дозволяють з необхідною ефективністю позначати, реалізувати та захищати суб'єктивні права й відповідні їм соціальні інтереси. Як суперечливі характеристики одного й того самого явища форма та зміст утворюють певну єдність. Зміст не може бути реалізований поза конкретною формою. Вчена наголошує, що форма є найдієвішою, коли її наповнює відповідний зміст. За певних умов єдність змісту й форми може порушуватись. У праві це відбувається внаслідок доведення формалізму до логічного завершення. Це спричинено тим, що конкретні зовнішні форми можуть використовуватися для надання видимості правових явищам і процесам, які не є такими за змістом, а інколи за своєю спрямованістю є цілком протилежними природі права [14, с. 18–19].

В дисертації Н. Ф. Чубохи форма права визначена, як засоби (види) юридичного нормовстановлення (правотворчості), тобто юридикація права органами державної влади і управління, іншими суб'єктами провотворчості, шляхом делегованого чи санкціонованого нормовстановлення, визнання судового прецеденту і так далі. Способи юридичного нормоутворення мають характерні їм форми відображення юридичних норм: одностороннє волевиявлення органів держави виражається в юридичному нормативному акті; дво- чи багатостороннє волевиявлення суб'єктів права на паритетних засадах – в юридичній нормативній угоді (договорі); санкціонування – у правовому звичаї; визнання судової практики – в судовому прецеденті [15, с. 27].

О. М. Куракін наголошує на тому, що зміст правових форм виражено у сукупності ознак. По-перше, правова форма – це така організаційна форма діяльності, яка завжди пов'язана з розглядом юридичної справи (правопорушення, суперечки про право, скарги тощо). Юридична значимість таких життєвих обставин полягає в тому, що вони передбачені законом і неодмінно викликають необхідність відповідної юридичної реакції. По-друге, правова форма діяльності здійснюється винятково уповноваженими на те органами держави, посадовими особами та іншими суб'єктами. Конкретний склад, обсяг повноважень учасників правової форми діяльності чітко фіксуються відповідним нормативно-правовим актом, в якому точно закріплено, хто може бути суб'єктом цієї діяльності, що він повинен робити і яким чином здійснювати свої службові функції. По-третє, правова форма діяльності завжди виражається безпосередньо у проведенні операцій із нормами права (матеріальними або процесуальними). По-четверте, результати правової форми діяльності завжди закріплюються у відповідних процесуальних документах, які мають офіційний характер і встановлену законом форму. Їх офіційний характер виражається не тільки в тому, що вони оформлюються уповноваженими на те суб'єктами, але й у тому, що природа цих документів, їх структура і реквізити закріплені відповідним нормативно-правовим актом [16, с. 17–18].

Згідно тлумачення А. О. Мовчан правова форма – це інструмент оптимального вирішення поставлених практичних завдань. Вона упорядковує відповідні відносини, дозволяє зіставляти поведінку зі встановленими зразками, вносить у життя нормативні початки, сприяє організованості і порядку, націлює суб'єктів права на найбільш раціональну поведінку і дії. Як категорія теорії права, наголошує вчена, правова форма характеризується загальністю і абстрактністю. Правові форми являють собою уособлені групи норм, що мають нормативне вираження у виді окремих

створень, юридичних режимів, які у практичній діяльності набувають стійкості і сталості. Вони завжди встановлюються законодавцем. Держава за їх допомогою має можливість викликати до життя найбільш ефективну поведінку. Правова форма забезпечує організованість і дисципліну в суспільних сферах, вводить захисні санкції і встановлює міру відповідальності щодо порушників проведення добору кадрів [17, с. 86].

Таким чином, форми діяльності органів професійного самоврядування нотаріусів представляють собою зовнішній прояв практичної діяльності вказаних суб'єктів, які в межах своєї компетенції та повноважень, вирішують питання, пов'язані із забезпеченням, організацією та врегулюванням нотаріальної діяльності в Україні.

З огляду на існуючий нормативно-правовий масив функціонування професійного самоврядування нотаріусів, до форм діяльності його органів слід віднести:

- нормативно-правове забезпечення діяльності нотаріусів. Воно оформлює процесуально-процедурну діяльність із підготовки на прийняття юридичних документів, які присвячено регулюванню питань юридичного, економічного, матеріально-технічного, управлінського та іншого характеру в сфері функціонування інституту нотаріату. З цією метою Рада НПУ фіксує у протоколах відповідні організаційно-управлінські та інші рішення. Наприклад, протоколом засідання № 108 від 20.11.2024 Ради НПУ: 1) вирішувалось питання розробки НПУ єдиного Положення про порядок проведення загальних зборів нотаріусів України та прийняття рішень з різних питань шляхом дистанційного електронного голосування з використанням змісту уже існуючих чинних нормативних документів щодо дистанційного електронного голосування; 2) започатковано розробку як однієї з форм електронного нотаріату електронних кабінетів нотаріусів з відповідними допусками до баз даних (реєстрів) та їх функціями; 3) вирішено направити від НПУ до Мін'юсту звернення-прохання про введення мораторію на відкриття нових робочих місць нотаріусів у столиці в зв'язку з їх перенасиченням по всім нормам латинського нотаріату [18];

- організація роботи нотаріального самоврядування. В рамках даної форми проводиться визначення та юридичне затвердження стандартів та вимог щодо функціонування системи професійного самоврядування, а саме: видаються правові положення про роботу органів НПУ і підпорядкованих Палаті відомств, врегульовуються засади роботи інституцій самоуправління на місцях. Наприклад, Рішенням чергового 3'їзду нотаріусів України від 20.04.2018 протокол № 5 затверджено Типове положення Відділення Нотаріальної палати України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі [19];

- організація з'їздів, засідань, зустрічей, конференцій, інших заходів. В даному випадку мова йде про забезпечення діяльності нотаріального самоврядування, передусім, як колективної інституції, яка приймає рішення більшістю в рамках затверджених масових заходів. Зокрема, саме на засіданнях Комісії з питань професійної етики нотаріусів приймаються рішення про застосування відповідних дисциплінарних стягнень до представників нотаріату за вчинення порушень [20];

- міжнародне співробітництво. Найбільше дана форма розкривається в діяльності такого спеціального колегіального органу Нотаріальної палати України, як Комісія НПУ з міжнародного співробітництва. Метою роботи Комісії є забезпечення міжнародної співпраці Нотаріальної палати України з Міжнародним союзом нотаріату, міжнародними та іноземними організаціями нотаріусів, розробки та реалізації програм досвідом та стажування нотаріусів України за кордоном, підготовки пропозицій щодо удосконалення національного законодавства України відповідно до норм міжнародного законодавства про нотаріат і максимального сприяння у формуванні та розвитку в Україні нотаріату латинського типу [21];

- внутрішньо-національна співпраця. Крім організації та здійснення співробітництва із зарубіжними партнерами, НПУ активно взаємодіює із підприємствами, установами, організаціями, органами державної та муніципальної влади в середині нашої країни із різноманітних питань діяльності нотаріусів та нотаріату в цілому.

Таким чином, саме вказані вище форми, як вбачається, характеризують практичний бік діяльності органів професійного самоврядування нотаріусів. Варто відзначити, що перелік таких форм не віднайшов належного законодавчого закріплення та теоретичного опрацювання, що є суттєвою прогалиною. А відтак, важливим завданням законодавця та вітчизняних науковців, є розширення кола та змісту таких форм.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред.. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь, 2003. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1329 с.
2. Єрмоленко В.М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств в Україні: дис... д-ра. юрид. наук : Київ: Національний аграрний університет України. 2007. 380 с.
3. Філософія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Загледа ; за заг. ред. С. П. Щерби. К. : МАУП, 2004. 216 с.
4. Клемпарський М.М. Державні службовці як суб'єкти трудового права України: дис... д-ра. юрид. наук : Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2014. 403 с.
5. Баклан О.В. Контрольно-наглядова діяльність та адміністративний примус в сфері охорони праці (на матеріалах підрозділів державного нагляду за охороною праці Головного штабу МВС України): дис... канд. юрид. наук : Київ: Національна академія внутрішніх справ України. 2002. 240 с.
6. Адміністративне право України : підруч. Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.. ; за ред. Ю. П. Битяка. К. : Юрінком Інтер, 2006. 544с.
7. Марченко Б.М. Адміністративна діяльність державної прикордонної служби України: дис... канд. юрид. наук : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ України. 2009. 223 с.
8. Рябченко О.П. Держава і економіка: адміністративно-правові аспекти взаємовідносин: Монографія. За загальною редакцією О.М. Бандурки. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1999. 304 с.
9. Заброда Д.Г. Взаємодія суб'єктів боротьби з корупцією (адміністративно-правовий аспект): дис... канд. юрид. наук : Київ: Національна академія внутрішніх справ України. 2005. 233 с.
10. Развадовська М.В. Внутрішньоуправлінська діяльність Верховної Ради України (організаційно-правові засади): дис... канд. юрид. наук : Харків: Національний університет внутрішніх справ. 2005. 214 с.
11. Гусаров С. М. Адміністративно-правові засади управлінської діяльності Державної автомобільної інспекції України щодо забезпечення 197 безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Гусаров Сергій Миколайович. Х., 2002. 183 с.
12. Батраченко О.В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку: дис... канд. юрид. наук : Суми: Сумський державний університет. 2017. 218 с.
13. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін ; Вид. 2-е, доп.. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
14. Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: дис... канд. юрид. наук : Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. 2009. 218 с.
15. Чубоха Н.Ф. Форми трудового права України: сутність, класифікація, тенденції розвитку. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2003. 193 с.
16. Куракін О.М. Контрольний процес в органах внутрішніх справ України (загальнотеоретичний аспект): дис... канд. юрид. наук : Запоріжжя: Запорізький юридичний інститут. 2005. 213 с.
17. Мовчан А.О. Правове регулювання відносин із добору кадрів у ринкових умовах: дис... канд. юрид. наук : Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2009. 201 с.
18. Протокол 20 листопада 2024 року № 108 м. Київ засідання Ради Нотаріальної палати України, що проведено дистанційно в режимі он-лайн: протокол, рішення від 20.11.2024 № 108. Офіційний веб-сайт Нотаріальної палати України. URL: <https://npu.ua/wp-content/uploads/2024/12/108-2024.pdf>.
19. Типове положення про Відділення Нотаріальної палати України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі: рішення від 20.04.2018 протокол № 5. Офіційний веб-сайт Нотаріальної палати України. URL: <https://npu.ua/wp-content/uploads/2019/07/viddilennia.pdf>.
20. Положення про комісію з питань професійної етики нотаріусів Нотаріальної палати України: рішення від 26.02.2014 протокол №9. Офіційний веб-сайт Нотаріальної палати України. URL: <https://npu.ua/wp-content/uploads/2022/01/PolKomEt21new.pdf>.
21. Положення про Комісію Нотаріальної палати України з міжнародного співробітництва: рішення від 10.06.2013 протокол №2. Офіційний веб-сайт Нотаріальної палати України. URL: <https://npu.ua/wp-content/uploads/2019/07/mizhzn-komisija.pdf>.

УДК 347.157

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.46>

ШАРКОВА Г.Ю.

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ НА РЕАЛІЗАЦІЮ МАЙНОВИХ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ У ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ЖИТЛОМ**THE IMPACT OF THE SUPREME COURT'S PRACTICE ON THE REALIZATION OF PROPERTY RIGHTS OF MINORS IN CONTRACTUAL RELATIONS RELATED TO HOUSING**

Стаття присвячена розкриттю практичного впливу рішень найвищого суду на реалізацію майнових прав неповнолітніх у договірних відносинах, пов'язаних з житлом.

Розкриті особливості реалізації правосуб'єктності й специфіки участі неповнолітніх у різних договірних відносинах в розрізі сучасних підходів найвищого суду щодо реалізації неповнолітніми житлових прав, зокрема їх прав в іпотечних договорах, при встановленні підстави і порядку участі органів опіки та піклування та представництва неповнолітніх осіб. Доведено, що договори про перехід власності за участю неповнолітніх завжди мають враховувати побічний результат укладення таких договорів – непорушення прав дитини і забезпечення її найкращих інтересів.

Обґрунтовано, що повнолітні власники майна вправі розпоряджатися належним їм на праві власності майном без попереднього дозволу органу опіки та піклування, а відсутність дозволу органу опіки та піклування не спричиняє недійсність договору дарування, за яким неповнолітній є обдаровуваною особою. Констатовано, що порушення житлових прав неповнолітнього автоматично не призводить до визнання недійсним іпотечного договору і потребує інших правових засобів їх захисту.

Ключові слова: неповнолітній, дитина, договори, майнові права, житлові права, перехід власності, представництво.

The article is devoted to the practical impact of the decisions of the highest court on the realization of property rights of minors in contractual relations related to housing.

The author reveals the peculiarities of legal personality and specifics of participation of minors in various contractual relations in the context of modern approaches of the highest court to the exercise of housing rights by minors, in particular, their rights in mortgage agreements, when establishing the grounds and procedure for participation of guardianship and trusteeship authorities and representation of minors. It is proved that property transfer agreements involving minors should always take into account the side effect of concluding such agreements – non-infringement of the child's rights and ensuring his/her best interests.

The author proves that adult property owners have the right to dispose of their property without prior permission of the guardianship and trusteeship authority, and the absence of such permission does not invalidate a gift agreement under which a minor is a donee. It is stated that violation of housing rights of a minor does not automatically lead to invalidation of a mortgage agreement and requires other legal remedies for their protection.

Key words: minor, child, contracts, property rights, housing rights, transfer of ownership, representation.

Постановка проблеми. Характерною ознакою третього року повномасштабного вторгнення РФ є зростання кількості розлучень. Станом на кінець першого півріччя 2024 року розірвань шлюбів в Україні удвічі більше, аніж було на початку, і навіть більше, ніж було до 24 лютого

© ШАРКОВА Г.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора з навчально-наукової роботи (ПВНЗ «Кропивницький інституту державного та муніципального управління»)

2022-го [3], про що свідчить, зокрема статистика Опендатабот: І півріччя 2022 року – 7 632 розлучень; І півріччя 2023 року – 10 261; І півріччя 2024 року – 15 578. Для порівняння: за І півріччя 2021 року зафіксовано 13 153 розірвань шлюбу [4].

Чи не кожне розлучення супроводжується спором про поділ спільного майна подружжя у судовому порядку. І в таких випадках нерідко постає питання встановлення в цій масі права власності чи інших майнових прав їх неповнолітніх дітей. Проте, якщо проаналізувати соціальну активність неповнолітніх, то у сучасному суспільстві спостерігаються дві протилежні тенденції у цьому напрямі. З одного боку багато підлітків досить рано досягають високого рівня соціальної та громадянської активності: вони рано починають працювати, забезпечуючи не тільки себе а й інших членів родини, самостійно розпоряджаються отриманими доходами. З іншого боку існує і інша тенденція, яка отримала назву «соціального інфантилізму», який є психофізичним феноменом, що виникає у осіб, які в силу характеру чи виховання не сформуvalи необхідні уявлення про цінність тих чи інших речей, значенні коштів, характері цивільно-правових зв'язків [1, с. 3]. Тому питання майнових прав неповнолітніх, реалізація, здійснення й захист їх прав також враховує ці дві тенденції. У зв'язку з цим логічним виникає питання, в чому полягають особливості участі неповнолітніх у договірних відносинах з приводу майна, що належить або опосередковується їх правами.

До наукової проблеми договірних відносин і участі в них неповнолітніх періодично зверталися такі українські вчені-правники, як: О. В. Дзера, Т. В. Боднар, С. О. Погібрний, Р. А. Майданик, О. І. Зозуляк, Л. В. Красицька, Н. В. Ортинська, В. Д. Приймак та інші.

Проте особливості реалізації правосуб'єктності й специфіки участі неповнолітніх у різних договірних відносинах в розрізі сучасних підходів найвищого суду залишаються нерозглянутими, потребують окремого дослідження, що і визначається **метою** цієї публікації. Зокрема, щодо реалізації неповнолітніми житлових прав, зокрема їх прав в іпотечних договорах, коли порушуються їх житлові права, участі органів опіки та піклування та представництва неповнолітніх осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Майнові права дітей, в тому числі неповнолітніх, регламентовано, насамперед, сімейним законодавством України. Так, ст. 173 СК України встановлює, що «батьки і діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути *самостійними власниками* майна. Під час вирішення спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна *вважається, що воно є власністю батьків, якщо інше не встановлено судом* [15]. У свою чергу ст. 174 СК України закріплює постулат, що майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), *є власністю дитини* [15]. А далі СК України визначає, що майно, набуте батьками і дітьми *за рахунок їхньої спільної* праці чи спільних коштів, належить їм на *праві спільної сумісної власності* (ст. 175 СК України) [15]. Цитовані норми законодавства дають підстави вважати, що вітчизняне сімейне закріплює одночасно принципи роздільності майна батьків і дітей та презумпцію належності майна на праві власності батькам [2, с. 236].

У межах цієї статті торкнемося проблеми укладення чи участі неповнолітніх осіб в певних договірних конструкціях, що мають на меті перехід власності на житло, коли такий договір впливає на житлові права неповнолітнього. У цьому аспекті слід пам'ятати, що дитина є одним із вразливих суб'єктів правовідносин. Залежно від віку дитини законодавцем встановлена різна система захисту її прав, оскільки кожен етап формування дитини пов'язаний з її розумовим, фізичним розвитком, що безумовно враховано у нормативних актах щодо охорони прав дитини. Однією з необхідних умов здорового розвитку дитини є наявність у дитини житла, майна. Наявність майна, житла у дитини гарантує забезпечення прав дитини на життя і охорону здоров'я, розвитку, достатній життєвий рівень. Важливість для дитини житла важко переоцінити, тому для правознавців переважаним завданням є захист житлових прав дитини [5].

Право на житло дитини належить до фундаментальних, а відтак, договори про перехід власності за участю неповнолітніх (дитина – за СК України), завжди мають враховувати результат укладення таких договорів – непорушення прав дитини і забезпечення її найкращих інтересів. Насамперед при укладенні таких договорів має бути отримана і врахована думка неповнолітнього.

З цього приводу О. В. Ступак слушно наголошує, що сама процедура з'ясування і врахування думки дитини при забезпеченні найкращих її інтересів судом охоплює дві взаємопов'язані складові: 1) матеріально-правовий аспект, що розкривається через відповідні нормативні засади та умови для здійснення такої процедури – закони, міжнародні стандарти, якими визначаються підстави для визначення ставлення дитини до тієї чи іншої обставини у спорі; 2) процедурний

(процесуальний) – визначає власне особливості проведення такої процедури, визначення осіб, уповноважених на її проведення (окрім суду) та інші питання, що можуть виникати. Ці два аспекти при розгляді різних категорій цивільних справ розкриваються неоднаково, зважаючи на особливості фактів й обставин, що можуть мати різне юридичне значення, а тому по-різному оцінюватися судом у кожній справі [6, с. 95-96].

Проблема укладення неповнолітніми договорів з нерухомістю нерідко полягає у спричиненні правових наслідків, пов'язаних із його тим, що такий правочин вчинено за межами його цивільної дієздатності.

Верховний Суд у складі Касаційного цивільного суду (далі – КЦС ВС) у постанові від 08 квітня 2020 року у справі № 303/5942/17 здійснив тлумачення ст. 222 ЦК України і встановив в чому має полягати, суб'єктивне цивільне право або інтерес особи, щоб вона вважалася належним позивачем у справах про звернення до суду з позовом про визнання оспорюваного правочину недійсним (коли ця особа не є стороною договору). Так, КЦС ВС наголосив, що «тлумачення ст. 222 ЦК України свідчить, що: 1) правочин який вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів) чи піклувальника конструюється як оспорюваний; 2) правочин, який вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів) чи піклувальника, може бути схвалений; 3) схвалення правочину, вчиненого неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, має місце, якщо батьки (усиновлювачі) чи піклувальник дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не заявили претензії другій стороні правочину. Тобто схвалення правочину припускається, якщо батьки (усиновлювачі) чи піклувальник довідавшись про правочин не заявили претензію іншій стороні; 4) по своїй суті схвалення правочину виключає можливість задоволення позову про визнання правочину вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів) чи піклувальника недійсним. У справі, що переглядалася, позивач не довела, що: батьки (усиновлювачі) чи піклувальник дізнавшись про вчинення правочину, протягом одного місяця заявили претензії банку; оспорюваним правочином порушується (не визнається або оспорується) суб'єктивне цивільне право або інтерес особи, яка звернулася до суду з позовом про визнання оспорюваного правочину недійсним. За таких обставин, апеляційний суд неправильно застосував положення ст. 222 ЦК України та зробив необґрунтований висновок про часткове задоволення позову» [7].

Дослідження окремих аспектів проблеми участі інших суб'єктів в укладенні договорів, що стосуються чи зачіпають права неповнолітніх на нерухоме майно (не тільки право власності, а й право проживання) вимагають розкриття прав і обов'язків батьків (інших законних представників), органу опіки й піклування, представників у процедурі надання згоди на укладення зазначених укладення договорів. Примітними виділяємо такі постанови ВС.

Зокрема при розгляді питання реалізації дитиною права на житло до досягнення повноліття, Верховний Суд у складі Касаційного цивільного суду (далі – КЦС ВС) у постанові від 03 жовтня 2023 року у справі № 554/3141/21 підкреслив, що «Відповідно до ст. 3 Конвенції про права дитини в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає (ч. 2 ст. 3 СК України). Відповідно до ст. 6 СК України правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Згідно з ч. 1 ст. 180 СК України батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Відповідно до ч. 2 ст. 177 СК України батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав: укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, щодо майна, власником (співвласником) та/або користувачем якого є дитина; відмовлятися від майнових прав дитини. Отже, до досягнення повноліття дитина не може самостійно реалізувати право на житло» [11].

Питання попередніх дозволів і представництва прав неповнолітніх при укладенні і виконання договорів залишається найбільш актуальних у судовій практиці, оскільки законодавством передбачена множинність учасників з різними повноваженнями у договорах за участю неповнолітніх і питань, зважаючи на воєнний стан, залишається чимало.

Так, у постанові КЦС ВС від 06 травня 2019 року у справі № 639/5828/15-ц, КЦС ВС наголосив, що «Попередній дозвіл органу опіки та піклування при відчуженні нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким, в разі використання його як житла, має дитина, надається лише в разі, коли власниками відчужуваного майна є батьки або особи, які їх замінюють, а також коли останні укладають угоди від імені неповнолітніх. Чинним законодавством не передбачено обмежень при реалізації права власника на розпорядження майном в залежності від того чи мають право на користування ним інші особи, зокрема, малолітні, якщо власник не є їх батьком (матір'ю) або ж особою, яка замінює останніх. З огляду на це суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, на підставі доказів, які належним чином оцінені, встановивши, що ОСОБА_4 є бабою неповнолітнього ОСОБА_1, який проживав у спірному будинку, врахувавши, що права та інтереси неповнолітньої дитини вчиненням оспорюваних правочинів не порушені, дійшли правильного висновку про відмову у задоволенні позову, оскільки баба вправі розпоряджатися належним їй на праві власності майном без попереднього дозволу органу опіки та піклування» [14].

Цим висновком КЦС ВС встановив коло осіб, які вправі розпоряджатися належним їм на праві власності майном без попереднього дозволу органу опіки та піклування.

В іншій справі КЦС ВС наголосив: «Факт відсутності заперечень з боку батьків (усиновлювачів) набуває юридичного значення лише при обізнаності батьків (усиновлювачів) про вчинення неповнолітньою особою правочину, який виходить за межі дрібного побутового. Факт обізнаності батьків (усиновлювачів) неповнолітнього (неповнолітньої) про дії, вчинені таким неповнолітнім (неповнолітньою), не презюмується, тому підлягає доведенню» [12]. А у постанові від 23 січня 2020 року у справі № 638/8724/17 КЦС ВС дійшов висновку, що «Неправдиве повідомлення батьками, які є одночасно законними представниками неповнолітньої або малолітньої особи, про відсутність прав дитини на майно, не може бути підставою для визнання договору купівлі-продажу та договору іпотеки недійсними за позовом батьків, які зловживали своїми правами законних представників дитини, та може спричинити інші наслідки, передбачені законодавством, які застосовуються органами опіки та піклування. Аналогічного висновку дійшов Верховний Суд у постанові від 10 жовтня 2018 року в справі № 359/10886/15-ц [8].

Тобто КЦС ВС по суті розмежував правові наслідки між підставами недійсності правочинів при зловживанні правами батьками і незалучення до процедури органів опіки та піклування як обов'язкових суб'єктів в договорах, що зачіпають місце проживання дитини.

А у випадках коли неповнолітній, навпаки, отримує дарунок, КЦС ВС наголосив на тому, що «Для передання майна неповнолітній дитині у власність за договором дарування не потрібний дозвіл органу опіки та піклування і тому такий договір не може бути кваліфікований як нікчемний на підставі частини першої статті 224 ЦК України [9]. Тобто відсутність дозволу органу опіки та піклування не спричиняє недійсність договору дарування, за яким неповнолітній є обдаровуваною особою.

Наступний аспект – проблема підтвердження повноважень адвоката на представництво у суді малолітньої та неповнолітньої особи. У цій площині КЦС ВС висловився так: «у випадку представництва у суді малолітньої особи адвокат повинен надати суду докази наявності згоди її батьків на укладення договору про надання правничої допомоги. Під час представництва особи, яка досягла 14-ти років, адвокат надає суду документи, що підтверджують повноваження на представництво (ордер, довіреність), без необхідності подання згоди батьків на укладення договору з таким адвокатом. При цьому суд не може вимагати пред'явлення договору про надання правової допомоги для підтвердження повноважень на представництво особи, яка досягла 14-ти років [13].

Проблема забезпечення прав неповнолітніх в іпотечних договорах також має свої особливості у судовій практиці. Так, у постанові КЦС ВС у справі від 01 вересня 2020 року у справі № 757/60219/16-ц ВС виснував, що «Під час вирішення спорів щодо недійсності іпотечних договорів з підстав порушення житлових та майнових прав неповнолітніх осіб суди, зокрема, повинні виходити із того, чи мала дитина право власності на предмет іпотеки чи право користування предметом іпотеки на момент укладення договору іпотеки. Будь-які дії, вчинені без згоди іпотекодержателя після укладення договору іпотеки (наприклад, реєстрація неповнолітньої дитини в житловому будинку після укладення договору іпотеки), не є підставою для визнання такого договору недійсним з підстави невиконання вимог закону про отримання згоди органу опіки та піклування» [10].

Цей висновок КЦС ВС є примітний тим, що у нього наведені мотиви обґрунтував підстави, з яких іпотечний договір не може бути визнаний недійсним з підстав порушення житлових та майнових прав неповнолітніх осіб.

Висновки. Проблеми укладення чи участі неповнолітніх осіб в певних договірних конструкціях, що мають на меті перехід власності на житло (коли такий договір впливає на житлові права неповнолітнього, враховуючи фундаментальний характер останнього), залишаються актуальними. Договори про перехід власності за участю неповнолітніх завжди мають враховувати результат укладення таких договорів – непорушення прав дитини і забезпечення її найкращих інтересів.

Повнолітні власники майна вправі розпоряджатися належним їм на праві власності майном без попереднього дозволу органу опіки та піклування, а відсутність дозволу органу опіки та піклування не спричиняє недійсність договору дарування, за яким неповнолітній є обдаровуваною особою.

Порушення житлових прав неповнолітнього автоматично не призводить до визнання недейсним іпотечного договору і потребує інших правових засобів їх захисту.

Список використаних джерел:

1. Водоп'ян Т. В. Особливості дієздатності малолітніх у цивільному праві України. *Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія «Право»*. 2013. № 2(8). С. 1–13.
2. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Дис...докт.юрід.наук. Вінн. 2015. 496 с.
3. Масові розлучення у війну: що каже статистика і які причини. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20240828-masovi-rozluchennya-u-vijnu-shho-kazhe-statystyka-i-yaki-prychyny/>
4. На п'ять шлюбів в Україні припадає одне розлучення. 09 серпня 2024 року. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/marriages-divorces-2024-6>
5. Ольга Аврамова. № 2(86) апрель 2016. *Нотаріальний порядок захисту житлових прав дитини*. URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/notarialniy-poryadok-zahistu-zhitlovih-prav-ditini/#:~:text=%D0%9E%D1%82%D0%B6%D0%B5%2C%20%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D1%94%20%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BC%20%D1%96%D0%B7,%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%85%20%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE%20%D0%BE%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8.>
6. Ольга Стулак. Урахування думки дитини в цивільно-процесуальній процедурі забезпечення її найкращих інтересів: прикладний аспект. *Слово Національної школи суддів*. 2023. № 3. С. 94–109. DOI 10.37566/2707-6849-2023-3(44)-9
7. Постанова Верховного Суду у складі Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 08 квітня 2020 року у справі № 303/5942/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88706843>
8. Постанова Верховного Суду у складі Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 23 січня 2020 року у справі № 638/8724/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87144811>
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 29 червня 2022 року у справі № 571/1607/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105036574>
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 01 вересня 2020 року у справі № 757/60219/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91283311>
11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 03 жовтня 2023 року у справі № 554/3141/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113967251>
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 24 березня 2021 року у справі № 219/12839/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95848784>
13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 червня 2021 року у справі № 369/13467/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98267310>
14. Постанова Верховного Суду у складі Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 06 травня 2019 року у справі № 639/5828/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97565680>
15. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2947-14>.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;**ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

КЕЛЬБЯ С.Г. СТАТУТИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВОВЛАДДЯ В УКРАЇНІ.....	3
ТОРОП М.О. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	7
ЯКОВЛЄВ С.І. ПРОБЛЕМАТИКА ПРАВОВОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ПІДСТАВ ВВЕДЕННЯ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ. ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.....	13

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

БАРСУК В.М. СТРУКТУРА ТА СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ КОНСТИТУЦІЙНО- ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА.....	19
---	----

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

ГОРОБЕЦЬ Н.О., ТКАЧ А.В. ЗДІЙСНЕННЯ СІМЕЙНИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	24
--	----

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

БОДНАРЧУК О.Г., БОДНАРЧУК О.І., ГАВРИК Ю.Г. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ» ТА ЕТАПИ ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ.....	30
---	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;**ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БЛУД В.В. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ КАДРОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	34
ВАСИЛЕНКО Є.М. СУТНІСТЬ ТА ЦІЛІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗОВНІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ.....	39
ДОЛЕНКО І.В. АДМІНІСТРАТИВНІ МЕТОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНО- ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА ЩОДО УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТАМИ НЕРУХОМОСТІ.....	44
ДЯЧЕНКО О.О. РЕГУЛЮВАННЯ РЕКЛАМИ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ: ДОСВІД ЧЛЕНІВ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ З ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ.....	49
КОЗІН А.О. ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ	55
КУЧЕРЕНКО І.Г. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ.....	60
ЛУПУ С.С. ВИДИ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ. ..	67
МАХИНІЯ Д.В. ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ.....	74

МІНОВСЬКИЙ В.В. ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ТА ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	80
ОРЕЛ А.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ОЗНАКОЮ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	92
ПЕРЕГУДА Н.І. ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ У СФЕРІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ	97
РЕШЕТКА Д.О. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ РОЗГЛЯДУ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО СПОРУ У СФЕРІ МОБІЛІЗАЦІЇ ЗА УЧАСТІ АДВОКАТА В РАМКАХ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	101
РИБИЦЬКА О.М., НАГОРНА С.О. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОГОВІРНОЇ РОБОТИ У СТРУКТУРНИХ ПІДРОЗДІЛАХ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....	105
РОЗСОХА С.С. ГАРАНТІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	111
ТИМОФІВ О.С. НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ МАСИВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА СТАБІЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА МІСЦЕ В НЬОМУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	117
УЛЬМЕР М.М. МОДЕЛІ (СИСТЕМИ) ОРГАНІЗАЦІЇ ОРГАНІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ У ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ.....	125
ФРАНТОВСЬКИЙ Є.М. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ: СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ.....	131
 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
БІГУНЕЦЬ І.М. ЗАХИСНИК ЯК УЧАСНИК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ.....	139
ВИННИЧЕНКО В.В. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМ ПРОТИДІЇ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ КОНТРАБАНДІ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ЗБРОЇ В УКРАЇНІ.....	145
ГАГАЧ В.А. ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПІДРОБКОЮ ДОКУМЕНТІВ.....	151
ЛАТИШЕВ В.П. НАУКОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ.....	158
 КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
КАЛІННИКОВ О.В. ОСКАРЖЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЩОДО ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ЗА ВІДСУТНОСТІ ПІДОЗРЮВАНОВОГО	163
ТИМЧУК О.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ.....	169

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

КОТЕЛЮХ М.О. ПРОКУРАТУРА ЯК ОСОБЛИВИЙ СУБ'ЄКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В УКРАЇНІ.....	175
---	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ІВАНОВА А.В., КУБИЦЬКИЙ Р.О. МОРСЬКА БЕЗПЕКА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ І МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ.....	180
---	-----

НАКОНЕЧНА І.В., БОНДАРЕНКО С.Ю. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КІБЕРСУВЕРЕНІТЕТУ І ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА..	187
---	-----

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

ГАВРИЛЮК А.В. ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗА УЧАСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	198
---	-----

ГРЕЧАНЮК С.К. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МАЙБУТНЬОГО.....	203
--	-----

ІЛЬНИЦЬКИЙ М.М. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИМОГИ ШВИДКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОБСТАВИН, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	207
---	-----

КОВАЛЬЧУК О.М. НАУКОВО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ МАКСИМА МАКСИМОВИЧА КОВАЛЕВСЬКОГО.....	212
--	-----

КОМАР А.Ю. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГАРАНТІЙ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ АДВОКАТАМИ.....	219
---	-----

КРИВОВ'ЯЗ Е.С. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛІЦЕНЗІЙНО-ДОЗВІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У НАФТОГАЗОВІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ.....	224
---	-----

КУЗНСЦОВ Д.Д. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ З РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ З ВИКОНАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	229
---	-----

ЛУГОВИЙ В.О. КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ ЯК ЕЛЕМЕНТУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	234
---	-----

ПАЩУК А.В. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД США, ЯПОНІЇ ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ РИЗИКАМ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ОРГАНАМИ ПРАВОПОРЯДКУ.....	240
---	-----

ПОЛОЖЕНЦЕВА Т.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГАРАНТІЙ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ... 245	245
--	-----

РИБАЛКА Н.О., МАМУШКІНА А.І. НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ ШЛЯХОМ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ОСІБ РЯДОВОГО І НАЧАЛЬНИЦЬКОГО СКЛАДУ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	250
--	-----

РОСЛЯКОВ О.В. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ.....	257
--	-----

ТУРЕВСЬКА С.О. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ КЛЮЧОВИХ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВРЯДУВАННЯ НОТАРІУСІВ	261
---	-----

ШАРКОВА Г.Ю. ВПЛИВ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ НА РЕАЛІЗАЦІЮ МАЙНОВИХ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ У ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ЖИТЛОМ	266
---	-----

CONTENTS

***THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL SCHOLARS***

KELBIA S.H. STATUTES OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA AS A SOURCE OF RULE OF LAW IN UKRAINE..... 3

TOROP M.O. MODERN APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE OF LEGAL RESPONSIBILITY..... 7

YAKOVLIEV S.I. THE PROBLEM OF LEGAL UNCERTAINTY OF THE GROUNDS FOR INTRODUCING A STATE OF EMERGENCY. TERMINOLOGICAL ASPECTS.....13

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

BARSUK V.M. STRUCTURE AND COMPONENT ELEMENTS OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL MECHANISM FOR ENSURING HUMAN AND CITIZEN RIGHTS..... 19

***CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW;
INTERNATIONAL PRIVATE LAW***

HOROBETS N.O., TKACH A.V. EXERCISE OF FAMILY RIGHTS UNDER MARTIAL LAW... 24

COMMERCIAL LAW, COMMERCIAL PROCEDURAL LAW

BODNARCHUK O.H., BODNARCHUK O.I., HAVRYK YU.H. DEFINITION OF THE CONCEPT OF “ECONOMIC AND COMMERCIAL ACTIVITY” AND THE STAGES OF ITS FORMATION 30

***ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW***

BLUD V.V. TO THE CHARACTERISTICS OF THE LEGAL STATUS OF PERSONNEL UNITS OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE..... 34

VASYLENKO YE.M. ESSENCE AND OBJECTIVES OF EXTERNAL CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION..... 39

DOLENKO I.V. ADMINISTRATIVE METHODS OF IMPLEMENTING PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS IN REAL ESTATE MANAGEMENT..... 44

DIACHENKO O.O. REGULATION OF ADVERTISING FOR NON-BANKING FINANCIAL SERVICES: THE EXPERIENCE OF FINCONET MEMBERS..... 49

KOZIN A.O. FORMS OF INTERACTION BETWEEN EXECUTIVE GOVERNMENT BODIES AND LOCAL GOVERNMENT BODIES DURING THE IMPLEMENTATION OF AUTHORITIES.....55

KUCHERENKO I.H. FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES OF CONTROL AND SUPERVISORY ACTIVITIES IN THE SPHERE OF PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE.....60

LUPU S.S. TYPES OF MATERIAL LIABILITY OF STATE SERVANTS..... 67

MAKHYNIA D.V. PECULIARITIES OF TAX CONTROL UNDER MARTIAL LAW: LEGAL ASPECTS AND APPLICATION PRACTICE..... 74

MINOVSKIY V.V. CONCEPTUAL AND CATEGORICAL APPARATUS OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF PREVENTION OF CORRUPTION AND CORRUPTION-RELATED OFFENSES.....	80
OREL A.O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF ENTITIES PREVENTING AND COMBATING DISCRIMINATION ON THE BASIS OF GENDER IDENTITY.....	92
PEREHUDA N.I. FEATURES OF ELECTRONIC GOVERNANCE IN THE FIELD OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES.....	97
RESHETKA D.O. PECULIARITIES OF THE PROCEDURE FOR CONSIDERING A PUBLIC-LAW DISPUTE IN THE FIELD OF MOBILIZATION WITH THE PARTICIPATION OF A LAWYER WITHIN THE FRAMEWORK OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	101
RYBYTSKA O.M., NAHORNA S.O. PECULIARITIES OF THE ORGANIZATION OF CONTRACTUAL WORK IN THE STRUCTURAL DIVISIONS OF THE MINISTRY OF DEFENSE OF UKRAINE.....	105
ROZSOKHA S.S. GUARANTEES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR NOTARIAL ACTIVITIES UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE.....	111
TYMOFIIV O.S. REGULATORY AND LEGAL RANGE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND STABILITY OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE AND THE PLACE OF ADMINISTRATIVE LEGISLATION IN IT.....	117
ULMER M.M. MODELS (SYSTEMS) OF ORGANIZATION OF ADMINISTRATIVE JUSTICE BODIES IN SOME FOREIGN COUNTRIES.....	125
FRANTOVSKIY YE.M. PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE SUPPORT OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION: SYSTEM OF PRINCIPLES AND LEGAL FOUNDATIONS.....	131
 CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW	
BIHUNETS I.M. DEFENSE OFFICER AS A PARTICIPANT IN CRIMINAL PROCEEDINGS AT THE PRE-COURT INVESTIGATION.....	139
VYNNYCHENKO V.V. THE STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE PROBLEMS OF COMBATING THE SMUGGLING OF CULTURAL VALUES AND WEAPONS BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN UKRAINE.....	145
HAHACH V.A. TACTICS OF USING SPECIALIZED KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY RELATED TO DOCUMENT FORGERY.....	151
LATYSHEV V.P. SCIENTIFIC PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF FRAUD INVESTIGATION METHODOLOGY IN THE FIELD OF PROVIDING HUMANITARIAN AID.....	158
 CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY	
KALINNIKOV O.V. APPEALING A COURT DECISION ON THE CHOICE OF A PREVENTIVE MEASURE IN THE ABSENCE OF A SUSPECT.....	163
TYMCHUK O.V. FEATURES OF CONDUCTING FORENSIC EXPERTISE DURING HUMAN TRAFFICKING INVESTIGATIONS.....	169

JUDICIAL SYSTEM; PROCURACY AND ADVOCACY

KOTELIUKH M.O. THE PROSECUTOR'S OFFICE AS A SPECIAL SUBJECT OF LAW ENFORCEMENT IN UKRAINE.....175

INTERNATIONAL LAW

IVANOVA A.V., KUBITSKYI R.O. MARITIME SECURITY IN THE SYSTEM OF NATIONAL AND INTERNATIONAL SECURITY..... 180

NAKONECHNA I.V., BONDARENKO S.YU. THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF CYBERSOVEREIGNTY AND CHALLENGES OF INTERNATIONAL ADMINISTRATIVE LAW.....187

TOPICAL ISSUES OF LEGAL SCIENCE

HAVRYLIUK A.V. ON THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT OF AN ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM FOR IMPLEMENTING INTERNATIONAL COOPERATION WITH THE PARTICIPATION OF THE NATIONAL POLICE.....198

HRECHANIUK S.K. HISTORICAL-LEGAL RESEARCHES IN THE FIELD OF UKRAINIAN CRIMINAL LAW: REALITIES OF TODAY AND PROSPECTS FOR THE FUTURE.....203

ILNYTSKYI M.M. ENSURING THE REQUIREMENT OF RAPID INVESTIGATION OF CIRCUMSTANCES, WHICH ARE SUBJECT TO PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS.207

KOVALCHUK O.M. SCIENTIFIC AND LEGAL VIEWS OF MAKSYMOM MAKSYMOVYCH KOVALEVSKY..... 212

KOMAR A.YU. INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS FOR THE IMPLEMENTATION OF GUARANTEES FOR THE PROVISION OF FREE LEGAL AID BY LAWYERS.....219

KRYVOVIAZ E.S. TO THE CHARACTERISTICS OF LICENSING AND PERMITTING ACTIVITIES IN THE OIL AND GAS INDUSTRY OF UKRAINE..... 224

KUZNIETSOV D.D. ADMINISTRATIVE AND LEGAL INSTRUMENTS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE STATE ANTI-CORRUPTION PROGRAM FOR THE IMPLEMENTATION OF THE ANTI-CORRUPTION STRATEGY IN THE ACTIVITIES OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE..... 229

LUHOVYI V.O. FORENSIC ANALYSIS OF TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUPS AS AN ELEMENT OF FORENSIC CHARACTERISTICS..... 234

PASHCHUK A.V. FOREIGN EXPERIENCE OF THE USA, JAPAN AND GREAT BRITAIN IN PREVENTING AND COUNTERING RISKS TO ECONOMIC SECURITY BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES..... 240

POLOZHENTSEVA T.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF GUARANTEES OF LEGAL ACTIVITIES IN THE PROCESS OF PROVIDING LEGAL AID..... 245

RYBALKA N.O., MAMUSHKINA A.I. REGULATORY FRAMEWORK FOR THE TRAINING OF PERSONNEL THROUGH QUALIFICATION IMPROVEMENT OF RANK-AND-FILE AND MANAGERIAL STAFF OF THE PENITENTIARY SYSTEM OF UKRAINE.....250

ROSLIAKOV O.V. ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT AS A SUBJECT OF STATE CONTROL..... 257

TUREVSKA S.O. TO THE CHARACTERISTICS OF KEY FORMS OF ACTIVITY OF PROFESSIONAL SELF-GOVERNMENT BODIES OF NOTARIES..... 261

SHARKOVA H.YU. THE IMPACT OF THE SUPREME COURT'S PRACTICE ON THE REALIZATION OF PROPERTY RIGHTS OF MINORS IN CONTRACTUAL RELATIONS RELATED TO HOUSING.....266

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 5, 2024

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – М.С. Михальченко

Підписано до друку 02.10.2024. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 21,16. Ум. друк. арк. 32,31.

Наклад 300 прим. Зам. № 0325/246.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua